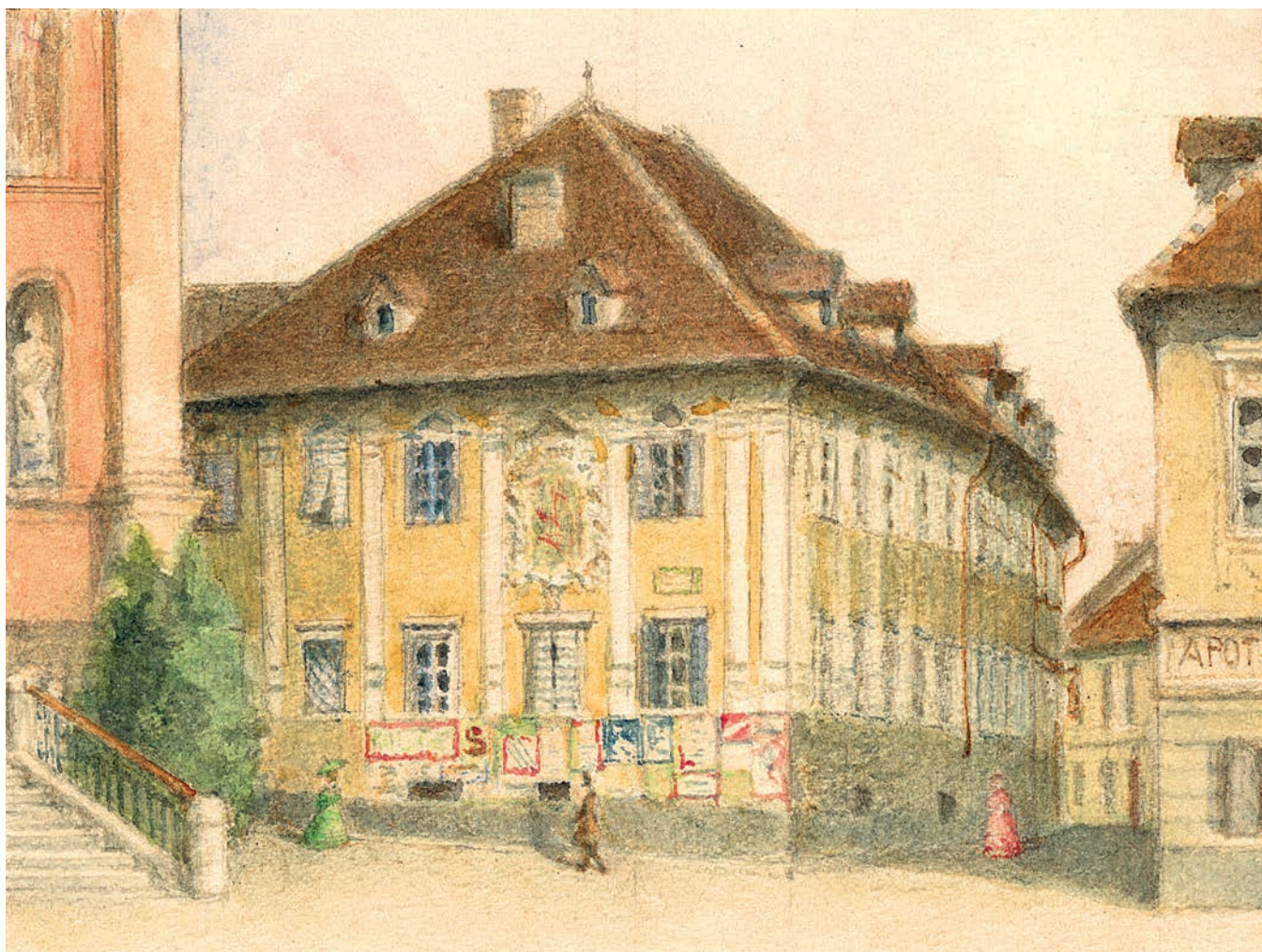

KRONIKA

74 ♦ 2026

KRONIKA

74 ♦ 2026

I

ZVEZA ZGODOVINSKIH
DRUŠTEV SLOVENIJE

<https://zlds.si>

Odgovorni urednik / *Managing editor* ♦ dr. Miha Preinfalk (Ljubljana)

Tehnična urednica / *Technical editor* ♦ mag. Barbara Šterbenc Svetina (Ljubljana)

Uredniški odbor / *Editorial board* ♦ dr. Aleš Gabrič (Ljubljana), dr. Matjaž Grahornik (Maribor), dr. Stane Granda (Ljubljana), dr. Katarina Keber (Ljubljana), dr. Miha Kosi (Ljubljana), dr. Harald Krahwinkler (Celovec), Irena Lačen Benedičič (Jesenice), dr. Tomaž Lazar (Ljubljana), dr. Hrvoje Petrić (Zagreb), dr. Vlasta Stavbar (Maribor), dr. Imre Szilágy (Budimpešta), dr. Nadja Terčon (Piran) in dr. Barbara Žabota (Ljubljana)

Za znanstveno korektnost člankov odgovarjajo avtorji.

© 2026, avtorji / *Authors*

Revija Kronika je takoj po izidu prosto dostopna pod pogoji licence CC BY-SA 4.0.

To ne velja za (slikovno) gradivo, označeno z znakom © in imenom lastnika avtorskih pravic.

Redakcija te številke je bila zaključena 3. februarja 2026.

Prevodi povzetkov / *Translations of Summaries* ♦ Manca Gašperšič - angleščina (English)

Lektoriranje / *Language Editor* ♦ Rok Janežič

Uredništvo / *Address of the editorial board* ♦ Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU / *Milko Kos Historical Institute at ZRC SAZU*, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana

Spletni naslov / *Website* ♦ <https://kronika-zzds.si/kronika>

Letna naročnina / *Annual subscription* ♦ za posameznike / *Individuals* 25,00 €, za študente in upokojene / *Students and Pensioners* 18,00 €, za ustanove / *Institutions* 30,00 €

Cena te številke v prosti prodaji / *Single issue* ♦ 12 €

Izdajatelj / *Publisher* ♦ Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Aškerčeva cesta 2, SI-1000 Ljubljana

Sofinancirajo / *Financially supported by* ♦ Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije / *Slovenian Research and Innovation Agency*; ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa / *ZRC SAZU, Milko Kos Historical Institute*

Oblikovanje / *Design* ♦ Matej Nemec

Prelom / *Typesetting* ♦ Medit d.o.o.

Tisk / *Printed by* ♦ Fotolito Dolenc d.o.o.

Naklada / *Print run* ♦ 270 izvodov / *copies*

Revija Kronika je vključena v podatkovne baze / *Kronika is indexed in Scopus; Historical Abstracts, ABC-CLIO; MLA International Bibliography; PubMed; ERIH Plus; Bibliography of the History of Art.*

Na naslovni strani / *Front cover* ♦ Elza Kastl Obereigner (1884–1973): Ljubljana, nekdanja Urbančeva hiša na Marijinem (danes Prešernovem) trgu (akvarel) / Ljubljana, Former Urbanc House on Mary's (today Prešeren) Square (watercolour) (zasebna last / private collection).

Na zadnji strani / *Back cover* ♦ Franz Pavlin (1920–1929): Aljažev stolp na Triglavu / Aljaž Tower on Triglav (dLib).

RAZPRAVE	Julijana Visočnik, Bernarda Županek, Ana Kovačič	Oljenka z upodobitvijo gladiatorja iz Emone ♦	5
	Tomaž Lazar	Konec rodbine Kacenštajnskih in njihovega gradu ♦	17
	Lilijana Žnidaršič Golec	Prva tri desetletja življenja vidnega ljubljanskega protestanta Lenarta Budine (1500–1573) ♦	31
	Gašper Oitzl	Zapuščinski inventar višjega rudarskega sodnika Ulrika Pittona ♦	49
	Veronika Kos	Žensko nasilje in medosebne sovražnosti v zapisnikih trškega sveta Lenart (1640–1740) ♦	67
	Jure Donša	Marijin steber v Ljutomeru. Naročilo, prenova in vprašanje avtorstva ♦	87
	Boris Golec	Toponimika stare Ljubljane skozi čas. Imena ulic, cest in trgov v prerezu stoletij ♦	105
	Mirjana Koren	Zbirka Pokrajinskega muzeja Maribor: izbrani kosi pohištva in njihovi izdelovalci ♦	123
	Željko Oset	Jakob Aljaž – med javno podobo simbola slovenstva in finančno stisko v poznih letih ♦	137
	Damjan Hančič	Germanizacija toponimov pod nemško okupacijo Gorenjske 1941–1945 ♦	149
IN MEMORIAM		Maja Žvanut (1948–2025) (Tomaž Lazar) ♦	169
ODZIVI		Nekaj imenoslovnih in drugih pripomb h knjigi <i>Na obeh straneh Alp: Slovensko-avstrijska zgodovina</i> (Silvo Torkar) ♦	175
OCENE IN POROČILA		Janez Weiss: Grad Krupa od nastanka do 18. stoletja: posest Tuševdolskih, Hohenwartov in Purgstallov: 14.–18. stoletje (Luka Dremelj) ♦	179
		Gašper Oitzl: Od rude do železa. Železarjenje na Slovenskem do konca 16. stoletja (Jernej Kotar) ♦	180
		Monika Aydin in Špela Poles: Če vas bojo kaj spraševali, nič ne vete! Osemdeset spominov na otroštvo med drugo svetovno vojno v Šoštanju in okolici ob osemdeseti obletnici konca druge svetovne vojne (Irena Uršič) ♦	182
		Jelka Piškurić: Na robu Ljubljanskega barja (Damjan Hančič) ♦	184
		41. zborovanje Zveze zgodovinskih društev Slovenije: Človek v družbenem in naravnem okolju v zgodovinski perspektivi (Štefan Hadalin) ♦	187

JULIJANA VIŠOČNIK, BERNARDA ŽUPANEK, ANA KOVAČIČ*

Oljenka z upodobitvijo gladiatorja iz Emone

IZVLEČEK

Leta 2024 so arheološke raziskave na območju, ki je bilo predvideno za gradnjo večstanovanjskega kompleksa Emonika v Ljubljani, razkrile doslej še neraziskan del severnega grobišča rimske kolonije Emone (*Colonia Iulia Emona*). V enem od grobov so odkrili oljenko z upodobitvijo gladiatorja tipa *murmillio* (tudi *mirmillo* ali *myrmillo*) ter z napisnim poljem v obliki tabule ansate (*tabula ansata*), v katerem je zapisana črka B. Namen prispevka je raziskati pomen in kontekst te izjemne najdbe.

KLJUČNE BESEDE

Emona, rimske oljenke, gladiatorji, 1. stoletje po Kr., *Instrumentum domesticum*

ABSTRACT

AN OIL LAMP FROM EMONA WITH THE DEPICTION OF A GLADIATOR

In 2024, archaeological excavations, carried out in the area envisaged for the construction of the Emonika residential complex in Ljubljana, revealed the previously unresearched segment of the northern burial grounds of the Roman colony of Emona (*Colonia Iulia Emona*). In one of the graves, an oil lamp was unearthed, bearing the depiction of a *murmillio*-type gladiator (also *mirmillo* or *myrmillo*) and an inscription field in the shape of a *tabula ansata*, featuring a letter B. The article aims to examine the significance and context of this extraordinary find.

KEYWORDS

Emona, Roman oil lamps, gladiators, first century AD, *Instrumentum domesticum*

* Julijana Višočník, doc. dr., arhivska svetovalka, Nadškofijski arhiv Ljubljana, julijana.visocnik@rkc.si, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7222-5052>

Bernarda Županek, dr., muzejska svetnica, Mestni muzej Ljubljana, Muzej in galerije mesta Ljubljana, bernarda.zupanek@mgml.si, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2691-5714>

Ana Kovačič, univ. dipl. arheolog, Skupina STIK, Ljubljana, ana.kovacic@skupinastik.si

SEVERNO EMONSKO GROBIŠČE IN NAJDIŠČE EMONIKA

Rimska Emona je bila najvzhodnejša kolonija 10. italске regije (*Regio X: Venetia et Histria*). Zaradi strateške lege na robu Italije, v ozkem prostoru t. i. Ljubljanskih vrat, je nadzorovala pomembne rečne in kopenske poti, ki so povezovale Apeninski polotok z območji proti vzhodu in severu. Mesto, zgrajeno na levem bregu Ljubljanice v začetku 1. stoletja n. št., je obstajalo vsaj do sredine 5. stoletja.¹

Emona je imela tri velika grobišča, umeščena ob glavnih vpadnicah v mesto: zahodno proti Akvileji (*Aquileia*), vzhodno proti Sisciji (*Siscia*) ter severno proti Celeji in Petovioni (*Celeia, Poetovio*). Zadnje, severno grobišče je bilo najobsežnejše in tudi najbolj raziskano. Raziskovali so ga od sredine 17. stoletja naprej. Razprostiralo se je od današnjega Kongresnega trga vzdolž Slovenske in Dunajske ceste vse do Linhartove ceste ter od Komenskega in Miklošičeve ulice do Delavskega doma ter SNG Opere in baleta. Skupaj (na vseh treh emonskih grobiščih) je bilo do danes izkopanih skoraj 4000 grobov.

Posebej intenzivne so bile raziskave severnega grobišča v zadnjih 20 letih. Če se osredotočimo na največja – arheološke raziskave za načrtovani Potniški center Ljubljana so v letih 2007–2008 razkrile velik del severnega grobišča, s 435 grobovi in dobro dokumentiranimi grobnimi parcelami.² Več skupin grobov, med njimi enajst grobov iz avgustejskega časa,³ je bilo odkritih pri arheoloških raziskavah na Kongresnem trgu v letih 2009–2011.⁴ Izkopavanja za parkirno garažno hišo Kozolec 2 leta 2010 so odkrila 61 grobov in jarek, ki je zamejeval grobiščni prostor po vsej dolžini.⁵ Pri izkopavanjih za potopne smetnjake na Štefanovi ulici 4 leta 2011 je bilo odkritih 20 grobov ter nato leta 2022 v bližnjem Argentinskem parku pri arheoloških raziskavah zaradi obnove vročevodnega omrežja še 23.⁶ Med izkopavanji na Slovenski cesti leta 2015 so odkrili več grobov ter ostanke najprej lesenih, potem zidanih grobnih parcel.⁷ Izkopavanja na Gosposvetski cesti so razkrila precejšen del severnega grobišča z več kot 350 grobovi in ostanki zgodnjekršćanskih objektov.⁸ Prav tako

so številne pokope odkrila izkopavanja na Vošnjakovi ulici v letih 2018–2019⁹ – kar 54 grobov – ter na Vidovdanski ulici leta 2020¹⁰ – 33 grobov na območju, kjer je verjetno tekla ena stranskih cest proti vzhodu. Leta 2021 so arheološka izkopavanja ob Dunajski cesti odkrila koncentracijo grobov med Livarsko in Trstenjakovo ulico, raziskanih je bilo 41 grobov iz 1. in 2. stoletja.¹¹

Najnovejša so arheološka izkopavanja severnega grobišča na območju ljubljanske centralne železniške postaje. Lokacijo so poimenovali Emonika, saj je po zaključku raziskav že stekla gradnja istoimenskega večnamenskega kompleksa.

Najdišče Emonika obsega osrednji del severnega emonskega grobišča in je bilo raziskano v dveh etapah, imenovanih Emonika P1¹² in Emonika P2¹³. V prvi fazi raziskav, Emonika P1, je bilo raziskanih 139 grobov – 119 žganih in 20 skeletnih. V enem od njih je bila odkrita oljenka, ki je predmet tega prispevka. Izkopavanja so odkrila nov odsek ene od stranskih cest, ki je vodila v smeri proti Zalogu, skupaj z obcestnima jarkoma. Ob njej je bilo na vzhodnem delu raziskovanega območja odkrito tudi manjše ločeno grobišče. V nadaljevanju raziskav (Emonika P2) je bilo odkritih še 44 grobov, 41 žganih in 3 skeletni.

OKOLIŠČINE NAJDBE

Volutna oljenka z upodobitvijo gladiatorja je bila odkrita v žganem grobu št. 1045, na jugozahodnem delu sektorja I, ob križišču Dunajske in Slovenske ceste ter ceste proti Trgu osvobodilne fronte. Grob je bil vkopan iz višje, že v preteklosti odstranjene površine. Grobna jama je bila v tlorisu ovalna, v preseku pa oglata. Stranice jame so bile obložene s strešnimi opekami (*tegulae*), ki so tvorile skrinjo, ta pa je bila kasneje močno poškodovana. Ob odkritju sta bila ohranjena le vzhodna tegula in del severne.

Notranjost grobne skrinje je zapolnjevalo temno rjavo čvrsto polnilo z drobnim prodom, peskom in ostanki oglja, v njegovem vrhnjem delu so bili ostanki poškodovanih tegul SE 1231. Ožganih človeških kosti je bilo ohranjenih zelo malo (le 3 g), medtem ko so bile med pridatki zabeležene tudi živalske kosti (skupne teže 9 g). V zasutju groba so bili poleg oljenke odkriti še 4 od-

1 Županek in Ravnik, A topography of death, str. 197.

2 Mulh, Poročilo o zaščitnih arheoloških izkopavanjih.

3 Bekljanov Zidanšek, Grob 1007, str. 13–26; Gaspari et al., Augustan military graves, str. 125–196.

4 Badovinac et al., Poročilo o arheoloških raziskavah.

5 Miškec et al., Severno emonsko grobišče.

6 Tomažinčič, Končno strokovno poročilo o arheoloških izkopavanjih; Bešter, Prvo strokovno poročilo.

7 Poročilo je v pripravi.

8 Gaspari et al., Prvo strokovno poročilo o predhodni arheolo-

ški raziskavi, str. 79–80.

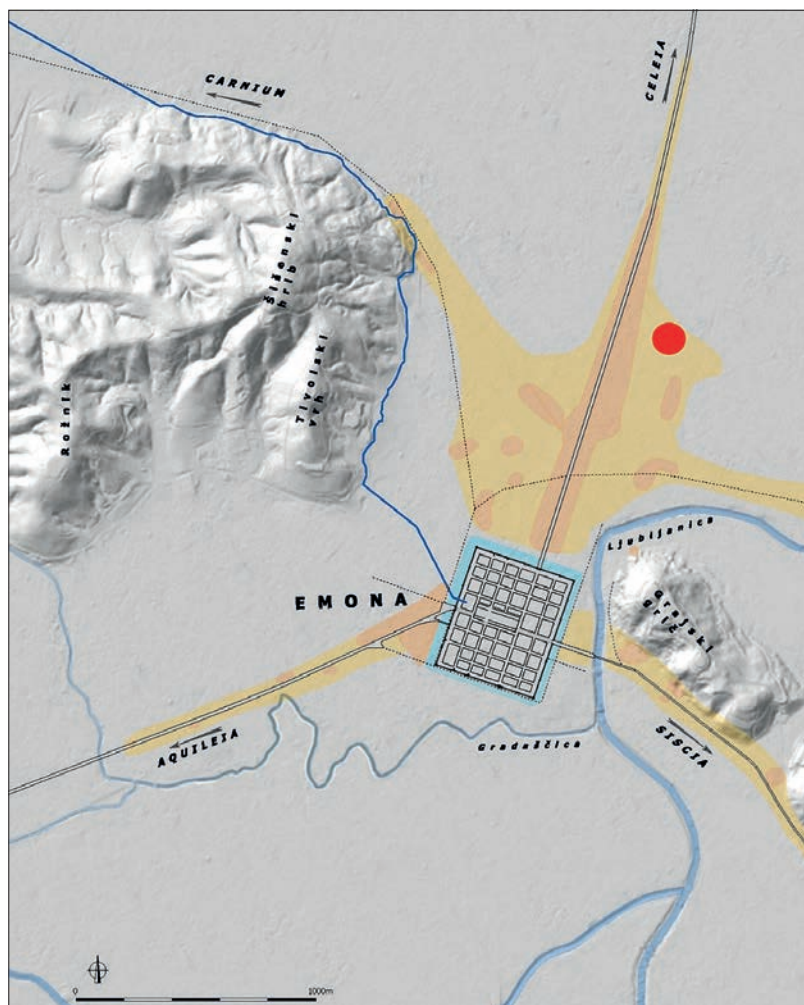
9 Sraka et al., Poročilo o predhodni arheološki raziskavi.

10 Sraka et al., Prvo strokovno poročilo o arheološki raziskavi.

11 Sraka in Draksler in Štajdohar, Prvo strokovno poročilo o arheološki raziskavi.

12 Jenko et al., Strokovno poročilo o arheološki raziskavi – Emonika P 1.

13 Jenko et al., Strokovno poročilo o arheološki raziskavi – Emonika P 2.

Tloris Emone z vrisanimi grobišči in najdiščem Emonika (arhiv Skupine STIK).

lomki amfore/amfor tipa Dressel 6B, 3 žebli, odlomki kuhinjske in namizne keramike ter drobcu staljenega stekla.

Oljenka je ležala na dnu grobne jame, tik ob vzhodni stranici skrinje. Bila je edini dobro ohranjen grobni pridelek. V grob je bila priložena tudi steklena posoda, od katere sta ohranjena le dno in del ostenja. Glede na stanje ohranjenosti groba in pridatkov izkopavalci menijo, da je bil grob morda že v antiki izropan.¹⁴

GLADIATORJI

Gladiatorski boji so že v zgodnjem rimskem obdobju postali institucionaliziran del javnih spektaklov, pri čemer so se borci delili v različne tipe glede na izvor, orožje, zaščitno opremo in način bojevanja.¹⁵ V najstarejši fazi iger so gladiatori pogosto simbolno predstavljali sovražnike Rimljanov, kot so bili Samniti, Gali in Tračani. Samnit velja za najzgodnejši tip gladiatorja (Livij 9, 40). Galski borec, ki se prvič pojavlja v cesarjan-skem obdobju, je ob koncu republike prejel novo

poimenovanje – *murmillio* (Cicero, *Philippicae* 3, 12). Tračan (*Thraex*), prepoznaven po ukrivljenem meču (*sica*) in visoki čeladi s širokim ščitnikom, je dobro dokumentiran v napisnih virih 1.–2. stoletja n. št. Takšna tipologija gladiatorjev predstavlja ključno izhodišče za razumevanje ikonografije na obravnavani oljenki. Kanonična razvrstitev gladiatorjev v posamezne tipe izvira iz avgustejskega obdobja, do časa Flavijcev pa je bila že dokončno oblikovana, čeprav se je v poznejših obdobjih še prilagajala. Napis pogrebne združenja¹⁶ iz Rima, datiran v leto 177 n. št., v času vladavine Komoda, navaja imena in opise več gladiatorskih tipov glede na njihovo opremo in bojni status, med njimi: *thraex*, *hoplomachus*, *essedarius*, *contraretiarius*, *murmillio*, *provocator* in *retiarius*.¹⁷

OPIS OLJENKE

Reliefna volutna oljenka, dokumentirana kot posebna najdba št. 1079 (PN 1079), je v celoti ohranjena. Izdelana je bila v kalupu iz prečiščene gline in prekrita z rjavo-rdečim premazom.

¹⁴ Matej Draksler, ustno.

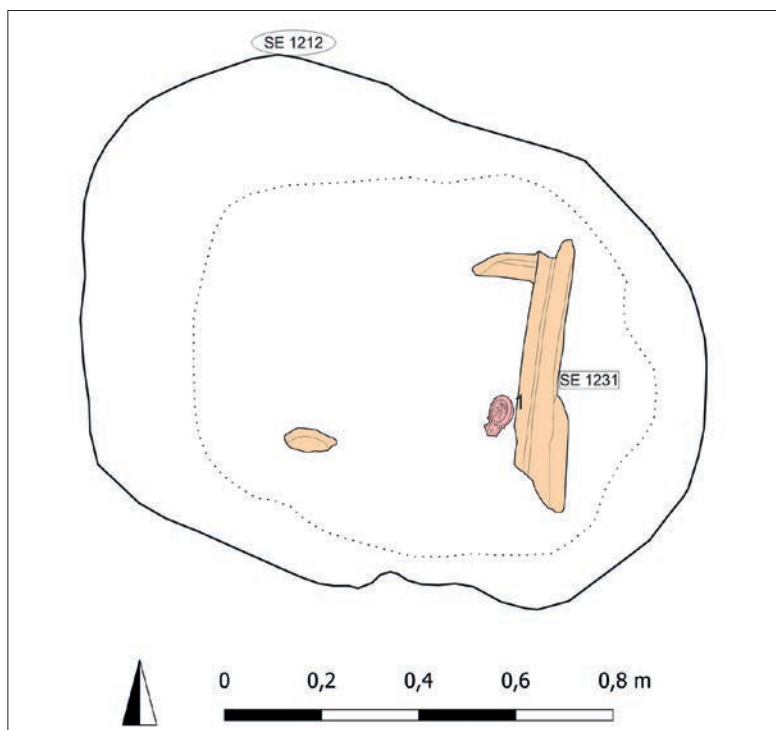
¹⁵ Kazek, *Gladiateurs*, str. 15–20.

¹⁶ EDR197505.

¹⁷ *Gladiatori nell'Arena*.

Fotostika in risba groba št. 1045 (arhiv Skupine STIK).

Najverjetneje izvira iz severnoitalskih delavnic. Tipološko sodi v tip Loeschcke IB/C, ki sodi v zgodnjecesarso fazo razvojne skupine volutnih oljenk. Italijanska produkcija tipa I je najbolj dokumentirana od avgustejskega do zgodnjega flavijskega obdobja (ok. 30–70 n. št.), kar Bailey in Goethert-Polaschek navajata kot okvirno kronologijo za podtip B/C.¹⁸ Za območje današnje

Slovenije je najnatančnejšo tipološko razpravo o loeschckevih tipih vpeljala J. Istenič, ki pri poetovionskem gradivu oljenke tipa Loeschcke I (B/C) prav tako umešča v čas od sredine 1. do začetka 2. stoletja.¹⁹ V vzhodnem delu *Regio X*, tudi v Emoni, se pojavljajo celotno 1. stoletje ter trajajo do prve polovice 2. stoletja.²⁰ Glede na iko-

¹⁸ Bailey, *A Catalogue*, str. 24–27; Goethert-Polaschek, *Die römischen Lampen*, str. 16, fig. 7.

¹⁹ Istenič, *Poetovio*, str. 161–162.

²⁰ Žerjal, Lončenina, str. 226; Žerjal, *Keramično gradivo*, str. 188–189.

Fotografija sprednje in zadnje strani oljenke (foto: Ana Kovačič, Skupina STIK).

nografijo oziroma popularnost motiva pa bi lahko bila obravnavana oljenka zelo zgodnja, morda celo že avgustejska, vsekakor pa zamejena na I. stoletje.²¹

Oljenka meri 8,5 cm v dolžino in 2,7 cm v višino; težka je 49 g. Na spodnji strani je dno označeno s koncentričnim krogom, v katerem so trije majhni puncirani krogi, razporejeni navpično. Na zgornji strani ima širok, oglat nosek z dvema lepo izpeljanima volutama, luknjico za stenj na trikotnem zaključku noska ter majhno odprtino za zrak tik pred prehodom noska v disk. Premer diska meri 6,3 cm, rame pa od reliefnega polja ločujeta dva koncentrična kroga.

Na disku je upodobljen gladiator tipa *mur-millo*, za katerega je značilna sledeča oprema: na golenicah ščitniki (*ocreae*), kratek meč (*gladius*), zaščitni rokav (*manica*) na desnici, širok pas (*baltus*) ter velika čelada s perjanico in vizirjem ter velikim pravokotnim ščitom (*scutum*).

Na disku oljenke je oprema borca modelirana z veliko mero natančnosti. Zaščitni rokav na desnici je poudarjen z vzdolžnimi črtami, ki nakazujejo trakasto ali segmentno strukturo. Kratko oblačilo tipa *subligaculum* opasuje širok pas, medtem ko je glava pokrita z masivno čelado. Čelada ima visoki greben oziroma perjanico (izdelana je bila iz peres ali konjske dlake)²² in obrazno zaščito – vizir (*cassis crista*). Figura je upodobljena v gibanju, s telesno držo, ki nakazuje napad. Leva noga je pomaknjena naprej in rahlo pokrčena, desna

pa trdno zasajena nazaj, kar ustvarja vtis odločne, napadalne drže proti nasprotniku. V nasprotju s podobnimi prizori na drugih oljenkah, kjer je roka z orožjem že v zamahu, je tu jasno prikazan trenutek tik pred napadom – gladiator meri, čaka na odprt prostor v nasprotnikovi obrambi. Ščit drži dvignjen na višino zgornjega dela telesa in rahlo poševno obrnjen proti nasprotniku. Položaj ščita nakazuje, da borec aktivno blokira udarec ali pa se pripravlja, da ščit potisne naprej in s tem destabilizira nasprotnika; ščit hkrati varuje in omogoča napad.

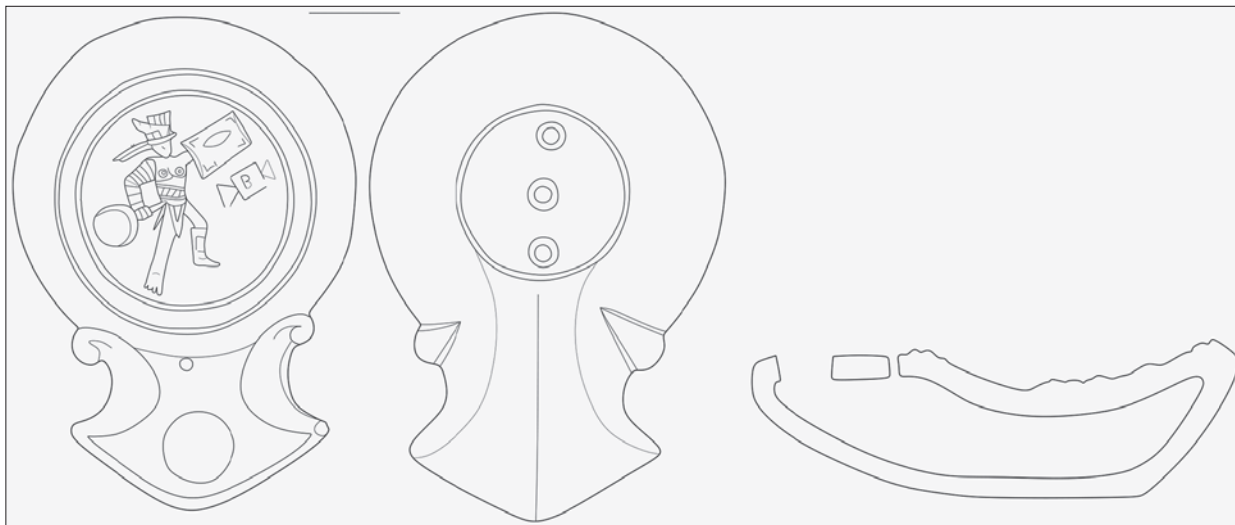
Gladiator ima v desni roki meč, dvignjen v položaju, značilnem za sunek naprej. Tik pod roko z mečem je luknjica za polnjenje oljenke z oljem. Pod ščitom je uokvirjeno napisno polje (*tabula ansata*), v katerem je vtisnjena črka B. Upodobitve gladiatorjev na oljenkah niso redke, je pa napisno polje v obliki tabule ansate veliko bolj izjemno.

OLJENKA Z NAPISOM

Največja in hkrati najbolj raznovrstna skupina rimskih napisov so napisi na predmetih za vsakdanjo rabo, ki jih poznamo pod izrazom *instrumentum domesticum*. Vanjo sodijo napisi na orodju, posodju, orožju, različnih pripomočkih (na primer pasovi, etikete za označevanje blaga, vodovodne cevi), pa tudi na nakitu, steklu in številnih zvrsteh keramike. Praviloma niso vklesani v kamen, temveč so vrezani, vpraskani, puncirani, narisani ali vtisnjeni v različne materiale. Zato napisi na oljenkah niso nenavadni, čeprav

²¹ Flecker, *Gladiatorenbilder*, str. 118, 122–123.

²² *Das Spiel mit dem Tod*, str. 82–85.

Risba sprednje in zadnje strani oljenke (risba Ana Tuljak, Mina Markun, Ana Kovačič).

ostajajo razmeroma redki.²³ Podobno kot pri celotni skupini *instrumentum domesticum* tudi v teh primerih naletimo na kratke napise, najpogostejše omejene zgolj na osebna imena, ki so, kadar je mogoče, dodatno okrajšana. Imena so praviloma v roditeljskem, saj so prav ta sklon pogosto uporabljali za izražanje lastnine (*genetivus possessoris*). Za zapisanim imenom na predmetu se tako skriva ali lastnik (torej tudi uporabnik) predmeta ali tisti mojster, ki je predmet izdelal (izoblikoval, oblikoval), oziroma lastnik delavnice, v kateri je predmet nastal. Keramično posodje in njegova tipologija, oblikovana v dolgoletnih raziskavah,²⁴ omogočata razmeroma natančno datiranje posameznih zvrsti keramike in s tem širših najdiščinskih kontekstov. Ob tem pa ne smemo spregledati pomena keramičnega posodja kot kazalca uveljavljenih trgovskih in transportnih poti v antiki. V tem okviru je treba razumeti tudi napis na obravnavani oljenki.

Poleg gladiatorjeve upodobitve²⁵ je desno od gladiatorja pod njegovim ščitom postavljeno majhno napisno polje v obliki tabule ansate (*tabula ansata*).²⁶ V njem je zapisana ena sama črka, za katero lahko z veliko verjetnostjo trdimo, da gre za začetnico gladiatorjevega imena. Gladiatori so sicer sodili med sužnje, torej v najnižji družbeni razred, a kot vemo, so zaradi svojega poklica vsaj nekateri postali slavni in priljubljeni.

Lončarski mojstri so tako radi upodabljali uspešne gladiatore – tudi z njihovimi imeni (a očitno tudi samo z začetnico imena).²⁷

Vprašamo se sicer lahko, zakaj je ime zapisano zgolj z začetnico, saj je bilo prostora na disku dovolj tudi za celotno ime. Predvidevamo lahko, da so mesto na oljenkah našli le najuspešnejši, torej najslavnejši in v lokalnem okolju vsem znani gladiatori. V določenem časovno in krajevno omejenem okolju tako uspešnih in posledično znanih gladiatorjev najverjetneje ni bilo toliko, da jih prebivalci tega mesta ne bi poimensko poznali. Mojstru se morda v takšnem primeru ni zdelo nujno ime izpisati v celoti, temveč je zadoščala zgolj prva črka enodelnega imena, ki je bilo značilno za sužnje. Morda bi lahko predvidevali, da je bilo ime grškega izvora.²⁸ Seveda bi želeli ugotoviti ime tega predvidoma slavnega gladiatorja. Do njegovega imena pa bi lahko prišli le s pomočjo drugega napisa (nagrobnega ali morda

²⁷ Janežič in Lazar, *Roman oil lamps*, str. 333.

²⁸ Velik del sužnje ob koncu republike in na začetku cesarstva izvira iz helenističnega vzhoda, torej iz grškega jezikovnega prostora. Še pozneje so sužnje kupovali predvsem na vzhodu, kjer so že za časa helenizma obstajale veletržnice za trgovanje s sužnji, ki so bili grecizirani in so imeli grška imena. Kot takšni so prihajali v Rimu in drugam na zahod Rimskega cesarstva. Raziskave so pokazale, da so tudi sužnji, ki so izvirali iz zahodnih delov Rimskega cesarstva, praviloma (pogosto ?) imeli grška imena, tako se zdi bolj verjetno, da je grško ime znamenje družbenega položaja in redkeje etnične ali geografske pripadnosti. Vsekakor pa so številni sužnji v Rimu in drugod v zahodnih provincah imperija za svoja imena uporabljali tudi latinska imena (*cognomina*), tako kot so številni svobodni na tem ozemlju za osebno ime dobili ime grškega izvora. Med latinskimi osebnimi imeni so bila nekatera še posebej pogosto uporabljena med sužnji, na primer *Benignus*, *Felicius*, *Felix*, *Fortunatus*, *Hilarus* (prim. Matijašič, *Uvod*, str. 62; Bruun, *Slaves*, str. 608–609; Solin, *Namen*, str. 1047).

²³ Bailey, *A Catalogue*, str. 110, 111; Bussièrre in Lindros Wohl, *Ancient Lamps*, str. 473. Obe objavi vključujeta kratke seznaje z napisi na diskih oljenk.

²⁴ Za oljenke: Loeschcke, *Lampen*; Iványi, *Die pannonischen Lampen*; Buchi, *Lucerne*; Bailey, *A Catalogue*; Istenič, *Poetovio*; Bussièrre in Lindros Wohl, *Ancient Lamps*.

²⁵ Glej zgoraj.

²⁶ *Tabula ansata* – tablica z ročaji v obliki ptičjega repa, ki jo sicer srečujemo tako na nagrobnih (na primer sarkofagih) kot na votivnih spomenikih.

votivnega), na katerem bi bilo navedeno ime gladiatorja (*myrmillo*) in bi se začelo na črko B. Rimska epigrafska baza (EDR) nam žal ne ponudi takšnega zadetka.²⁹ Kar nam preostane, je to, da pregledamo najpogostejša imena sužnjev na B³⁰ oziroma imena gladiatorjev, ki se začnejo s črko B in jih do danes poznamo. V zborniku, ki ga je uredil Junkelman,³¹ so zbrana tudi imena gladiatorjev, med njimi jih je nekaj na črko B: *Baccibus*, *Barosus*, *Bato*, *Bebryx*, *Belerofoos*, *Beryllus*, *Blastus*, *Boristhenes*. Navedena imena predstavljajo zgolj eno izmed možnosti, kako bi lahko dopolnili črko B na naši oljenki.³²

Oljenke z upodobitvijo gladiatorjev sicer ne sodijo med najpogostejše, vendar jih je mogoče zaslediti po celotnem rimskem imperiju, od Galije in Španije do Afrike in Bližnjega vzhoda.³³ V celoti ohranjene oljenke so razmeroma redke, kar velja tudi za naš emonski primer, zato je njegovo reliefno polje dragocen vir za ikonografsko analizo.

Večina oljenk iz naselbinskih plasti je praviloma ohranjena fragmentarno, najpogostejše kot deli diskov, fragmenti kljunov ali razlomljene baze. Razlogi so v dolgotrajni uporabi, odlaganju v sekundarne plasti ter mehanskih poškodbah pri izkopu ali v kontekstu odlaganja odpadnega materiala. Nasprotno pa cele oljenke praviloma prihajajo iz grobnih kontekstov, kjer so bile položene kot pridatki in so bile posledično zaščitene pred kasnejšimi motnjami, kar pojasnjuje razliko v stopnji ohranjenosti med naselbinskimi in grobnimi najdbami.

V emonskem prostoru sicer ne poznamo druge oljenke z enakim motivom gladiatorja tipa *myrmillo*, vendar so bile odkrite oljenke z različnimi upodobitvami gladiatorjev tako v grobovih kot v naselbinskih kontekstih, kar potrjuje, da motiv gladiatorskih bojov lokalnim prebivalcem

ni bil tuj. Na širši pomen gladiatorskih motivov v pogrebem in športnem kontekstu opozarja tudi Kaja Stemberger Flegar, ki je v svojem nedavnem prispevku obravnavala upodobitve gladiatorjev na oljenkah z vidika športnih praks ter njihove vloge med grobnimi pridatki. Temo je predstavila v okviru Grošljevega simpozija leta 2025, pri čemer je izpostavila simbolno razsežnost oljenk v pogrebem ritualu.³⁴

O rimskih oljenkah iz Petovione (Vičava), ki so jih našli med arheološkimi raziskavami v letih 2010 in 2011, pišeta Maja Janežič in Evgen Lazar. Med kar 58 fragmentarno ohranjenimi primerki so tri okrašene s portreti gladiatorjev. Na eni je upodobljen boj dveh gladiatorjev, viden pa je tudi del napisa: SPI. Na drugih dveh gre za portret enega samega gladiatorja. Ker oljenki nista ohranjeni v celoti, je težko ugotavljati podobnost z našo.³⁵ Iz Celeje (*Celeia*) sta v katalogu *Vivas felix* objavljeni dve oljenki, ki vsaj malo spominjata na naš motiv – žal nobena ni ohranjena v celoti.³⁶ Iz Emone se zdi naši še najbolj podobna oljenka, ki so jo leta 2019 našli pri arheoloških izkopavanjih na območju Igriške ulice in Erjavčeve ceste.³⁷ Upodobitev gladiatorja je sicer bolj preprosta in manj dodelana, je v bolj surovem stanju, manjka pa tudi napisno polje v obliki tabule ansate.

Veliko oljenk, ki niso bile lokalne proizvodnje, je v ta prostor gotovo prišlo iz severne Italije, zato je dobro preveriti, kakšno je stanje z gladiatorji na oljenkah v Akvileji. Že samo bežen pogled na oljenke v oglejskem muzeju potrdi naše predvidevanje. Gladiatorji na oljenkah v Akvileji so bili priljubljen motiv, izpričani so v veliko različicah, še posebej pogosti pa so bili v flavijski dobi.³⁸ Zdi pa se, da med navedenimi ni nobenega, ki bi lahko pomenil resno analogijo našemu. Še najbližje se zdita primera na tabli 113 št. 718 in tabli 66 št. 374.³⁹ A pri prvem je težava fragmentarna ohranjenost, pri drugem pa ne najboljše fotografija.

Pri iskanju vzporednic se je treba ustaviti še pri oljenkah s Štalenske gore, kjer se je ohranilo skoraj 100 oljenk z motivi gladiatorjev. Tako velik vzorec omogoča natančno analizo pojavnosti motivov in vpogled v razvoj »gladiatorske ikonografije«. Na prvi pogled morda preseneča dejstvo, da pri tem številu oljenk z gladiatorji ni nobene,

29 V Deseti regiji (*Venetia et Histria*) najdemo le tri napise, ki so zgolj posredno povezani z gladiatorji v tem delu italije: EDR007179 (*myrmillo*); EDR097776 (*mirmillo*) in EDR007362 (*gladiator*). V nobenem primeru ni izpričan gladiator, čigar ime bi se začelo s črko B. Tudi po celotni Italiji je situacija precej podobna glede na zadetke v EDR (*myrmillo* in *mirmillo*): http://www.edr-edr.it/edr_programmi/res_complex_comune.php?lang=it&ver=simp (23. 12. 2025).

30 Solin, *Die Stadtrömischen Sklavennamen* I, str. 687–688: v indeksu je okoli 180 različnih imen na B, ki so jih imeli sužnji, kar nam ni v večjo pomoč.

31 *Das Spiel mit dem Tod*, str. 194.

32 Ni namreč popolnoma jasno, po kakšnem ključu so ta imena sploh zbrana. Poleg tega ne gre pozabiti, da poimensko poznamo le majhen del gladiatorjev.

33 Ceballos Hornero, *Lucernas romanas*; Kazek, *Gladiateurs*; Rivet, *Lampes antiques*; Bejaoui, *Lampes romaines*; Storchan, *Beit Nattif Lamps*.

34 Stemberger Flegar, Šport in (pogrebni) rituali, v tisku.

35 Janežič in Lazar, *Roman oil lamps*, str. 333.

36 Bausovac, *Vivas felix*, str. 59, kjer naj bi bil upodobljen gladiator, in Bausovac, *Vivas felix*, str. 65, kjer gre za upodobitev rokoborca.

37 Draksler et al., *Arheološke raziskave na Igriški ulici in Erjavčevi cesti v Ljubljani*.

38 Di Filippo Balestrazzi, *Lucerne*, str. 87–101.

39 Di Filippo Balestrazzi, *Lucerne*, str. 87–101 (s pripadajočimi tablam).

kjer bi bil predstavljen en sam gladiator (kot v našem primeru). V vseh primerih gre namreč za gladiatorske boje, kjer nastopata dva ali celo trije gladiatorji.⁴⁰ Navedeno dejstvo pa je najverjetneje mogoče razložiti s tem, da se je gladiatorska ikonografija postopoma začela poenostavljati, kar pomeni, da gladiatorji na mlajših tipih oljenk niso več upodobljeni v parih, pač pa samostojno, kot da se borijo proti navideznemu sovražniku.⁴¹

Zanimiv je tudi pogled na katalog oljenk iz panskke Gerulate (*Gerulata*), kjer oljenke z upodobitvijo gladiatorjev in njihovo razmeroma veliko priljubljenost povežejo z amfiteatrom v bližnjem Karnuntu (*Carnuntum*), kjer je bilo gladiatorje mogoče videti v živo v areni.⁴²

Nekaj lepih rimskih oljenk hrani Gettyjev muzej (J. Paul Getty Museum) v Los Angelesu. Zanimale so nas predvsem tiste z upodobitvijo težko oboroženih gladiatorjev (*myrmillo*) v povezavi s tabulo ansato. Gladiatorji tega tipa so upodobljeni na dveh oljenkah, ena od teh dveh ima tudi napisno polje v obliki tabule ansate, kjer sta v celoti izpisani imeni gladiatorjev. V boju sta namreč predstavljena dva gladiatorja: *Sabinus* in *Popilius*.⁴³ Motiv torej kljub določenim vzporednicam ni enak našemu; oljenko so datirali v obdobje poznoavgustejske do flavijske dobe. V drugem primeru gre ponovno za boj dveh težko oboroženih gladiatorjev; tabule ansate ni, tako da je podobnosti še manj.⁴⁴

Katalog oljenk iz Trierja nam postreže s precej različnimi motivi upodobitev gladiatorjev;⁴⁵ še najbolj podoben našemu je gladiator pod št. 24 v identični pozi in s podobno oborožitvijo, čeprav brez tabule ansate in napisa.⁴⁶

Poleg oljenk se motiv gladiatorskih bojev pojavlja na širokem spektru umetniških in uporabnih predmetov. Posebej velja izpostaviti obsežen korpus gladiatorskih prizorov na sigilatnem posodju, izdelanem v galskih delavnicah. Galska sigilata je bila izdelana v matricah oziroma kalupih, kar je omogočilo množično in standardizirano proizvodnjo posod z reliefnimi prizori. Zaradi izjemno velike količine ohranjenih fragmentov ter širokih

slikovnih polj na posameznih posodah, ki omogočajo obsežne, večfazne in ikonografsko kompleksne kompozicije, galska sigilata predstavlja najbogatejši in najraznovrstnejši sklop gladiatorskih motivov. Bogata dekoracija in širok nabor motivov, ki jih nudi sigilata, pa se žal ne odražata na oljenkah, saj majhno polje diska omejuje izvedbo kompleksnejših ikonografskih kompozicij. Raznolikost in množičnost teh prizorov na sigilati jasno potrjujeta, da so bili gladiatorski motivi močno prisotni in priljubljeni v provincialnem življenju Rimskega imperija.⁴⁷

Po drugi strani številni kamniti spomeniki, zlasti nagrobniki gladiatorjev in votivne stele, prikazujejo borce z značilnimi atributi – ščitom, čelado, mečem in prepoznavno držo. Takšne kamnite upodobitve so dragocen primarni ikonografski vir, saj jih pogosto dopolnjuje napisno gradivo, ki pojasnjuje družbeni položaj, ime in tip gladiatorja.⁴⁸ Enako informativne so stenske poslikave, med drugim nedavno odkrite freske iz Pompejev (*Regio V*), ki ohranjajo izjemno dinamične prizore dvobojev. Ikonografsko bogat je tudi material mozaikov, zlasti iz severne Afrike in vzhodnega Sredozemlja, kjer so prizori *venationes* in gladiatorskih dvobojev razširjeni ter pogosto pospremljeni z napisnimi identifikacijami posameznih borcev.⁴⁹

SKLEPNE UGOTOVITVE

Rimska kolonija Emona je imela ob mestnih vpadnicah tri velika grobišča. Najbolje raziskano in največje je severno, ki se je razprostiralo od Kongresnega trga do Linhartove ceste ter od Komenskega in Miklošičeve ulice do Delavskega doma. Leta 2024 so arheološke raziskave na območju, ki je bilo predvideno za gradnjo večstanovanjskega kompleksa Emonika, razkrile dotlej še neraziskan del severnega grobišča. V enem izmed žganih grobov je bila poleg žganine, živalskih kosti ter majhnih odlomkov posod odkrita v celoti ohranjena volutna oljenka. Relief na disku prikazuje gladiatorja, ki ga lahko glede na njegovo opremo identificiramo kot gladiatorja tipa *myrmillo*. Ob njem je napisno polje v obliki tabule ansate, v katerem je zapisana črka B. Tipološko sodi v tip Loeschcke IB/C, ki se v Emoni pojavlja v času od 1. do prve polovice 2. stoletja. Glede na ikonografijo oziroma popularnost motiva bi lahko bila naša oljenka zelo zgodnja, vsekakor pa iz 1. stoletja n. št. Oljenka z upodobitvijo gladiatorja, ob katerem je najverjetneje zapisana začetnica

40 Flecker, *Gladiatorenbilder*, str. 117–133.

41 Frece, *Gerulata*, str. 71.

42 Frece, *Gerulata*, str. 310, 396.

43 Bussiére in Lindros Wohl, *Ancient lamps*, str. 82–83 (št. 107).

44 Bussiére in Lindros Wohl, *Ancient lamps*, str. 154–155 (št. 227).

45 Goethert, *Römische Lampen*, str. 54–59, 82–83.

46 Goethert, *Römische Lampen*, str. 58. Na straneh med 205 in 207 so predstavljeni vsi motivi upodobitev, ki so povezani z gladiatorji in jih je mogoče najti na oljenkah v muzeju Trier. Našemu so najbolj podobni M.101, M.102 in M.109.

47 Kazek, *Gladiateurs*, str. 45–55.

48 Ville, *La gladiature*, str. 152–160.

49 *Das Spiel mit dem Tod*, str. 82–85.

njegovega imena, je nastala z namenom počastiti slavnega in uspešnega gladiatorja. Pričakovali bi, da bo njegovo ime izpisano v celoti, a se to mojemu očitu ni zdelo potrebno. Omenjenega gladiatorja so v lokalnem okolju gotovo vsi poznali. A je oljenka, ki je nastala v severni Italiji⁵⁰ (točne lokacije sicer ni mogoče določiti), našla svojo končno postajo v Emoni, kjer oljenk s podobnim motivom ni veliko ohranjenih (če pa so, jih težko prepoznamo zaradi slabe ohranjenosti ali pa morda še niso objavljene). Nedvomno gre za izjemno najdbo. Oljenk z identičnim motivom – gladiator (*murmillio*) in napisno polje v obliki tabule ansate (z vpisanim imenom) – tudi širše ni veliko, čeprav so gladiatorji pogost motiv na oljenkah, kar je razvidno predvsem iz oljenk v Akvileji in na Magdalensbergu.

LITERATURA

- Badovinac, David in Bekljanov Zidanšek, Iris in Božinović, Mate in Brečić, Jerica in Erjavec, Robert in Hrustel, Jožica in Hvalec, Samo in Masaryk, Rene in Porenta, Sašo in Skorupan, Jaša in Verbič, Tomaž in Vojaković, Petra: *Poročilo o arheoloških raziskavah na območju gradnje parkirne hiše v Ljubljani, Kongresni trg, zvezek I do XI* (ur. Rene Masaryk). Neobjavljeno strokovno poročilo. Ljubljana: Muzej in galerije mesta Ljubljane, 2011.
- Bailey, Donald Michael: *A Catalogue of the Lamps in the British Museum. II: Roman Lamps Made in Italy*. London: British Museum Publications, 1980.
- Bausovac, Maja: *Vivas felix: Celeia: arheološko najdišče Osrednja knjižnica Celje = the Osrednja knjižnica Celje archaeological site*. Celje: Pokrajinski muzej, 2014.
- Bejaoui, Faïza: *Lampes romaines de Tunisie*. Tunis: Institut National du Patrimoine, 1997.
- Bekljanov Zidanšek, Iris: Grob 1007 s Kongresnega trga v Ljubljani. *Emona: med Akvilejo in Panonijo / Emona between Aquileia and Pannonia* (ur. Irena Lazar, Bernarda Županek). Koper: Univerza na Primorskem, Inštitut za dediščino Sredozemlja, Univerzitetna založba Annales, 2012, str. 13–26.
- Bešter, Helena: *Prvo strokovno poročilo o arheoloških raziskavah ob gradnji in arheoloških izkopavanjih. 22–0345. V Ljubljani v parku Ajdovščina zaradi obnove vročevodnega omrežja*. Ljubljana: MGML, 2022.
- Bruun, Christer: *Slaves and freed slaves. The Oxford handbook of Roman epigraphy* (ur. Christer Bruun, Jonathan Edmondson). New York: Oxford University Press, 2015, str. 605–626.
- Buchi, Ezio: *Lucerne del Museo di Aquileia I. Lucerne romane con marchio di fabbrica*. Aquileia: Associazione Nazionale per Aquileia, 1975.
- Bussière, Jean in Wohl Lindros, Birgitta: *Ancient Lamps in the J. Paul Getty Museum*. Los Angeles: J. Paul Getty Museum, 2017.
- Ceballos Hornero, Antonio: *Lucernas romanas decoradas con escenas de espectáculos en Hispania*. Córdoba: Universidad de Córdoba, 2007.
- Das Spiel mit dem Tod. So kämpften Roms Gladiatoren* (ur. Marcus Junkelmann). Mainz am Rhein: Verlag Philipp von Zabern, 2000.
- Di Filippo Balestrazzi, Elena: *Lucerne del museo di Aquileia*. Vol. II, 2. Lucerne romane di età repubblicana ed imperiale. Aquileia: Associazione Nazionale, 1988.
- Draksler, Matej in Perko, Matic in Masaryk, Rene in Tica, Gojko: *Arheološke raziskave na Igriški ulici in Erjavčevi cesti v Ljubljani*. Prvo strokovno poročilo o raziskavi 18–0356. Ljubljana: Skupina STIK, MGML, 2019.
- Flecker, Manuel: *Gladiatorenbilder auf Lampen der frühen Kaiserzeit. Das Fallbeispiel Magdalensberg. Die Römischen Lampen vom Magdalensberg 2* (ur. Eleni Schindler Kaudelka in Valentina Mantovani). Klagenfurt am Wörthersee: Verlag des Landesmuseums Kärnten, 2024, str. 117–137 (Archäologische Forschungen zu den Grabungen auf dem Magdalensberg 18, Kärntner Museumsschriften 88).
- Freder, Robert: *Gerulata: The Lamps. Roman Lamps in a Provincial Context*. Prague: Karolinum Press, 2014.
- Gaspari, Andrej in Bekljanov Zidanšek, Iris in Masaryk, Rene in Matjaž Novšak: *Augustan military graves from the area of Kongresni trg in Ljubljana / Avgustejska vojaška grobova s Kongresnega trga v Ljubljani. Evidence of Roman army in Slovenia / Slovodi rimske vojske na Slovenskem* (ur. Janka Istenič, Boštjan Laharnar in Jana Horvat). Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2015, str. 125–196.
- Gaspari, Andrej in Hvalec, Samo in Masaryk, Rene in Urankar, Rafko in Stehlikova, Janka in Bekljanov Zidanšek, Iris in Žerjal, Tina in Brečić, Jerica in Verbič, Tomaž in Leskovar, Tamara in Kolar, Katarina in Babič, Grega in Plohl, Borut: *Prvo strokovno poročilo o predhodni arheološki raziskavi – arheoloških raziskavah ob gradnji in arheološkem izkopavanju v Ljubljani na Gospodsvetski cesti zaradi rekonstrukcije vodovoda in kanalizacije ter obnove ulice*. Neobjavljeno strokovno poročilo. Ljubljana: Muzej in galerije mesta Ljubljane 2018.
- Gladiatori nell'Arena. Tra Colosseo e Ludus Magnus* (ur. Alfonsina Russo, Federica Rinaldi, Barbara Nazzaro, Silvano Mattesini). Katalog razstave. Roma: Parco Archeologico del Colosseo, 2023.

50 Opredelitev oljenke kot izdelka iz severne Italije temelji na tipoloških in ikonografskih značilnostih reliefno okrašenih oljenk tipa Loeschcke I, ki so jih proizvajali na tem območju. V Akvileji so na odpadkih ob delavnicah (*scarichi*) izpričani primerki volutnih oljenk z reliefnimi gladiatorskimi prizori, kar potrjuje njihovo lokalno izdelavo (Di Filippo Balestrazzi, *Lucerne*, str. 449, sl. 5).

- Goethert, Karin: *Römische Lampen und Leuchter*. Auswahlkatalog des Rheinischen Landesmuseums Trier. Trier: Rheinisches Landesmuseum, 1997.
- Goethert-Polaschek, Karin: *Katalog der Lampen des Rheinischen Landesmuseums Trier*. Mainz: P. von Zabern, 1985.
- Istenič, Janka: *Poetovio, zahodna grobišča I. in II. Grobne celote iz Deželnega muzeja Joaneuma v Gradcu*. Katalogi in monografije 32. Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 1999.
- Iványi, Dóra: *Die pannonischen Lampen. Ein Beitrag zur Geschichte der römischen Beleuchtungsgeräte*. Budapest: Ungarisches Nationalmuseum, 1935.
- Janežič, Maja in Lazar, Evgen: Roman oil lamps discovered during archaeological research in Vičava, Ptuj / Rimske svjetiljke otkrivene tijekom arheoloških istraživanja u Vičavi kraj Ptuja. *Rimske keramičarske i staklarske radionice: proizvodnja i trgovina na jadranskom prostoru: tema kolokvija: Eksperimentalna arheologija: zbornik II. međunarodnog arheološkog kolokvija, Crikvenica, 28.–29. listopada 2011* (ur. G. Lipovac Vrkljan et al.). Zagreb: Institut za arheologiju; Crikvenica: Muzej grada Crikvenice, 2014.
- Jenko, Matjaž in Draksler, Matej in Kovačič, Ana in Janežič, Zvonka in Sraka, Marko: *Strokovno poročilo o arheološki raziskavi – arheološke raziskave ob gradnji ter arheološka izkopavanja na območju Emonika P2 (24–0134 Ljubljana – Emonika P2)*. Ljubljana: Skupina STIK, 2024.
- Jenko, Matjaž in Kovačič, Ana in Janežič, Zvonka in Pižmoht, Blaž in Pavković, Sandra in Draksler, Matej in Sraka, Marko in Lorber, Črt: *Strokovno poročilo o arheološki raziskavi – arheološke raziskave ob gradnji ter arheološka izkopavanja na območju Emonika P1 (24–0099 Ljubljana – Emonika P1)*. Ljubljana: Skupina STIK, 2024.
- Kazek, Kevin Alexandre: *Gladiateurs et chasseurs en Gaule. Au temps de l'arène triomphante. Ier–IIIe siècles apr. J.–C.* Rennes: PUR, 2012.
- Loeschcke, Siegfried: *Lampen aus Vindonissa. Ein Beitrag zur Geschichte von Vindonissa und des antiken Beleuchtungswesens*. Zürich: Baer, 1919.
- Matijašič, Robert: *Uvod u latinsku epigrafiju*. Pula: Filozofski fakultet u Puli, 2002.
- Miškec, Alenka in Županek, Bernarda in Karo, Špela in Tica, Gojko: *Severno emonsko grobišče – raziskave na najdišču Kozolec*. Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2020 (Situla, 45).
- Mulh, Tadeja: *Poročilo o zaščitnih arheoloških izkopavanjih na lokaciji Potniški center Ljubljana 2007/2008*. Neobjavljeno strokovno poročilo. Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, 2008.
- Rivet, Lucien: *Lampes antiques du Golfe de Fos. Collections du Musée d'Istres et du Service du Patrimoine de Fos-sur-Mer. Production et consommation*. Musée d'Istres – Édisud. Aix-en-Provence: Édisud, 2003.
- Solin, Heikki: *Die Stadtrömischen Sklavennamen. Ein Namenbuch I–III*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 1996.
- Solin, Heikki: Namen in Alten Rom. In *Namenforschung / Name Studies / Les noms propres*. 2. Halbband, Registerband (ur. Ernst Eichler, Gerold Hilty, Heinrich Loeffler, Hugo Steger, Ladislav Zgusta). Berlin: De Gruyter, 1996, str. 1041–1048.
- Sraka, Marko in Bremec, Rok in Masaryk, Rene in Babič, Gregor in Kren, Mojca in Janežič, Polona in Jenko, Matjaž in Hvalec, Samo: *Poročilo o predhodni arheološki raziskavi – arheoloških raziskavah ob gradnji in arheološkem izkopavanju – v Ljubljani na Slovenski cesti, Vošnjakovi, Kersnikovi in Dvořakovi ulici*. Neobjavljeno strokovno poročilo. Ljubljana: Muzej in galerije mesta Ljubljane, Arheološki konzorcij za Ljubljano, 2019.
- Sraka, Marko in Draksler, Matej in Štajdohar, Jasna in Magdič, Jasmina in Pečar, Davor in Kovačič, Ana: *Prvo strokovno poročilo o arheološki raziskavi – arheološka raziskava in odstranitev arheološke ostaline – arheološke raziskave ob gradnji zaradi rušitve in novogradnje poslovno-stanovanjskega objekta na zemljiščih s parc. št. 3519, 3520, 3521, 3522, vse k. o. 1737 - Tabor (20–0426 Ljubljana – Vidovdanska ulica-Gamen)*. Neobjavljeno strokovno poročilo. Ljubljana: Skupina STIK, 2021.
- Sraka, Marko in Draksler, Matej in Štajdohar, Jasna: *Prvo strokovno poročilo o arheološki raziskavi – arheološke raziskave ob gradnji in arheološka izkopavanja v Ljubljani na Dunajski cesti zaradi obnove kolesarske steze, vodovoda in novogradnje EKK*. Ljubljana: Skupina STIK, Muzej in galerije mesta Ljubljane, Arheološki konzorcij za Ljubljano, 2021.
- Stemberger Flegar, Kaja: Šport in (pogrebni) rituali: predmeti iz grobov rimske Slovenije. *Keria: studia Latina et Graeca* 27, 2025, str. 57–79. DOI: <https://doi.org/10.4312/keria.27.1.57-79>
- Storchan, Benyamin: *Beit Nattif Lamps and Moulds and their Implications Regarding Lamp Production in Eretz-Israel during the Late Roman Period*. Magistrsko delo. Ramat Gan: Bar-Ilan University, Martin (Szusz) Department of Land of Israel Studies and Archaeology, 2019.
- Tomažinčič, Špela: *Končno strokovno poročilo o arheoloških izkopavanjih na območju izgradnje podzemnih zbiralic na Štefanovi 4 v Ljubljani*. Neobjavljeno strokovno poročilo. Kranj: Magelan skupina d.o.o., 2014.
- Ville, Georges: *La gladiature en Occident. Des origines à la mort de Domitien*. Rome: École Française de Rome, 1981.
- Žerjal, Tina: *Keramično gradivo. Školarice pri Spodnjih Škofijah* (ur. Tina Žerjal, Matjaž Novšak). Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, 2020, str. 178–202 (Arheologija na avtocestah Slovenije, 86).

Žerjal, Tina: Lončenina. *Severno emonsko grobišče – raziskave na najdišču Kozolec* (ur. Alenka Miškec, Špela Karo). Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2020, str. 226–233 (Situla, 45).

Županek, Bernarda in Ravnik, Mateja: A topography of death: the funerary landscape of Roman Emona. *Experiencing the Landscape in Antiquity* (ur. A. Cristilli et al.). BAR S3178. Oxford: BAR Publishing, 2024, str. 197–205. DOI: <https://doi.org/10.30861/9781407361550>

ELEKTRONSKI VIRI

EDR: Epigraphic Database Roma

http://www.edr-edr.it/edr_programmi/res_complex_comune.php?lang=it&ver=simp [datum zadnjega dostopa 23. 12. 2025]

SUMMARY

An Oil Lamp from Emona with the Depiction of a Gladiator

The Roman colony of Emona had three major burial grounds at its entrance points. The largest and most thoroughly researched burial ground was situated to the north, stretching between the modern Kongresni trg and Linhartova cesta as well as between Komenskega ulica and *Delavski dom* (Workers' Hall). In 2024, archaeological excavations, carried out in the area envisaged for the construction of Ljubljana's Emonika residential complex,

revealed the previously unresearched part of the northern burial ground. In one of cremated burials, a completely intact volute oil lamp was unearthed along with cremated remains, animal bones, and small shards of pottery. The relief on the disc depicts a figure that, considering his gear, may be identified as a *murmillio*-type gladiator. Next to the image is an inscription field in the shape of a *tabula ansata* with an inscribed letter B. The lamp may be classified as the Loeschcke IB/C type, which appeared in Emona between the first century AD and the first half of the second century. In terms of its iconography or the popularity of its motif, the lamp may be regarded as a very early specimen, most certainly dating to the first century AD. The lamp featuring the image of a gladiator, accompanied by what may be the initial of his name, was created to honour a famous and successful combatant. Although one would expect to see his name spelled out in its entirety, its master-maker considered it unnecessary, the gladiator clearly being a celebrated figure in his local environment. However, originally produced in northern Italy (the exact location still unknown), the lamp found its way and destination in Emona, where very few oil lamps with a similar motif have been preserved (or are not easily identifiable due to poor preservation, or perhaps they have not been made public yet). The lamp under discussion is, without a doubt, an extraordinary find. Nonetheless, oil lamps featuring the *murmillio*-type gladiator and an inscription field in the shape of a *tabula ansata* (with an inscribed name) are also extremely rare within the wider region, even though gladiators were a common motif on oil lamps, as is particularly evident on those in Aquileia and Magdalensberg.

TOMAŽ LAZAR^{*}

Konec rodbine Kacenštajnskih in njihovega gradu

IZVLEČEK

Grad Kacenštajn in njegov plemiški rod sta v preteklosti pritegnila že precej zanimanja domačega zgodovinopisja in kastelologije. Kljub temu doslej objavljeni prispevki niso nikoli zares celovito pojasnili, kako so se Kacenštajnski po dolgem obdobju službovanja v vrstah celjske klientele v zgodnjem 15. stoletju odvrnili od svojih nekdanjih gospodov in postali vazali habsburških vojvod. S sistematičnim pregledom listinskega gradiva in ob vključitvi nekaterih za zdaj še neupoštevanih virov lahko precej podrobneje rekonstruiramo življenje zadnjih rodov Kacenštajnskih, ki so zaradi nepremostljivih finančnih težav prestopili med habsburške fevdnike. Njihov dokončni prelom s Celjskimi pa je sprožil nikoli poravnan dolg, ki ga je grof Friderik II. najverjetneje spomladi oziroma v začetku poletja 1442 izterjal s silo. Uničenje Kacenštajna je zapečatilo tudi usodo njegovih zadnjih, povsem obubožanih lastnikov.

KLJUČNE BESEDE

Kacenštajn, Kacenštajnski, grofje Celjski, Friderik V. (III.) Habsburški, fajda, vojaška zgodovina, finančna politika, plemstvo

ABSTRACT

THE DEMISE OF THE KATZENSTEIN FAMILY AND THEIR CASTLE

Even though Katzenstein Castle and its noble lineage have already received ample attention from Slovenian historiographers and castellologists, no article has so far provided a comprehensive explanation of how, after long serving as part of their clientele, the Katzenstein family turned away from the Counts of Cilli in the early fifteenth century and became vassals of the Habsburg dukes. By drawing on a systematic overview of archival records as well as several hitherto unexamined sources, the life of the last generations of the Katzenstein family, which joined the ranks of the Habsburg vassals, can now be reconstructed in more detail. Their final break with the Cillis was caused by the unsettled debt that Count Frederick II collected by force, most probably in the spring or early summer of 1442. The destruction of Katzenstein Castle also sealed the fate of its last, completely impoverished owners.

KEYWORDS

Katzenstein Castle, Lords of Katzenstein, Counts of Cilli, Frederick V (III) of Habsburg, feud, military history, financial policy, nobility

^{*} dr., muzejski svetovalec, Narodni muzej Slovenije, Ljubljana, tomaz.lazar@nms.si,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4723-6064>

Pogled z vzhoda na skoraj do neprepoznavnosti zaraščen grajski grič nekdanjega Kacenštajna (foto: Tomaž Lazar).

Na utrdbo Kacenštajn danes spominjajo zgolj pičli ostanki zidovja nad cerkvijo sv. Florjana v vasici in nad potokom istega imena. Grad na vrhu izpostavljene vzpetine, ki je nekoč zapiral pot skozi ozko dolino približno 3,5 km zahodno od Šoštanja, ni nikoli veljal za pomembno vojaško oporišče oziroma vplivnejše upravno središče. Kljub temu je skupaj s svojimi lastniki v poznem srednjem veku preživel razgibano usodo, o kateri so bolj ali manj podrobno pisali različni raziskovalci in jo sumarno predstavljajo temeljni krajevnozgodovinski oziroma kastelološki pregledi.¹ Večina dosedanjih prispevkov je pozornost namenila predvsem zgodnejšemu obdobju delovanja Kacenštajnskih, še posebej vrhuncu sredi 14. stoletja, ko so doživeli največjo prepoznavnost. Njihovo pot od za zdaj še ne docela pojasnenih začetkov do preboja med vidnejše ministerialne rodove svojega okolja sta doslej izčrpnje predstavila zlasti Dušan Kos in Matjaž Bizjak, kot lahko na kratko povzamemo v nekaj povedih.

¹ Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 207–208; Stopar, *Grajske stavbe*, str. 44–45; prim. Ravnikar, *Vzhodna polovica*.

Cerkev sv. Florjana, zgrajena tik pod opustelim gradiščem (foto: Tomaž Lazar).

Kacenštajnski so se prvotno uvrščali med najpomembnejše pripadnike klientele gospodov Ptujskih, dokler se v začetku 14. stoletja niso zblížili z Vovbrškimi, kmalu po njihovem izumrtju pa so se – najverjetneje v zameno za poplačilo dolgov – podredili Žovneškim, leta 1341 povzdignjenim v grofe Celjske. Razpetost ministerialnega rodu med dva izrazito tekmovalna fevdalna gospoda je neizogibno podpihovala medsebojne napetosti, dokler se niso zaostrile v oboroženi obračun. Ptujsko-celjska fajda za Kacenštajn se je leta 1351 končala z rabsodbo Friderika Walseeskega, ki je skoraj v celoti ugodila Celjskim in jim zagotovila lastništvo gradu, medtem ko se je moral Herdegen Ptujski zadovoljiti zgolj z obrobni deležem spornih posesti.² V tem času so Kacenštajnski dosegli vrh gospodarske in politične moči z imenitno kariero Dipolda IV., ki je približno desetletje deloval kot eden osrednjih zaupnikov brandenburškega mejnega grofa Ludvika V. na Tirolskem.³

² SI AS 1063/4583, 1351 maj 30., Maribor; CKSL, 1351 maj 30., Maribor; Pirchegger, *Die Herren*, str. 20–21; Kosi, *Grajska politika*, str. 469.

³ Kos, *Vitez*, str. 293–296; Bizjak, *Dipold IV.*, str. 267–290.

Grajske ruševine na vrhu vzpetine (foto: Tomaž Lazar).

Poznejši predstavniki Kacenštajnskih so stopali po zelo podobnih stopinjah kot njihovi predniki, le da vse manj srečno oziroma uspešno, saj se je krivulja njihovega vzpona do preloma v 15. stoletje že prevesila v spiralo postopnega, a nezadržnega nazadovanja. Krajša obdobja blaginje, ko je rodbina uživala sorazmerno avtonomijo in svobodno razpolagala z domačim gradom, so namreč vedno znova zasenčila krizna leta finančne stiske. Pomanjkanje denarnih sredstev je bilo sprva še mogoče premostiti s posojili, vendar je pretirano zadolževanje dolgoročno izčrpalo družinsko blagajno. To je Kacenštajnske vračalo v odvisnost od fevdalnih gospodov oziroma – kot v nekakšni reprizi že videnega – nevarno razdvojenost med dva sovražna nadoblastnika, tokrat grofe Celjske in habsburškega vojvodo Friderika V. Ko so se njihovi spori konec leta 1437 stopnjevali v obsežen vojaški spopad, je postalo jasno, da se mu ne bodo mogli izogniti niti Kacenštajnski. Kot redkobesedno poroča anonimni celjski kronist, naj bi njihov grad med vojno porušili grofje Celjski.⁴

ŽRTEV VELIKE FAJDE?

S tem podatkom se dosednji prispevki o Kacenštajnu in njegovem plemiškem rodu bolj kot ne zaključijo, ne da bi si prizadevali podrobneje osvetliti ozadje dogajanja. Tako ostaja nepojasnjeno, kako so se Kacenštajnski po stoletju zvestega služenja Žovneškim oziroma Celjskim na lepem znašli med njihovimi sovražniki in morebitno nezvestobo plačali celo z izgubo rodbinskega doma. K prepričljivejšim odgovorom nas lahko pomagajo usmeriti nekateri še neznani oziroma neupoštevani listinski viri. Na enega od njih je

v zadnjih letih opozoril prispevek Igorja Sapača.⁵ Še kakega lahko izsledimo ob sistematičnem pregledu primarnih pričevanj o spopadu grofov Celjskih s krško škofijo in Friderikom V. (III.) Habsburškim, šele v tem vsebinskem okviru pa se lahko približamo verodostojnejši podobi zadnjih Kacenštajnskih. Njihova stvarnost se kaže kot precej bolj zapletena, kot bi bilo mogoče sklepati iz starejših študij. Hkrati nazorno ponazarja vsakdan nižjeplemiške rodbine, ki se je v prvi polovici 15. stoletja že tako s težavo otepala brezizhodnega finančnega položaja, dokler ni razcepljena med interese grofov Celjskih in habsburškega vojvode nehote postala postranska, tragična žrtev dinastičnih bojov regionalnih mogočnejšev.

Eden od razlogov, zakaj slovensko zgodovinsko pisanje še ni prepoznalo posebne potrebe, da se približe spoprime s pravkar nakazanimi izzivi, je nedvomno premalo poglobljeno poznavanje celjsko-krško-habsburškega spopada v letih 1437–1443. Kot eno najprelomnejših epizod slovenske poznosrednjeveške preteklosti so jo že od Hieronima Megiserja⁶ in Janeza Vajkarda Valvasorja⁷ vsaj zgoščeno obravnavali tako avtorji starejših domoznanskih del in zgodovinskih pregledov⁸ kot sodobni raziskovalci, ki so k tematiki pristopali predvsem s političnega in pravnega vidika.⁹ Žal vse našete prispevke omejuje enako, pretira-

5 Sapač, *Gradova*, str. 496, 498; Sapač, *Grad in dvorca*, str. 542–545, 555.

6 Megiser, *Annales*, str. 1108–1114.

7 Valvasor, *Die Ehre*, str. 334–341.

8 Predvsem Muchar, *Geschichte*, str. 274–277, 285–286, 289–290, 299–304; Dimitz, *Geschichte*, str. 263–269; Gubo, *Graf Friedrich*, str. 13–18.

9 Na primer Habjan, *Celjsko-avstrijska*; Otorepec, *Seznam*; Stih, *Celjski grofje*, str. 247–248; Nared, *Seznam*; Mlinar, *Podoba*, str. 155–166. Za poskus vojaškozgodovinske analize prim. Lazar, *Vojaška zgodovina*, str. 232–266.

4 Krones, *Die Freien*, str. 87.

no ozko narativno izhodišče – tako rekoč v celoti in brez prave kritične distance namreč sledijo vsebinskemu toku anonimne Celjske kronike kot edinega pripovednega vira, ki izčrpaneje poroča o »veliki fajdi«, a s številnimi vsebinskimi vrzelmi in skrajno ohlapno, nedosledno kronologijo.¹⁰

Kako plitvo je naše védenje o tem vojaškem obračunu, se kaže že na najsplošnejši ravni. Slovensko zgodovinopisje ga navadno pojmuje kot »celjsko-habsburško fajdo«, čeprav je taka oznaka v več pogledih zavajajoča. Za začetek je dvomljivo že, koliko ustreza povsem formalnopravnim kriterijem, saj se ni ohranila nobena javna napoved sovražnosti, brez katere fajdnega obračuna ni bilo mogoče zakonito začeti. Tudi če zanemarimo na videz morda pikolovske pravniške pomisleke, se zdi povedno, da sklepna listina o celjski pomiritvi s tedaj že kraljem Friderikom III. (oziroma IV.) nedvoumno govori o *offenn kriegem*.¹¹ Kako drugače bi bilo preteklo dogajanje težko poimenovati. Po več vmesnih fazah je spomladi 1442 doseglo vrhunec intenzivnosti, ko so se grofje Celjski povezali z vojvodo Albrehtom VI., nezadovoljnim bratom Friderika Habsburškega, in s skupnimi močmi izvedli velikopotezno invazijo na Kranjsko, ki je vključevala napade oziroma obleganje treh velikih mestnih naselbin – Kranja, Ljubljane in Novega mesta – ob podpori močnega topništva. Pravkar zapisano nas opominja, da Celjski v prizadevanjih za lastno kneževino meča niso kar povprek prekrizali z vso dinastijo Habsburžanov, temveč zgolj s Friderikom V. (III.), medtem ko so njegovi preostali sorodniki v dogajanju ostajali nevtralni, če niso celo dejavno podpirali celjske strani.¹² Predvsem pa ne smemo spregledati ključne vloge novega krškega škofa Janeza Schallermanna, tesnega zaveznika vojvode Friderika V., a vendar avtonomnega, enakopravnega protagonista spora s Celjskimi v letih 1437–1440. Prav Schallermannu moramo pripisati odločilni povod za začetek vojne. Kot je razvidno iz po krivici prezrtega uvoda v fevdno knjigo krške škofije, se je po nastopu funkcije sovražnim grofom Celjskim vztrajno obotavljal potrditi v fevd krška gospostva Rogatec, Podsredo, Planino (Montpreis), Kostivnico, Ploštanj, Prežin, Sotesko (Helfenberg), Ekenštajn, Šalek, Boštanj, Kunšperk in Rifnik, ki so jih imeli dotlej v upravi. Grožnja izgube tako obsežnih in strateško pomembnih gospostev Frideriku II. očitno ni puščala druge izbire, kot da poseže po orožju.¹³

Ob pomanjkanju temeljne zgodovinopisne študije, ki bi k tematiki pristopila s skrbnim pretresom tako pripovednih kot listinskih virov in po možnosti tudi ne ravno zanemarljivih materialnih sledov v arheološkem kontekstu,¹⁴ je spopad nesojenih knezov Celjskih s krško škofijo in Friderikom V. (III.) Habsburškim hitro obveljal za nekakšen *deus ex machina*, s katerim je zgodovinopisje poskušalo upravičiti marsikatero sicer težko dokazljivo hipotezo. Predvsem pisci kasteloloških in domoznanskih prispevkov so »veliki fajdi« radi pripisovali uničenje številnih grajskih stavb na Slovenskem, kot bi jih tak podatek že sam po sebi odvezoval potrebe po konkretnjši utemeljitvi, kdaj, zakaj in kako naj bi vendar postali žrtev Celjskih oziroma njihovih sovražnikov. Tako poenostavljeno dojemanje celjsko-krško-habsburških spopadov kot kataklizme skoraj neomejenih razsežnosti je mogoče opaziti že v prvih znanstvenih pregledih deželne zgodovine, sestavljenih v drugi polovici 19. stoletja, denimo Augusta Dimitza¹⁵ in Alberta von Mucharja.¹⁶ Brez prave refleksije so ga posvojili poznejši rodovi, celo najeminentnejši strokovnjaki, kot je bil Hans Pirchegger,¹⁷ po njihovem zgledu pa pisci najrazličnejših prispevkov o krajevni zgodovini, ne nazadnje plodoviti utemeljitelj slovenske kastelologije Ivan Stopar.

Glede na sorazmerno skromno kritično maso slovenske medievistike in še posebej specialistov za vojaškozgodovinske raziskave srednjega veka je morda lažje razumljivo, zakaj tak pristop še ni bil deležen korenitejše revizije. Da je to vendarle nujno storiti, se lahko prepričamo malone ob vsakem drznejšem poskusu preučevanja vojnih operacij v letih 1437–1443. Nerazjasnjen ostaja celo njihov osnovni kronološki potek. Večina dosedanjih piscev je uničenje glavnine grajskih stavb med slovito »fajdo« zgolj površno umeščala bodisi v leto 1438 bodisi 1439 brez skrbnejše preverbe primarnih virov, ki bi dopolnjevali pripovedni lok Celjske kronike. Tako je tudi v primeru gradu Kacenštajn, le da lahko okoliščine njegovega padca s pomočjo raznovrstnih arhivskih virov predstavimo veliko bolj izostreno, kot je mogoče storiti pri večini ostalih utrdb, propadlih v podobnem časovnem in vsebinskem kontekstu.

ZADREGE ZADNJIH KACENŠTAJNSKIH

V bojevitom tekmovalnem svetu poznosrednjeveškega plemstva ni manjkalo primerov, ko

¹⁰ Krones, *Die Freien*, str. 85–92.

¹¹ Willich, *Regesten*, št. 162, 1443 avgust 16., Dunajsko Novo mesto.

¹² Prim. Domenig, *Die Grafen*.

¹³ KLA, HS 2/8, fol. 41.

¹⁴ Prim. Predovnik, *Trdnjava Kostanjevica*.

¹⁵ Na primer Dimitz, *Geschichte*.

¹⁶ Muchar, *Geschichte*.

¹⁷ Pirchegger, *Die Untersteiermark*.

Lidarski posnetek grajskega griča (<https://geohub.gov.si/ghapp/giskd/>).

so se vazali odtegnili od svojega fevdalnega gospoda in si poiskali novega zaščitnika. Enako se je na Slovenskem dogajalo v času »celjske vojne«, kot morda najrazvpiteje dokazuje usoda Jošta Helfenberškega.¹⁸ Na prvi pogled bi lahko padec Kacenštajna pripisali podobnemu vzročnemu sosledju. Vendar že Celjska kronika namiguje, da lastništvo utrdbe in pravni položaj njenih imetnikov nista bila povsem razčiščena. Čeprav kronist na nobenem mestu ne pojasni razlogov za uničenje Kacenštajna, ga omenja nič manj kot trikrat. V 16. poglavju ga skupaj z Vojnikom in Šoštanjem našteva med celjskimi utrdbami, ki so jih grofje v času spopada s habsburškim vojvodo dali razdejeti sami.¹⁹ Toda v sklepnem delu se Kacenštajn pojavi še dvakrat – v 46. poglavju na seznamu lastnih gradov, ki so jih uničili Celjski, in v 47. med porušeni utrdbami, iztrganimi sovražniku.²⁰

Nasprotujoče si navedbe bi lahko pripisali pomoti izvirnega avtorja ali poznejših prepisovalcev. A ne glede na različne napake in druge vsebinske pomanjkljivosti, ki bi jih lahko očitali celjskemu kronistu, je iz njegovega dela razvidno, da je bil natančno seznanjen s posestnim stanjem v domači grofiji in bližnji okolici. Poleg tega praviloma skrbno pojasnjuje, kateri od vojskujočih se strani je pripadalo določeno gospodstvo, vpleteno v spopade, saj so se mu ti podatki zdeli bi-

stveni za razumevanje oboroženega obračuna, o katerem je pisal. Po nedavno postavljeni hipotezi bi se lahko ena od obeh omemb Kacenštajna v sklepnem delu kronike v resnici nanašala na grad Žamberk, prav tako v lasti Kacenštajnskih, ki je po vsej verjetnosti v istem času doživel podobno nasilen konec.²¹ A tudi takšna razlaga za zdaj ostaja zgolj ugibanje, toliko manj prepričljivo, ker ni jasno, kako bi sodobnik, sicer zelo dobro seznanjen z lokalno topografijo, pomešal dve povsem različno zveneči krajevni imeni oziroma zakaj bi eno od utrdb istega lastnika uvrstil med celjske, drugo pa tuje posesti.

Navidezni paradoks postane lažje rešljiv, če na podlagi listinskih virov raziščemo nekoliko bolj oddaljeno predzgodovino celjsko-kacenštajnskega preloma. Začnemo lahko v letu 1411, ko sta si grad in gospodstvo Kacenštajn enakopravno delila dva lastnika: Hans Kacenštajnski, sin Rudolfa III.,²² in njegov sorodnik Dipold VII., morda Hansov brat ali še verjetneje bratranec.²³ Poleti 1411 so na gradu praznovali svatbo. Hans si je za zakonsko družico izbral Magdaleno, hčer bližnjega prijatelja, Konrada Grafa Schernberškega.

21 Sapač, *Gradova*, str. 498.

22 Bizjak in Preinfalk, *Turjaška*, št. 60, 1418 julij 18., Gradec.

23 Prim. Kos, *Vitez*, str. 295–296. Listine, obravnavane v nadaljevanju, žal ne razkrivajo sorodstvenega razmerja med Hansom in Dipoldom VII. Oba sta bila očitno podobne starosti. Ker Dipold na nobenem mestu ni opredeljen kot Hansov brat, se nagibamo k sklepu, da je bil njegov nekoliko bolj oddaljeni sorodnik – najbrž bratranec, sin Rudolfovega brata Dipolda VI.

18 Banfi, Jošt Helfenberški.

19 Krones, *Die Freien*, str. 87.

20 Krones, *Die Freien*, str. 157.

Svoj blagoslov k skrbno premišljeni zvezi je dodal tudi grof Celjski, čeprav iz poročne pogodbe ni mogoče nedvoumno razbrati, ali je bil tisti čas v resnici Hansov fevdalni gospod ali pa zgolj neformalni zaščitnik.²⁴ Precej obsežno besedilo pogodbe se nanaša predvsem na premoženje obeh mladoporočencev oziroma njegovo delitev v primeru smrti enega ali drugega. Medtem ko je Magdalena v zakon prinesla doto v vrednosti 400 *lb* dunajskih pfenigov, ji je Hans za protidariilo prepustil 500 *lb* dunajskih pfenigov, od tega 200 *lb* dunajskih pfenigov za jutrnjo. Da bi ji zagotovil sredstva za preživljanje, ji je namenil letno rento 90 *lb* dunajskih pfenigov, ki naj bi jo črpala od celotnega Hansovega premoženja – torej njegove polovice gradu Kacenštajn z vsemi drugimi pripadajočimi posestmi – do skupne vrednosti 900 *lb* dunajskih pfenigov.²⁵

Hansu sta se v zakonu z Magdaleno rodila sin Krištof in hči Elizabeta. Precej manj sreče kot z zagotavljanjem nasledstva je imel pri gospodarjenju s svojim premoženjem. Gospod Kacenštajnski in njegova soproga sta morala za posojilo 144 dukatov in 46 mark dunajskih pfenigov že septembra 1416 zastaviti več posesti ob Paki oziroma v zaledju Šoštanja, ki sta jih sicer imela v fevdu od grofov Celjskih.²⁶ To je njune težave odložilo vsaj za nekaj časa. Tudi če je Hans podedoval kak dolg po pokojnem očetu Rudolfu III. oziroma dedovem bratu Rudolfu II., mu je do poletja 1418 očitno še uspelo poravnati morebitne terjatve.²⁷ Zdi pa se, da so njegove finance že kmalu zatem spet zašle v rdeče številke. To bi najbrž še najprepričljiveje pojasnilo, zakaj je Hans v zadnjih letih življenja iz vrst celjske klientele očitno prestopil med fevdnike habsburškega nadvojvode Ernesta Železnega.

Prvi neizpodbitni dokaz novega stanja je listina s 25. maja 1423, s katero je Ernest Železni nastopil kot fevdni gospod (najmanj) tiste polovice gospodstva Kacenštajn, ki jo je nekoč posedoval tisti čas že preminuli Hans. Dokument je vsebinsko gledano pravzaprav Ernestovo soglasje k poročnemu dogovoru iz leta 1411, s katerim je Margareti dovolil še naprej uživati zastavljeno posest pokojnega moža²⁸ – a ob ključnem poudarku, da je nadvojvodi in njegovim dedičem za-

vezana zvesto služiti, saj naj bi bilo vse navedeno premoženje njegov fevd.²⁹ Če si Ernest nepremičnin pred kratkim umrlega Hansa ni preprosto prisvojil na račun njegove vdove in otrok z izkoriščanjem deželno knežjega položaja, bi lahko sklepali, da je do prenosa lastništva vsaj na Hansovi polovici gospodstva prišlo v zameno za denarno posojilo. Glede na kronično slabo stanje kacenštajnskih financ to ne bi bilo posebej nenavadno, saj iz nadaljevanja poznamo še precej podobnih transakcij med posameznimi družinskimi člani in njihovimi upniki.

Kakor koli že, najpozneje od pomladi 1423 Kacenštajna zagotovo ne moremo več uvrščati med celjske gradove. Namesto grofov je tedaj fevdno oblast vsaj nad polovico gospodstva izvajal deželni knez. Kakšno je bilo pravno stanje druge kacenštajnske polovice, je seveda drugo vprašanje, na katero za zdaj še ne znamo ponuditi jasnega odgovora. A tudi njegov lastnik Dipold VII. se je le s težavo izmikal bankrotu. Januarja 1417 je izpričan kot celjski gradiščan na Mehovem, vendar prihodki njegovega službovanja dolgoročno niso dohajali potreb.³⁰ Poleti 1425 si je bil »v hudi stiski« prisiljen izposoditi 100 mark dunajskih pfenigov celo od Hermana II. Celjskega. Toda tokrat se ni končalo zgolj pri kreditu. Ker Dipold zneska očitno ne tedaj ne v dogledni prihodnosti ni bil sposoben vrniti, je grofu v zameno prodal oziroma preprosto prepustil svoj delež gospodstva Šenek. Če vrednost tega premoženja ne bi dosegla izposojenega zneska, mu je obljubil poplačilo še s svojih preostalih posesti.³¹

Največji Dipoldov upnik ni bil grof Celjski, pač pa judovski bankirji iz Maribora. Dolgoval jim je tako visoke zneske, da jih ni mogel povrniti vse do smrti. Kolikor lahko rekonstruiramo njegovo družinsko ozadje, je bil Dipold že vsaj marca 1411 poročen, vendar se mu v zakonu bodisi ni rodil noben naslednik bodisi ga ni preživel, ko je do preloma v leto 1428 sklenil svojo življenjsko pot.³² Ker je že približno pet let poprej umrl tudi Hans Kacenštajnski, sta njegova soproga Magdalena in sin Krištof podedovala celotno Dipoldovo zapuščino in hkrati zapadle terjatve. Za njihovo poplačilo je vojvoda Friderik IV. Tirolski judovskim upnikom februarja 1428 dovolil izvršbo na pokojnikovi polovici gradu Kacenštajn in pripadajočih posesti. Poravnava je uspela, saj sta Magdalena in Krištof do maja v celoti poplačala svoje obvezno-

24 ... *das ich mit ratt meines gnadigen hern von Cili ...*

25 SI AS 1063/6605, 1411 julij 30., s. l.; CKSL, 1411 julij 30., s. l.

26 SI AS 1063/6637, 1416 september 24., s. l.; CKSL, 1416 september 24., s. l.

27 Bizjak in Preinfalk, *Turjaška*, št. 60, 1418 julij 18., Gradec.

28 Čeprav bi se po prvotnem dogovoru zastava z vsakoletnim izplačilom rente v višini 90 *lb* dunajskih pfenigov iztekla po desetih letih, torej že dolgo pred Ernestovo potrditvijo.

29 SI AS 1063/6832, 1423 maj 25., Gradec; CKSL, 1423 maj 25., Gradec.

30 SI AS 1063/4430, 1417, januar 25., Veszprém; CKSL, 1417, januar 25., Veszprém.

31 SI AS 1063/4453, 1425 junij 15., s. l.; CKSL, 1425 junij 15., s. l.

32 Bizjak in Preinfalk, *Turjaška*, št. 39, 1411 marec 5., s. l.

sti do Juda Meirja in njegovih družabnikov.³³ Toda stanje njunih financ se je sčasoma nezadržno slabšalo.

Do marca 1434 sta se pri Franku Krbavskem in njegovi soprogi skupno zadolžila že za 600 *lb* dunajskih pfenigov, ki sta se jih obvezala poplačati z zastavo polovice kacenštajnskega gospostva, podedovanega po Dipoldu VII.³⁴ Komaj leto pozneje je pomanjkanje sredstev Magdaleno sililo v nove dolgove, denimo »mikro posojilo« 22 *lb* dunajskih pfenigov pri Egidiju Reisingerju.³⁵ Še 150 *lb* pfenigov je Magdaleni izplačal Friderik Celjski, in sicer na prošnjo oziroma jamstvo Vendel(ine), soproge grofovega kanclerja Hansa Meusenreuterja.³⁶ Čeprav so grofje fevdno oblast nad gospostvom Kacenštajn izgubili že do pomladi 1423, tamkajšnjemu plemiškemu rodu torej le niso pretirano zamerili prestopa pod deželno knežjo nadoblast, temveč so mu v nesreči večkrat zagotovili denarno pomoč. Žal tudi to ni preprečilo finančnega zloma Magdalene Kacenštajnske. Upnikom ni zmogla vrniti niti najneznatnejših zneskov, saj je bila poleg vseh drugih bremen prisiljena preživljati nepreskrbljeno hčer Elizabeto. Zato so se njeni dolgovi nenadzorovano kopičili in z zadolžnicami nazadnje pristali pri mariborskih Judih.³⁷

MED KLADIVOM IN NAKOVALOM

V drugi polovici tridesetih let 15. stoletja je Magdalenin sin Krištof že zakorakal v odraslo dobo in začel suvereno krojiti usodo družine. V nasprotju z obubožano materjo in neporočeno sestro se mu je – morda s pomočjo denarnih posojil – vsaj za kratek čas uspelo osvoboditi fevdne odvisnosti od Habsburžanov in pod svojo upravo združiti nadzor nad celotnim rodbinskim gospostvom. Tako je mogoče razbrati iz zaporedja transakcij, dokumentiranih v tem času. Za razumevanje kacenštajnskih razmer je še posebej bistvena v slovenskem zgodovinopisju doslej neupoštevana listina, ohranjena v registraturni knjigi vojvode Friderika V.³⁸

Ta vir dokazuje, da so bili Krištofovi uspehi kvečjemu kratkega daha. Čeprav je marca 1438 nastopal kot povsem avtonomen polnopravni lastnik domačega gradu in rodbinskih posesti, zaradi nevzdržnega finančnega stanja takšnega položaja ni bil več sposoben vzdrževati, zato je nujno potreboval pomoč mogočnega zaščitnika. Bolj dramatičnega trenutka za sklepanje zavezništev bi se težko domislili. Od prejšnje jeseni je velik del spodnje Štajerske in večino Kranjske pretresal silovit spopad Celjskih s krškim škofom Janezom Schallermanom in habsburškim vojvodo Friderikom V. Vojna pobuda je bila tedaj povsem na celjski strani. Njihove čete so še pred koncem leta uničile krško-deželnoknežje sile v bitki pri Mirni, opustošile širše zaledje Kostanjevice in Vivodine, prodrle do Ozalja in drugega za drugim osvajale izpostavljene sovražne gradove.³⁹ Čeprav bi se bilo v takih razmerah morda bolj oportuno povezati s tradicionalnimi fevdnimi gospodi Celjskimi, se je Krištof raje odločil za (ponovno) zблиževanje s habsburškim vojvodo.

Po pravkar pretrpelih udarcih je mladi Friderik V. z očitnim zadovoljstvom pograbil prilžnost, da spet vzpostavi nadzor nad gospostvom malone v samem jedru vplivnega območja njegovih nasprotnikov. Krištofu je zagotovil zaščito pred upniki, a pod pogojem, da postane njegov vazal, se mu skupaj z dediči zaveže zvesto služiti in omogočiti prosti dostop do gradu – le ob tisti čas običajnem pridržku, da si bodo vojvodovi ljudje med bivanjem sami poravnali stroške oskrbe. Za pripadnika Kacenštajnskih, skoraj stoletje dolgo pripadnikov ožjega kroga celjske klientele, je bila tako nedvoumna podreditev habsburškemu vojvodi zelo resna odločitev, o čemer pričajo tudi okoliščine podpisa pogodbe v Gradcu. Ker Krištof pri sebi ni imel svojega pečatnika, je listino pečatil kar štajerski deželni glavar Hans Stubenberg. Kot priči sta pečata dodala še Krištofov »dober prijatelj«, deželni pisar Leopold Aspach, in Valter Zebinger, dolgoletni zaupnik štajerskih vojvod.⁴⁰

Pričakovali bi, da Celjski tako očitno izzivalnega prestopa Kacenštajnskih ne bodo pustili nekaznovanega. Toda vsaj tisti hip so se očitno odpovedali maščevanju, verjetno zato, ker so spo-

33 CKSL, 1428 februar 6., Gradec; Bizjak in Preinfalk, *Turjaška*, št. 106, 1428 februar 6., Gradec; št. 107, 1428 maj 17.–22., s. l.

34 SI AS 1063/6693, 1434 marec 31., s. l.; CKSL, 1434 marec 31., s. l.

35 CKSL, 1435 marec 12., s. l.; Bizjak in Preinfalk, *Turjaška*, št. 172, 1435 marec 12., s. l.

36 SI AS 1063/4510, 1443 junij 28., s. l.; CKSL, 1443 junij 28., s. l.

37 Bizjak in Preinfalk, *Turjaška*, št. 220, 1442 september 2., s. l.; št. 222, 1443 oktober 9., s. l.; Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 202.

38 AT ÖStA/HHStA, HS B 124, fol. 71', št. 173, 1438 marec 16., Gradec.

39 Prim. CKSL, 1438 februar 1., Dunajsko Novo mesto; 1438 februar 3., Dunajsko Novo mesto; Chmel, *Materialien* 1/2, št. XXX, 1438 februar 1., Dunajsko Novo mesto; Lichnowsky, *Geschichte* 5, št. 3849, 1438 februar 1., Dunajsko Novo mesto; št. 3850, 1438 februar 3., Dunajsko Novo mesto; Krones, *Die Freien*, str. 85–88; Otorepec, *Seznam*; Nared, *Seznam*; Bizjak, *Srednjeveške*, str. 79, 81, 86–87, 99.

40 AT ÖStA/HHStA, HS B 124, fol. 71', št. 173, 1438 marec 16., Gradec.

padi na pomlad 1438 že izzvenevali in sta I. maja tako vojvoda Friderik kot krški škof reševanje spora uradno prepustila razsodbi kralja Albrehta II.⁴¹ V trenutnih okoliščinah so pokneženi grofje morda presodili, da bi jim prenapenjanje razmer z novo oboroženo akcijo kvečjemu poslabšalo položaj za pogajalsko mizo, sicer pa so lahko svoj cilj dosegli z enakimi sredstvi kot malo poprej njihov nasprotnik. Krištofu Kacenštajnskemu se namreč niti pod habsburško zaščito ni uspelo izkupati iz dolgov. Že maja si je bil pri vojvodi prisiljen izposoditi 24 dukatov in ogrskih *fl*, za katere je jamčil s svojimi posestmi.⁴² Kredit bi stežka zadostoval za več kot zgolj najnujnejše potrebe, a mu niti tako skromnega zneska ni uspelo poplačati še po devetih letih.⁴³

Izhod iz nezavidljivega položaja mu je ponudil nihče drug kot Friderik II. Celjski. Namesto da bi Kacenštajnskim očital pretekla dejanja, je po zgledu habsburškega tekmeča preprosto izkoristil njihove težave. Februarja 1439 je Krištof, tokrat skupaj z ženo Barbaro in sestro Elizabeto, potrdil prejem celjskega posojila kar 1500 *lb* dunajskih pfenigov. Podpisniki so se Frideriku, v listini laskavo naslovljenemu najprej kot knez in nato še grof Celjski, Ortenburški in Zagorski, zavezali vrniti dolg v dveh obrokih – polovico do martinovega, 11. novembra, preostalo polovico pa do martinovega naslednjega leta. Za poroštvo so zastavili celotno premoženje, s katerim so tedaj razpolagali: gradova Kacenštajn in Žamberk s pripadajočimi, v dokumentu zelo natančno popisanimi posestmi. Če jim do prvega ali drugega roka ne bi uspelo poplačati dolga, so jih obljubili v celoti prepustiti posojilodajalcu, in sicer tako nepremičnine v svoji lasti kot tiste, prejete v fevd. Glede na dotlej izpričano zgodovino finančne nesposobnosti Kacenštajnskih je bilo tako rekoč gotovo, da se bo to nazadnje v resnici zgodilo. Že ob podpisu pogodbe so morali Frideriku omogočiti, da na Kacenštajnu namesti oskrbnika po lastni presoji.⁴⁴ Na tej funkciji je maja 1439 doku-

mentiran šoštanjski trški sodnik Hieronim Voitlander. Kot zvest vazal Celjskih in njihov podpornik v času bojev s krško-habsburško stranko je bil gotovo zaupanja vredna oseba za nadzorniški položaj.⁴⁵

Aprila naslednje leto sta si Krištof in še vedno samska sestra Elizabeta enakopravno razdelila dediščino po pokojnem očetu Hansu. Prejela sta vsak svojo polovico posesti, vključno s polovičnim deležem gradu Kacenštajn, listina pa posebej poudarja, da imata vse našteto v fevdu od avstrijskega vojvode. Zapis nakazuje, da je njun družinski grad tedaj še stal. Prav tako nič ne kaže, da bi Celjski skušali kakor koli izpodbijati vazalni odnos Kacenštajnskih do habsburškega vojvode. Ker je v listini pričal Jurij Saurer, glavar Čakovca in sopotnik Ulrika II. na potovanju v Španijo leta 1430, smo lahko prepričani, da so bili o posestni delitvi predhodno obveščeni in so k dogovoru dodali svoje soglasje.⁴⁶ V nadaljevanju pa se je zapletlo. V listinskem gradivu za zdaj zaman iščemo dokaz, da bi Kacenštajnskim uspelo pravočasno vrniti izposojeno vsoto. Če pomislimo, s kakšnimi težavami so se spoprijemali že pri poplačilu neprimerno manjših dolgov, se zdi takšna možnost sploh povsem neverjetna. Krištof je morda upal, da ga bo pred najhujšim obvaroval deželni knez in fevdni gospod Friderik Habsburški, vendar so se njegova pričakovanja izjalovila, ko so se Celjski namenili dolg izterjati z orožjem.

Padec Kacenštajna bi lahko smiselno datirali najprej po 11. novembru 1439, ko se je iztekel rok plačila prvega obroka posojila. Ker Hieronim Voitlander v listini iz avgusta 1441 priča le kot »trenutno« gradiščan na Forhteneku, bi lahko na prvi pogled sklepali, da je bil Kacenštajn tedaj bodisi že porušen bodisi pod nadzorom sovražnikov, ki so z gradu pregnali celjskega oskrbnika.⁴⁷ Prva možnost ni posebej verjetna, če pomislimo, da je celjsko-habsburški spopad na prelomu v leto 1440 že precej časa miroval in ga je avgusta formalno zamrznilo premirje, medtem ko so se pokneženi grofje zapletli v težavno nasledstveno vojno na Ogrskem. Tudi po podpisu mirovnega

41 AT ÖStA/HHStA, UR AUR 1438 maj 1., Dunaj (A, B); Chmel, *Materialien*, št. 206, 1438 maj 1., Dunaj; Lichnowsky, *Geschichte* 5, št. 3894, 1438 maj 1., Dunaj; Chmel, *Materialien* 1/2, št. XXXII, 1438 maj 1., Dunaj.

42 CKSL, 1438 maj 10., Dunajsko Novo mesto; Bizjak in Preinfalk, *Turjaška*, št. 197, 1438 maj 10., Dunajsko Novo mesto.

43 Pozneje je njegov dolg pri kralju Frideriku narasel še za dodatnih 200 *lb* dunajskih pfenigov. CKSL, 1447 oktober 9., s. l.; Bizjak in Preinfalk, *Turjaška*, št. 242, 1447 oktober 9., s. l.; št. 244, 1448 januar 29., Gradec.

44 Tudi podpis te listine je potekal v formalnem vzdušju, ob prisotnosti celjskega dvornega mojstra Erazma Lichtenberškega, ki jo je pečatil v imenu Krištofove soproge Barbare, za njegovo sestro pa je svoj pečat dodal Hans Lindeški, znani »deželni sovražnik« (SI AS 1063/4487,

1439 februar 13., s. l.; CKSL, 1439 februar 13., s. l.; prim. Otorepec, *Seznam*, str. 340; Bizjak in Preinfalk, *Turjaška*, št. 23, 1406 april 1., Videm; Banfi, *Klientela*, str. 125–127).

45 CKSL, 1439 maj 16., s. l.; Volčjak, *Listine*, št. 303, 1439 maj 16., s. l.; Ravnikar, Trg Šoštanj, str. 420. Hieronim je imel v fevdu tudi več drugih posesti, vključno s hubo in pol, kupljeno od Kacenštajnskih in Kolencev: SI AS 1073/1-57r, fol. 90', 97', 116'–118.

46 CKSL, 1440 april 24., s. l.; Bizjak in Preinfalk, *Turjaška*, št. 206, 1440 april 24., s. l.; prim. Kosi, *Celjska klientela*, str. 21–22, 30; Banfi, *Klientela*, str. 81.

47 Volčjak, *Listine*, št. 306, 1441 avgust 28., s. l.; prim. Sapač, *Gradova*, str. 495–496.

sporazuma z novim ogrskim kraljem Vladislavom Jagielonskim si je težko predstavljati, da bi se Celjski namenili razdejeti deželnoknežji fevd Kacenštajn, dokler jih je zavezovalo premirje s Friderikom Habsburškim. Toliko ugodnejši trenutek za obračun je napočil ob ponovnem izbruhu sovražnosti. Medtem ko je kralj Friderik odpotoval na kronanje v Aachen, so Celjski 13. maja 1442 podpisali vojaško zaveznitvo z njegovim odtujenim bratom Albrehtom VI.⁴⁸ V naslednjih tednih je združena armada Ulrika II. Celjskega in vojvode Albrehta prodrli na Kranjsko, zavzela Kranj in si prizadevala s topniškim obstreljevanjem podrediti Ljubljano,⁴⁹ medtem ko je Jan Vitovec na čelu 500 konjenikov vdrl na posesti šentpavelskega samostana v Dravski dolini, 31. maja požgal Šentpavel in poskušal osvojiti deželno prestolnico Šentvid.⁵⁰

Najbrutalnejša faza celjskega boja za samostojno kneževino je ponudila idealno priložnost za poračunavanje starih zamer. Taki kronologiji pritrjuje listina s 23. aprila 1442, v kateri je štajerski deželni glavar Hans Stubenberg zagotovil varstvo mariborskemu Judu Mairju pri izvršbi zastave Magdalene Kacenštajnske in njenega sina Kristofa. Predmet zastave je bil njun (polovični) delež gradu Kacenštajn z vsemi pripadajočimi posestmi in gornino. Vse naštetu je v besedilu posebej opredeljeno kot fevd kralja Friderika, ob tem pa je omenjena tudi gornina, ki sta jo imela dolžnika v fevdu od grofov Celjskih.⁵¹ Dežela je tisti čas preživljala zadnji mesec miru. Iz zapisa je mogoče sklepati, da je bil grad še vedno v povsem funkcionalnem stanju, Kacenštajnska pa sta ne glede na vazalne vezi s habsburškim vladarjem celo prejemale majhen delež dajatev kot celjska fevdnika. A le nekaj tednov pozneje se je položaj korenito zasukal.

Kacenštajn se je na udaru celjskih privržencev morda znašel že v drugi polovici maja. Če je Kristof računal, da bodo njegovo domovanje zaščitile deželnoknežje sile, se je uštel. Kralj Friderik

je sicer pričakoval, da bodo nasprotniki njegovo odsotnost izkoristili za zarotniški napad, zato je že od začetka leta sistematično organiziral deželno obrambo. Toda namen kraljevih priprav je bil v prvi vrsti zavarovati najpomembnejša upravna središča, še posebej na Kranjskem kot pglavitnem cilju invazije. V takih strateških okvirih so bile manjše lokalne utrdbe, kakor denimo na celjski udar zelo ranljiv Kacenštajn, obsojene na povsem postransko vlogo, njihovi lastniki oziroma upravitelji pa so ostali prepuščeni sami sebi, medtem ko se je o usodi dežel in nesojene celjske kneževine odločalo na neprimerno pomembnejših bojiščih.

Če celjsko maščevanje Kacenštajna ni doseglo kar na samem začetku vojne, se je časovno okno tega dejanja verjetno zaprlo še pred koncem junija. V tem času je ofenzivnim sunkom grofov Celjskih in vojvode Albrehta VI. moč že pošla. Njihova armada je doživela zastoj pred Ljubljano, medtem ko je bil Jan Vitovec prisiljen opustiti obleganje Šentvida in ga je koroška deželna vojska pod poveljstvom Hartnida Kraiga težko porazila na Grobniškem polju. Celjske jedrne posesti so se nenadoma znašle izpostavljene protinapadu s severa. Skozi le malo prej opustošeno Labotsko dolino bi se koroške čete mimo Dravograda in Slovenj Gradca zlahka prebile proti Šaleški dolini.⁵² Približno v istem času je v Savinjsko dolino prodrli konjenica Hartmana Thurna, pri Žalcu prestregla celjski konvoj z družinsko zakladnico in celjsko grofijo presekala na pol. Ker je glavna sila Ulrika II. in Albrehta VI. obtičala pred Novim mestom, ni bilo mogoče računati na njihovo posredovanje. V takih okoliščinah so se grofje najbrž odločili porušiti lastni grad Šoštanj, ker ga ne bi bili sposobni ubraniti pred odločnejšim napadom, a ga po drugi strani tudi niso bili pripravljeni prepustiti sovražnikom, da bi se v njem utrdili.⁵³ Gotovo še pred tem obupanim dejanjem pa so grofje opravili z bližnjim Kacenštajnom.

48 SI AS 1063/4506, 1442 maj 13., Forchtenstein; CKSL, 1442 maj 13., Forchtenstein; Lichnowsky, *Geschichte* 6, št. 327, 1442 maj 13., Forchtenstein; Chmel, *Regesta*, št. 513, 1442 maj 13., Forchtenstein.

49 Prim. Kollar, *Analecta*, str. 114–115; Krones, *Die Freien*, str. 88–90; Gnirs, *Eine Abrechnung*; Lhotsky, *Eine unbeachtete*, str. 542; Mlinar, *Podoba*, št. 23.1, str. 217; št. 23.5, str. 238; Piccolomini, *Commento*, str. 82.

50 Megiser, *Annales*, str. 1112, 1137–1139; Ankershofen, *Beiträge*, str. 23–24; Schroll, *Urkundenbuch*, št. 407, 1432 september 4., Šentpavel, op. 1; Brunner, *Ein Benediktinerbuch*, str. 307–308; Krones, *Die zeitgenössischen*, str. 71, op. 126; Otorepec, *Seznam*, str. 341–342; Mlinar, *Podoba*, št. 26, str. 253–254; Piccolomini, *Commento*, str. 82; prim. Langmeier, *Erzherzog*, str. 56, op. 214.

51 Bizjak in Preinfalk, *Turjaška*, št. 218, 1442 april 23., s. 1.

52 Megiser, *Annales*, str. 1112, 1137–1139; Ankershofen, *Beiträge*, str. 23–24; Schroll, *Urkundenbuch*, št. 407, 1432 september 4., Šentpavel, op. 1.

53 Brišnik, *Od kamnitih*, str. 60; Brišnik, *Od poznoantičnih*, str. 74; Brišnik, 313. EŠD: 4331; Brišnik, *Novi arheološki*, str. 83; Sapač, *Grad in dvorca*, str. 555–556. Podobne okoliščine so Celjske očitno prisilile še v razdejanje več drugih utrd, sploh tistih, ki so jih imeli v fevdu od habsburških vojvod in je bilo po dokončnem propadu njihove ofenzive pričakovati, da jih bodo prisiljeni vrniti kralju Frideriku. Žrtev takšnega premisleka so najverjetneje postali Vojnik, stolp v Laškem in Žaženberk (Krones, *Die Freien*, str. 157).

EPILOG

O podrobnostih sklepnega dejanja kacenštajnske sage pisni viri molčijo. Skromna utrdba v neposrednem sosedstvu premočnega sovražnika ni imela nikakršne možnosti ubraniti se pred grofi Celjskimi. Sredi 15. stoletja je srednjeveška utrdbena arhitektura že izgubila tekmo s smodnikom, a to v primeru Kacenštajna najbrž niti ni bil posebej odločilen dejavnik. Spomladi 1442 je grof Ulrik II. poveljeval spoštovanja vrednemu artilerijskemu parku, s katerim je med invazijo Kranjske skušal – sicer zaman – predreti ljubljansko obzidje. Prav to nas povedno opominja, da je bilo celjsko oblegovalno topništvo strateško orožje, namenjeno uničenju zgolj resnično pomembnih ciljev. Uporabiti tako mogočen, a hkrati logistično zahteven instrument moči za osvajanje manj pomembnih sovražnih oporišč bi bilo pretirano potratno in hkrati pravzaprav nepotrebno.

Kacenštajn zagotovo ni spadal med prednostne cilje grofov Celjskih in Albrehta VI., ki so se spomladi 1442 namenili nič manj kot osvojiti Kranjsko ter si podrediti koroško deželno prestolnico in po možnosti še Trst, da bi kralja prisilili k izpolnitvi svojih političnih zahtev. Neznatna utrdba pri Šoštanju v tako velikopoteznih načrtih ni igrala nobene strateške vloge, niti ne kot deželno knežji fevd – takšnih in še neprimerno pomembnejših je bilo v okolici pač še veliko. Razen po kronološkem sovpadanju spopada za Kacenštajn niti ne moremo vzročno povezati z zadnjo fazo »celjske vojne«, s katero so grofje želeli izsiliti predvsem priznanje knežjega položaja. Ukaz za uničenje gradu gre nedvomno pripisati Frideriku II. Celjskemu. Po že kar dolgem nizu poniževalnih dejanj, s katerimi so si fevdno oblast nad nekdanj celjskim gospostvom pridobili habsburški vojvode, je kapljo čez rob dodala prelomljena beseda Kacenštajnskih. Ob tako očitnem izzivu se je moral stari grof Celjski odločno odzvati že zato, da ubrani svojo čast. V skladu z določili posojilne pogodbe mu je grad pripadel v trenutku, ko so njegovi lastniki zamudili s poplačilom kredita. V luči takšnega razmisleka se ni povsem motil niti celjski kronist, ko je Kacenštajn na videz nerazložljivo prištel tako med grofovske kot tuje utrdbe. V času napada so ga res fizično obvladovali drugi lastniki, vendar si ga je lahko glede na pisni dogovor upravičeno lastil tudi Friderik II. Celjski in si nazadnje z vojaškim posredovanjem legitimno izbojeval pravico, ki so mu jo kratili dolžniki.

Koliko mož je štela kacenštajnska oborožena posadka, ne vemo, a nas istočasne analogije iz slovenskega prostora učijo, da bi jih verjetno

lahko prešteli na prste ene, kvečjemu dveh rok.⁵⁴ Povrhu vsega je vojna nevarnost branilce najverjetneje ujela slabo pripravljene, odrezane od morebitnih zavezniških okrepitev. V takih okoliščinah je grajsko obzidje postalo lahek plen odločnega nasprotnika. Premagati ga je bilo mogoče tudi brez težkih bombard in dobro organiziranih inženirskih enot. Z nekaj sreče in ob prednosti presenečenja bi ga v bliskovitem naskoku, podprtem z lahkim strelnim orožjem, brez posebnih težav zavzel že manjši oddelek poklicnih vojakov, kot se je med celjsko-krško-habsburškimi boji zgodilo denimo na Bizeljskem in najbrž še v številnih drugih, slabše dokumentiranih primerih.⁵⁵

Upravičenost takega sklepanja potrjujejo fizične priče nasilnega konca gradu, ki se kljub temu ni vdal brez odpora. Arheološko sondiranje med zaščitnimi izkopavanji leta 1995 je razkrilo ostanke masivnega stolpa z do 4 m debelimi zidovi in plast žganine z najdbami novca, datiranega v 15. stoletje. Daleč najpovednejše priče usodnega spopada so se ohranile na drobcu nekdanjega bojišča, kjer je bila na površini vsega približno 3 × 2 m odkrita množica izstrelkov – ne topovskih krogel, temveč nič manj kot 35 samostrelnih osti, delno deformiranih ob zadetku v cilj.⁵⁶ Z njimi so napadalci kacenštajnsko posadko očitno prisilili v vdajo ali pa »očistili« obrambne položaje pred odločilnim naskokom, s katerim so osvojili grad in ga tako temeljito porušili, da njegovih ostankov niso nikoli več obnovili. Povsem mogoče se zdi, da je žrtev celjske zmage postal tudi grad Žamberk (Schönburg oziroma Schaunberg). O njegovem uničenju v pisnih poročilih nismo izsledili otipljivih podatkov in tudi ne nedvoumnih arheoloških ostankov oboroženega spopada. A ker so Žamberk njegovi lastniki Kacenštajnski februarja 1439 vključili v isto poroštvo Frideriku Celjskemu kot izvorni domači grad, bi bilo dopustno sklepati, da je delil njegovo usodo – sploh ker pozneje ni več dokumentiran kot naseljena grajska stavba.⁵⁷

54 Posebej poveden je primer gradov krške škofije: ADG, HS 106; HS 122.

55 Chmel, *Materialien* 1/2, št. LI (1441), s. 1.; Otorepec, *Seznam*, str. 333–334; Nared, *Seznam*, str. 331, op. 30.

56 Med samostrelnimi izstrelki je 28 osti piramidalne oblike s trnastim nasadilom, preostalih 7 pa je tulastih, 4 s piramidarno in 3 s tetraedrasto glavo (Brišnik, *Arheološki paberki*, str. 313; Brišnik, *Od kamnitih*, str. 60; Brišnik, *Od poznoantičnih*, str. 74, 77, 84–85, kat. št. 35–37; Brišnik, 68. EŠD: 4338).

57 Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 205; Blaznik, *Historična topografija* 2, str. 266, 386, 549; Stopar, *Grajske stavbe*, str. 149–150; Brišnik 1999a, str. 59; Sapač, *Gradova*, str. 494–508.

Ostanki klesanih zidnih elementov (foto: Tomaž Lazar).

Znani listinski viri Krištofa Kacenštajnskega poslej ne omenjajo več med živimi, zato lahko s precejšnjo verjetnostjo sklepamo, da je padel v boju za domače gospostvo ali pa je morda kmalu zatem umrl v celjskem ujetništvu. Za njim so ostali zgolj dolgovi. Krištofova zadolžnica za 200 *lb* dunajskih pfenigov in 24 dukatov oziroma ogrskih *fl*, prvotno izposojenih pri kralju Frideriku, je prek štajerskega deželnega pisarja Leopolda Aspacha nazadnje pristala v rokah Jakoba Herrwartherja, ki je zanj še leta 1448, že po smrti Elizabete Kacenštajnske, terjal njene dediče Turjaške.⁵⁸

Lastništvo razdejanega gospostva sta si na koncu enakopravno delili Krištofova mati Magdalena in sestra Elizabeta kot zadnji predstavnici izumirajočega rodu. Obubožani, osamljeni plemkinji sta nujno potrebovali pomoč novih zaščitnikov. To je bil verjetno eden od ključnih pomislekov, zakaj se je Elizabeta do leta 1445 poročila z Evstahijem Ebersteinerjem. Brezupni položaj jo je tega poletja prisilil, da svojo polovico gospostva – seveda skupaj z dolgovi – preda Volkerju in Engelhardu Turjaškima. Dokument izrecno ne navaja ne tedaj že uničenega gradu ne drugih posesti, temveč kot predmet transakcije opredeljuje vso Elizabetino dediščino, vključno s terjatvami, ki so očitno presegale vrednost njenega opustošenega premoženja. Z navideznim darilom se je namreč Elizabeta skušala oddolžiti Turjaškima za že prej posojenih 1000 *lb* dunajskih pfenigov, ki se jih je sicer zavezala vrniti do mihaelovega.⁵⁹ To ji ni

nikdar uspelo, saj je le malo pozneje umrla, očitno brez otrok, in materi zapustila visoke dolgove. Magdalena Kacenštajnska je tako ob koncu življenja postala povsem odvisna od Turjaških, ki so skupaj s pičlo dediščino svoje sorodnice prevzeli predvsem njene dolžniške obveznosti.⁶⁰

FINANCIRANJE

Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega projekta *Umetnostna dediščina grofov Celjskih* (J6-4622) in raziskovalnega programa *Predmet kot reprezentanca: okus, ugled, moč. Raziskave materialne kulture na Slovenskem* (P6-0282), ki ju iz državnega proračuna financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije.

IZJAVA O DOSTOPU DO RAZISKOVALNIH PODATKOV

Podatki, na katerih temelji ta članek, so na voljo v članku oziroma dosegljivi prek citirane bibliografije.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

ADG – Archiv der Diözese Gurk, Klagenfurt/Celovec
Handschriftenreihe

HS 106, Računska knjiga krških uradov v »Mar-
ki« 1425–1437

HS 122, Računska knjiga krških uradov v »Mar-
ki« 1438–1452

AT ÖStA/HHStA – Österreichisches Staatsarchiv/
Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien/Dunaj
AUR – Allgemeine Urkundenreihe
HS – Handschriftensammlung

⁵⁸ CKSL, 1447 oktober 9., s. l.; Bizjak in Preinfalk, *Turjaška*, št. 242, 1447 oktober 9., s. l.; št. 244, 1448 januar 29., Gradec.

⁵⁹ Bizjak in Preinfalk, *Turjaška*, št. 230, 1445 julij 19., s. l.

⁶⁰ CKSL, 1446 marec 21., s. l.; 1448 januar 10., Gradec; Bizjak in Preinfalk, *Turjaška*, št. 236, 1446 marec 21., s. l.; št. 244, 1448 januar 29., Gradec; št. 266, 1455 september 22., Celje; prim. AT ÖStA/HHStA, HS B 360, fol. 61'–62; Blaznik, *Hi-storična topografija* I, str. 335.

B 124, Registraturna knjiga vojvode Friderika V. za Notranjo Avstrijo
B 360, Kartularij grofov Celjskih in Ortenburških

CKSL – Centralna kartoteka srednjeveških listin, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, ZRC SAZU, Ljubljana

KLA – Kärntner Landesarchiv, Klagenfurt/Celovec
Geschichtsvereins-Handschriften A-2/8, Krška fevdna knjiga I

SI AS – Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana
AS 1063, Zbirka listin (1163–1868)
AS 1073, Zbirka rokopisov
I-57r – Fevdna knjiga za grofiji Ortenburg in Celje, 1436

OBJAVLJENI VIRI

Ankershofen, Gottlieb von: Beiträge zur Landeschronik. *Archiv für Vaterländische Geschichte und Topographie*, 3, 1856, str. 20–37.

Bizjak, Matjaž: *Srednjeveške računske knjige za Slovenijo 1. Deželnoknežji obračuni za Kranjsko 1436–1448*. Ljubljana: Založba ZRC, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, 2016 (Thesaurus memoriae. Fontes 12). DOI: <https://doi.org/10.3986/9789610504245>

Bizjak, Matjaž in Preinfalk, Miha: *Turjaška knjiga listin 2. Dokumenti iz 15. stoletja*. Ljubljana: Založba ZRC, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, 2009 (Thesaurus memoriae. Fontes 8). DOI: <https://doi.org/10.3986/9789612541682>

Brunner, Sebastian: *Ein Benediktinerbuch. Geschichte und Beschreibung der bestehenden und Anführung der aufgehobenen Benediktinerstifte in Oesterreich-Ungarn, Deutschland und der Schweiz*. Würzburg: Leo Woerl, 1880.

Chmel, Joseph: *Materialien für österreichische Geschichte*. Linz: Joseph Fink und Sohn, 1832.

Chmel, Joseph: *Materialien zur österreichischen Geschichte 1/2*. Wien: Peter Rohrmann, 1837.

Chmel, Joseph: *Regesta chronologico-diplomatica Fridrici III. Romanorum Imperatoris (Regis IV.)*. Hildesheim: G. Olms, 1962.

Gnirs, Anton: Eine Abrechnung über Ausgaben und zugehörige Einnahmen für das Söldneraufgebot Friedrichs III. in Krainer Krieg 1442–43. Fragment eines gleichzeitigen Rechnungsbuches des Franz von Strassau. *Jahresberichte der K. k. Staatsrealschule in Pola* 1908/09, 1909, str. 21–27.

Kollar, Adam F.: *Analecta monumentorum omnis aevi Vindobonensia* 2. Vindobona: Joannes T. Trattner, 1762.

Krones, Franz: Die zeitgenössischen Quellen zur Geschichte der Grafen von Cilli, mit Einschluß der sogenannten »Cillier Chronik« (1341–1456). *Beiträge zur Kunde steiermärkischer Geschichtsquellen* 8, 1871, str. 3–120.

Krones, Franz: *Die Freien von Saneck und ihre Chronik als Grafen von Cilli*. Graz: Leuschner & Lubensky, 1883.

Lhotsky, Alphons: Eine unbeachtete Chronik Österreichs aus der Zeit Kaiser Friedrichs III. *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs. Ergänzungsband 2. Festschrift zur Feier des zweihundertjährigen Bestandes des Haus-, Hof- und Staatsarchivs* 1, 1949, str. 538–548.

Lichnowsky, Eduard M.: *Geschichte des Hauses Habsburg 5. Vom Regierungsantritt Herzog Albrecht IV. bis zum Tode König Albrecht II.* Wien: Schaumburg und Compagnie, 1841.

Lichnowsky, Eduard M.: *Geschichte des Hauses Habsburg 6. Kaiser Friedrich III. und König Ladislav*. Wien: Schaumburg und Compagnie, 1842.

Mlinar, Janez: *Podoba Celjskih grofov v narativnih virih*. Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 2005 (Historia, 11).

Otorepec, Božo: Seznam »deželnih sovražnikov« na Kranjskem in Štajerskem iz okoli 1440. Iz borb med Celjskimi grofi in Habsburžani v letih 1436–1443. *Grafenauerjev zbornik* (ur. Vincenc Rajšp). Ljubljana, Maribor: Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Filozofska fakulteta v Mariboru, Pedagoška akademija, 1996, str. 331–342.

Piccolomini, Enea S.: *Commento agli Alfonsi regis dicta aut facta memoratu digna di Antonio Panormita*. Napoli: Centro Europeo di Studi su Umanesimo e Rinascimento Aragonese, Basilicata University Press, 2025 (Digital Humanities, 9).

Schroll, Beda: *Urkundenbuch des Benedictiner-Stiftes St. Paul in Kärnten*. Wien: Karl Gerold's Sohn, 1876 (Fontes rerum Austriacarum 2. Diplomataria et acta, 39).

Volčjak, Jure: *Listine Nadškofijskega arhiva Ljubljana 1140–1500*. Ljubljana: Nadškofija, 2020.

Willich, Thomas: *Regesten Kaiser Friedrichs III. (1440–1493). Nach Archiven und Bibliotheken geordnet* 12. *Die Urkunden und Briefe des Österreichischen Staatsarchivs in Wien, Abt. Haus-, Hof- und Staatsarchiv: Allgemeine Urkundenreihe, Familienurkunden und Abschriftensammlungen (1440–1446)*. Wien, Köln, Weimar: Böhlau, 1999 (Regesta imperii, 27).

LITERATURA

Banfi, Jaka: Jošt Helfenberški (Soteški) (ok. 1388–1458). *Zgodovinski časopis* 77, 2023, št. 1–2, str. 38–59. DOI: <https://doi.org/10.56420/ZGODOVINSKICASO-PIS.2023.1-2.02>.

- Banfi, Jaka: *Klientela celjskih grofov* (doktorska disertacija). Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, 2023.
- Bizjak, Matjaž: Dipold IV. Katzensteinski v službi Ludvika V. Brandenburškega. *Zgodovinski časopis* 69, 2015, št. 3–4, str. 266–286.
- Blaznik, Pavle: *Historična topografija slovenske Štajerske in jugoslovanskega dela Koroške do leta 1500* 1. A–M. Maribor: Obzorja, 1986 (Historična topografija Slovenije 2).
- Blaznik, Pavle: *Historična topografija slovenske Štajerske in jugoslovanskega dela Koroške do leta 1500* 2. N–Ž. Maribor: Obzorja, 1988 (Historična topografija Slovenije 2).
- Brišnik, Danijela: 313. EŠD: 4331. Naselje: Šoštanj. *Varstvo spomenikov. Poročila* 39–41, 2006, str. 212–213.
- Brišnik, Danijela: 68. EŠD: 4338. Naselje: Florjan pri Šoštanju. *Varstvo spomenikov. Poročila* 39–41, 2006, str. 45–46.
- Brišnik, Danijela: Arheološki paberki Šaleške doline. *Šaleški razgledi* 12, 1995, str. 297–320.
- Brišnik, Danijela: Novi arheološki paberki Šaleške doline. *Šaleški razgledi* 15, 2016–2017, str. 75–102.
- Brišnik, Danijela: Od kamnitih sekir do terre sigillate. *Velenje. Razprave o zgodovini mesta in okolice* (ur. Tone Ravnikar). Velenje: Mestna občina, 1999, str. 56–70.
- Brišnik, Danijela: Od poznoantičnih novcev do šaleške piske čaše. *Velenje. Razprave o zgodovini mesta in okolice* (ur. Tone Ravnikar). Velenje: Mestna občina, 1999, str. 72–101.
- Dimitz, August: *Geschichte Krains von der ältesten Zeit bis auf das Jahr 1813* 1. Laibach: Ig. v. Kleinmayr & F. Bamberg, 1874.
- Domenig, Christian: Die Grafen von Cilli und ihr Verhältnis zu den Habsburgern. »Und wenn schon, dann Bischof oder Abt«. *Im Gedenken an Günther Hödl (1941–2005)* (ur. Christian Domenig, Johannes Grabmayer, Reinhard Stauber, Karl Stuhlpfarrer, Markus Wenniger). Klagenfurt: Alpen-Adria-Universität Klagenfurt, Institut für Geschichte, 2006, str. 73–90.
- Gubo, Andreas: Graf Friedrich II. von Cilli. *Programm des K. K. Staats-Gymnasiums Cilli. Herausgegeben am Schlusse des Schuljahres 1888/9* (ur. Peter Končnik). Cilli: Johann Rakusch, 1889, str. 3–20.
- Habjan, Vlado: Celjsko-avstrijska vojna od leta 1438 do 1443 ali vojna za Ljubljano in Istro. *Kronika* 19, 1971, št. 3, str. 137–148.
- Kos, Dušan: *Vitez in grad*. Ljubljana: Založba ZRC, 2005. DOI: <https://doi.org/10.3986/9616500821>
- Kosi, Miha: Celjska klientela. Socialna in prostorska mobilnost plemstva v službi grofov Celjskih. *Družbena in identitetna mobilnost v slovenskem prostoru med poznim srednjim vekom in 20. stoletjem* (ur. Boris Gollec). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2019, str. 11–64. DOI: <https://doi.org/10.3986/9789610502043>.
- Kosi, Miha: Grajska politika – primer grofov Celjskih. *Kronika* 60, 2012, št. 3 (Iz zgodovine slovenskih gradov), str. 465–494.
- Langmeier, Konstantin M. A.: *Erzherzog Albrecht VI. von Österreich (1418–1463). Ein Fürst im Spannungsfeld von Dynastie, Regionen und Reich*. Köln, Weimar, Wien: Böhlau, 2015 (Forschungen zur Kaiser- und Papstgeschichte des Mittelalters. Beihefte zu J. F. Böhmer, Regesta imperii, 38).
- Lazar, Tomaž: *Vojaška zgodovina slovenskega ozemlja od 13. do 15. stoletja* (doktorska disertacija). Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, 2009.
- Megiser, Hieronymus: *Annales Carinthiae, das ist Chronica des löblichen Ertzhertzogthumbs Kärndten*. Leipzig: Abraham Lamberg, 1612.
- Muchar, Albert von: *Geschichte des Herzogthums Steiermark* 7. Graetz: Leuschner & Lubensky, 1864.
- Nared, Andrej: Seznam »deželnih sovražnikov« iz okoli 1440 ali podoba fajde iz prve roke. *Zgodovinski časopis* 56, 2002, št. 3–4, str. 327–344.
- Pirchegger, Hans: Die Herren von Pettau. *Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark* 42, 1951, str. 2–35.
- Pirchegger, Hans: *Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gülden, Städte und Märkte*. München: R. Oldenbourg, 1962 (Buchreihe der Südostdeutschen Historischen Kommission, 10).
- Predovnik, Katja: *Trdnjava Kostanjevica na Starem gradu nad Podbočjem*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za arheologijo, Znanstveni inštitut, 2003 (Archaeologia historica Slovenica, 4).
- Ravnikar, Tone: Trg Šoštanj v srednjem veku. *Kronika* 69, 2021, št. 3 (Iz zgodovine Šoštanja), str. 411–424.
- Ravnikar, Tone: Vzhodna polovica Šaleške doline v srednjem veku. *Velenje. Razprave o zgodovini mesta in okolice* (ur. Tone Ravnikar). Velenje: Mestna občina, 1999, str. 164–202.
- Sapač, Igor: Grad in dvorca v Šoštanju. Arhitekturnozgodovinski oris. *Kronika* 69, 2021, št. 3 (Iz zgodovine Šoštanja), str. 533–618.
- Sapač, Igor: Gradova Žamberk in Forhtenek. Arhitekturnozgodovinski oris. *Kronika* 69, 2021, št. 3 (Iz zgodovine Šoštanja), str. 493–532.
- Stopar, Ivan: *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji* 4. *Med Solčavskim in Kobanskim*. Ljubljana: Viharnik, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1993.
- Štih, Peter: Celjski grofje. Vprašanje njihove dežel-noknežje oblasti in dežele Celjske. *Grafenauerjev zbornik* (ur. Vincenc Rajšp). Ljubljana, Maribor: Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Filozofska fakulteta v Mariboru, Pedagoška akademija, 1996, str. 227–256.
- Valvasor, Johann W.: *Die Ehre deß Hertzogthums Crain* 4. Laybach, Nürnberg: Wolfgang M. Endter, 1689.

SPLETNE STRANI

GisKDpregledovalnik:<https://geohub.gov.si/ghapp/giskd/>

SUMMARY

The Demise of the Katzenstein Family and their Castle

Even though the history of Katzenstein Castle (modern Kacenštajn) and its noble lineage has already received ample attention from Slovenian researchers, no comprehensive explanation has been offered so far of how, after long serving as part of their clientele, the Katzenstein family turned away from the Counts of Cilli in the mid-fifteenth century to become vassals of the Habsburg dukes and ultimately embroil themselves in a conflict with the Cillis that would strip them of their home castle. Until now, authors have generally been satisfied by merely citing a scanty mention in the Cilli Chronicle that placed this event in the context of the Cilli–Habsburg wars between 1437 and 1443.

Further clarification regarding circumstances surrounding the destruction of Katzenstein Castle may be provided by a thorough overview of archival records as well as several previously unknown or unexamined sources. To understand the broader context of the break between the Cillis and the Katzensteins, we need to look back at the first quarter of the fifteenth century, when Hans and Diepold VII of Katzenstein, the seignior's owners at the time, found themselves in financial difficulties. Hans was

evidently forced to subject his half of the estate to Archduke Ernest the Iron, who had established his feudal lordship over at least half of Katzenstein Castle and its estates by no later than the spring of 1423. Hans' son and heir Christoph eventually managed to break free from the bonds of vassalage and assume autonomous ownership of the entire seignior. However, in the spring of 1438, he was compelled to resume a subservient relationship with the young Habsburg Duke Frederick V, most likely due to his mother Magdalena's high and eventually unsustainable debt.

When the armed conflict between the Counts of Cilli, Duke Frederick V, and Johann Schallermann, Bishop of Gurk, reached its peak, the Katzensteins, former loyal adherents to the Cillis, again sided with the Habsburgs. Nonetheless, Count Frederick II did not hold that against them too much; to the contrary, in early 1439, he even offered Christoph and Magdalena an extremely generous loan of 1.500 *lb* Wiener pfennigs. Although the Katzensteins secured the loan by pledging their entire property, including their home castle and the Schaunberg fort (modern Žamberk), they were ultimately unable to repay it. Initially, Frederick II of Cilli refrained from collecting the debt, but once the hostilities had resumed with what had by then become Frederick III (or IV), King of Germany, he ultimately decided to settle accounts with his debtors. The Cillis' troops most probably laid Katzenstein to waste at the end of May or in June 1442. Christoph Katzenstein himself may have lost his life in battle or soon afterwards. His mother and sister, who became completely impoverished as the last heiresses of the devastated seignior, were left with no other option but to hand the last modest remnants of their former estate over to their relatives, the Auerspergs.

LILIJANA ŽNIDARŠIČ GOLEC*

Prva tri desetletja življenja vidnega ljubljanskega protestanta Lenarta Budine (1500–1573)

IZVLEČEK

Prispevek se osredinja na prvih trideset let življenja leta 1500 v glavnem mestu Kranjske (ali njegovi bližini) rojenega in tu leta 1573 umrlega Lenarta Budine, ki je poznan predvsem kot prvi rektor protestantske deželnošolske šole v Ljubljani. Avtorica se posveča zlasti vprašanju, ki zadevajo Budinovo rojstvo, identiteto njegovih staršev, študij v Leipzigu in Freiburgu im Breisgau, zaposlitev v tiskarni Johanna Frobna v Baslu, poučevanje v bližnjem Rheinfeldnu ter stike z Erazmom Rotterdamskim, Heinrichom Glareanom in drugimi humanisti. Izpostavljena je Budinova morebitna povezava z dvorom Ferdinanda I. in krogi blizu papeške kurije v letih pred njegovo vrnitvijo v Ljubljano okoli leta 1533. Avtorica se posebej dotakne še vprašanja, kako pomembno je bilo za Budino učenje grščine – jezika, z osnovami katerega bi lahko po vrnitvi v rojstno mesto svoje učence seznanjal tudi kot »latinski učitelj«.

KLJUČNE BESEDE

Lenart Budina, Ljubljana, Leipzig, Basel, Rheinfelden (Aargau), Freiburg im Breisgau, Erazem Rotterdamski, Heinrich Glarean, Johann Grimm Atrocianus, latinščina, grščina

ABSTRACT

THE FIRST THREE DECADES OF LIFE OF LJUBLJANA'S NOTABLE PROTESTANT LENART BUDINA (1500–1573)

The article presents the first thirty years of life of Lenart Budina, who was born in or near Carniola's capital in 1500 and died there in 1573. Budina is best known as the first rector of the Protestant-run Estates School in Ljubljana. Primary focus is on questions concerning Budina's birth, the identity of his parents, his studies in Leipzig and Freiburg im Breisgau, employment at the printworks of Johann Froben in Basel, his teaching position in the nearby Rheinfelden, as well as his contacts with Erasmus of Rotterdam, Heinrich Glarean, and other humanists. Attention is drawn to Budina's possible connection to the court of Ferdinand I and the circles surrounding the Papal curia in the years prior to his return to Ljubljana about 1533. The author also specifically addresses the issue of how much importance Budina ascribed to learning Greek, the basics of which he could pass on to his students after returning to his native town as a "Latin teacher."

KEYWORDS

Lenart Budina, Ljubljana, Leipzig, Basel, Rheinfelden (Aargau), Freiburg im Breisgau, Erasmus of Rotterdam, Heinrich Glarean, Johann Grimm Atrocianus, Latin, Greek

* dr., višja svetovalka – arhivistka, Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana, lilijana.znidarsic@gov.si,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0850-1884>

UVOD

Ljubljančan Lenart Budina (1500–1573) se je v slovensko zgodovino zapisal predvsem kot protestantizmu privržen učitelj in prvi rektor leta 1563 vzpostavljene deželnošolske šole v Ljubljani. Raziskave Primoža Simonitija kažejo, da je bil Budina tudi eden pomembnejših humanističnih izobražencev 16. stoletja na Slovenskem.¹ Ideali renesančnega humanizma so ga zaznamovali zlasti v času, ko je živel in deloval v Baslu in bližnjem Rheinfeldnu, vendar pa je vsaj nekaj tega duha prenesel v Ljubljano, kamor se je vrnil okrog leta 1533.² Poleg tega je Simoniti prvi odkril, da se je Budina v glavnem mestu Kranjske (ali ožji okolici) rodil leta 1500 in da je tu umrl 15. aprila 1573.³ Že pred dobrimi stotimi leti nastalo biografsko geslo Franceta Kidriča vsebuje podatka, da je Budina študiral na univerzah v Leipzigu in Freiburgu im Breisgau, kjer si je pridobil naslov bakalavra svobodnih umetnosti.⁴ Na Budinove avtobiografske notice v njegovem izvodu knjige *Adagiorum chiliades* Erazma Rotterdamskega iz leta 1520 in knjige *Margarita philosophica nova* Gregorja Reische iz leta 1508 je nekaj let za Kidričem opozoril Joža Glonar.⁵ Pričujoča študija doslej objavljene podatke dopolnjuje in jim dodaja nove, pri čemer se zaradi obsežnosti snovi omejuje na prva tri desetletja Budinovega življenja. Pomembno izhodišče naše raziskave so knjige, ki jih je kot Budinove identificiral Primož Simoniti ter jih hranijo v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani.⁶ Med neobjavljenim gradivom so se kot dragocen vir pokazali zapisniki ljubljanskega mestnega sveta, med objavljenimi viri pa univerzitetne matrike in korespondenca Erazma Rotterdamskega.

O LENARTOVEM ROJSTVU, PRIIMKU, VPISU NA LEIPZIŠKO UNIVERZO TER DRUŽINI IN HIŠI V LJUBLJANI

Na vprašanje, kdaj se je rodil Lenart Budina, nam odgovarja Budina sam v pripisu k letnici 1500 v izvodu knjige *Supputatio annorum mundi* Martina Luthra, ki ga hrani Narodna in

univerzitetna knjižnica v Ljubljani.⁷ Gre za delo, ki je izšlo leta 1541 v Wittenbergu in v katerem Luther predstavlja kronologijo zgodovine sveta.⁸ Vzporedno so prikazani biblični oziroma cerkvenozgodovinski dogodki in podatki o bibličnih osebah, svetnih voditeljih ter političnem dogajanju, in sicer za čas od »ustanovitve sveta in izgona iz raja« do leta 1540. Tega leta naj bi po Luthru minevalo natančno 5500 let obstoja sveta, pri čemer je bilo pričakovati njegov konec, saj naj se šesto tisočletje zgodovine ne bi dopolnilo.⁹ Budinovi pripisi v knjigi se začenjajo z omembo poraza »Turkov v hrušiškem gozdu pri Ljubljani« leta 1491 in končujejo z omembo izvolitve kralja Ferdinanda I. za cesarja leta 1558.¹⁰ Pri letnici 1500 Budina izpostavlja svoje rojstvo: »*Leonardus Budina natus*«. Da je v maniri takratnih humanistov razmišljal tudi o izvoru svojega priimka,¹¹ priča njegov zapis v izvodu zbirke pregovorov *Adagiorum chiliades quatuor* Erazma Rotterdamskega iz leta 1520, ki ga prav tako hrani Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani.¹² Budinova notica na notranji strani platnic te knjige, natisnjene v tiskarni Johanna Frobenia v Baslu, kjer jo je Budina tudi dobil,¹³ nas napotuje na stran 570. Tam beremo: »*βόδοινοι populi sunt Scythiae, sic appellati, quod à bubus vehantur, utpote ἀμαξόβιοι, id est, Plaustris aedium vice utentes*«. V slovenskem prevodu: »Budini so ljudstvo Skitije, imenovani tako, ker so jih vlekli voli, namreč Amaksobijci, se pravi, ker so uporabljali vozove namesto hiš.« Izvor svojega priimka je torej povezoval z antičnim, pretežno nomadskim plemenom Budinov (*Βουδοῖνοι*), o katerih so pisali Herodot in drugi starogrški, pa tudi rimski pisci.¹⁴

Poleg prevladujoče različice Budina v nekaterih virih srečamo obliko Wudina,¹⁵ v matrikah univerze v Leipzigu, na katero se je Lenart vpi-

1 Simoniti, *Humanizem*, str. 55–57, 114–118; Simoniti, Med knjigami, str. 300–305. Prim. Simoniti, Po sledeh; Simoniti, Glareanov latinski prevod.
2 Kidrič, Budina Lenart; Schmidt, *Pedagoško delo*, str. 28.
3 Simoniti, *Humanizem*, str. 114.
4 Kidrič, Budina Lenart.
5 Glonar, Iz mladosti, str. 146–147; Glonar, Budna, str. 222.
6 Simoniti, Med knjigami, str. 302–305. O tem, kako so knjige izobražencev, med njimi tudi knjige Lenarta Budine in drugih protestantov, konec 18. stoletja prišle v Licejsko knjižnico, predhodnico današnje Narodne in univerzitetne knjižnice, prim. Simoniti, Med knjigami; Vidmar, Knjižnice.

7 NUK 240. Prim. Simoniti, Med knjigami, str. 303, št. 11a.
8 Prim. Vidmar, *Libri prohibiti*.
9 »Hoc anno (1540) numerus annorum Mundi precise est 5500. Quare sperandus est finis mundi, nam Sextus Milenarius non complebitur.«
10 Budinov pripis k letnici 1491 je v nemškem jeziku, pripis k letnici 1558 pa v latinskem.
11 Prim. Simoniti, *Humanizem*, str. 114.
12 Prim. Glonar, Iz mladosti, str. 146–147; Simoniti, Med knjigami, str. 300. O izvoru priimkov Budimir in Budna ter Budič in Budja, pa tudi o različici Budina in drugih inačicah prim. Keber, *Leksikon priimkov*, str. 97–98.
13 NUK 1569. Prim. Simoniti, Med knjigami, str. 303, št. 6.
14 »Ex officina Frobenii datus est mihi is liber [...]«. NUK 1569, str. 1.
15 NUK 1569, str. 570, XLVII (Budoro more).
16 Prim. Herodot, *Zgodbe*, str. 310, 340–341, 345–346 (knj. IV, 21, 108, 109, 123); Plinij Starejši, *Naravoslovje*, str. 272 (knj. 4, 88).
17 Na primer v NUK 6322 in v nekaterih zapisnikih ljubljanskega mestnega sveta v SI ZAL LJU 488.

sal v poletnem semestru leta 1518, pa naletimo še na različico Bodina: »Leonhardus Bodina Labacensis«.18 Krajšava »p.« pri njegovem imenu in priimku nam pove, da je bil kot siromašen (*pau-per*) ob imatrikulaciji oproščen plačila.19 Uvrstili so ga v bavarsko nacijo, *Nacio Bavarica*,20 v katero je bil v istem letu in semestru uvrščen tudi Štajer-rec Gašper (Krištof?) Grafenauer (*Gravennawer*).21 Dve leti prej, v poletnem semestru leta 1516, je kot študent bavarske nacije dokumentiran Ljub-ljančan Valentin Parente (*Parenthe*), še prej, v zim-skem semestru leta 1507, pa Ljubljčan Jernej Singer.22 Pred odhodom v Leipzig je Budina naj-brž obiskoval šolo pri stolni cerkvi sv. Nikolaja v Ljubljani, kjer si je lahko pridobil dovolj znanja za vpis in študij na univerzi. Pri ljubljanski stolni šoli so si pravice in dolžnosti sicer delili mesto, stolni kapitelj in škof.23

Imeni Budinovih staršev najverjetneje razkri-va notica ljubljanskega mestnega sveta iz srede februarja 1525.24 Notica potrjuje zakonsko rojstvo Blaža (*Blasy*), sina Simona in Jere (*Gera*) Budina; *Blasy* bi bil torej lahko Lenartov brat.25 Še en, pre-cej mlajši Blaž Budina je leta 1572 dokumentiran kot Tiffernov štipendist v Tübingenu.26 Medtem ko ga Theodor Elze označuje za Lenartovega »so-rodnika«, ga ima France Kidrič za Lenartovega si-na, pri čemer mu na podlagi do zdaj pregledanih virov ni mogoče pritrditi.27 Štipendist Blaž bi bil lahko tudi sin Blaža starejšega in Lenartov nečak. Kljub temu bi bila Simon in Jera Lenartova star-ša, najsi bi bil Blaž mlajši Lenartov nečak ali sin. Lenarta in Blaža mlajšega bi seveda lahko vezalo tudi bolj oddaljeno sorodstvo. Ob tem velja pose-bej opozoriti na listini iz let 1542 in 1551, hranjeni v

Škofijskem arhivu v Briksnu, v katerih se kot me-ščan in krznar v Brunecku v Pustriški dolini po-javlja *Blasius* Budina.28 V *Blasiusu* bi vsekakor lah-ko videli leta 1525 v ljubljanskih mestnih zapisni-kih izpričanega Blaža (*Blasy*). Kar zadeva Lenarto-ve otroke, je bil njegov sin gotovo Samuel Budina (1542–1572),29 ki je postal širše znan po latinskem prevodu opisa obleganja Sigeta izpod peresa Fra-nja (Ferenca) Črnka.30 Da je imel Lenart več ot-rok, morda v dveh zakonih,31 in da so se mu ne-kateri rodili, ko je bil star že več kot petdeset let, izvemo iz njegovega pisma kranjskim deželnim stanovom s konca leta 1567 ali začetka leta 1568. V tem pismu namreč poudarja, da ima nedorasle otroke, »*vnerzognen Khinderlen*«.32 Tri leta pozneje se v zapisnikih ljubljanskega mestnega sveta hiša »gospoda Budine« (*herrn Budina*) omenja kot ena od dveh hiš, med katerima je stala »hiša na trgu nasproti škofije« (*Behausung am Platz gegen Bys-tumb*).33 Po ugotovitvah Miha Kosija je hiša Budi-novih stala na Ciril-Metodovem trgu 15.34 Ni prav-verjetno, da bi Lenart v tej hiši živel že kot otrok, pač pa je v njej sprva delovala leta 1563 ustanov-ljena šola kranjskih deželnih stanov.35

ODLOČITEV ZA ŠTUDIJ V LEIPZIGU TER ODHOD V BASEL IN ANGAŽMA V TISKARNI JOHANNA FROBNA

Za odgovor na vprašanje, zakaj se je Budina odpravil študirat v Leipzig, ni trdnejših podatkov. Namiga ne daje niti pregled v približno istem času na leipziški univerzi vpisanih Ljubljčanov ozi-roma Kranjcev. Omenila sem že, da se je dve leti

18 Erler, *Die Matrikel I*, str. 561, št. 70.

19 Erler, *Die Matrikel I*, str. 561, št. 70.

20 O štirih univerzitetnih nacijah Erler, *Die Matrikel I*, str. xxxiii–xxxiv.

21 Erler, *Die Matrikel I*, str. 561, št. 73: »Cristofferus Gra-vennawer Stiriensis« (opomba k osebnemu imenu *Casperus*). Prim. Erler, *Die Matrikel III*, str. 257: »Gravennawer Casp(arus) Stirien(sis)«.

22 Erler, *Die Matrikel I*, str. 548, št. 43: »Valentinus Parenthe de Labaco« (morda Porenta?); Erler, *Die Matrikel I*, str. 483, št. 4: »Bartholomeus Synger de Labaco«. Ob preje-mu redov posvečenja je Singer sicer veljal za Škofjeloča-na (Žnidaršič Golec, *Duhovniki*, str. 277).

23 Žnidaršič Golec, *Duhovniki*, str. 177–180.

24 SI ZAL LJU 488, Cod. I, knj. 1 (1521–1526), fol. 101r.

25 SI ZAL LJU 488, Cod. I, knj. 1 (1521–1526), fol. 101r. Za pos-lano preglednico oseb s priimkom Budina (Wudina) iz imenske kartoteke k zapisnikom ljubljanskega mestnega sveta dolgujem zahvalo Barbari Žabota.

26 Na tübingensko univerzo se je vpisal 10. decembra 1572. Hermelink, *Die Matrikeln*, str. 523, št. 24. Prim. Elze, *Die Universität*, str. 72; Elze, *Primus Trubers Briefe*, str. 514, op. 3; Trubar, *Pisma*, str. 283, op. 3; Kidrič, Budina Lenart.

27 Prim. Elze, *Die Universität*, str. 72; Kidrič, Budina Lenart.

28 DAB, HA, Urkunden, št. 1439 in 1509, obj. na spletni stra-ni <https://www.monasterium.net>.

29 O njem Elze, *Die Universität*, str. 65; Kidrič, Budina Sa-muel; Simoniti, Po sledeh, str. 209–211.

30 Prim. Budina, *Historia Sigethi*.

31 Morebitna nadaljnja raziskava o Lenartovi (prvi) ženi in otrocih bi morala upoštevati dejstvo, da se Lenart že leta 1537 navaja kot svak Matije Klombnerja (SI ZAL LJU 488, Cod. I, knj. 3 (1537), fol. 63v–64r: »Mathis Klombner Landschreyber per Lienhartn Budina seinen Schwa-ger«). Klombner svaštvo z Lenartom izpostavlja še leta 1563 (NUK, Ms 1062, št. 76 (pismo Ivanu Ungnadu z dne 24. junija 1563)). Ni gotovo, ali je bil Budina poročen s Klombnerjevo sestro. Kot Klombnerjeva žena se leta 1537 sicer omenja Barbara, roj. Hochstetter (Fabjančič, *Zgodo-vina*, str. 95, op. 529).

32 SI AS 2, šk. 89, fasc. 54/4, sn. 2, str. 150.

33 SI ZAL LJU 488, Cod. I, knj. 11 (1571), fol. 62r.

34 Za dragoceni podatek se zahvaljujem kolegu Mihi Kosi-ju. Hišo Lenarta Budine je na Ciril-Metodov trg 15 sicer postavljaj že Vladislav Fabjančič, a ne v povezavi z letni-co 1571. Tega leta naj bi bila lokacija hiše bodisi Ciril-Me-todov trg 16 bodisi Ciril-Metodov trg 18. Gl. Suhadolnik in Anžič, Mestni trg, str. 78, 80.

35 Dimitz, *Geschichte Krains*, str. 273; Schmidt, *Pedagoško de-lo*, str. 29.

Naslovna stran Budinovega izvoda knjige *Adagiorum chiliades* quatuor Erazma Rotterdamskega iz leta 1520 (NUK 1569).

pred Budino tu imatrikuliral Ljubljčan Valentin Parente (Porenta?),³⁶ vendar v tej fazi raziskave o njem ni znano nič drugega. Leipziškim študentom se je leto dni pred Budino pridružil Kranjec Gregor Fabri,³⁷ a tudi o njem je za zdaj znano zgolj to. Nekaj več podatkov in posledično manevrskega prostora za sklepanje imamo pri vprašanju, kako to, da je bila Budinova naslednja izpričana življenjska postaja Basel, znamenita tiskarna Johanna Frobna pa njegovo domnevno prvo tamkajšnje delovno okolje. Budinova lastnoročna notica na zgornjem robu naslovne strani že omenjene knjige Erazma Rotterdamskega *Adagiorum chiliades quatuor* nam sporoča, da je Budina izvod te knjige dobil v Frobnovi tiskarski delavnici, ko je tu leta 1521 opravljal delo korektorja: »Ex officina

Frobenii datus est mihi is liber Anno MDXXI. In qua eram ad prælum lector.«³⁸ Podatek, da je še tisto leto postal učitelj v Rheinfeldnu, najdemo v Budinovem pripisu k isti notici: »eodemque anno paedotriba Rinfeldiē creatus.«³⁹ Budina je torej že kmalu po prihodu v Basel začel poučevati v Rheinfeldnu, ki leži okoli 20 kilometrov vzhodno od Basla in je danes najstarejše mesto v švicarskem kantonu Aargau.⁴⁰

Oseba, ki bi utegnila odločilno vplivati na to, da se je Budina iz Leipziga napotil v Basel ter se začasno ali delno zaposlil v Frobnovi tiskarni, je leipziški profesor Peter Mosellan (1493–1524).⁴¹ Rodil se je kot Peter Schade v Bruttigu ob Mozeli

³⁶ Erler, *Die Matrikel I*, str. 548, št. 43.

³⁷ Erler, *Die Matrikel I*, str. 555, št. 34: »Gregorius Fabri ex Carneola«.

³⁸ NUK 1569. Na naslovni strani spodaj je zapis: »Sum Leonardus Budinus«.

³⁹ NUK 1569, naslovna stran.

⁴⁰ Prim. Steiner, *Der Ausbau*, str. 25.

⁴¹ Erbe, Petrus Mosellanus, str. 466–467; Flood, Mosellanus (Schade), stp. 239–255.

(Mosel), latinski priimek Mosellanus – po imenu reke, ob kateri je stal njegov rojstni kraj – je prevzel v mladih letih.⁴² Na leipziško univerzo se je vpisal leta 1515, le dve leti pozneje pa je Angleža Richarda Croka Crocusa nasledil kot predavatelj grščine – jezika, za katerega se je že zgodaj zanimal tudi Budina. Mosellan je kot študent svobodnih umetnosti dosegel akademski naslov magistra (*magister artium*), kot študent teologije pa najprej naslov *baccalaureus biblicus* in nato *baccalaureus sententiarum*.⁴³ Predvidevamo lahko, da je Budina Mosellana občudoval in dobro poznal njegovo odmevno delo *Paedologia in puerorum usum conscripta*, ki govori o poučevanju latinščine in krščanski vzgoji dečkov.⁴⁴ Tako kakor mnogi drugi izobraženci tistega časa se je tudi Mosellan navduševal nad Erazmom Rotterdamskim (ok. 1466–1536). Ta je v Baslu, kamor se je vrnil ravno v letu, ko je Budina tu izpričan prvič, še okrepil sodelovanje z *officina Frobeniana* in v tem spodbudnem središču humanizma preživel pomemben del življenja.⁴⁵

Za razumevanje zelo verjetne Mosellanove vloge pri Budinovi odločitvi za pot v Basel in ozadja njegove začasne zaposlitve pri Frobnu sta relevantni zlasti dve dejstvi: prvič, da je bil Mosellan v prijateljskih odnosih z Erazmom, kar dokazuje njuna korespondenca, segajoča v čas od zgodnje pomladi 1517 naprej,⁴⁶ in, drugič, da je približno leto dni pred Budinovim prihodom v Basel tu izšla Mosellanova objava dela *De statu Animae* Klavdijana Mamerta iz 5. stoletja.⁴⁷ Te februarja 1520 natisnjene knjige Mosellanu resda ni izdal Johann Froben, ampak so kot njeni izdajatelji imenovani Ludwig Hornken, Godogredus Hitorpius in Adam Petri.⁴⁸ Po drugi strani pa je Froben natisnil številne Erazmove spise; med letoma 1521 in 1527, ko je Froben umrl, je delež knjig, ki jih je napisal Erazem ali je pri njihovem

Peter Mosellanus okoli leta 1520 (Wikimedia Commons).

nastanku dejavno sodeloval, presegal 70 % vseh Frobnovih tiskov.⁴⁹ Z izdajanjem Erazmovih del so po letu 1527 nadaljevali Johannova vdova Gertruda oziroma njen drugi mož in Johannov sin Hieronim.⁵⁰ Glede na to, da je Budini, ko se je ta že vrnil v Ljubljano, podaril najmanj dve knjigi,⁵¹ ne moremo mimo Johannovega zeta in družabnika Nicolausa Episcopiusa starejšega. Z njim se je Budina skoraj zagotovo spoprijateljil že v začetku dvajsetih let 16. stoletja. Episcopus je namreč v Frobnovi tiskarni najprej delal kot korektor, in to vsaj od poletja 1519.⁵²

V zvezi s tiskarji, ki so tiskali za humaniste zanimiva dela, kaže izpostaviti še leipziškega ti-

42 Zapis ob njegovi imatrikulaciji na leipziški univerzi se glasi: »Petrus Mosellanus alias Schade Protegensis ex diocesi Treverensis« (Erler, *Die Matrikel I*, str. 542, št. 134).

43 Študent teologije, ki je po dveh letih študija praviloma pridobil naslov *baccalaureus biblicus*, je smel na univerzi predavati o Svetem pismu. Uspešno končanje nadaljnje- ga triletnega študija teologije je študentu prineslo naslov *baccalaureus sententiarum* in pravico predavati o *Senten- cah* Petra Lombarda.

44 Flood, Mosellanus (Schade), stp. 246.

45 Erazem je živel v Baslu v letih 1514–1516, 1521–1529 ter 1535–1536 (Huizinga, *Erasmus*, str. 87 sl., 151, 174–175, 183–187).

46 Flood, Mosellanus (Schade), stp. 254. Prim. objavo prve- ga Mosellanovega pisma Erazmu z dne 24. marca 1517 in druga Mosellanova pisma istemu v *Opus Epistolarum* 2, št. 560, 911, 948, 1123, 1305.

47 Schmidt, *Petrus Mosellanus*, str. 59.

48 Prim. Schmidt, *Petrus Mosellanus*, str. 59, op. 15.

49 Sebastiani, *Johann Froben*, str. 68. Delo vsebuje katalog vseh knjig, ki jih je izdal Johann Froben.

50 Prim. Pfister, Froben Hieronymus.

51 Simoniti, *Humanizem*, str. 115; Simoniti, Med knjigami, str. 302, št. 1; str. 303, št. 5.

52 Prim. Bietenholz, Nicolaus Episcopus, str. 437–438.

skarja Valentina Schumanna.⁵³ V Leipzigu, kjer je bil tudi rojen, je deloval od leta 1514; dve leti pozneje je pri njem izšel Erazmov *Enchiridion militis Christiani* (Priročnik krščanskega vojaka).⁵⁴ Kot prve v nemškem prostoru so bile v njegovi tiskarni natisnjene knjige z grškimi in hebrejskimi črkami: leta 1516 grška slovnica Richarda Croca Crocusa, štiri leta pozneje pa hebrejska slovnica Philippa Michaela Noveniana (Novenianus).⁵⁵ Mesto Leipzig, natančneje, grad Pleißenburg na takratnem obrobju mesta, je bilo prav v času Budinovega študija prizorišče javne disputacije med katoliškim teologom Johannom Eckom ter kritikoma katolištva Andreasom Bodensteinom von Karlstadt in Martinom Luthrom.⁵⁶ Prvega od dveh otvoritvenih govorov pred soočenjem, ki je potekalo od 27. junija do 15. julija 1519, je imel Mosellan.⁵⁷ Ne kaže dvomiti, da je disputacija vzbudila Budinovo zanimanje, posebej najbrž za Luthrova stališča in ideje, ki so se začele tedaj še intenzivneje širiti po Evropi.

BUDINOVO BIVANJE IN »MREŽENJE« V BASLU TER UČITELJEVANJE V RHEINFELDNU

Če lahko na podlagi že citirane Budinove notice v baselski izdaji Erazmovega dela *Adagiorum chiliades* njegov prihod v Basel postavimo v leto 1521,⁵⁸ pa težje odgovorimo na vprašanje, koliko časa je Budina v Baslu živel. Kot je bilo že povedano, je kmalu, še v letu 1521, postal učitelj v bližnjem Rheinfeldnu.⁵⁹ Tega leta je dobil ali kupil knjigo, ki je pri Frobnu izšla štiri leta prej in je obsegala tri Erazmove spise: *De duplici copia verborum ac rerum*, *De ratione studii* in *De laudibus litterariae societatis, rei publicae ac magistratuum urbis Argentinae*.⁶⁰ Budinovemu izvodu, ki ga prav tako hrani Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani, je privezano delo različnih avtorjev z naslovom *Veterum aliquot de arte rhetorica traditiones* iz leta 1521.⁶¹ O tem, kako zelo pomembni so bili za Budino Erazmovi spisi, zadevajoči retoriko ter način učenja latinščine in grščine, priča njegova notica o lastništvu: »*Sum Leonardi Wudinae, Nec muto dominum*«, v slovenščini: »Sem [last] Le-

narta Budine in ne bom menjala lastnika.«⁶² Poudarek, da se ne bo ločil od svojega izvoda knjige, zasledimo še v delu *Tes kaines diathekes hapanta*, ki ga je Budina kupil v letu izida knjige pri Johannu Beblu v Baslu, tj. leta 1524.⁶³ Medtem ko je na zgornji rob naslovne strani zapisal besedi »*Basileę emptum*«, se njegov daljši zapis na spodnjem robu iste strani glasi: »*Est Leonardi Budinae Labacensis, Nec mutat dominum, Emptus Anno MDXXIII*«. ⁶⁴

Leta 1524 se je torej Budina mudil v Baslu, a to še ne pomeni, da je takrat živel tu in ne v Rheinfeldnu, kjer je leta 1521 nastopil službo učitelja. V tem kraju je razmeroma hitro postal vodja šole, kar razkriva Budinov vpis v knjigi *Libanii sophistae Graeci declamatiunculae aliquot*: »*Basileae emptus cum eram Rinfeldiae scholae praefectus*«. ⁶⁵ Delu, ki ga je marca 1522 natisnil Froben in ga je Budina kupil v času, ko je vodil šolo v Rheinfeldnu, so privezani *Dialogi* Lukijana iz Samosate; te je mesec dni prej, februarja 1522, izdal Valentin Curio.⁶⁶ Dokler ne odkrijemo novih podatkov, lahko upravičeno domnevamo, da je Budina kot rheinfeldenski učitelj oziroma vodja tamkajšnje šole deloval od leta 1521 – verjetno od jeseni tega leta – do srede dvajsetih let ali še dlje, najpozneje do prvih mesecev leta 1529.⁶⁷ Medtem je bolj ali manj pogosto zahajal v Basel ter se družil s prijatelji in znanci, predvsem s tistimi, ki so bili tako ali drugače povezani s Frobnovo tiskarno. Ni izključeno, da je v tej tiskarni občasno še vedno pomagal. V zvezi z delom korektorja, ki ga je Budina pri kralju tiskarjev opravljal vsaj nekaj časa, Primož Simoniti poudarja, da je to delo zahtevalo dobro splošno in zlasti temeljito jezikovno izobrazbo ter da so bili glavni korektorji svojih del pogosto avtorji sami, kakor denimo Erazem.⁶⁸ Čeprav se je Budina učil tudi grško, je v Frobnovi tiskarni najbrž delal le z latinskimi besedili.⁶⁹ Matrike baselske univerze kot korektorja pri Frobnu izpostavljajo humanista Jakoba Nefa (Nepos), ki se je na univerzo vpisal jeseni 1519; v njih je zapisano, da je nadpovprečno izveden v grščini in latinščini (*graece et latine haud vulgariter peritus*).⁷⁰ Nepos

53 Prim. Wustmann, Schumann.

54 Delo je pri Schumannu izšlo pod naslovom *Enchiridion Erasmi Roterodami Germani de Milite Christiano* [...].

55 Wustmann, Schumann.

56 Schaff, *History VII*, str. 151–154; Tüchle in Bouman in Le Braun, *Zgodovina Cerkve 3*, str. 62.

57 Prim. Smolinsky, *Die Anfänge*, str. 250–251.

58 NUK 1569; Simoniti, *Med knjigami*, str. 303, št. 6.

59 Prim. Simoniti, *Humanizem*, str. 115.

60 NUK 6322.

61 NUK 5654. Prim. Simoniti, *Med knjigami*, str. 304, št. 22.

62 NUK 6322. Prim. Simoniti, *Med knjigami*, str. 303, št. 7.

63 NUK 10460.

64 NUK 10460. Prim. Simoniti, *Med knjigami*, str. 303, št. 16.

65 NUK 735. Budinov prepis stoji na vrhu naslovne strani. Prim. Simoniti, *Med knjigami*, str. 303, št. 10.

66 NUK 736. Prim. Simoniti, *Med knjigami*, str. 303, št. 11.

67 Spomladi 1529 srečamo Budino med imatrikuliranimi na univerzi v Freiburgu im Breisgauu. Več o tem v nadaljevanju.

68 Prim. Simoniti, *Humanizem*, str. 115; Simoniti, *Med knjigami*, str. 300–301; Sebastiani, *Johann Froben*, str. 74.

69 Glonar, *Iz mladosti*, str. 147.

70 Wackernagel, *Die Matrikel I*, str. 341, št. 1. Da je bil Nepos, preden je postal korektor pri Frobnu, v službi pri Erazmu Rotterdamskem, je navedeno v pripisu.

Rheinfelden, Aargau
(Wikipedia: foto: Wladyslaw Sojka, www.sojka.photo).

je v študijskem letu 1519/1520 na univerzi v Baslu tudi predaval o Homerju. Njegova študijskim kolegom namenjena objava prve in druge knjige *Odiseje* je leta 1520 izšla pri še enem baselskem tiskarju, Andreasu Cratandru.⁷¹ Morda je ravno ta izdaja Budino (dodatno) spodbudila, da je prevedel najmanj dva odlomka *Odiseje* v latinščino,⁷² izhajajoč iz Erazmove grško-latinske objave zadnjih odlomkov v *Adagiorum chiliades quatuor*. Budinov rokopisni prevod odlomka o Odisejevem uboju Antinoa se je ohranil na listu,⁷³ prevod drugega, v katerem Odisej nagovarja svojega ostarelega očeta, pa v Budinovem izvodu navedene Erazmove knjige.⁷⁴ Budinovega zanimanja za grščino se bom dotaknila še ob koncu prispevka.

Kar zadeva Budinovo pedagoško udejstvovanje in baselske stike, se porajajo še druga vprašanja: katero šolo v Rheinfeldnu je vodil, kako je do tega položaja sploh prišel in kdo so možje, ki jih je srečeval v Frobnovi tiskarni. Pomembna rheinfeldenska ustanova, pri kateri sta obstajali šola in služba učitelja (*scholasticus*) oziroma »vodje šol« (*magister scholarum*), je bil kolegiatni kapitelj sv. Martina.⁷⁵ Ker je to mesto pripadalo enemu od treh dostojanstvenikov kapitlja,⁷⁶ si Budino, ki je

bil laik, težko predstavljamo že kot pomožnega učitelja, kaj šele kot vodjo te šole. Zaradi povezave z Budinovim prijateljem Johannom Grimmom Atrocianom (Atrocianus),⁷⁷ o katerem bo še govor, naj vendarle omenim Johanna Waltenbergerja, kanonika in šolskega predstojnika pri Sv. Martinu v Rheinfeldnu (med letoma 1509 in 1541).⁷⁸ Še najbolj verjetno se zdi, da so Budino angažirale oziroma mu dovolile voditi zasebno šolo rheinfeldenske mestne oblasti,⁷⁹ pri čemer bi se za Budino – najbrž po Atrocianovem priporočilu – utegnil zavzeti Waltenberger.⁸⁰ Iz Rheinfeldna je prihajal tudi Baldassare Angelo (Engel), ki ga, tako kot Waltenbergerja, srečamo v Atrocianovem delu *Liber Epigrammatum* (*Knjiga epigramov*).⁸¹ In še: v Rheinfeldnu je Budini svoj izvod enciklopedičnega dela *Margarita philosophica nova* Gregorja Reische podaril Gregor Boss: »Gregorii Bossi sum«, »a quo mihi Leonardo Budinae dono datus Rinfeldię«.⁸² Vprašanje Bossove identitete žal ostaja nerazrešeno.⁸³ Morda je istoveten z Jurijem Rossom oziroma Bossom iz Schweinfurta,⁸⁴ ki se je na

tudi komenda malteškega viteškega reda. Prim. Welti, *Die Urkunden der Johanniterkommende*.

71 Frank, Nepos. Prim. Toepfer, *Mit fleiß*, str. 334. O Cratandru Frank, Cratander.

72 Prim. Homer, *Odiseja*, str. 311 (22. spev, verzi 8–19), 343 (24. spev, verzi 271–279?).

73 NUK, Ms 500. Sprednja stran lista v spodnjem delu pri naša še en Budinov prevod, ki pa se ne nanaša na Homerja oziroma *Odisejo*. Gl. reprodukcijo v Simoniti, *Humanizem*, str. 117.

74 NUK 1569, str. 735.

75 Desarzens-Wunderlin, Rheinfelden (Stift).

76 Prim. Welti, *Die Urkunden des Stifts St. Martin*, str. 349–350 (*Propst, Dekan, Scholasticus*). V Rheinfeldnu je obstajala

77 Prim. objavo in nemški prevod Atrocianovega epigrama, posvečenega Budini, ter kratek komentar k epigramu v *Johannes Atrocianus*, str. 218–219, 296.

78 *Johannes Atrocianus*, str. 282. Prim. Sieber, *Die Universität Basel*, str. 144–145; Waltenberger, Johann (Krumbach).

79 Prim. v prvo polovico 16. stoletja segajoči omembi šolske stavbe v Rheinfeldnu v Welti, *Die Urkunden des Stadtarchivs Rheinfelden*, str. 182, št. 484; str. 195, št. 526.

80 Tako kot Budini je Atrocian epigram posvetil tudi Waltenbergerju. *Johannes Atrocianus*, str. 192–193, 282.

81 Prim. *Johannes Atrocianus*, str. 194–195, 282.

82 NUK 4898, naslovna stran. Prim. Glonar, Budna, str. 222; Simoniti, *Med knjigami*, str. 304, št. 20.

83 Glonar, Budna, str. 222.

84 Erler, *Die Matrikel I*, str. 561, št. 27: »Georgius Ross de

leipziško univerzo vpisal isto leto in isti semester kot Budina, če ob tem upoštevamo razmeroma pogosto zamenjevanje imen Jurij in Gregor. Vsekakor je na podlagi (domnevno) Bossovih marginalij v *Margarita philosophica nova* mogoče sklepati, da je bil darovalec te knjige študiozen človek,⁸⁵ ki bi ga Budina prav lahko nasledil na mestu učitelja v Rheinfeldnu.

V ohranjeni korespondenci Erazma Rotterdamskega nas na Rheinfelden napotuje samo eno ime. Gre pravzaprav za priimek družine Truchsess von Rheinfelden,⁸⁶ ob tem pa zgolj za ugibanje, ali je mogoče v možu, ki se v pismu humanista Wolfganga Fabricija Capita Erazmu z dne 6. julija 1523 imenuje »Trucksess«, videti Jakob Truchsess von Rheinfeldna.⁸⁷ Pred letom 1545 umrl Jakob naj bi bil nekaj časa Capito v tajnik, v Baslu, kjer je sprva Erazmov dober prijatelj Capito deloval kot profesor teologije, pa je imel Jakob tudi hišo.⁸⁸ Z Rheinfeldnom in njegovimi prebivalci je bil nekaj časa tesneje povezan Johann Eberlin von Günzburg, avtor prve protestantske utopije *Wolfaria*.⁸⁹ V letih od 1519 ali 1520 do 1521 je živel v Baslu, odšel nato v Wittenberg, po vrnitvi v Švico pa se je kot potujoči protestantski pridigar verjetno spomladi 1523 ustavil v Rheinfeldnu.⁹⁰ Na tamkajšnje vernike, s katerimi naj bi preživel štiri tedne, je naslovil teološki spis v obliki pisma, ki ga je istega leta pod naslovom *Der denck Spiegel* v Baslu natisnil Pamphilus Gengenbach.⁹¹ Ali je Budina tudi osebno poznal Eberlina von Günzburga in Gengenbacha, ne vemo. Glede na to, da je delal v Frobnovi tiskarni in z njo ohranjal stike, z večjo verjetnostjo domnevamo, da se je seznanil z njenimi najvidnejšimi sodelavci. Med tistimi, ki so s tiskarno sodelovali v drugem in tretjem desetletju 16. stoletja, velja izpostaviti hebraista Konrada Pellikana (1478–1556), zgodovinarja Beata Bilda Rhenana (1485–1547) ter glasbenega teoretika, geografa in pesnika Heinricha Loritija Glareana (1488–1563).⁹² Pri tem ne smemo pozabiti na samega Erazma, ki se je konec novembra 1521,

ko je Budina v Frobnovi tiskarni morda še vedno pomagal kot korektor, naselil v Baslu in tu ostal približno sedem let in pol.⁹³ V drugi polovici dvajsetih let, ko je mesto zajel val brezkompromisne protestantizacije,⁹⁴ se je Erazmov prijateljski krog sicer močno skrčil. Erazmu, ki se *novi veri* ni pridružil, je po njegovih besedah ostala samo trojica iskrenih prijateljev,⁹⁵ ob že omenjenih Rhenanu in Glareanu pravnik Bonifacius Amerbach (1495–1562), sin Frobnovega tiskarskega predhodnika Johanna Amerbacha.⁹⁶

BUDINOVE VEZI S PESNIKOM ATROCIANOM IN VPLIVNIM UČITELJEM GLAREANOM

Na splošno manj znani v Baslu živeči humanist, ki pa ga lahko neposredno povežemo z Budino, je okoli leta 1495 v Ravensburgu rojeni pesnik Johann Grimm Atrocian (Atrocianus).⁹⁷ Študiral je na Dunaju in v Baslu, si med letoma 1520 in 1524 služil kruh kot zasebni učitelj v St. Gallnu, po vrnitvi v Basel pa je poučeval pri avguštinskih kanonikih sv. Leonarda.⁹⁸ Na Atrocianovo ime naletimo v predgovoru k Frobnovi grško-latinški izdaji dela *Batrachomyomachia*, pripisovanega Homerju, ki je izšlo leta 1518. Predgovor je napisal Johann Froben, ki Atrociana navaja med »sledilci« (*assectatores*) Erazma in drugih z njegovo tiskarno povezanih učenjakov.⁹⁹ Po drugi strani Atrocian v enem od svojih epigramov za učenega (*doctus*, dobesečno *docte*) označuje Budino. Njegov *ad Leonardum Budinam Labacensem* posvečeni epigram govori o nestalnosti usode oziroma Fortune.¹⁰⁰ Tako ni nenavadno, da je našlo pot v Budino knjižnico delo, ki poleg *Liber Epigrammatum* združuje še štiri Atrocianova dela: *Querela missae* (*Tožba Maše*), *Nemo evangelicus* (*Nekristjan*), *Elegia de bello rustico* (*Žalostinka o kmečki vojni*) in *Mothonia* (*Napuh*).¹⁰¹ Gre za protiprotestantske spise,

Schweynfordia»; Erler, *Die Matrikel III*, str. 79: »Bossa, Bosa, Boßa, Bosso Georg«.

85 NUK 4898. Gl. zlasti marginalije k razdelkom o retoriki, astrologiji, duši in moralni filozofiji.

86 Prim. Truchsess von Rheinfelden.

87 Bietenholz, Trucksess, str. 348. O Capitu Kittelsohn, Wolfgang Faber Capito, str. 261–264.

88 Bietenholz, Trucksess, str. 348. S Capitom je prijateljeval tudi Mosellan. Flood, Mosellanus (Schade), stp. 241.

89 *Wolfaria* je izšla leta 1521. Prim. Mallo in Lienhard A. in Lienhard M., *Wolfaria*.

90 Prim. Peters, Eberlin; Wolf, Eberlin.

91 Naylor, *Pamphilus Gengenbach*, str. 258–259, 310.

92 Guggisberg, *Basel*, str. 13. Prim. Röhl, Pellikan, stp. 421–434; Muhlach, Rhenanus; Bächtold, Glarean. Humaniste v baselski *sodalitas* našteva Maissen, Humanismus.

93 Prim. Huizinga, *Erasmus*, str. 149–175.

94 Guggisberg, *Basel*, str. 24–30; Christ-von Wedel, *Basel*, str. 49–51, 53. Prim. Nelson Burnett, *The Reformation*, str. 190–193.

95 *Opus Epistolarum* 7, št. 1910. Prim. Barral-Baron, *L'enfer*, str. 458.

96 Welti, Bonifacius Amerbach, str. 42–46.

97 Guerra, Johannes Atrocianus, str. 2–3.

98 *Johannes Atrocianus*, str. 11–13, 311–314.

99 Prim. Guerra, Johannes Atrocianus, str. 3; Hindermann, Johannes Atrocian.

100 *Johannes Atrocianus*, str. 218, št. 43 (latinski izvirnik); str. 219, št. 43 (nemški prevod). Atrocianov štirivrstični epigram navaja tudi Simoniti, *Med knjigami*, str. 304, op. 72.

101 NUK 1722 (adligati k NUK 1721). Prim. Simoniti, *Med knjigami*, str. 304, št. 2, 4. Pri slovenskem prevodu naslova *Nemo evangelicus* sem se naslonila na nemški prevod *Kein-Christ v Joannes Atrocianus*.

ki so v letih 1528 in 1529 izhajali pri baselskem tiskarju Johannu Fabru. Na treh straneh spisa *Tožba Maše* opazimo Budinove podčrtave, nastale najverjetneje kmalu po natisu.¹⁰² Te se zdijo toliko bolj zanimive, ker se Atrocianova personificirana maša po zgledu miru v Erazmovi *Tožbi Miru* pritožuje;¹⁰³ pritožuje se nad protestantskim zavračanjem katoliškega nauka o evharistiji, pa tudi nad hibami klera. Po podčrtanih vrsticah na foliju 4v sodeč je Budina z Atrocianom delil predvsem kritiko katoliške duhovščine.¹⁰⁴ Kakšen je bil tedaj Budinov odnos do protestantizma, ni znano, kot tudi ne, kaj je menil o protestantskih izgredih, ki so pripomogli k dokončni odpravi katoliškega bogoslužja v Baslu spomladi 1529.¹⁰⁵ Dejstvo je, da se je Atrocian zaradi takšnega razpleta odselil v Colmar,¹⁰⁶ Budina pa tako kot mnogi drugi baselski katoličani v habsburški Freiburg im Breisgau.¹⁰⁷

Manj neposredne, a dovolj prepričljive so sledi, ki Budino povezujejo s švicarskim humanistom Heinrichom Glareanom. Poudariti velja, da je Budinov prijatelj Atrocian Glareana dobro poznal in da ga je z njim vezalo veliko prijateljstvo.¹⁰⁸ Kar zadeva Budino, najdemo med njegovimi knjigami Glareanov priročnik o latinski prozodiji in metriki *De ratione syllabarum brevis isagoge*, in sicer v izdaji iz leta 1526.¹⁰⁹ V Ljubljani se je poleg tega ohranil rokopis z Glareanovim latinskim prevodom prvih osmih oziroma sedmih spevov *Iliade* v zapisu Georgiusa Sparbrota, ki ga je v svoje rojstno mesto očitno prinesel Budina.¹¹⁰ Primož Simoniti meni, da je Budino mogoče šteti za Glareanovega učenca, česar ne utemeljuje le z obstojem Glareanovega delnega prevoda *Iliade* v Ljubljani, temveč tudi s časom Budinovega bivanja v Švici in njegovo podkovanostjo v glasbi. Po letu 1522 je namreč Glarean v Baslu vodil zasebno šolo z internatom in imel javna predavanja, ki bi jih Budina lahko obiskoval ali pa bi se pri

Hans Holbein ml.: Heinrich Glarean, 1515
(Wikimedia Commons).

tem »prvovrstnem glasbenem teoretiku in piscu zadevnih del« šolal kako drugače.¹¹¹ Kot »in der Musica hoherfahrnen Magistrum«, torej »v glasbi zelo izkušenega magistra«, Budino v predgovoru h knjigi *Ta celi katehismus, eni psalmi* hvali Primož Trubar.¹¹² Mimogrede, z glasbo se je ukvarjal tudi Atrocian, ki naj bi bil med drugim dober poznavalec gregorijanskih spevov.¹¹³ Simoniti opozarja, da je bil med tistimi, ki so se leta 1529 umaknili v Freiburg, tudi Glarean.¹¹⁴

¹⁰² NUK 1722, fol. 4v, 5r, 5v.

¹⁰³ Prim. slovensko izdajo treh Erazmovih del, med njimi *Tožbo Miru*, iz leta 2010 v Erazem Rotterdamski, *Hvalnica norosti*.

¹⁰⁴ NUK 1722, fol. 4v.

¹⁰⁵ Iz Basla sta morala takrat sedež (formalno) preseliti tudi baselski škof in oba kapitlja, stolni in kolegiatni. Prim. Nelson Burnett, *The Reformation*, str. 173–175, 193.

¹⁰⁶ *Johannes Atrocianus*, str. 14.

¹⁰⁷ Prim. Zotz, *Freiburg im Breisgau*.

¹⁰⁸ Guerra, *Johannes Atrocianus*, str. 3. V *Knjigi epigramov* najdemo daljši Atrocianov zapis, posvečen Glareanu. Prim. Atrocianus, *Ad D. Henricum Glareanum*.

¹⁰⁹ NUK 1724. Delo je izšlo v Baslu pri Johannu Fabru. Prim. Simoniti, *Med knjigami*, str. 305, št. 7.

¹¹⁰ Simoniti, *Glareanov latinski prevod*, str. 218, 226–227. V Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani hranjeni rokopis *Homeri IΛΙΑΣ Glareano interprete* ima signaturo Ms 197. Prim. Simoniti, *Humanizem*, str. 116, op. 11; Simoniti, *Med knjigami*, str. 304, A (Rokopisi).

¹¹¹ Simoniti, *Humanizem*, str. 116. Glede tako imenovanih *burs*, ki jih je Glarean vodil v Baslu, Parizu in od leta 1522 znova v Baslu, prim. Busser, *Henricus Glareanus*, str. 105; Simoniti, *Glareanov latinski prevod*, str. 219–220.

¹¹² Simoniti, *Humanizem*, str. 118. Trubarjev predgovor je datiran z letnico 1567.

¹¹³ Guerra, *Johannes Atrocianus*, str. 3, op. 12.

¹¹⁴ Simoniti, *Humanizem*, str. 116; Simoniti, *Glareanov latinski prevod*, str. 220–221.

O BUDINOVEM ŠTUDIJU NA FREIBURŠKI UNIVERZI IN MOREBITNIH PRIPRAVAH NA NOTARSKI POKLIC TER O ANTONIU SALAMANCI HOYOSU

Z majhno časovno razliko sta se Glarean in Budina spomladi 1529 imatrikulirala na freiburški univerzi: Glarean 29. marca 1529, Budina pa dober mesec dni pozneje. Na isti dan kot »*gospod Henricus Glareanus*«, magister umetnosti in *poeta laureatus*, se je vpisal njegov najbrž mlajši sorodnik Jakob.¹¹⁵ Budino med imatrikuliranimi študenti srečamo v naslednjem, letnem semestru, ki se je uradno začel 1. maja 1529. Vpisna notica ga imenuje »*Leonardus Budina de Lambamco*«,¹¹⁶ pravilno »*de Labaco*«. V istem semestru je študent freiburške univerze postal tudi Glareanov učenec Lazar Bovolinus iz škofije Chur.¹¹⁷ Že sredi aprila se je v Freiburg preselil Erazem,¹¹⁸ malo prej ali pozneje pa več drugih njegovih prijateljev ali znancev z baselske univerze ter iz kolegiatnega in stolnega kapitlja. Medtem ko se je Erazem junija 1535 vrnil v Basel, kjer je leto zatem umrl,¹¹⁹ je Glarean umrl v Freiburgu leta 1563.¹²⁰ Kako dolgo je v tem pretežno katoliškem mestu ostal Budina, ne vemo. Vemo le, da si je na tamkajšnji univerzi še pred božičem 1529 pridobil bakalavreat iz svojih umetnosti.¹²¹

Glede na to, da se Budina resda dve desetletji pozneje v listini, izstavljeni v Ljubljani 14. maja 1558, podpisuje kot »*comes palatinus et notarius publicus*«, tj. »*palatinski grof in javni notar*«,¹²² se ne zdi povsem zgrešena domneva, da je že v Freiburgu razmišljal o notarskem poklicu in se morda zanj že izobraževal. V Erazmovem krogu je za dobrega zasebnega učitelja prava veljal Peter Bitterlin, ki je pred selitvijo v Freiburg vodil latinsko šolo pri baselskem stolnem kapitlju.¹²³ Notar v rojstnem mestu Mesoccu na jugovzhodu Švice je postal, denimo, Budinov verjetni sošolec v Glareanovi

šoli Lazar Bovolinus.¹²⁴ Pri tem ne gre spregledati, da je na freiburški univerzi tisti čas predaval eden najvidnejših zgodnjih nosilcev tako imenovanega pravnega humanizma Ulrich Zasius (1461–1535).¹²⁵ Poklic javnega notarja sicer ni zahteval formalno končanega študija prava, ampak konkretno pravno znanje.¹²⁶ Med tiski iz dvajsetih let 16. stoletja, za katere je znano, da so bili v Budinovi lasti, pravnih del ni mogoče zaslediti. Knjiga *Annotationum in L. Vestis (De re vestiaria)* Lazarja Bayfija (Lazare de Baïf), izdana v Baslu pri Johannu Beblu leta 1526,¹²⁷ vsebuje avtorjeve komentarje *Digest* iz zbirke *Corpus iuris civilis* cesarja Justinijana I., vendar so te predvsem eden od virov za Bayfijev zgodovinski prikaz oblačil v grški in posebej rimski antiki.¹²⁸ Pač pa na zadnji strani že omenjenega Budinovega lista, ki ga hrani Narodna in univerzitetna knjižnica, opazimo navedbo uglednega rimskega pravnika Ulpijana oziroma njegovega komentarja k zakonu *lex Iulia de adulteriis coercendis*, sprejetemu v času vladavine cesarja Avgusta.¹²⁹

Kakor koli že, za Budinovo nadaljnjo življenjsko pot bi utegnili biti pomembno v do zdaj evidentiranih virih nedokumentirano srečanje z Antoniem Salamanco Hoyosom, koadjutorjem škofa v Krki na Koroškem Girolama Balbija. Hoyos, po rodu iz Kastilje, se je na freiburško univerzo vpisal marca 1529; v imatrikulacijski notici je naveden kot »*izvoljeni krški škof*«, *electus episcopus Gurcensis*.¹³⁰ Na položaj administratorja škofije Krka (Gurk) je prišel ob podpori Ferdinanda I.,¹³¹ pri čemer je odločilno vlogo najverjetneje odigral Antoniev stric Gabriel Salamanca. Za zvesto službo generalnega zakladnika na Tirolskem je Ferdinand Gabrielu leta 1524 podelil staro koroško grofijo Ortenburg, s tem pa tudi naslov grof Ortenburški.¹³² Po drugi strani je Antoniev brat Juan, ki velja za začetnika avstrijske veje rodbine Hoyos, pod Ferdinandom opravljal vodstvene

115 UAF, A66, Matrikel, Bd. 2, fol. 24r; obj. na spletni strani <https://dl.ub.uni-freiburg.de/diglit/A0066ga>

116 UAF, A66, Matrikel, Bd. 2, fol. 25r.

117 UAF, A66, Matrikel, Bd. 2, fol. 25v. Prim. Bietenholz, Lazarus Bovolinus, str. 181.

118 Huizinga, *Erasmus*, str. 175–176. O Erazmovi težki ločitvi od Basla in svojih humanističnih sanj prim. Christ-von Wedel, *Erasmus*, str. 251–254; Barral-Baron, *L'enfer*, str. 669–672.

119 Huizinga, *Erasmus*, str. 183–184.

120 Busser, *Henricus Glareanus*, str. 107.

121 Mayer, *Die Matrikel*, str. 275, opomba k št. 9: »*baccalaureus artium in angaria nativ(itatis) domini 1529*«.

122 Prepis listine hrani Škofijski arhiv v Celovcu (ADG, Urkunden, št. 847). Gl. objavo na <https://www.monasterium.net/mom/AT-ADG/AGDK/fond>

123 Prim. Bietenholz, Peter Bitterlin, str. 151.

124 Bietenholz, Lazarus Bovolinus, str. 181; Bietenholz, Martinus Bovolinus, str. 181.

125 Prim. Schmoeckel, *Die Reichsnotariatsordnung*, str. 48–49; Žepič, *Martin Pegius*, str. 21–22.

126 Schmoeckel, *Die Reichsnotariatsordnung*, str. 50–51; Prêtre, *Notariat*.

127 NUK 6495 (adligat k Ms 197). Prim. Simoniti, *Med knjigami*, str. 304, št. 3.

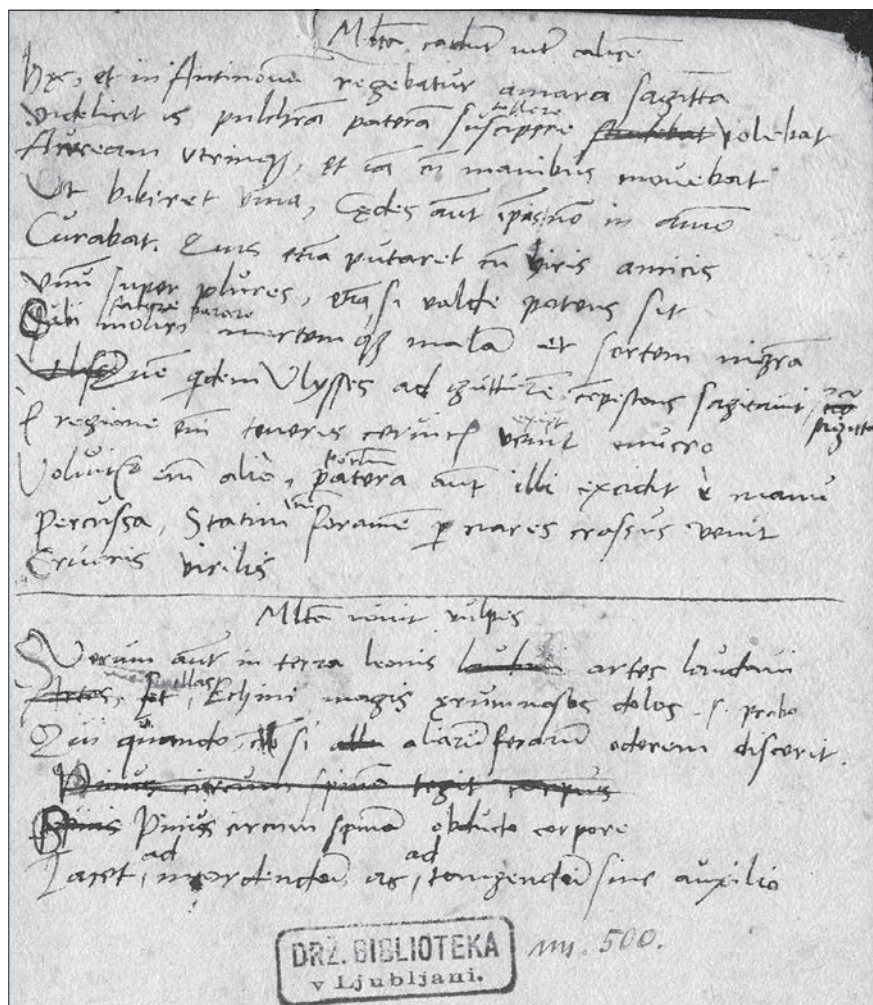
128 Prim. Radicke, *Roman Women's Dress*, str. 6. O Bayfiusu prim. De La Garanderie, *Lazare de Baïf*, str. 87–88.

129 NUK, Ms 500. Večji del Budinovega zapisa na zadnji strani lista je sicer v grščini.

130 UAF, A66, Matrikel, Bd. 2, fol. 24v.

131 Obersteiner, *Die Bischöfe*, str. 297, posebej op. 1. O Hoyosu kot krškem škofu prim. še Tropper, *950 Jahre*, str. 86–87.

132 Schlitter, Ortenburg; *The Correspondence of Erasmus* 15, str. 81.

Budinova poskusna latinska prevoda dveh grških odlomkov iz *Adagiorum chiliades quatuor* (NUK, Ms 500).

službe v vojski in bil glavar v Trstu.¹³³ Če se vrne-
mo k Antoniju: še pred vpisom na freiburško uni-
verzo, kjer je nameraval študirati pravo, se je obr-
nil na Erazma, naj mu priporoči zasebnega učitelja
ali tutorja.¹³⁴ Da bi imel nekoga, s katerim bi
lahko doma razpravljali o vprašanjih, ki bi se mu
porajala med študijem, je za Antonia pri Erazmu
posredoval tudi freiburški profesor cerkvenega
prava Georgius Amelius.¹³⁵ Erazem, ki je novico,
da se nečak »slavnega grofa Ortenburškega« mu-
di v Freiburgu, izvedel od Glareana, je Antoniju
odgovoril 6. februarja 1529.¹³⁶ Poudaril je, da mu
lahko priporoči le eno osebo, ki ima dovolj dobro
pravno znanje in ki hkrati ni vpletena v prepire,
ki rušijo mir v Cerkvi.¹³⁷ Čeprav Erazem te osebe
ne imenuje z imenom in priimkom, gre skoraj

zagotovo za Petra Bitterlina.¹³⁸ Antonio in Erazem
sta si leta 1529 pisala še najmanj dvakrat; ohranili
sta se Antonievo pismo Erazmu z dne 21. februarja
in Erazmovo Antoniju z dne 10. marca.¹³⁹

Vsekakor bi se lahko prek študijoznega in am-
bicioznega Antonia Salamanca Hoyosa Budina
zblížal z ljudmi s Ferdinandovega dvora, pa tu-
di s cerkvenimi dostojanstveniki iz krogov blizu
papeški kuriji. Od Budine le okrog šest let mlajši
Antonio se je pred prihodom v Freiburg sicer ve-
liko zadrževal v Italiji, v začetku tridesetih let 16.
stoletja pa je krško škofijo, katere *izvoljeni škof* je
bil, upravljal sam iz škofovske rezidence v koro-
škem Straßburgu.¹⁴⁰ Viri ga nato večkrat postav-
ljajo na ozemlje Beneške republike; v Benetkah,
ki jih je gotovo vsaj kdaj obiskal tudi Budina, je
leta 1540 prejel duhovniško in škofovsko posve-
čenje.¹⁴¹ V zvezi z Budinovim notarskim poklicem
naj izpostavim še vidimus z dne 1. julija 1550, v
katerem Budina nastopa kot prvi soizstavitelj

¹³³ Prim. Rieder, Hoyos; Hoyos, Johann von; Antonius de Salamanca-Hoyos.

¹³⁴ Antonievo pismo Erazmu se ni ohranilo, ohranil pa se je Erazmov odgovor Antoniju (*The Correspondence of Erasmus* 15, str. 83–85, št. 2098).

¹³⁵ *The Correspondence of Erasmus* 15, str. 81–82, št. 2096 (Freiburg im Breisgau, 3. februar 1529). O Ameliusu prim. Bietenholz, Georgius Amelius, str. 41.

¹³⁶ *The Correspondence of Erasmus* 15, str. 83–85, št. 2098.

¹³⁷ *The Correspondence of Erasmus* 15, str. 84.

¹³⁸ *The Correspondence of Erasmus* 15, str. 84, 96, 125.

¹³⁹ *The Correspondence of Erasmus* 15, str. 96–97, št. 2104; str. 124–126, št. 2118. Prim. Guenther, Antonio Hoyos, str. 210.

¹⁴⁰ Prim. Obersteiner, *Die Bischöfe*, str. 297–301.

¹⁴¹ Obersteiner, *Die Bischöfe*, str. 298.

overjenega prepisa listine iz leta 1447, označujoč se kot »auss Pabstlicher gwalt Comes Palatinus«, tj. »palatinski grof s papeško avtoriteto«. ¹⁴²

VPRAŠANJE BUDINOVEGA ZNANJA GRŠČINE

Kot smo videli, se je Budina že zgodaj znašel v okolju, ki je bilo naklonjeno učenju grščine. To velja za Leipzig, natančneje, za del učenjakov na tamkajšnji univerzi, še bolj pa za Basel, zlasti za prijatelje in sodelavce Johanna Frobna in Erazma Rotterdamskega. Na Budinovo ukvarjanje z latinskimi in grškimi izrazjem, ki ga izpričujejo Budinove marginalije v njegovem izvodu Erazmove *Adagiorum chiliades quatuor*, je pred dobrim stoletjem opozoril Jože Glonar. ¹⁴³ Več sledi, ki pričajo o tem, da se je Budina resno lotil učenja grškega jezika in se zanimal za grške klasike, je večinoma v knjigah, ki jih je identificiral kot Budinove, odkril Primož Simoniti. ¹⁴⁴ Simoniti poudarja, da je imel Budina v svoji knjižnici »razmeroma veliko grških tekstov, med njimi rokopisnega Aristofanovega *Pluta*«. ¹⁴⁵ Posebej navaja Budinove stike z znanim grecistom Martinom Krausom Crusiusom (1526–1607), profesorjem njegovega sina Samuela na univerzi v Tübingenu, ki resda segajo globoko v čas po Budinovi vrnitvi v Ljubljano. ¹⁴⁶ Da se je začel učiti grško najpozneje po prihodu v Basel oziroma Rheinfelden, kaže – poleg omenjenih marginalij – register grških pojmov oziroma besed, »*Græca vocabula*«, na začetku omenjenega izvida. ¹⁴⁷ Še relevantnejši za oceno, kolikšno je bilo Budinovo znanje grščine, so njegovi prevodi kratkih grških besedil v latinščino; za zdaj poznamo tri. Za enega od dveh, ki sta se ohranila na »listu, iztrganem očitno iz neke Budinove knjige«, Simoniti ugotavlja, da gre za samostojen prevod odlomka iz Homerjeve *Odiseje* (22, 8–19), ki ga ni mogoče pobliže datirati. ¹⁴⁸ Nekoliko pozornejši pregled vseh treh prevodov pokaže, da je Budina, kot je bilo že rečeno, prevajal po objavi v *Adagiorum chiliades*, kjer grškim navedkom sledijo Erazmovi prevodi v latinščino. Pri Budinovem prevodnem zapisu na zgornji polovici lista gre za prevod

grškega odlomka iz *Odiseje*, ki je del Erazmovega komentarja k latinskemu reku *Multa cadunt inter calicem*, najdemo pa ga na strani 142. ¹⁴⁹ Budinov zapis na spodnji polovici lista je prevod odlomka iz komentarja reka *Multa novit vulpes* na strani 147, v katerem se Erazem sklicuje na starogrškega slovnika Zenodota iz Efeza oziroma pesnika Arhiloa. ¹⁵⁰ Tretji odlomek, odlomek k reku *Alybantis, hospitibus munera*, je vzet iz Homerjeve *Odiseje*, v njem Odisej nagovarja svojega ostarelega očeta. Budina je prevod pripisal na desni rob knjige; grško besedilo ter latinska Erazmov in Budinov prevod so na strani 735. ¹⁵¹ Pomenljivo je, da se vsi trije Budinovi prevodi kar precej razlikujejo od Erazmovih. Konkretnije odgovore na vprašanje o kakovosti Budinovega prevajanja in druga vprašanja, povezana z njegovim znanjem grščine, nam v prihodnje lahko dajo le klasični filologi.

SKLEP S SPODBUDO

Če je verjeti njegovi trditvi v pismu, nastalem proti koncu leta 1567 ali v začetku leta 1568 – in ni pravega razloga za dvom –, je Budina tedaj v domači deželi oziroma v Ljubljani kot (latinski) učitelj in vodja šole deloval že petintrideset let. ¹⁵² To bi pomenilo, da se je v rojstnem mestu dokončno naselil okoli leta 1533. ¹⁵³ Zgolj ugibamo lahko, kje in kako je preživel čas po koncu leta 1529, ko je v Freiburgu im Breisgauu dosegel bakalavreat iz svobodnih umetnosti. Morda je ostal še leto ali dve v Freiburgu ali pa je šel nazaj v Švico. Prav lahko bi se odpravil tudi na študijsko potovanje v Italijo kot spremljevalec kakega svetnega ali cerkvenega gospoda, pri katerem bi si služil kruh s tajniškimi opravili in/ali poučevanjem. Kakor koli, po vrnitvi v Ljubljano je začel poučevati, stopil v zakonski stan, ¹⁵⁴ se pridružil protestantom in se angažiral kot javni notar. Dejavno se je vključil v politično življenje mesta in dežele ter po dolgih letih vodenja *latinske šole* leta 1563 postal prvi rektor deželnošolske šole. ¹⁵⁵ Budinovo zanimivo

¹⁴² NŠAL, ZL, Vače, št. 11. Prim. Čipić Rehar, *Listine II*, str. 237, št. 631. O trendu naraščanja števila notarjev s papeško avtoriteto na Kranjskem v prvi polovici 16. stoletja Kos, Javni notariat, str. 291, 297–298.

¹⁴³ Glonar, *Iz mladosti*, str. 146–147.

¹⁴⁴ Prim. Simoniti, *Humanizem*, str. 116; Simoniti, *Med knjigami*, str. 295, 300–305.

¹⁴⁵ Simoniti, *Humanizem*, str. 116.

¹⁴⁶ Prim. Simoniti, *Po sledeh*, str. 209–217.

¹⁴⁷ NUK 1569. Pred tem kazalom stoji daljši register latinskih pojmov, ki ga je Budina naslovil *Registrum quorundam vocabulorum quae hoc in volumine continentur*.

¹⁴⁸ Simoniti, *Humanizem*, str. 116.

¹⁴⁹ NUK, Ms 500; NUK 1569, str. 142. Odlomek govori o Odissejevem uboju Antinoa.

¹⁵⁰ NUK, Ms 500; NUK 1569, str. 147.

¹⁵¹ NUK 1569, str. 735.

¹⁵² SI AS 2, šk. 89, fasc. 54/4, sn. 2, str. 149: »meiner langwigen Dienst der Schulhaltung, der ich in die 35 Jar, mit Got bezeugend, trew vnnd vleissig nach meinem Vermugen, vorgestanden [...]«.

¹⁵³ Theodor Elze navaja letnico 1531. Po njegovem je bil Budina »latinski učitelj« v Ljubljani od leta 1531 (Elze, *Primus Trubers Briefe*, str. 66–67, op. 1).

¹⁵⁴ SI ZAL LJU 488, Cod. I, knj. 3 (1537), fol. 63v–64r: »Lantheris vnd Lansdschreybers Appellation: Mathis Klombner Landschreyber per Lienhartn Budina seinen Schwager«.

¹⁵⁵ Prim. Kidrič, Budina; Schmidt, *Pedagoško delo*, str. 28–30; Simoniti, *Humanizem*, str. 118; Fabjančič, *Zgodovina*, str. 101, 124–125, 185–186, 194, 202.

življenje si brez dvoma zasluži nadaljnje raziskave. Te naj skupaj s pričujočo študijo spodbudijo tudi oblikovanje njemu in njegovemu sinu Samuelu posvečenih biografskih gesel, ki ju v *Novem slovenskem biografskem leksikonu* žal še pogrešamo.

IZJAVA O DOSTOPNOSTI PODATKOV

Za podporo tej raziskavi niso bili ustvarjeni ali analizirani nobeni novi podatki.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

ADG – Archiv der Diözese Gurk, Klagenfurt (Arhiv škofije Krka, Celovec)
Urkunden – Listine

DAB – Diözesanarchiv Brixen (Škofijski arhiv Brixen/Bressanone)
HA – Hofarchiv (Dvorni arhiv)
Urkunden (Listine)

NŠAL – Nadškofijski arhiv Ljubljana
ZL – Zbirka listin

UAF – Universitätsarchiv Freiburg
A66 – Matrikeln (Matrike)

SI AS – Arhiv Republike Slovenije
AS 2 – Deželni stanovi za Kranjsko

SI ZAL – Zgodovinski arhiv Ljubljana
LJU 488 – Zapisniki ljubljanskega mestnega sveta

ROKOPISI IN TISKI IZ 16. STOLETJA

NUK – Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

Rokopisi

Ms 197 – Homer, Ilias (I–VIII), Glareano interprete
Ms 500 – Lenart Budina, »Latinske vaje«
Ms 1062 – SLAVISCHER Bücherdruck (fotografski posnetki pisem)

Tiski

NUK 240 – Luther, Martin: *Supputatio annorum mundi*. Vuittembergae: apud Georgium Rhau, 1541.
NUK 735 – *Libanii sophistae Graeci declamatiunculae aliquot, eaedem[ue] Latinae, per Erasmus Rot.* In inclyta Basilea: ex aedibus Io(annis) Frob(enii), 1522.
NUK 736 – *Luciani Samosatensis Dialogi aliquot Graeci lepidissimi in usum studiosoru[m] delecti*. Basileae: apud Valentinum Curionem, 1522.
NUK 1569 – *Erasmii Roterodami adagiorum chiliades IV*. Inclyta Basilea: In aedibus Ioannis Frob(enii) [...], 1520.

NUK 1721 – Brassicanus, Joannes Alexander: *Hymnus in Apollinem* [...]. Argentorati: Iohannes Knoblochus [...], 1523.

NUK 1722 – *Querela missae Ioanne Atrociano authore* [...]. Basileae: apud Ioannem Fabrum Emmeum Iuliacensem, 1529.

NUK 1724 – Glareanus, Henricus: *De ratione syllabarum brevis isagoge* [...]. Basileae: Ioannes Faber Emmeus Iuliacensis excudebat, 1526.

NUK 4898 – Reisch, Gregor: *Margarita philosophia nova* [...]. Ex Argentoraco [!] veteri [...]. Joa[n]nes Grüningerus operis excussor [...], 1508.

NUK 5654 – *Veterum aliquot de arte rhetorica traditiones* [...]. Basileae: in Aed. J. Frobenii, 1521.

NUK 6322 – Erasmus Desiderius: *De duplici copia verborum ac rerum* [...]. Basileae: Apud Frobenium, 1517.

NUK 6495 – *Lazari Bayfii viri doctissimi Annotatum in L. Vestis* [...]. Basileae: apud Ioannem Bebelium, 1526.

NUK 10460 – *Tes kaines diathekes hapanta*. Basileae: apud Io. Bebelium, 1524.

LITERATURA

Barral-Baron, Marie: *L'enfer d'Érasme. L'humaniste chrétien face à l'histoire*. Genève: Droz, 2014.

Bietenholz, Peter G.: Georgius Amelius. *Contemporaries of Erasmus. A biographical Register of the Renaissance and Reformation*, vol. 1. A–E (ur. Peter G. Bietenholz). Toronto: University Press, 1985, str. 41.

Bietenholz, Peter G.: Lazarus Bovolinus. *Contemporaries of Erasmus. A biographical Register of the Renaissance and Reformation*, vol. 1. A–E (ur. Peter G. Bietenholz). Toronto: University Press, 1985, str. 181.

Bietenholz, Peter G.: Martinus Bovolinus. *Contemporaries of Erasmus. A biographical Register of the Renaissance and Reformation*, vol. 1. A–E (ur. Peter G. Bietenholz). Toronto: University Press, 1985, str. 181.

Bietenholz, Peter G.: Nicolaus Episcopus. *Contemporaries of Erasmus. A biographical Register of the Renaissance and Reformation*, vol. 1. A–E (ur. Peter G. Bietenholz). Toronto: University Press, 1985, str. 437–438.

Bietenholz, Peter G.: Peter Bitterlin. *Contemporaries of Erasmus. A biographical Register of the Renaissance and Reformation*, vol. 1. A–E (ur. Peter G. Bietenholz). Toronto: University Press, 1985, str. 151.

Bietenholz, Peter G.: Trucksess. *Contemporaries of Erasmus. A biographical Register of the Renaissance and Reformation*, vol. 3. N–Z (ur. Peter G. Bietenholz). Toronto: University Press, 1987, str. 348.

Budina, Samuel: *Historia Sigethi 1568. Povijest opsade i obrane Sigeta 1566* (ur. Alojz Jembrih). Ozalj: Ogranak Matice hrvatske u Ozlju, Pučko otvoreno učilište Katarina Zrinska, 2021.

- Busser, Fritz: Henricus Glareanus of Glarus. *Contemporaries of Erasmus. A biographical Register of the Renaissance and Reformation*, vol. 2, F–M (ur. Peter G. Bietenholz). Toronto: University Press, 1986, str. 105–108.
- Christ-von Wedel, Christine: Basel – Erasmus von Rotterdam und Johannes Oekolampad. *Europa Reformata. Reformationsstädte Europas und ihre Reformatoren* (ur. Michael Welker, Michael Beintker, Albert de Lang). Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt, 2016, str. 45–54.
- Christ-von Wedel, Christine: *Erasmus of Rotterdam. Advocate of a New Christianity*. Toronto: University Press, 2013.
- Čipić Rehar, Marija: *Listine Nadškofijskega arhiva Ljubljana 1501–2015*. Ljubljana: Nadškofija, 2016.
- Čipić Rehar, Marija: *Listine Nadškofijskega arhiva Ljubljana II. Brevi, župnije, uršulinke, prepisi listin*. Ljubljana: Nadškofija, 2018.
- De La Garanderie, Marie-Madeline: Lazare de Baïf. *Contemporaries of Erasmus. A biographical Register of the Renaissance and Reformation*, vol. 1. A–E (ur. Peter G. Bietenholz). Toronto: University Press, 1985, str. 87–88.
- Dimitz, August: *Geschichte Krains von der ältesten Zeit bis auf das Jahr 1813*, Teil 2. *Vom Regierungsantritte Maximilians I. (1493) bis zum Tode Kaiser Ferdinands I. (1564)*. Laibach: I. v. Kleinmayr & F. Bamberg, 1875.
- Elze, Theodor: *Die Universität Tübingen und die Studenten aus Krain*. Tübingen: F. Fues, 1877.
- Elze, Theodor: *Primus Trubers Briefe*. Tübingen: Litterarischer Verein in Stuttgart, 1897.
- Erazem Rotterdamski [Erasmus Desiderius]: *Hvalnica norosti. Tožba Mirú. O svobodni volji*. Ljubljana: Studia humanitatis, 2010.
- Erbe, Michael: Petrus Mosellanus. *Contemporaries of Erasmus. A biographical Register of the Renaissance and Reformation*, vol. 2. F–M (ur. Peter G. Bietenholz). Toronto: University Press, 1986, str. 466–467.
- Erler, Georg: *Die Matrikel der Universität Leipzig*, Bd. I. *Die Immatrikulationen von 1409–1559*. Leipzig: Giesecke & Devrient, 1895.
- Erler, Georg: *Die Matrikel der Universität Leipzig*, Bd. III. *Register*. Leipzig: Giesecke & Devrient, 1902.
- Fabjančič, Vladislav: *Zgodovina ljubljanskih sodnikov in županov 1269–1820*, zv. 2. *Župani in sodniki 1504–1605*. Ljubljana: Zgodovinski arhiv, 2003.
- Flood, John L.: Mosellanus (Schade), Petrus. *Deutscher Humanismus 1480–1520. Verfasserlexikon* (ur. Franz Josef Worstbrock). Bd. 2. L–Z. Berlin, New York: W. de Gruyter, 2013, stp. 239–255.
- Glonar, Joža: Budna. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 26, 1931, str. 222.
- Glonar, Joža: Iz mladosti Lenarta Bud(i)ne. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 23, 1928, str. 146–147.
- Guenther, Ilse: Antonio Hoyos de Salamanca. *Contemporaries of Erasmus. A biographical Register of the Renaissance and Reformation*, vol. 2, F–M (ur. Peter G. Bietenholz). Toronto: University Press, 1986, str. 210.
- Guerra, Christian: Johannes Atrocianus – Schweizer Humanist oder Humanist in der Schweiz?. *Camenae* 26, décembre 2020 (*La littérature latine des humanistes suisses*, ur. David Amherdt).
- Guggisberg, Hans Rudolf: *Basel in the Sixteenth Century. Aspects of the City Republic before, during, and after the Reformation*. St. Louis, MO: Center for Reformation Research, 1982.
- Hermelink, Heinrich: *Die Matrikeln der Universität Tübingen*, Bd. I. *Die Matrikeln von 1477–1600*. Stuttgart: W. Kohlhammer, 1906.
- Herodot iz Halikarnasa: *Zgodbe* (prevod Anton Sovre). Ljubljana: Slovenska matica, 2006².
- Hindermann, Judith: Johannes Atrocian und der Gelehrtenkreis um Erasmus von Rotterdam in Basel. Zu den Epitaphien auf den Drucker Johann Froben und Kaiser Maximilian I. sowie Atrocians Freundschaft mit Glarean und Glotter. *Camenae* 26, décembre 2020 (*La littérature latine des humanistes suisses*, ur. David Amherdt).
- Homer: *Odiseja* (prevod Anton Sovre). Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1966.
- Huizinga, Johann: *Erasmus of Rotterdam, with a selection from the letters of Erasmus*. London: Phaidon Press, 1952.
- Johannes Atrocianus. *Text, Übersetzung, Kommentar* (ur. Christian Guerra, Henriette Harich-Schwarzbauer, Judith Hindermann). Hildesheim, Zürich, New York: Olms, 2018 (*Noctes Neolatinae. Neo-Latin Texts and Studies* 30).
- Keber, Janez: *Leksikon priimkov*. Celje: Društvo Mohorjeva družba, Celjska Mohorjeva družba, 2021.
- Kidrič, Francè: Budina, Lenart (okoli 1500–1572). *Slovenski biografski leksikon*, zv. 1. *Abraham - Erberg*. Ljubljana: Zadružna gospodarska banka, 1925. <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi152594/>
- Kittelsohn, James M.: Wolfgang Faber Capito. *Contemporaries of Erasmus. A biographical Register of the Renaissance and Reformation*, vol. 1. A–E (ur. Peter G. Bietenholz). Toronto: University Press, 1985, str. 261–264.
- Kos, Dušan: Javni notariat in notarski instrument na Kranjskem do uvedbe državnega notarskega reda leta 1512. *Grafenauerjev zbornik* (ur. Vincenc Rajšp). Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Filozofska fakulteta; Maribor: Pedagoška akademija, 1996, str. 271–299. DOI: <https://doi.org/10.3986/9616182145>

- Mallo, Théophile in Lienhard, Annemarie in Lienhard, Marc: *Wolfaria d'Eberlin von Günzburg, première utopie protestante ?*. Les Xe et XIe Confédérés. *Revue d'Histoire et de Philosophie religieuses* 102, 2022, št. 1, str. 19–67.
- Mayer, Hermann: *Die Matrikel der Universität Freiburg im Breisgau von 1460–1656*, Bd. I. *Einleitung und Text*. Freiburg im Breisgau: Herdersche Verlagshandlung, 1907.
- Muhlach, Ulrich: Rhenanus Beatus. *Deutscher Humanismus 1480–1520. Verfasserlexikon* (ur. Franz Josef Worstbrock). Bd. 2. L–Z. Berlin, New York: W. de Gruyter, 2013, stp. 656–710.
- Naylor, Philip: *Pamphilus Gengenbach 1480–1525. Writer, Printer, and Publicist in Pre-Reformation Basel*. London: University College London, University of London, 2002.
- Nelson Burnett, Amy: *The Reformation in Basel. A Companion to the Swiss Reformation* (ur. Amy Nelson Burnett, Emidio Campi). Leiden, Boston: Brill, 2016, str. 170–215.
- Obersteiner, Jakob: *Die Bischöfe von Gurk 1072–1822*. Klagenfurt: Verlag des Geschichtsvereines für Kärnten, 1969.
- Opus Epistolarum Des. Erasmi Roterodami*, vol. 2. 1514–1517 (ur. P. S. Allen). Oxford: University Press, 1910.
- Opus Epistolarum Des. Erasmi Roterodami*, vol. 7. 1528–1529 (ur. P. S. Allen, H. M. Allen). Oxford: University Press, 1928.
- Plinij Starejši: *Naravoslovje 1, knjige 1–6. Kozmologija in geografija* (prevod Matej Hriberšek). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2012.
- Radicke, Jan: *Roman Women's Dress. Literary Sources, Terminology, and Historical Development*. Berlin, Boston: De Gruyter, 2022. DOI: <https://doi.org/10.1515/9783110711554>
- Röll, Walter: Pellikan Konrad. *Deutscher Humanismus 1480–1520. Verfasserlexikon* (ur. Franz Josef Worstbrock). Bd. 2. L–Z. Berlin, New York: W. de Gruyter, 2013, stp. 421–434.
- Schaff, Philip: *History of the Christian Church*, vol. VII. *Modern Christianity. The German Reformation*. Grand Rapids (Michigan): Christian Classics Ethereal Library, 2002.
- Schmidt, Oswald Gottlob: *Petrus Mosellanus. Ein Beitrag zur Geschichte des Humanismus*. Leipzig: Friedrich Fleischer, 1867.
- Schmidt, Vlado: *Pedagoško delo protestantov na Slovenskem v XVI. stoletju*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1952.
- Schmoedel, Mathias: *Die Reichsnotariatsordnung. Entstehung und Würdigung. Handbuch zur Geschichte des deutschen Notariats seit der Reichsnotariatsordnung von 1512* (ur. Mathias Schmoedel, Werner Schubert). Baden-Baden: Nomos, 2012, str. 29–74 (Rheinische Schriften zur Rechtsgeschichte 17).
- Sebastiani, Valentina: *Johann Froben, Printer of Basel. A Biographical Profile and Catalogue of His Editions*. Leiden, Boston: Brill, 2018.
- Sieber, Marc: *Die Universität Basel und die Eidgenossenschaft 1460 bis 1529. Eidgenössische Studenten in Basel*. Basel: Helbing & Lichtenhahn, 1960.
- Simoniti, Primož: Glareanov latinski prevod Iliade. *Med humanisti in starimi knjigami*. Ljubljana: Slovenska matica, 2007, str. 218–228 (Razprave in eseji 59).
- Simoniti, Primož: *Humanizem na Slovenskem in slovenski humanisti do srede XVI. stoletja*. Ljubljana: Slovenska matica, 1979.
- Simoniti, Primož: Med knjigami iz stare gornjegrajske knjižnice. *Med humanisti in starimi knjigami*. Ljubljana: Slovenska matica, 2007, str. 271–315 (Razprave in eseji 59).
- Simoniti, Primož: Po sledih grškega rokopisa z Aristofanom. *Med humanisti in starimi knjigami*. Ljubljana: Slovenska matica, 2007, str. 209–217 (Razprave in eseji 59).
- Smolinsky, Heribert: *Die Anfänge der Reformation. Ökumenische Kirchengeschichte*, Bd. 2. *Vom Hochmittelalter bis zur frühen Neuzeit* (ur. Thomas Kaufmann, Raymund Kottje). Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2008, str. 236–254.
- Steiner, Rudolf: *Der Ausbau des Hochrheins zur Schifffahrtsstraße. Die Geschichte eines gescheiterten Großprojekts*, Dissertation, Universität Mannheim, 2005.
- Suhadolnik, Jože in Anžič, Sonja: *Mestni trg z okolico in Ciril-Metodov trg. Arhitekturni in zgodovinski oris predela med grajskim hribom, Cankarjevim nabrežjem, Trančo, Stritarjevo ulico in podgrajskega dela Ciril-Metodovega trga ter arhivsko gradivo Zgodovinskega arhiva Ljubljana*. Ljubljana: Zgodovinski arhiv, 2000.
- Toepfer, Regina: Mit fleiß zu Teütsch tranßferiert Schaidenreissers Odyssea im Kontext der humanistischen Homer-Rezeption. *Übertragungen. Formen und Konzepte von Reproduktion in Mittelalter und Früher Neuzeit*. Berlin, New York: De Gruyter, 2005, str. 329–348 (Trends in Medieval Philology 5). DOI: <https://www.doi.org/10.1515/9783110901344>
- Tropper, Peter: *950 Jahre Bischöfe von Gurk. Die Bischöfe, Administratoren, Weihbischöfe und Generalvikare in Lebensbildern*. Klagenfurt am Wörthersee: Verlag des Kärntner Landesarchivs, 2022.
- Trubar, Primož: *Pisma. Zbrana dela Primoža Trubarja*, zv. 10 (ur. Edvard Vrečko, Fanika Krajnc-Vrečko). Ljubljana: Pedagoški inštitut, 2015. DOI: <https://www.doi.org/10.32320/978-961-270-230-4>
- Tüchle, Hermann in Bouman, Cornelius Adrianus in Le Braun, Jacques: *Zgodovina Cerkve*, zv. 3. *Reformacija, Protireformacija in katoliška prenova (1500–1715)*. Ljubljana: Družina, 1994.

- Vidmar, Luka: Knjižnice na Slovenskem v zgodnjem novem veku. *Jezik in slovstvo* 67, 2022, št. 1–2, str. 253–281. DOI: <https://doi.org/10.4312/jis.67.1-2.253-281>
- Vidmar, Luka: *Libri prohibiti. Rastoča zbirka bibliografskih, zgodovinskih in slikovnih podatkov o prepovedanih knjigah, najpogosteje branih na Slovenskem v zgodnjem novem veku* (ur. Matija Ogrin). Ljubljana: Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede, 2019. <https://dariah-si.github.io/Prepovedane/index.html>
- Wackernagel, Hans Georg: *Die Matrikel der Universität Basel*, Bd. I. 1460–1529. Basel: Verlag der Universitätsbibliothek, 1951.
- Welti, Friedrich Emil: *Die Urkunden der Johanniterkommende Rheinfelden und die Rheinfelder Urkunden des Deutschordenshauses Althausen* (Aargauer Urkunden 4). Aarau: H. R. Sauerländer, 1933.
- Welti, Friedrich Emil: *Die Urkunden des Stadtarchivs Rheinfelden* (Aargauer Urkunden 3). Aarau: H. R. Sauerländer, 1933.
- Welti, Friedrich Emil: *Die Urkunden des Stifts St. Martin in Rheinfelden* (Aargauer Urkunden 5). Aarau: H. R. Sauerländer, 1935
- Welti, Manfred E.: Bonifacius Amerbach. *Contemporaries of Erasmus. A biographical Register of the Renaissance and Reformation*, vol. I. A–E (ur. Peter G. Bietenholz). Toronto: University Press, 1985, str. 42–46.
- Žepič, Vid: *Martin Pegius (1519–1592). Življenje in delo kranjskega učenega pravnika*. Ljubljana: Založba Pravne fakultete, Pravna fakulteta, Univerza v Ljubljani, 2025. DOI: <https://doi.org/10.51940/9789617162219>
- Žnidaršič Golec, Lilijana: *Duhovniki kranjskega dela ljubljanske škofije do tridentinskega koncila*. Ljubljana: Inštitut za zgodovino Cerkev, 2000 (Acta Ecclesiastica Sloveniae 22).

SPLETNI VIRI

Allgemeine Deutsche Biographie:

- Schlitter, Hanns: Ortenburg, Gabriel de Salamanca: <https://www.deutsche-biographie.de/pnd129099805.html#adbcontent>
- Wustmann, Gustav: Schumann, Valentin: [https://de.wikisource.org/w/index.php?title=ADB:Schumann,_Valentin_\(Buchh%C3%A4ndler\)&oldid=](https://de.wikisource.org/w/index.php?title=ADB:Schumann,_Valentin_(Buchh%C3%A4ndler)&oldid=)

Deutsche Biographie:

- Hoyos, Johann von, Indexeintrag: <https://www.deutsche-biographie.de/pnd136170102.html>

Historisches Familienlexikon der Schweiz:

- Truchsess von Rheinfelden: http://www.hfls.ch/humo-gen/family/1/F85035?main_person=I245405

Historisches Lexikon der Schweiz:

- Bächtold, Hans Ulrich: Glarean: <https://hls-dhs-dss.ch/de/articles/012800/2006-12-19/>
- Desarzens-Wunderlin, Eva: Rheinfelden (Stift): <https://hls-dhs-dss.ch/de/articles/011993/2012-01-04/>
- Frank, Hieronymus: Cratander, Andreas: <https://hls-dhs-dss.ch/de/articles/041533/2004-03-10/>
- Frank, Hieronymus: Nepos, Jacobus: <https://hls-dhs-dss.ch/de/articles/021521/2009-07-15/>
- Maissen, Thomas: Humanismus: <https://hls-dhs-dss.ch/de/articles/017432/2015-03-18/>
- Peters, Christian: Eberlin von Günzburg, Johann: <https://hls-dhs-dss.ch/de/articles/021496/2005-12-01/>
- Prêtre, Alain: Notariat von der frühen Neuzeit bis zu Beginn des 21. Jahrhunderts: <https://hls-dhs-dss.ch/de/articles/009640/2023-08-08/>
- Zotz, Thomas: Freiburg im Breisgau: <https://hls-dhs-dss.ch/de/articles/006617/2014-01-24/>

Humanistica Helvetica:

- Atrocianus, Johannes: Ad D. Henricum Glareanum poetam laureatum, Einführung von Judith Hindermann: <https://humanistica-helvetica.unifr.ch/de/works/34>

Neue Deutsche Biographie:

- Pfister, Arnold: Froben, Hieronymus: <https://www.deutsche-biographie.de/pnd119678365.html#ndb-content>
- Rieder, Heinz: Hoyos: <https://www.deutsche-biographie.de/pnd118707345.html#ndbcontent>
- Wolf, Ernst: Eberlin von Günzburg, Johann: <https://www.deutsche-biographie.de/pnd118681540.html>

Oberdeutsche Personendatenbank

- Waltenberger, Johann (Krumbach): [https://oberdeutsche-personendatenbank.digitale-sammlung.de/Datenbank/Waltenberger,_Johann_\(Krumbach\)](https://oberdeutsche-personendatenbank.digitale-sammlung.de/Datenbank/Waltenberger,_Johann_(Krumbach))

Repertorium Academicum Germanicum (RAG)

- Antonius de Salamanca-Hoyos: <https://rag-online.org/datenbank/abfrage.p/o.m/embed.v/viewer.p%7C17%7C4%7Cobject%7C46-2217591>

SUMMARY

The First Three Decades of Life of Ljubljana's Notable Protestant Lenart Budina (1500–1573)

The article discusses the first thirty years of life of Lenart Budina, who is primarily known to historians as the first rector of the Estates School in Ljubljana, founded in 1563. It was already Primož Simoniti who wrote that Budina was born in or near Carniola's capital in 1500 and died there on 15 April 1573. Budina's biographical entry, published by France Kidrič no less than a hundred years ago, informs the reader that Budina studied at the universities of Leipzig and Freiburg im Breisgau, attaining the title of Bachelor of Liberal Arts. A few years later, Joža Glonar called attention to Budina's copies of *Adagiorum chiliades* by Erasmus of Rotterdam from 1520 and *Margarita philosophica nova* by Gregor Reisch from 1508, both containing Budina's autobiographical notes. The publication of a relatively long list of books held by the National and University Library in Ljubljana that belonged to Budina and/or his son Samuel proved an important starting point for this research. The author of the list, Primož Simoniti further inspired the research with cultural-historical accents related to Renaissance humanism and humanists in the wider (Central) European area. The known information on Budina's life was verified, corrected, and completed

by consulting manuscripts and prints from the National and University Library and partly from libraries abroad as well as archival sources—among the unpublished ones, for example, the minutes of Ljubljana's town council. In light of these, it was possible to form a solid assumption that Budina's father and mother were Simon and Jera (Gera) Budina, both dwellers of Ljubljana. What is more, the published correspondence of Erasmus of Rotterdam proved instrumental in finding reliable answers regarding what prompted Budina's decision to leave Leipzig and move to Basel in 1521, his employment at the famous printworks of Johann Froben, taking up the position of a teacher or "school prefect" (*scholae praefectus*) in Rheinfelden in Aargau, as well as his withdrawal to Freiburg im Breisgau in 1529. Apart from Erasmus of Rotterdam and other humanists, Heinrich Glarean, a distinguished music theorist and poet as well as most likely Budina's teacher, also withdrew to the Habsburg-ruled Freiburg during the period of radical Protestantization in Basel. Glarean's friend and probable student Johann Grimm Atrocianus referred to Budina as "*doctus*" (*docte*) in his epigram *ad Leonardum Budinam Labacensem*. One of the most prominent questions raised in the article concerns Budina's command of the Greek language, which partially relates to the time following his return to Ljubljana about 1533. However, beyond the scope of this article, the entire life of Budina deserves a thorough investigation and a new biographical entry.

GAŠPER OITZL^{*}

Zapuščinski inventar višjega rudarskega sodnika Ulrika Pittona

IZVLEČEK

Prispevek obravnava podrobno analizo zapuščinskega inventarja Ulrika Pittona, meščana Kranja ter višjega rudarskega sodnika na Kranjskem in Goriškem med letoma 1616 in 1634. V prvem delu je obravnavana njegova življenjska zgodba, kolikor jo je mogoče rekonstruirati na podlagi razmeroma redkih pisnih virov. Drugi del je namenjen predstavitvi in analizi njegove materialne zapuščine, ki je bila popisana dober mesec dni po smrti leta 1635. Tako popis inventarja kot tudi drugi viri pričajo o tem, da je bil Pitton razmeroma premožen meščan in trgovec, tudi z nekaj zemljiške posesti.

KLJUČNE BESEDE

materialna kultura, zapuščinski inventarji, 17. stoletje, rudarsko sodstvo, Kranj, meščanstvo, Ulrik Pitton

ABSTRACT

PROBATE INVENTORY OF THE SENIOR MINING MAGISTRATE ULRICH PITTON

The article analyses the probate inventory of Ulrich Pitton, a burgher of Kranj (Ger. *Krainburg*) and senior mining magistrate in Carniola and Gorizia between 1616 and 1634. In its opening segment, the article presents an account of his life story to the extent that can be determined from scanty written sources. The second part presents and examines his material legacy, which was inventoried less than a month after his death in 1635. The probate inventory and other sources paint Pitton as a relatively well-off burgher, merchant, and landowner.

KEYWORDS

material culture, probate inventories, seventeenth century, mining magistrate, Kranj/Krainburg, burghers, Ulrich Pitton

^{*} dr., znanstveni sodelavec, Narodni muzej Slovenije, Ljubljana, gasper.oitzl@nms.si,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7409-333X>

URAD VIŠJEGA RUDARSKEGA SODNIKA ZA KRANJSKO IN GORIŠKO

Urad višjega rudarskega sodnika za Kranjsko in Goriško je bil vzpostavljen leta 1573, na pobudo posestnikov železarskih obratov, ki so želeli izboljšati razmere v železarstvu. Zaradi nasprotovanja imetnikov zemljiških gospodstev so se namreč določila splošnih rudarskih redov iz let 1517 in 1553, ki so veljala za vse rudnike v dolnjeavstrijskih deželah, uveljavila v bistveno manjši meri od želenega. Ob koncu šestdesetih let 16. stoletja so železarski družbeniki za svoja zastopnika pri urejanju odnosov z imetniki gospodstev ter deželno-knežjimi rudarskimi oblastmi izbrali škofjeloškega meščana Matijo Rottenmannerja in Pavla Junauerja. Sodelovala sta tudi pri pripravi vsebine rudarskega reda, ki ga je leta 1575 izdal avstrijski nadvojvoda Karel II. ter je veljal za vsa železarska središča na Kranjskem in Goriškem. Zaradi nasprotovanja imetnika radovljiškega gospodstva Moritza Dietrichsteina, ki je bil obenem komorni svetnik, je bil dokument dejansko natisnjen šele dve leti pozneje.¹

Z izdajo rudarskega reda je bil urad višjega rudarskega sodnika za Kranjsko in Goriško potrjen; v drugem členu so določene okvirne pristojnosti sodnika, v tretjem pa je opisan predviden postopek njegove izbire in imenovanja. Višji rudarski sodnik je bil pristojen za urejanje vseh področij, povezanih z železarjenjem, med drugim je moral skrbeti tudi za nadzor nad oglarjenjem in gozdovi, ki so pripadali rudniku in železarskim obratom; prav tako je moral fizično izvajati ogleda delovišč.²

Za prvega rudarskega sodnika so oktobra 1573 imenovali ljubljanskega meščana Feliksa Tollhopfa, dogajanje v ozadju njegovega imenovanja pa je še okrnilo spoštovanje avtoritete sodišča, s čimer se je spopadal vsa leta delovanja. Težave z imetniki gospodstev in družbeniki v železarskih središčih so nato imeli tudi njegovi nasledniki. Leta 1579 umrlega Tollhopfa je nasledil Gregor Komar, ki je to službo opravljal štiri leta, sledili sta krajši obdobji Janeza Holzerja (1584–1588) in Pavla Junauerja (1588–1590). Oba sta bila ob imenovanju že precej v letih, zato nista zmogla opravljati nalog, ki jih je zahtevala funkcija. Med letoma 1590 in 1600 je urad višjega rudarskega sodišča zasedal meščan Kranja Mihael Harrer. Ob koncu 16. stoletja so bili med drugim tudi zaradi splošne gospodarske krize trajno ali začasno opuščeni številni železarski obrati na Kranjskem in Goriškem, Harrer pa se je ukvarjal z razlogi za

njihovo opuščanje ter skušal pomagati pri njihovi obuditvi. Nasledil ga je Valentin Assler, železarski družbenik iz Železnikov, ki je to funkcijo opravljal do smrti septembra 1616.³

Že nekaj dni po Asslerjevi smrti so se v Radovljici zbrali predstavniki večine železarskih obratov na Kranjskem, manjkali so predvsem predstavniki obratov v Bohinju.⁴ V skladu z rudarskim redom so zbrani železarji deželnemu vicedomu za višjega rudarskega sodnika predlagali Elijo Tomaža Jurija Vidiča (*Widitsch*), ljubljanskega meščana in mestnega svetnika, ter Andreja Breclja (*Wrezl*), nekdanjega oskrbnika gospodstev Logatec in Ribnica, ki je bil potomec železarskih družbenikov iz Železnikov.⁵

Kot je bila že ustaljena praksa, ki je bila sicer v nasprotju z rudarskim redom, kranjski deželni vicedom Jožef Panizol predlaganih kandidatov ni upošteval in je za 10. oktober razpisal volitve rudarskega sodnika. Potekale so v vicedomski hiši v Ljubljani, predlagani pa so bili trije kandidati; poleg Andreja Breclja, ki so ga predlagali že družbeniki, še Mihael Semen iz Tržiča in kranjski meščan Ulrik Pitton.⁶ Mihael Semen je bil edini med njimi neposredno vpleten v železarstvo, saj je imel v posesti kladivi ali vsaj njuna deleža v Bohinju in pri Tržiču, a je bil zaradi višje starosti manj primeren za opravljanje dolžnosti sodnika.⁷ Na koncu so kot najustreznejšega kandidata prepoznali Ulrika Pittona. Pomemben dejavnik pri tej izbiri naj bi bilo njegovo razmeroma dobro

1 Müllner, *Geschichte des Eisens*, str. 129–138; Oitzl, *Od rude do železa*, str. 131–143.

2 SI AS 1073, št. 420, I–IIr; Oitzl, *Rudarski redi*, str. 15–20.

3 Müllner, *Geschichte des Eisens*, str. 134–159; Oitzl, *Od rude do železa*, str. 136–140, 171–179. Seznam višjih rudarskih sodnikov je objavil že Janez Vajkard Valvasor, a je ta seznam bistveno manj popoln kot Müllnerjev, ki prinaša tudi obsežnejši opis njihovega delovanja. Razmeroma natančen je tudi seznam sodnikov, ki ga je ob koncu 19. stoletja objavil Anton Koblar, a ponuja manj obsežen opis njihovega dela kot Alfonz Müllner (Valvasor, *Die Ehre III*, str. 383–384; Koblar, *Zgodovina kranjskega železarstva*, str. 198–200; Müllner, *Geschichte des Eisens*, str. 136–195).

4 Zbora so se udeležili Oktavij Bucelleni in dediči Julija Bucellenija kot zastopniki obratov na Savi pri Jesenicah, Antona Posarellija z Javornika je zastopal Jakob (*Jacomo*) Rasega, Železnike Gašper Plavc in Anton Semen, obrate v Hobovšah Valentin Ruml, Kropo Matija Mazoll (*Mazau*) in Valentin Schüz, Kamno Gorico pa Jakob Gasparini in Matija Kapus ml. Obrate na Plavžu pri Jesenicah in v Mojstrani je v odsotnosti svojega očeta zastopal Gabrijel Bucelleni. V primerjavi s koncem 16. stoletja so se zbora udeležili tudi posestniki italijanskega porekla z jesenškega območja.

5 Müllner, *Geschichte des Eisens*, str. 159–160.

6 V dokumentih, ki jih hrani Arhiv Republike Slovenije, se priimek praviloma navaja kot *Pitton* ali *Pithon*. V prispevku zato uporabljamo različico *Pitton*.

7 Najverjetneje gre za istega Mihaela Semena, ki je bil eden od kandidatov za višjega rudarskega sodnika že med letoma 1586 in 1588 (Müllner, *Geschichte des Eisens*, str. 148–153).

premoženjsko stanje, saj so v vicedomskem uradu predvidevali, da je zato odveč bojazen glede pretiranih glob za družbenike in delavce. Poleg tega je obvladal vse tri jezike, ki so bili tedaj v uporabi v železarskih središčih na Kranjskem, in sicer slovenščino, nemščino in italijanščino. Kot meščan Kranja je živel v bližini velike večine tedaj delujočih železarskih središč na Kranjskem oziroma tistih, ki so bila podrejena višjemu rudarskemu sodišču.⁸ Ulrika Pittona je nato potrdila še notranjeavstrijska komora in tako je postal po vrsti sedmi višji rudarski sodnik za železarska središča na Kranjskem in Goriškem.⁹

ULRIK PITTON

Prav obsežne količine informacij o Ulriku Pittonu v virih ni na voljo. V poročilu vicedomskega urada o kandidatih za višjega rudarskega sodnika, ki je bilo naslovljeno na notranjeavstrijsko komoro, izvemo, da je bil meščan Kranja, kjer se je poročil in je tedaj tudi živel (*auch zu Crainburg bewont vnnd beheytrat*). Vicedom ga je opisal kot razmeroma premožnega (*so ist er auch aines zim-blich vermögens*),¹⁰ zato bi lahko sklepali, da je bil trgovec. V prid temu govorita tudi obsežna korespondenca, popisana v zapuščinskem inventarju, in popis domnevno trgovskega blaga. Posledično si lahko razlagamo njegovo jezikovno znanje, tudi italijanščine. Slednjo je morda obvladal tudi po zaslugi svojega porekla, saj po priimku¹¹ sodeč lahko predvidevamo, da so predniki prihajali iz (severno)italijanskih dežel.

Nekaj drobcev ponujajo opisi dokumentov v njegovem zapuščinskem inventarju.¹² Iz navedbe v opisu vsebine zadolžnega pisma bi lahko sklepali, da je prihajal iz Krškega (*herrn Vlrichn Python von Gurgfeldt*),¹³ čeprav njega ali njegovih prednikov ni najti na seznamih posestnikov oštato, hiš in vrtov v mestu Krško iz let 1570, 1575 in 1600, niti na seznamu novospregajanih krških meščanov iz obdobja 1541–1581.¹⁴ Z njegovim izvorom zunaj

Kranja je skladna tudi dikcija, da se je tja poročil, od tam pa je bila vsaj ena od njegovih dveh žena, morda celo obe. Poznani sta zgolj njuni imeni, Helena in Uršula,¹⁵ ne pa njuno zaporedje ali deklinacija priimka. Bivša tašča ene od njiju je bila Uršula Vutalič (*Wuttalitsch*), saj je Pitton hranil zadolžnico, izstavljeno slednji.¹⁶ V času svoje smrti iz nobenega od zakonov ni imel več živega potomca.¹⁷ V zapuščinskem inventarju se pojavita še dva Pittona, najprej Janez (*Hans Pithon*), ki je bil skupaj z Ulrikom in Simonom Fiškajem (*Vischkay*) porok za dolg Florijana Fiškaja v višini 1100 renskih goldinarjev.¹⁸ Peter Pitton pa je po Ulrikovi smrti pridobil najmanjšo od treh njiv, ki so verjetno ležale na pristavi pred mestom Kranj.¹⁹ Iz skromnih navedb ni razvidno, v kakšnem sorodstvenem razmerju je bil z njima.

Prav tako ni jasno, ali obstaja kakršnakoli povezava med Ulrikom Pittonom ter njegovima morebitnima sorodnikoma Janezom in Petrom s plemiško družino Pittonijev, ki je bila na Kranjskem dejavna v 18. stoletju. Leta 1714 se kot lastnik rudarskih jam v Bohinju omenja Franc Pittoni, ki je bil verjetno tudi posestnik deležev v tamkajšnjih obratih. V tridesetih letih je bil železarski družbenik v Bohinju Peter Anton Pittoni (*Pietro Antonio de Pittoni ... fürnembem hamersgewerckh in der Wohein*), deset let pa je imel v zakupu obrate na Plavžu pri Jesenicah in v Mojstrani. Živel je v Ljubljani, družina pa naj bi izvirala iz Gradiške. Aprila 1739 je bil skupaj z bratom Jožefom Antonom²⁰ povzdignjen v baronski stan s predikatom pl. Dannenfeld. Leta 1751 je svoje deleže v Stari Fužini prodal Michelangelu Zoisu, umrl pa je 29. oktobra 1765.²¹

8 Sem namreč niso sodili obrati v Beli Peči, saj so bili kot trško naselje podrejeni trškemu sodniku, ki se je v prvi polovici 16. stoletja pretvoril iz rudarskega sodnika (Golec, Posebnosti, str. 393).

9 SI AS I, šk. 238, zv. 3, f. 47–52; Müllner, *Geschichte des Eisens*, str. 160.

10 SI AS I, šk. 238, zv. 3, f. 50–51.

11 Izvorna oblika njegovega priimka je bila najverjetneje Pittoni.

12 Popis dokumentov oziroma listin (*briefliche vrkhunden*) v zapuščinskih inventarjih predstavlja hišni arhiv pokojnika (prim. Štuhec, *Rdeča postelja*, str. 62–77).

13 SI AS I, šk. 238, zv. 4, f. 85.

14 SI AS I, šk. 81, Novoreformirani urbar gospodstva Krško 1570, f. 481–519; AS 174, šk. 114, Urbar gospodstva Krško 1575, s. p.; AS 1074, II/4u, Urbar gospodstva Krško 1600, f. 70–109; Golec, *Adam Bohorič*, str. 178–187.

15 V povezavi z ženo Uršulo sta omenjena dokument, ki vsebuje navedbo daril njene matere za hčerino poroko, ter zapisek o tem, koliko denarja je ob poroki prejel Pitton. Datiran je s 30. januarjem [15]62, a se zdi, da je pri zapisu letnice verjetno prišlo do napake (SI AS I, šk. 238, zv. 4, f. 89).

16 SI AS I, šk. 238, zv. 4, f. 88. Uršula je bila navedena kot pokojna tašča njegove žene (*sein frau schwiger seel.*). Žena ni bila poimenovana, zadolžnica z vrednostjo 500 renskih goldinarjev pa je bila leta 1619 izdana v Kamniku.

17 V zapuščinskem inventarju je popisana tudi otroška skrinjica, kar bi lahko nakazovalo na to, da je Pitton imel otroka, a je ta umrl pred njim.

18 SI AS I, šk. 238, zv. 4, f. 85.

19 SI AS I, šk. 238, zv. 4, f. 113.

20 Dušan Kos Jožefa Antona sicer navaja kot očeta Petra Antona. Možno je sicer, da je imel Jožef Anton enako ime kot njegov oče (Kos, *Franc Henrik Raigersfeld*, str. 157).

21 SI AS I, šk. 236, zv. 2/XXXXVI/5, 1734 2/15, 1738 1/15, 1739 6/18; AS 1064, št. 78, Pittoni; NSAL, *ŽA Ljubljana – Sv. Nikolaj*, Matične knjige, M 1735–1770, f. 273; Müllner, *Geschichte des Eisens*, str. 352, 443–446; Kos, *Franc Henrik Raigersfeld*, str. 108, 157; Lačen-Benedičič in Mugerli, Zois, str. 434–435. V zapuščinskem inventarju Petra Antona barona Pittonija z dne 15. januarja 1766 je dvanajst za-

Ulrik Pitton je imel ob smrti v posesti nekaj zemljišč, in sicer že omenjeno pristavo pred mestom (*mayrhoft vor der statt Crainburg*) z vrtom, polje²² s tremi različno velikimi njivami in hubo z imenom Kutina (*Khuttiner hueben*).²³ Vrt pred mestom Kranj je kupil od ljubljanskega škofa Tomaža Hrena,²⁴ hubo pa je pridobil med letoma 1611 in 1618. Do leta 1598 je bila v posesti Janeza Galla pl. Gallensteina. Ta jo je prodal kranjskemu mestnemu svétniku Janezu Poklu (*Pöchl*), njegovi ženi Heleni in njunim dedičem, kupno pismo iz pergamenta, datirano s 1. majem 1598, je v domačem arhivu hranil tudi Pitton. Leta 1611 je bila huba v posesti Adama Rodla, do leta 1618 pa jo je pridobil Pitton.²⁵ Po Ulrikovi smrti je ta posest kot posledica poravnave leta 1640 pripadla Dorotheji Sparenblekh, nekoč poročeni ali rojeni kot *Walau*, a je bila kmalu zatem prepisana na kranjskega meščana in večkratnega mestnega sodnika Jerneja Olbna.²⁶

Ime žena Janeza Pokla, Adama Rodla in Ulrika Pittona je bilo Helena. Glede na prenos lastništva hube bi morda lahko celo domnevali, da je v vseh teh primerih šlo za isto osebo in je bila Helena sukcesivno poročena z vsemi tremi. Ta domneva se zdi še nekoliko bolj verjetna, če vemo, da je Pitton hranil dva dokumenta, v katerih nastopata Rodl in njegova žena Helena. Prvi je kupno pismo ljubljanskega škofa Tomaža Hrena za hubo na Šmarjetni gori, ki je bilo naslovljeno na Rodla in Heleno,²⁷ drugi pa je neke vrste zadolžnica (*Randtlose verschreibung*) Adama Rodla in njegove žene.²⁸ Pitton je sicer hranil še svoj poročni dogovor z ženo Heleno in prepis njene oporoke.²⁹ Če bi zgoraj nakazana domneva držala, bi lahko sklepali tudi, da je bila Helena njegova druga žena.

Pittonova pisna zapuščina³⁰ odstira vpogled v

porednih števil dokumentov. Nanašajo se na njegovo poklicno delovanje, predvsem na Plavžu in v Mojstrani; dvakrat je omenjen Michelangelo Zois, kakih starejših družinskih povezav pa ne razkrivajo (SI AS 309, fasc. 38, lit. P, št. 161, f. 1–4).

22 Natančnejša lokacija polja ni navedena, predvidevamo pa lahko, da je ležalo v bližini pristave.

23 SI AS I, šk. 238, zv. 4, f. III–III6. Lokacija hube ni znana, najverjetneje se je nahajala v okolici Kranja. Morda je bila poimenovana po istoimenskem kmetu, ki jo je posedeval v preteklosti.

24 SI AS I, šk. 238, zv. 4, f. 109.

25 SI AS I, šk. 238, zv. 4, f. 89; AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, št. 4, f. 324.

26 SI AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, št. 5, f. 326'.

27 SI AS I, šk. 238, zv. 4, f. 82. Kmetija je sicer pripadala župniku v Šmartnem pri Kranju.

28 SI AS I, šk. 238, zv. 4, f. 89. Za interpretacijo termina gl. Grimm, *Deutsches Wörterbuch* 25, stolpec II60.

29 SI AS I, šk. 238, zv. 4, f. 83, 89.

30 V naslednjih odstavkih omenjeni dokumenti so zavedeni v SI AS I, šk. 238, zv. 4, f. 78–89.

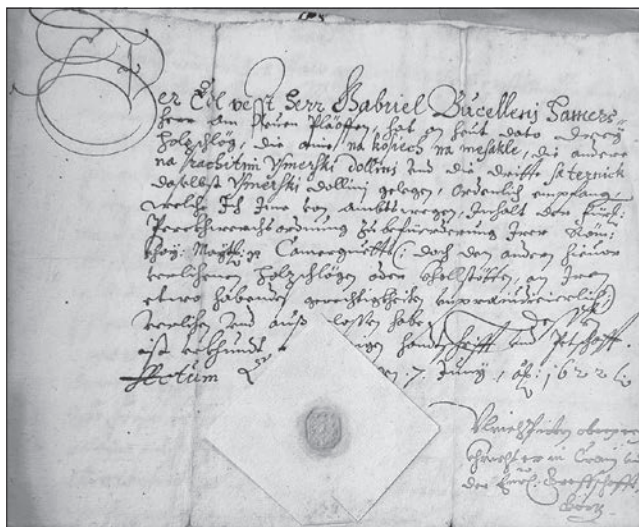
njegovo poslovno delovanje. Številni tovrstni dokumenti nakazujejo, da je opravljal poklic trgovca, iz pregledanih virov in literature pa ni znano, da bi imel v Kranju pomembnejšo vlogo v mestni upravi. Prav tako je hranil več dokumentov, ki bi jih lahko povezali z opravljanjem funkcije višjega rudarskega sodnika. Takšen je bil zapis njegovih stroškov za sodne zaprisežnike in glede prejetih prispevkov od železarskih družbenikov za financiranje sodniškega urada. Med pregledom zapuščine so popisovalci tudi omenili, da so na dveh lokacijah neevidentirani spisi (*uninuentierten schriftten*), ki so pripadali uradu višjega rudarskega sodišča na Kranjskem.

Poleg tega je imel v svojem arhivu več dokumentov, v katerih se pojavljajo osebe, povezane z železarstvom. Na primer celoten sveženj (*pakhetl*) dokumentov, povezanih s posestjo družine Bucelleni, ter novo računsko knjigo (*fogthorey oder handbuch*), v kateri je bil sicer zaveden le zakupnik kladiva v Bohinju (*bestandtinhabers des hamerwerkhs in der Wochain*) Janez Vogu. Hranil je tudi poročene z Janezom Cornionom, ljubljanskim meščanom ter posestnikom obratov pri Hobovšah in Hotavljah, Jurijem Plavcem, družbenikom v Železnikih, ter obračun Matije Mazzolla iz Kroke. Številna pisma zadevajo dobavo žita, in sicer od Janeza Corniona, Jurija Plavca in Oktavija Bucellenija, posestnika na Savi pri Jesenicah. Pitton je hranil zapise o plačilih za železo Orfeju Bucelleniju, posestniku na Javorniku, ter o Cornionovem prejetem in založenem železu. Z železarsko dejavnostjo so verjetno povezana pisma neimenovanega člana družine Posarelli,³¹ ki so bila vezana na depozite Orfeja Bucellenija. Oboji so bili namreč v začetku 17. stoletja posestniki obratov na Javorniku. V Pittonovem arhivu sta bili tudi zadolžnici ljubljanskega meščana Lovrenca Raisingerja, ki je bil zakupnik kladiva pri Radečah (*pfandinhabern des hamers ober Ratschach*),³² ter Lovrenca Krobata, družbenika v Kamni Gorici. V pisnih dokumentih je med železarji omenjen še Tomaž Amota, družbenik v Spodnjih Železnikih. Velika večina korespondence je bila očitno v nemščini, saj so popisovalci posebej navedli paket s krajšimi pismi, ki so bila napisana v italijanskem jeziku (*pakhatl mit wällischen briefflen*). V italijanščini pa je bil zapis, ki ga je podpisal Pitton in je zadeval denar Pavla Bucellenija, železarskega posestnika na Savi.

Razmeroma obsežna je bila korespondenca z

31 S Sigmundom Posarellijem je povezan dokument, ki je zadeval sod vina.

32 Najverjetneje gre za obrate na lokaciji pri Njivicah oziroma Žebniku v bližini Radeč. Obrati so tam kratek čas delovali že v poznem 16. stoletju.

Listina, ki jo je 7. junija 1622 izstavil Ulrik Pitton, z odtisom njegovega pečata (SI AS I, šk. 236, zv. 2/XXXVI/5, 1622 6/7).

ljubljskima škofoma Tomažem Hrenom (1597–1630) in Rinaldom Scarlichijem (1630–1640). V zvezi s prvim je imel cel sveženj pisem glede nekega znamenja pri Bitnjah (*wegen des zeihendts zu Feuchting*) ter poleg drugih že omenjenih dokumentov tudi kupno pismo glede treh njiv. V zvezi z drugim (*herrn Rinaldo Pischeffn zu Laybach*) je prav tako hranil cel paket pisem, poleg tega pa je škofu očitno dolgoval nekaj platna (*leinbath*), saj mu je deželna gosposka izdala dva pisna ukaza v povezavi s tem.

Pitton je hranil tudi korespondenco z ljubljanskimi meščani, na primer z Antonom Gaionzelom³³ in Janezom Pfannerjem.³⁴ Precej tesno je bil povezan z družino Haumann, v pisni zapuščini je imel namreč obračun in oporoko Jakoba Haumanna, nekdanjega kanonika (*thumbherr*) ljubljanske proštije in župnika v Šmartnem pri Kranju.³⁵ Iz prošnje bratov Gregorja in Andreja Haumanna,³⁶ ki sta jo dva dni po Pittonovi smrti poslala deželnemu upravniku na Kranjskem, Henri-

ku baronu Paradeiserju,³⁷ in deželnemu svétniku ter upravniku deželnega vicedomskega urada na Kranjskem Burkardu Hitzingu pl. Hitzeneggu,³⁸ izvemo, da je bil Pitton okoli leta 1607 imenovan za skrbnika zapuščine družine Haumann (*haumanischer testamentarischer Gerhab*). Ena od posledic izvajanja skrbništva je bil tudi dolg v višini več kot 15.000 renskih goldinarjev, ki jih je bil Pitton dolžan dedičem po njunem predniku.³⁹

Ulrik Pitton je funkcijo višjega rudarskega sodnika opravljal od konca leta 1616 skoraj do smrti leta 1635, pri tem pa je bil očitno razmeroma uspešen. Kranjski deželni vicedom Oktavij Panizol je leta 1632 omenjal njegove kvalitete in pripravo dobrih poročil (*seinen gueten qualiteten ... wolgestellten oberperkhrichterischen bericht*),⁴⁰ Alfonz Müllner pa je izpostavil, da se za razliko od številnih predhodnikov ni soočal z resnejšimi pritožbami železarskih posestnikov, oziroma morebitni spori in pritožbe niso poznani. K vestnemu izpolnjevanju delovnih nalog, vsaj v prvih letih opravljanja funkcije, bi lahko govoril tudi popis dokumentov, datiran februarja 1617. Dokumenti, katerih popis obsega prepise rudarskega reda in sodne protokole, sledi pa jim še 135 zaporednih števil pisnega gradiva, večinoma datirajo v čas od leta 1600 dalje. Kmalu po imenovanju Pittona za novega višjega rudarskega sodnika so bili iz

33 O družini Gaionzell gl. Koblar, Ljubljanci 17. stoletja, str. 193–194; Preinfalk, Plemiške rodbine, str. 75–80.

34 O njem nekaj podatkov prinaša Vladislav Fabjančič (Fabjančič, Zgodovina, str. 40, III).

35 SI AS I, šk. 238, zv. 4, f. 83. Takoj za tem vpisom je med pisno zapuščino naveden tudi okrasni pas (*fauor*), ki so ga praviloma nosili na desnem rokavu. Okrašen je bil s štirimi zlatimi cvetličnimi motivi in nekaj biseri (Grimm, Deutsches Wörterbuch 3, stolpec 1385).

36 Nekaj podatkov o bratih prinaša Anton Koblar. Andrej je bil omenjen okoli leta 1610, Gregor pa je bil leta 1618 predstojnik nemške hiše, leta 1630 pa škofovski ekonom. S soprogo Jero sta imela več otrok, med drugim Gregorja (roj. 1620) in več hčera, rojenih med letoma 1624 in 1629 (Marija, Veronika in Suzana), z naslednjo ženo Elizabeto pa je imel še hčer Ano (roj. 1632) (Koblar, Ljubljanci 17. stoletja, str. 198).

37 Bil je tudi cesarski vojni svétnik in komornik ter dedni lovski mojster na Koroškem.

38 Leta 1621 je bil sprejet med plemstvo, leta 1630 pa je prejel predikat pl. Hitzenegg. Leta 1628 je bil deželni tajnik, naslednjega leta notar in deželni svétnik, leta 1632 pa notar apostolskega sedeža (Frank, Standeserhebungen 2, str. 208; Koblar, Ljubljanci 17. stoletja, str. 199).

39 SI AS I, šk. 238, zv. 4, f. 67–69, 73–74.

40 SI AS I, šk. 235, zv. 7, 1632 5/4.

Radovljice preneseni v vicedomsko hišo v Ljubljani, verjetno iz domovanja Pittonovega predhodnika Valentina Asslerja. Čeprav popis ni signiran, bi lahko predvidevali, da je bil njegov avtor ali vsaj naročnik njegovega nastanka prav novi višji rudarski sodnik Ulrik Pitton.⁴¹

Že jeseni 1619, slaba tri leta po imenovanju, je bil Pitton med petimi kandidati za zasedbo prostega mesta rudarskega upravitelja v Idriji. Čeprav se je cesar Ferdinand II. odločil zanj, pa Pitton službe ni nastopil.⁴² V zvezku, v katerem dokumente, ki se navezujejo na njegovo vodenje urada višjega rudarskega sodnika, hrani Arhiv Republike Slovenije, ni prav veliko gradiva.⁴³ Nekaj več informacij je v drugih virih. Tako na primer izvemo, da je leta 1622 podelil tri gozdne parcele Gabrijelu Bucelleniju, posestniku obratov na Plavžu pri Jesenicah.⁴⁴

Poleti 1631 se je na Pittona obrnil oskrbnik škofjeloškega gospostva Janez Jakob pl. Wangnerekh⁴⁵ in od njega zahteval posredovanje pri železarjih iz Železnikov. Ti so na posesti škofjeloškega gospostva, izven njim odmerjenih gozdnih parcel, podirali drevesa in pridobivali oglje. Pitton mu je odgovoril šele na drugo pismo in v njem omenil, da se bo o zadevi pozanimal. Če bo ugotovil, da gre dejansko za gozd, ki pripada gospostvu, se lahko oglarjenje v njem prepove. S tem je zgolj kupil čas, saj je zadevo pustil teči brez konkretnega odgovora, v naslednjih mesecih se oskrbniku namreč ni več odzval. Pol leta pozneje – februarja 1632 – je Wangnerekh od sodnika terjal takojšen odgovor in v nasprotnem primeru zagrozil z uničenjem oglarskih kopišč. Zadeva se je vlekla dalje, saj se Pitton ni odzval niti na novo pismo, oktobra 1633 pa je Wangnerekh svoje zahteve v zvezi z gozdom naslovil na cesarske komisarje v Ljubljani.⁴⁶

Kljub domnevno dobro opravljenem delu pa Pitton vsaj v zadnjih letih na mestu višjega rudarskega sodnika očitno ni kazal pretiranega interesa za aktivno opravljanje funkcije. To bi lahko razumeli tudi kot posledico staranja, saj je do pomladi 1634 že močno oslabil in ni bil več zmožen izva-

jati delovnih nalog. Konec marca tega leta je na Pittonovo slabo zdravstveno stanje opozoril Karel Witz⁴⁷ in vicedomu Panizolu poslal prošnjo za podelitev urada.⁴⁸ Vicedom je nato o tem obvestil notranjeavstrijsko dvorno komoro, za Pittona je predlagal nadomestno rento, za Witz pa imenovanje za upravnika urada (*verwaltungsweis zu conferieren*).⁴⁹ Naslednji dokumenti so ohranjeni iz časa po Pittonovi smrti in zdi se, da je Witz res prevzel začasno vlogo upravnika. V listini, ki jo je na cesarja naslovil štiri dni po Pittonovi smrti, je navedel, da naj bi mu Pitton sam prepustil urad in mu prenesel navodila za njegovo vodenje (*selbst die anlaitung geben*).⁵⁰

Ulrik Pitton je 17. julija 1635 ob 23. uri za vedno zatisnil oči in že dva dni pozneje se je začel postopek imenovanja njegovega naslednika.⁵¹ Karel Witz je bil za polnopravnega višjega rudarskega sodnika imenovan decembra 1635, naslednji mesec pa ga je potrdila še cesarska oblast.⁵² Zdi se, da je vsaj v času Pittonove smrti in do Witzevega imenovanja vlogo upravnika višjega rudarskega sodišča opravljal rudarski upravitelj v Idriji Jernej Pacher.⁵³ O tem sicer z nekaj pomanjkljivostmi piše Helfried Valentinitz, potrditev pa dobimo v uvodu zapuščinskega inventarja. Tam

47 Izviral je iz ljubljanske meščanske družine, njegov oče je plemiški naziv prejel že leta 1630. Leta 1646 je Karel prejel izboljšavo grba in spremembo predikata iz pl. Gleinitz v pl. Witzenstein. Leta 1667 je postal baron, umrl je pet let pozneje, v posesti je imel gospostvo Lebek pri Vačah (vključno s trgom Vače) z dvorcem Ponoviče (Golec, Valvasorjev izvor, str. 51–52; Preinfalk, *Plemiške rodbine*, str. 183–187).

48 SI AS I, šk. 238, zv. 7, 1634 3/30, f. 143–145.

49 SI AS I, šk. 238, zv. 7, 1634 4/22, f. 146–148.

50 SI AS I, šk. 238, zv. 7, 1635 7/21, f. 153–155; Müllner, *Geschichte des Eisens*, str. 160.

51 SI AS I, šk. 238, zv. 7, 1635 7/19, f. 149–150. Vicedom je notranjeavstrijski dvorni komori predlagal štiri kandidate. Poleg Karla Witzja še rudarskega sodnika na Dolenjskem Jurija Smoleta, Janeza Jurija Simanspergerja in Jurija Planino, ki je bil odvetnik deželnega (ograjnega) sodišča na Kranjskem (*Landschranenadvokat*).

52 Müllner, *Geschichte des Eisens*, str. 161.

53 Rudarski upravitelj v Idriji je bil med letoma 1631 in 1646. Prihajal je iz Koroške, skupaj z brati je bil leta 1623 povzdignjen v plemiški stan, s predikatom pl. Zellhofen. Pred nastopom službe v Idriji je bil tudi rudarski sodnik na Dolenjskem, Valentinitz zmotno navaja, da je bil »glavni« rudarski sodnik na Kranjskem od leta 1630 dalje. To sicer ne drži, saj je Pitton funkcijo sodnika opravljal vsaj še leta 1632 (Valentinitz, *Deželnoknežji rudnik*, str. 74, 303). O odhodu Jerneja Pacherja z mesta rudarskega sodnika na Dolenjskem poroča tudi vicedom Oktavij Panizol, ki je iskal nove kandidate za zasedbo izpraznjenega položaja. Notranjeavstrijski dvorni komori je sporočil imeni dveh kandidatov, kot primernejšega je omenil Jurija Smoleta (*Georig Smolle*), ki je tedaj že 16 let opravljal službo pisarja na uradu višjega rudarskega sodnika, priporočil pa ga je prav Ulrik Pitton (SI AS I, šk. 235, zv. 7, 1632 5/4).

41 SI AS I, šk. 238, zv. 5, 1617 2/23, f. 118–131.

42 Valentinitz, *Deželnoknežji rudnik*, str. 63.

43 SI AS I, šk. 238, zv. 3.

44 SI AS I, šk. 236, zv. 2/XXXVI/5, 1622 6/7. Lokacije so navedene kot na *Kosiech na Mesakle, na zachitim vsmerski dolini, in saternik vsmerski dolini*. Prvi toponim verjetno pomeni območje planin Spodnji in Zgornji Kozjak na Mežakli. Drugih dveh toponimov ne moremo natančneje locirati, »saternik« bi bil morda lahko območje Zatrnika na Pokljuki.

45 Oskrbnik je bil v obdobjih 1628–1647 in 1650–1659 (Blaznik, *Iz življenja*, str. 35; Blaznik, *Škofja Loka*, str. 451).

46 Kos, Doneski, št. 126–129, 133, str. 87–88, 90–91.

je ob robu zapisano, da je popisu premoženja prisostvoval tudi rudarski upravitelj v Idriji, ki je bil tedaj upravnik urada višjega rudarskega sodišča (*verweser in der Ydria als derzeit angesetzter verwalter des oberperkhrichteramts*).⁵⁴

Kot je bilo omenjeno že zgoraj, sta dva dni po Pittonovi smrti njegova bivša oskrbovanca, Gregor in Andrej Haumann, Paradeiserja in Hitzinga prosila za premislek pri imenovanju komisije, ki bo popisala zapuščino. Na hrbtni strani listine so bili najprej navedeni sledeči komisarji: Gregor Rozman,⁵⁵ ljubljanski kanonik in župnik v Šmartnem pri Kranju, Simon Rece (*Reze*), imetnik deželno knežjega nakladninskega urada, Jakob Proj (*Proy*), kranjski meščan in protipisar nakladninskega urada v Kranju, ter Janez Šetina (*Schettina*), mestni svétnik v Kranju. Zadnja tri imena so prečrtana, ob robu dokumenta pa sta navedeni imeni Jurija Semena, tajnika (*secretario*) deželnega vicedomskega urada, in Jerneja Olbna (*Bärtlme Olben*), kranjskega mestnega sodnika.⁵⁶

Henrik Paradeiser in Burkard Hitzing sta še isti dan, torej 19. julija, pokojnikovo premoženje vzela v sodno varstvo oziroma uvedla zaporo pokojnikovega premoženja ter komisarjem naročila, naj popišejo Pittonovo celotno zapuščino (*ganze verlassenschaft nit allein in die ordenliche Spörr genommen, sondern auch ... ordentlich beschreiben vnnd inuentiert werden solte*). Omenila sta tudi, da sta ju brata Haumann, kot pretendenta za dediščino, prosila za menjavo komisije. Za komisarje popisa zapuščine so bili imenovani Gregor Rozman, Jurij Semen in Jernej Olben.⁵⁷

Te tri osebe nato najdemo kot podpisnike zapuščinskega inventarja, ki je bil zaključen 14. avgusta 1635. Pisec inventarja je bil neimenovani pisar vicedomske pisarne, na enem mestu ga lahko zasledimo v besedilu.⁵⁸ Na podlagi prošnje⁵⁹ je popisu prisostvoval Jurij Nikolaj Pittorfer, kot pravni zastopnik (*curator ad lites*) dedičev po Mihaelu Vutaliču (*Wuthalitsch*)⁶⁰ in drugih interesentov.

54 SI AS I, šk. 238, zv. 4, f. 78; Valentinitisch, *Deželnoknežji rudnik*, str. 303.

55 Bil je tudi apostolski protonotar (Koblar, Ljubljancani 17. stoletja, str. 223).

56 AS I, šk. 238, zv. 4, f. 73–74. Družina Olben je ob koncu 16. in v 17. stoletju v Kranju sodila v vrh meščanstva. Jernejev oče Jakob je bil trgovec s siti, leta 1598 je bil mestni sodnik. Jernej je bil mestni sodnik v letih 1635/36, 1645–47 in 1653/54 (Žontar, *Zgodovina mesta Kranja*, str. 190, 208).

57 SI AS I, šk. 238, zv. 4, f. 67–69.

58 SI AS I, šk. 238, zv. 4, f. 94.

59 SI AS I, šk. 238, zv. 4, f. 75–76.

60 Mihael Vutalič se v Pittonovi pisni zapuščini omenja dvakrat. Najprej kot avtor poizvedbe glede pretendentov o neki dediščini, njegova pa je bila tudi zadolžnica (*schuldtscheindl*) glede posojenih 100 renskih goldinarjev iz dvajsetih let 17. stoletja (zadnja številka pri letnici (162

Poleg omenjenih so bili prisotni še Jernej Pacher kot upravnik urada višjega rudarskega sodišča na Kranjskem in Goriškem, sicer pa rudarski upravitelj v Idriji, ter drugi pretendenti za Pittonovo dediščino (*Pithonischen anmassenden erben*).⁶¹

PREGLED VSEBINE ZAPUŠČINSKEGA INVENTARJA

Zapuščinski inventar po Ulriku Pittonu hrani Arhiv Republike Slovenije v fondu Vicedomskega urada za Kranjsko, v sklopu fasciklov, ki zadevajo montanistiko, nekoč poimenovanem »Mineralia«. Inventar je razmeroma obsežen, vsebuje 39 listov ali folijev.⁶² Najprej je bila popisana večina pisne zapuščine Ulrika Pittona,⁶³ ki se je nahajala na več lokacijah, in sicer: v majhni omari velike sprednje izbe; v študijski sobi oziroma kabinetu (*stidory*)⁶⁴ v omari z desetimi predali; v dolgi sobi, ob izhodu iz prej omenjenih prostorov; ter v veliki omari zadnje sobe. Še tri dokumente, vse razmeroma pomembne,⁶⁵ pa so našli zunaj glavnih nahajališč pisne zapuščine.

OBLAČILA IN POSTELJNINA

Popis materialne zapuščine se začne z veliko skrinjo, v kateri so bile številne tekstilije, predvsem ženska oblačila, nekoč last ene od njegovih pokojnih žena ali morda kar obeh. Deset kril različnih barv in materialov, izpostavimo lahko krilo iz rdeče kamelje volne (*schamlot*),⁶⁶ okrašeno s srebrnimi vrvicami, pa črno krilo iz damasta (*schwarz tamoschkhener rok*), na robu okrašeno z vrvico, ter krilo iz modrega, napol svilnatega beneškega blaga, ki je bilo na robu prav tako

je počekana). Glede na zapis v popisu inventarja je bil Mihael v času njegove priprave že pokojni (SI AS I, šk. 238, zv. 4, f. 80–81).

61 SI AS I, šk. 238, f. 78, 116.

62 SI AS I, šk. 238, zv. 4.

63 Dokumenti so zavedeni pod 88 zaporednimi številkami, ponekod je bilo tudi več dokumentov, združenih v svežnje (*pakhetl*). Pogosto je naveden le neke vrste »naslov« dokumenta, v nekaterih primerih pa je nekoliko podrobneje predstavljena tudi njegova vsebina.

64 Iz *Studori* oziroma *Studierstube* (Grimm, *Deutsches Wörterbuch* 20, stolpec 290).

65 Prvi dokument je bilo kupno pismo ljubljanskega škofa Hrena za Pittona in ženo Uršulo glede vrta pred zgornjimi mestnimi vrati (*gartten vor den obrig statt tohr gelegen*), gotovo v Kranju. Drugi je bilo ščitno pismo glede hiše, ki jo je Pitton kupil od nekega Killerja in je mejila na njegovo veliko hišo. Tretji dokument pa je bila pobotnica za davek na hubo Kutina (SI AS I, šk. 238, zv. 4, f. 109).

66 V slovenščino prevajamo kot »kamelot«. Šlo je za zelo cenjeno vrsto volne, pogosto kameljo (Grimm, *Deutsches Wörterbuch* 14, stolpec 2119; *Slovar Hipolita Novomeškega*, s. v. kamelot). Ker je kamelot omenjen na več mestih, se zdi na mestu vprašanje, ali gre res povsod za tovrstno tkanino.

okrašeno s tremi vrvicami. Tri krila so bila slabše ohranjena. V skrinji je hranil tudi večje število različnih vrst nogavic, med drugim svilene nogavice s srebrnimi nitkami, iz črnega damasta je bil del ženske obleke (*hielkokhl*). Poleg drugih kosov oblačil, kot so plašči, črn svilnat telovnik (*ain schwarz atloßes leibl*)⁶⁷ ter avba iz koprivne preje z vdelanim zlatom in granati, je imel Pitton v skrinji tudi druge kose ženske noše in okrasja. In sicer venec z biseri in granati ter več ženskih pasov, prav tako okrašenih z biseri in srebrom, en ženski pas je bil srebrn in pozlačen, dva pa sta bila izdelana iz srebrne žice (*von gueten gezogenen silber*).⁶⁸

Lastna oblačila je Ulrik Pitton hranil v drugi skrinji večjih dimenzij. Vsebovala je sedem pretežno starih parov hlač različnih barv in materialov (iz mezlana (*schaia*),⁶⁹ volne, kamelota in damasta), sedem krajših jopičev oziroma telovnikov (*wamaß*),⁷⁰ kamižolo iz belega platna, dva ponošena plašča⁷¹ in še en slabše ohranjen plašč iz kamelota (*geschlechten schamlotner mantl*).⁷² Pittonova osebna garderoba je bila torej že razmeroma stara in ne v pretirano dobrem stanju, kar je glede na njegovo starost in oslabeledost v zadnjih letih življenja tudi razumljivo.

Oblčila svoje pokojne žene je Ulrik hranil še v veliki omari (*einer grossen almär*),⁷³ kjer je bilo sedem krajših ženskih jopičev (*wamaß*) različnih barv in materialov. In sicer iz vijoličasto rjavih žameta in damasta, črnega žameta, modrega damasta ter smaragdno zelenega (*sittichgrün*)⁷⁴ in temnorjavega (*schwarz naglfarben*)⁷⁵ damasta,

ki sta bila na robu okrašena z zlatimi vrvicami. Poleg tega je bilo v omari še osem predpasnikov, osem kosov oblačila za prekrivanje vratu, neke vrste šalov, ki so bili slabše kakovosti (*geschlechte halßpfatten*), šest ženskih peč in dva steznika (*mieder*). Prvi je bil iz črnega žameta, okrašen z zlatimi vrvicami ter pozlačenimi srebrnimi sponami (*sporlen*), drugi pa iz temnordečega (*schwarz blüttigen*) damasta s srebrnimi sponami.⁷⁶

Posteljino je hranil v veliki »lepi« in okovani skrinji. Med štirinajstimi pari rjuh (*leylacher*)⁷⁷ so bili štirje pari »lepi« in okrašeni s čipkami ter vrvicami, trije so bili slabše kakovosti, drugi pa namenjeni vsakodnevni uporabi. V skrinji je imel obsežno zalogo namiznih prtov (23) in brisač (30) (*handtuecher*). V isti skrinji je hranil še del ženinih oblačil: 22 predpasnikov, od teh deset zelenih (*spinattene fürtüecher*) in okrašenih, dvanajst pa slabše kakovosti, pet belih volnenih kamižol, devet »šalov« (*halß pfatten*) in devet običajnih ovratnikov. Sledijo pokrivala, in sicer osem avb (od teh šest zelenih in starih) in šest običajnih ženskih peč (*gemaine frauen petschen*). V okrogli škatli je bil bel sukanec ter različne vrste klekljanih izdelkov in čipk (*allerlei sorten khleklhlwerch vnd spiz*). Glede na zaporedje zapisa je bil v skrinji še lep žalni oziroma pogrebni pas (*clag gürttl*).⁷⁸

Velika omara z ženinimi oblačili je bila v inventarju navedena takoj za vrečo z maso 9 $\frac{3}{4}$ funta (5,46 kg), v kateri so hranili precejšnje količine blaga, morda namenjenega trgovanju. Skupaj je bilo 34 laket (*stab*) platna, dvonitnika (*zwillich*) in grobega lanenega prediva (*rupfen*).⁷⁹ Preostalo blago je bilo navedeno v vatlih (*elle*) – 19 $\frac{1}{4}$ vatlja platna, damasta (sive, rjave in črne barve) in španskega tafta⁸⁰ (*spanisch tafet*).⁸¹

67 Atlas je gladka, šelesteča in bleščeča vrsta svile, pa tudi vezava pri mehkejših tkaninah (Grimm, *Deutsches Wörterbuch* 1, stolpec 594; Baš, *Oblčilna kultura*, str. 20; SSKJ, s. v. »atlas«).

68 SI AS I, šk. 238, zv. 4, f. 90–92.

69 Mezlan je tkanina iz lanene osnove in z volnenim votkom, običajno v platneni vezavi (Pleteršnik, *Slovensko-nemški slovar*, s. v. šaja; Baš, *Oblčilna kultura*, str. 20; SSKJ, s. v. mezlan).

70 Prim. Grimm, *Deutsches Wörterbuch* 27, stolpec 1442; Žvanut, *Od viteza*, str. 183; Žmuc, *Zapuščina*, str. 261, 264.

71 Prvi je bil črn iz mezlana (*schaia*), podložen z rdečim damastom, na robu pa okrašen z vrvico. Med popisom premoženja je bil predložen pisarju vicedomske pisarne (*ist den vizdombschen canzlei schreiber bei idem Inuentur presentirt worden*). Drugi je bil žalni oziroma pogrebni (*clag mantel*), za čas pogreba – najverjetneje Pittonovega – je bil posojen Juriju Plavcu, železarju iz Železnikov.

72 SI AS I, šk. 238, zv. 4, f. 92–94.

73 Velika omara za oblačila je prav v tem času v srednji Evropi postajala vedno bolj razširjena, povsem pa se je uveljavila v drugi polovici 17. stoletja (Bučić, *Stanovanjska kultura v baroku*, str. 6).

74 Grimm, *Deutsches Wörterbuch* 16, stolpec 1260.

75 Maja Žvanut je *naglfarb* prevajala kot kovinsko modro, medtem ko v Grimmovem slovarju najdemo prevod rjava oziroma temna barva (Grimm, *Deutsches Wörterbuch* 13, stolpec 266; Žvanut, *Od viteza*, str. 185).

76 SI AS I, šk. 238, zv. 4, f. 96–97. Za materialno kulturo predstavnic plemiškega sloja iz poznega 17. stoletja prim. Škofljanec Jagodic, *Premoženje treh plemkinj*, str. 279–289.

77 Prim. Grimm, *Deutsches Wörterbuch* 12, stolpec 694; Hudelja, *Nemško-slovenski*, str. 620.

78 SI AS I, šk. 238, zv. 4, f. 94–96.

79 Hudelja, *Nemško-slovenski*, str. 840. Dvonitnik je groba in močna tkanina iz lanu ali konoplje (SSKJ, s. v. dvonitnik). Baraga *rupfen* prevaja kot »hodnično platno« (Baraga, *Grad Mirna*, str. 12–13).

80 Gre za gosto, gladko in neprožno svileno blago, pogosto natkano na platno (Baš, *Oblčilna kultura*, str. 20; SSKJ, s. v. taft).

81 SI AS I, šk. 238, zv. 4, f. 96. Platno je imelo na Kranjskem posebno mero, laketa, v nemščini so jo označevali kot *stab*. Tudi *elle* (vatel) je v virih pogosto pomenil podobno, torej kranjsko mero za laketa, ker pa imamo v tem primeru dve različni oznaki navedeni skupaj, moramo dopuščati tudi možnost, da je pri vatlu dejansko šlo za dunajsko mero vatla. Dunajski vatel je meril ok. 77,75 cm, kranjska laketa pa je bila približno 3,5-krat daljša in je merila ok. 276 cm (Vilfan, *Prispevki*, str. 59–63).

V manjši sobi, do katere se je dostopalo iz kuhinje (*in der khlein camer von der khuchl vber*), sta bili še dve skrinji. V prvi je bilo 24 štren belega mikanega lanu (*weiße reissene stren*)⁸² z maso 19 funtov (10,6 kg), v drugi pa so bile poleg predvidoma manjše mize slabše kakovosti različne vrste vezanega platna (*geschnierts leingewandt*), šest raznih slabših prtov (*geschlechte teüch*), star in raztrgan kos ženskega oblačila iz sukna (*tüechene frauen hulstern*), dve novi laneni konjski vpregi (*neue harrene Roßspan*) in dobra bela odeja »valencijska« (*quette weise valenzia*).⁸³

KOVINSKO POSODJE

V veliki omari je bilo poleg ženinih oblek še za 121 funtov (67,8 kg) kositrnega posodja (*zin as-sach*), ki so ga popisovalci zgolj stehali, niso pa ga podrobneje opredelili.⁸⁴ Natančneje so se lotili popisa kositrnega posodja v t. i. sprednji izbi (*fordern stuben*), kjer je bilo skupaj za 133 funtov (74,5 kg) posodja. Točenju pijač je služilo 22 ročk različnih velikosti,⁸⁵ hrano pa so stregli v 23 skledah in na 40 krožnikih. Poleg jedilnega posodja je bil še umivalnik z ročko (*gießpekh sambt den khandl*), polivanju pa sta verjetno služili še dve ročki z mero maslja.⁸⁶

Bistveno dragocenejše od kositrnega je bilo srebrno posodje, ki ga je Pitton hranil v manjši okovani skrinjici, nekje v bližini zgoraj omenjene velike omare, v kateri so bila ženina oblačila in kositrno posodje. Komisarji so najprej zavedli pozlačeno srebrno čašo (*becher*), ki je imela maso 38 lotov (665 g)⁸⁷ in je bila najverjetneje najdragocenejši kos srebrnine v Pittonovi lasti. Približno pol lažja je bila očitno manjša, a prav tako pozlačena srebrna čaša s pokrovom (*pecherl sambt den vber dekhl*) in maso 22 lotov (385 g). Sledile so štiri manjše, delno pozlačene srebrne čaše ter srebrna in delno pozlačena sladkornica (*zuckerpixen*) s

Kositrna ročka s podstavkom iz 17. stoletja je bila najverjetneje izdelana v neznani južnonemški kositrarski delavnici (Narodni muzej Slovenije, inv. št. N 17769, foto: Tomaž Lauko).

pokrovom in maso 13 lotov (228 g).⁸⁸ Razmeroma majhna je morala biti pozlačena srebrna pivska posoda, morda skodelica (*trinkhschale*), saj je imela maso le 10 lotov (175 g). Bistveno večja je bila starinska (*altvatterische*)⁸⁹ srebrna in delno pozlačena ročka,⁹⁰ ki je bila prvotno najverjetneje last njegove žene oziroma njenih prednic, saj je označena kot »ženska« (*frauen khandl*). Poleg posodja je Pitton hranil in uporabljal tudi srebrni pribor, navedene so sicer le žlice, ki jih je bilo skupaj 23 in v skupni masi 51 lotov (893 g). Dvanajst je bilo delno pozlačenih, štiri so bile starejše, dve pa zlomljeni.⁹¹

82 *Stren* lahko prevajamo tudi kot mero za volno, prejo in sukanec (Hudelja, *Nemško-slovenski*, str. 944).

83 SI AS I, šk. 238, zv. 4, f. 102. Valencijska je posebna vrsta odeje (Žmuc, *Zapuščina*, str. 264).

84 SI AS I, šk. 238, zv. 4, f. 97.

85 Tri so bile zelo velike in so držale dva bokala (*topelte viertl khandl*), štiri so držale bokal, petnajst pa je bilo polovičnih (*halb khandl*) in so zadoščale za pol bokala (polič). Tu moramo računati na ljubljansko oziroma kranjsko mero bokala, ki je držala 1,655 l (Vilfan, *Prispevki*, str. 52–55). O kositrnem posodju v obravnavanem času gl. Haedeke, *Zinn*, str. 152–193; Žargi, *Kositer*, str. 16–24; Oitzl, »Srebro malega človeka«, str. 338–339.

86 SI AS I, šk. 238, zv. 4, f. 99. Dunajski maselj je meril približno četrt bokala (4,1 dl).

87 Eden izmed pomenov término »lot« je tudi utežna merska enota za plemenite kovine. Enakovreden je 17,5 g (SSKJ, s. v. lot; Štuhec, *Rdeča postelja*, str. 113).

88 Srebrna sladkornica sodi med za tisti čas enega bolj neobičajnih predmetov v Pittonovi zapuščini. Se sredi 17. stoletja so bile sladkornice, še posebej iz srebra, redke tudi med plemstvom, statusni simbol pa je sladkor ohranil tudi v 18. stoletju (Štuhec, *Rdeča postelja*, str. 119).

89 Gl. Grimm, *Deutsches Wörterbuch I*, stolpec 274.

90 Imela je maso 25 lotov (438 g).

91 SI AS I, šk. 238, zv. 4, f. 97–99. Jedilni pribor se v popisu inventarja omenja le na tem mestu. Predvidevamo lahko, da je imel Pitton tudi nekaj jedilnih žlic iz kositra, verjetno so bile spravljene v veliki omari, skupaj z ženinimi oblekami, kjer kositrno posodje ni bilo podrobneje opredeljeno. Možno je, da vilic še ni uporabljal, saj sredi

POHIŠTVO IN POSTELJNA OPREMA

Pittonovo domovanje je bilo bogato založeno s shrambenim pohištvom, ki je imelo verjetno še pretežno renesančne oblike.⁹² V treh omarah je hranil pisno gradivo, tri velike skrinje in velika omara so služile hrambi oblačil in posteljnine, v manjši okovani skrinjici pa je čuval srebrnino. Najbolj reprezentančen kos pohištva je bila gotovo kredenca (*credenz almar*),⁹³ na kateri je bilo razstavljenih 16 globokih krožnikov iz majolike (*maiolische conuect tällern*), tri posode za sadje in umivalnik z ročko.⁹⁴ Kredenca je stala v prvi sobi pri izhodu iz izbe (*der erste camer aus der stuben*), v kateri so stale še tri mize in dve prazni skrinji. Ena miza je bila štirikotna, na njej je bila stara in raztrgana preproga iz Nürnberga (*Nürbergerischer alter zerister tewech*), starejša miza je bila prekrita s prav tako raztrgano turško preprogo (*zerister türkischer tebeh*),⁹⁵ tretja pa je bila dolga igralna miza. Dve skrinji sta stali še v sprednji izbi, poleg kositrnega posodja; ena je bila poslikana in prazna, druga pa slabše ohranjena, v njej so bile sveče iz loja (*insletener kherz*) z maso 12 funtov (6,7 kg).⁹⁶

Poleg sobe s kredenco je imela Pittonova hiša v Kranju še en reprezentančni prostor, ki je glede na inventar verjetno služil kot jedilnica. Komisarji so ga poimenovali »velika izba« (*in grossen stuben*), v kateri je bilo kar 27 kosov pohištva. Od petih miz so bile tri štirikotne, ena je bila pisalna in razmeroma dolga, zadnja pa majhna in okro-

17. stoletja niti med plemstvom niso bile povsem uveljavljene, čeprav so bile že razmeroma dobro poznane (Štuhelc, *Rdeča postelja*, str. 115–117; Kos, Največja, str. 193). Bolj je zanimivo, da ni navedenih kuhinjskih nožev, zato bi lahko sklepali, da jih komisarji niti niso popisali.

92 Bučič omenja, da je stanovanjsko pohištvo na Slovenskem baročne oblike dobilo šele v drugi polovici 17. stoletja, v desetletjih pred tem pa je bil čas prehoda iz renesanse v barok (Bučič, *Stanovanjska kultura v gotiki in renesansi*, str. 13–17; Bučič, *Stanovanjska kultura v baroku*, str. 4–10).

93 Kredenca je tip sestavljenega pohištva, pogosto gre za kombinacijo odprtih polic, ki so služile razstavljanju dragocenejšega jedilnega posodja in pribora ter prtov, z zaprtimi omaricami (Bučič, *Stanovanjska kultura v baroku*, str. 7).

94 Pri posodah za sadje in umivalniku material ni naveden.

95 Preproge v 17. stoletju še niso prekrivale tal, temveč predvsem kose pohištva, poleg miz tudi skrinje, klopi in klečalnike. Najpogostejše so bile prav turške preproge (Lozar Štamcar, *Stanovanjsko udobje*, str. 96).

96 SI AS I, šk. 238, zv. 4, f. 99–100. Med Pittonovo stanovanjsko opremo zaman iščemo ure, ki so bile v prvi polovici 17. stoletja na Slovenskem še razmeroma redke, pojavljajo se predvsem med plemstvom. Mehanske stenske in namizne ure so se med (bogatejšim) meščanstvom postopno razširile v drugi polovici 17. stoletja, mehanske žepne ure pa so bile vse do konca 18. stoletja rezervirane pretežno za premožnejše sloje (Bučič, *Ure*, str. 15; Lozar Štamcar, *Stanovanjsko udobje*, str. 108).

Stol z oblazinjenim sedežem, rezljan les, 17. stoletje (Narodni muzej Slovenije, inv. št. N 3838, fotodokumentacija Oddelka za zgodovino in uporabno umetnost NMS).

gla. Najverjetneje je bilo na mizah razporejenih tudi trinajst različno velikih vrčev oziroma ročk iz majolike (*maiolische khrieg*).⁹⁷ Ob mizah je stalo sedežno pohištvo – dvanajst preprostih stolov ali

97 Majolika (poznana tudi kot fajansa) je tehnika izdelave keramike iz posebne vrste gline, njena glavna tehnična značilnost pa je glazura z dodatkom kositra, ki je zaradi tega dobila belo barvo. Iz majolike so izdelovali različno kuhinjsko posodje, na Slovenskem je bila zelo priljubljena uporaba ročke za točenje vina. Po tehniki izdelave je ime dobila tudi oblika posode, značilna za majoliko, in sicer ročka s kroglastim trupom in trilstnim ustjem. Trebuhu ročk so bili poslikani, najpogostejše z verskimi, živalskimi ali rastlinskimi motivi, pogoste so bile tudi poslikave družinskih grbov. Na Slovenskem je bila ta vrsta keramike v 17. stoletju zelo razširjena, predmeti so bili izdelani v italijanskih deželah, predvsem v Faenzi z okolico (Kos, Največja, str. 194–195; Kos, Majolika, str. 29–29; Kos, *Zgodovina majolike*, str. 30–42).

naslonjačev (*ainfache ... seseln*) in šest »dvojnih« (*topelte sesel*) je imelo sedeže prevlečene z rdečim usnjem, manj ugledni pa so bili trije preprosti stoli (*ainfache stiel*).⁹⁸ Oprema je vključevala še stenski umivalnik (*gießpekh an der wanth*), prostor pa je krasilo deset velikih in lepih oljnih barvnih slik (*schöne grosse pildertaflen von öll farben*),⁹⁹ a motivov likovnih upodobitev popisovalci niso navedli.¹⁰⁰

Posteljno pohištvo in oprema sta se nahajala v zadnji sobi (*in der hindter camer*), ki je morala biti glede na zaporedje popisa nekje v bližini t. i. prednje sobe ter je glede na inventar očitno služila spalnici zakoncev. Poleg dveh posteljnih ogrodij oziroma posteljnjakov (*spampetter*)¹⁰¹ z zavesami so bile v tem prostoru še štiri pernice (*feder petter*),¹⁰² pet vzglavnikov (*polster*) in štiri običajne odeje (*gemainer khaltter*). Prenočevanju gostov je bila najverjetneje namenjena »reprezentančna soba« s kredenco, v kateri je Pitton hranil pomožno oziroma zložljivo posteljo (*raißbett*)¹⁰³ z dvema pernicama, tremi vzglavniki in odejo. Odvečno oziroma dodatno posteljno opremo je imel spravljeno v izbici ob hodniku (*im stibel am gang*), kjer so bila tri posteljna ogrodja, pet različnih pernic,¹⁰⁴ sedem vzglavnikov, dve odeji (*khölter*), blazina (*khiß*) in volnena posteljna odeja (*khozen*).¹⁰⁵ Preostalo posteljno pohištvo se je nahajalo v različnih prostorih. V veliki izbi, domnevni jedilnici, je bilo posteljno ogrodje z zeleno zaveso iz tekstila slabše kakovosti (*spampeth mit der fürhang von*

Ročka za vino, majolika, Faenza ali Abruzzi, začetek 17. stoletja (Narodni muzej Slovenije, inv. št. N 10893, foto: Tomaž Lauko).

grünen grobgrienen),¹⁰⁶ dve pernici in štirje vzglavniki. Posteljno ogrodje, pernica, vzglavnika in dve prevleki so bili v t. i. prvi sobici (*in dem ersten camerl*), v zadnjem kabinetu (*in der letzen stodory*) pa posteljno ogrodje, pernica, žimnica (*madraz*), trije vzglavniki, blazina in odeja.¹⁰⁷

OROŽJE

Popisu stanovanjske opreme sledi orožje (*mans wehren*), a lokacija v hiši ni navedena. Ob smrti je imel Pitton razmeroma skromno oborožitev, in sicer par pištol skupaj s smodnišnico in napenjalom (*1 par verkoste terzerollen sambt der Puluerflaschen vnd spanner*)¹⁰⁸ ter dva palaša (*palaſch*).¹⁰⁹

KLETNI PROSTORI

Zatem sledi popis premoženja v kleti, kjer je imel Pitton predvsem vinske sode in žito, glede na velike količine bi lahko domnevali, da je šlo za

⁹⁸ Tu se samo po sebi postavi vprašanje, kakšna je bila dejansko razlika med preprostimi *sesel* (*Sessel*) in *stiel* (*Stuhl*). »Preprost *sesel*« (kot navedeno je bil prevlečen z rdečim usnjem) bi lahko razumeli kot oblazinjen stol brez naslonjal ali z naslonjali za hrbet, morda tudi za roke, »dvojni *sesel*« kot udobnejši in večji oblazinjen stol ali naslonjač, »preprost *stiel*« pa le kot običajen stol brez prevlek in naslonjal. Stoli, označeni kot *sesel*, so bili morda tudi okrašeni z rezljano motiviko, čeprav na to popisovalci niso namignili.

⁹⁹ Za interpretacijo termina prim. Košak, *Žanrske upodobitve*, str. 10.

¹⁰⁰ SI AS I, šk. 238, zv. 4, f. 102.

¹⁰¹ Prim. Grimm, *Deutsches Wörterbuch* 16, stolpec 1892; Žvanut, *Od viteza*, str. 181.

¹⁰² *Federbett* je odeja, napolnjena s perjem (Grimm, *Deutsches Wörterbuch* 3, stolpec 1398; Žvanut, *Od viteza*, str. 181; Baraga, *Grad Mirna*, str. 28–29).

¹⁰³ Za prevod prim. Žmuc, *Zapuščina grofa*, str. 264; Baraga, *Grad Mirna*, str. 42–43.

¹⁰⁴ Ena od njih je bila navedena kot *tuechendt*. Načeloma gre za blazino, napolnjeno s perjem, torej s podobnim pomenom kot *Federbett*. Ker sta bili navedeni obe vrsti blazine, lahko predvidevamo, da sta se med sabo nekoliko razlikovali (prim. Grimm, *Deutsches Wörterbuch* 22, stolpec 1476).

¹⁰⁵ Za prevod termina Kotze gl. Grimm, *Deutsches Wörterbuch* 11, stolpec 1902; Hudelja, *Nemško-slovenski*, str. 571.

¹⁰⁶ Pri oznaki *Grobgriin* gre običajno za volneni, včasih tudi svileni tekstil slabše kakovosti (Grimm, *Deutsches Wörterbuch* 9, stolpec 412).

¹⁰⁷ SI AS I, šk. 238, zv. 4, f. 99–101.

¹⁰⁸ Tovrstna pištola je delovala na kolesni mehanizem (Grimm, *Deutsches Wörterbuch* 21, stolpec 262).

¹⁰⁹ SI AS I, šk. 238, zv. 4, f. 103. V 17. stoletju »palaš« najpogosteje označuje konjeniški enorezni meč s širokim in ravnim rezilom, običajno z ročajno košarico, podobno kot pri sablji (*Terminološki slovar*, s. v. palaš).

trgovsko blago. V vinski kleti je bilo enajst različno velikih vinskih sodov, v enem od njih je bilo vipavsko vino (*wipacher*). Žito je hranil v spodnjem delu kleti, v skrinjah in sodih. V prvi skrinji je bilo pet starov¹¹⁰ pšenice, v drugi štirje stari rži in tri četrt stara pšenice. V velikem sodu s prostornino štirih starov je bilo proso (*hiersch*), v dveh manjših za štiri stare ječmena, v še enem manjšem sodčku pa sta bila dva mernika¹¹¹ prosa (*mernikh*). V kleti je bilo tudi orodje in posodje, med drugim velik, z oljem napolnjen bakren kotel (*khupfener khösl*) z maso 44 funtov (24,6 kg), liv za točenje vina (*wein gieser*), dva svedra, poln zaboj sit ali rešet (*ain lagl vol mit ausgreitrach*),¹¹² dva nosilca oziroma sestavna dela mlinske vetrnice (*zwen mehl balkhen*),¹¹³ dve rešeti (*reittern*), vedro in gnojne vile. Pitton je v tem delu kleti hranil tudi stavbne elemente, in sicer okoli 3000 gradbenih žebeljev (*vngefer bei 3000 zesiner negl*),¹¹⁴ dva železna tramova, večji kos tračnega železa (*schin eysen*) in za 30 funtov (16,8 kg) morda starega železa (*ren eisen*).¹¹⁵

Kar šestnajst vinskih sodov različnih velikosti ter še šest majhnih sodčkov oziroma zabojev z vinom (*lagl*) je bilo v posebnem kletnem prostoru, imenovanem »repna klet« oziroma repnica (*rueben kheller*). Tu sta bila shranjena še dva majhna sodčka za kis, posoda z zeljem (*krauth potting*),¹¹⁶ kopalna kad (*ein padt wannen*),¹¹⁷ tri stara, z železom okovana kolesa in preprost stol (*ein einschi-*

chtiger stuel).¹¹⁸ Klet je imela še en, najverjetneje precej majhen prostor, ki so ga poimenovali »zeljna klet« (*khraut kheller*). V njem je bilo pet lesenih posod (*poting*), ena od njih je bila napolnjena z zeljem, in naprava za mletje oziroma predelavo mesa (*fleisch syb*).¹¹⁹

DVORIŠČE S HLEVOM

Zatem so komisariji popisali inventar na hišnem dvorišču in v hlevu. Na dvorišču je bila okovana tehtnica, dve okovani, a polomljeni kolesi in Ulrikovo jahalno sedlo z uzdo (*zämb*).¹²⁰ V hlevu je bila posteljnina za hlapca, in sicer par rjuh iz grobega lanu in odeja (*im stal ein par rupfene leilachen vnd ain khosz so die khnecht gebrauchen*) ter nekaj orodja: gnojne vile, slabša ročna sekira (*geschlechter hand hakhen*) in ročna žaga.¹²¹

KUHINJSKI PRIPOMOČKI

Kuhinjski pripomočki (*khuchlgschier*) so v inventarju zavedeni brez podrobne navedbe lokacije, bili so v kuhinji, ki se v popisu omenja zgolj enkrat. Največ je bilo različnih kotlov in posod, med materialom pa je prevladoval baker. Zavedeni so bili trije majhni bakreni kotli, dve ponvi oziroma posodi za peko tort (*tortten pfann*), dva možnarja s tolkaloma, velika bakrena skleda (*grosse khupfernes pekh*) ter oprema za peko mesa, in sicer tri nabodala (3 *prattspieß*), rešeto oziroma mreža za peko (*rost*) in železna veriga za ognjišče (*feuer khetten*). Pomivanju sta služila velik kotel (*grosser secht khesl*)¹²² in verjetno tudi bakreno vedro. Med pripomočki velja omeniti še tehtnico (*schnel wag*)¹²³ z utežjo 2 centa in 12 funtov (118,7 kg) ter dve siti za moko. V rubriki kuhinjska oprema so popisovalci navedli še posteljna grelca (2 *skhaldaleto*), dvanajst svečnikov (deset medeninastih in dva železna) ter medeninaste škarje za stenj (*liechtpinzen*).¹²⁴

¹¹⁰ Čeprav natančna vrsta merske enote ni opredeljena, gre najverjetneje za ljubljanski star, ki je imel okoli 106 litrov oziroma okoli 0,636 m³ prostornine. Skrinja bi morala imeti precej velike dimenzije in tudi v inventarju je označena kot takšna (*grosse traidt truhe*) (Vilfan, Prispevki, str. 42–49).

¹¹¹ Tu je prostorninska žitna merska enota zapisana v slovenski obliki. Računati moramo z ljubljansko oziroma kranjsko mero mernika, ki je bil enakovreden četrtini stara, torej približno 26,5 l (Vilfan, Prispevki, str. 44–46).

¹¹² Verjetno pravilno *Ausgreiter* (Grimm, *Deutsches Wörterbuch* 1, stolpec 874).

¹¹³ Prim. Grimm, *Deutsches Wörterbuch* 12, stolpec 1866.

¹¹⁴ Oznaka *zesiner negl* pomeni vrsto dvokrakih gradbenih žebeljev (*Ceseni*), ki so sodili v t. i. levantinski sortiment. Gre za žebelje, ki so jih vse do 19. stoletja množično izdelovali v žebeljarskih središčih na Slovenskem in izvažali v italijanske dežele (Gašperšič, *Vigenjc*, str. 43–47; Florjančič, *Žebelj in vijak*, str. 19–22).

¹¹⁵ SI AS I, šk. 238, zv. 4, f. 104–105.

¹¹⁶ Pravilno *Bottich* oziroma *Pottich*, kar Hudelja prevaja kot kad ali čeber. Gre za običajno leseno posodo brez ročajev, večjih ali srednje velikih dimenzij (Baraga, *Grad Mirna*, str. 14–15; Hudelja, *Nemško-slovenski*, str. 173).

¹¹⁷ Umivanje v kopalnih kadeh so v 16. stoletju začeli opuščati, zato je bila kopalna kad sredi 17. stoletja na Kranjskem razmeroma redek kos inventarja, vsaj med plemstvom. V primerih, ko je bila zavedena v zapuščinjskih inventarjih, je bilo njeno nahajališče podobno kot v Pittonovi hiši, torej med posodami z zeljem in repo (Štuhec, *Rdeča postelja*, str. 137–139).

¹¹⁸ Prim. Grimm, *Deutsches Wörterbuch* 3, stolpec 269.

¹¹⁹ SI AS I, šk. 238, zv. 4, f. 105.

¹²⁰ Pravilno *Zaum* (Hudelja, *Nemško-slovenski*, str. 1155).

¹²¹ SI AS I, šk. 238, zv. 4, f. 106.

¹²² Običajno je šlo za bakren kotel brez nog, ki je služil pomivanju, morda tudi pranju perila (Grimm, *Deutsches Wörterbuch* 15, stolpec 2797).

¹²³ Gre za preprosto vrsto drsne tehtnice, običajno z le eno utežjo, ki jo je mogoče hitro pomikati (Grimm, *Deutsches Wörterbuch* 15, stolpec 1310; Hudelja, *Nemško-slovenski*, str. 870).

¹²⁴ SI AS I, šk. 238, zv. 4, f. 106–107. Pravilno *Liechtputzen* (Grimm, *Deutsches Wörterbuch* 12, stolpec 889). V 17. stoletju so bili medeninasti svečniki že precej razširjeni, bistveno redkejši so bili srebrni, ki so pogosto nastopali v parih (Lozar Štamcar, *Stanovanjsko udobje*, str. 97).

Grelec za posteljo iz bakrene pločevine datira v 18. stoletje (Narodni muzej Slovenije, inv. št. N 7039, foto: Gašper Oitzl).

Ilustracija drsne tehtnice (schnellwag) v popisih orožarn Maksimilijana I. (Österreichische Nationalbibliothek, Cod. 10824, fol. 25).

PODSTREŠJE IN SHRAMBA

Popis se je nato nadaljeval na podstrešju, ki je bilo glede na navedbo lokacij očitno dvonivojsko. V prvi etaži podstrešja (*auf der ersten obern poden*) je zopet navedeno žito in drugi kmetijski pridelki.

Med žitom so bili trije merniki ajde in dva mernika prosa ter še ena prazna skrinja za žito. V zgornjem podstrešju (*auf der höchsten poden*) je Pitton hranil šest mernikov boba (*pann*), dva mernika orehov sta bila v manjši skrinji, v istem prostoru pa je bilo še enajst ustrojenih kožuhov (*gearbeithe fel*), od tega sedem kozličjih in štirje telečji. Nato je navedena še hrana v obokani shrambi za živi-

Medeninasti svečnik s škarjami za stenj, 17. stoletje (Narodni muzej Slovenije, inv. št. N 17730, 532, foto: Tomaž Lauko).

la (*speiß gwolbel*), kjer so hranili štiri kose slanine (4 *pachen spekh*)¹²⁵ in osem nabodal s prekajenim svinjskim ter govejim mesom (8 *speiß mit gesalchten schwainen vnd rindtfleisch*). V drugi sobi blizu stopnic je bila še velika skrinja za žito, v kateri so bili štirje stari ajde in dva mernika pšenice.¹²⁶

RAZNI DRUGI PREDMETI

Na različnih lokacijah po hiši in ob njej (*im haus herumb*) so komisarji našli še pet preprostih in tri dolge letve (*läustiel*), majhno bakreno skledo ter petnajst lepih kristalnih kozarcev (15 *schöne cristallen trinkhgleser*). Ker gre za reprezentančne izdelke iz dragocenega materiala,¹²⁷ je precej nenavadno, da so zavedeni brez natančne lokacije in poleg običajnih, vsakodnevnih predmetov. Na prav tako navedeni lokaciji je bila popisana vsebina škatle (*skhatl*), v kateri je bilo 322 gumbov različnih barv (sivi, zeleni, rjavi, beli in črni), večinoma izdelanih iz svile. Zraven škatle so bile še večje količine blaga, in sicer: 6 vatlov pozlačenih trakov blaga (*vngefer bei 6 elen gulden pösämän*),¹²⁸ 12 lotov različnih vrst barvane svile, 5 vatlov črnih in z zlatom vdelanih ozkih vrvic (5 *eln schwarz mit gold eingetragne schmale schnierlen*), dva ducata rjavih podsedelnih odej (*tscheprägen*),¹²⁹ 22 majhnih štren niti (22 *khleine zwirren strendlen*) in 9 ½ lotov črne fine svile (*vilasel seiden*). Poleg blaga je bilo še nekaj kosov pohištva, in sicer majhna in prazna pisalna miza s petimi predali,¹³⁰ majhna poslikana otroška skrinjica in dve prazni skrinji za tehtnico z zapahom. Zatem so navedeni še 4 vatli oranžne svilene tkanine (4 *elen pamarantschen farben fioret*),¹³¹ ustrojene kravja in dve telečji koži ter dva telečja kožuha. V bližini so bili še trije poslikani starinski glineni zaboji (3 *altvatterische gemahlte erdene khrieb*),¹³² v neki (pletene) košarici

(*khorbel*) pa je Pitton hranil približno 3000 ostrešnih žeblicev (*scharnegl*).¹³³

PRISTAVA

Popisu v kranjski hiši je sledil popis zapuščine na Pittonovi pristavi pred mestom. Tam so hranili pridelke košnje; do sredine avgusta so pokosili še otavo (*gruemath*).¹³⁴ Skupaj je bilo travnih pridelkov za 64 vozov (*fueder*),¹³⁵ pri čemer je prevladovalo seno (*hey*; 47 vozov). Poleg tega so popisali še dve različni vrsti slame (*fertig stro*, *schabstro*) in oves (*habern*). Pitton je na pristavi hranil lesene stavbne elemente, in sicer trinajst desk in štiri late, ter več kosov poljedelskega orodja in pripomočkov: brano (*eggen*),¹³⁶ vile za kidanje gnoja in spravlanje slame (*schtrogab*), grablje, dva zaboja za gnoj, kmečke sani (*paur schlitten*), verjetno namenjene transportu pokošenih pridelkov, velik sveder, sodarski nož (*raffmesser*),¹³⁷ železen drog, dva železna klina, manjši kramp (*ain halber khramp*) in par oj (*tayxell ain par*). K pristavi je najverjetneje sodil tudi vrt, na katerem je bilo posajeno predvsem *khellkhraut* (*völlig mit khellkhraut angesadt*),¹³⁸ tam pa so hranili tudi 16 starov apna (*khallich*), 20 žaganih desk in voz lat.¹³⁹

Pristavi sledi popis posesti na polju,¹⁴⁰ kjer sta bila vsaj dva kozolca (*harpfen*),¹⁴¹ na katerih so sušili pšenico in rž. Žito so sušili tudi v večjih kopah, ki so jih imenovali »skladanece« (*grosse schöber Scladaneze genandt*)¹⁴² – poleg dveh kop in pol pše-

125 V inventarju je lokacija zapisana kot *In der speiß Camer*, zavedena pa je med obema etažama podstrešja. Kljub temu lahko predvidevamo, da je šlo za zgolj eno in ne dve različni shrambi. Za prevod *pachen spekh* prim. Baraga, *Grad Mirna*, str. 14–15.

126 SI AS I, šk. 238, zv. 4, f. 107–108. Za prevod *gesalchten fleisch* oziroma *geselchtes* prim. Grimm, *Deutsches Wörterbuch* 5, stolpec 4025.

127 Čisto kristalno steklo so v Benetkah začeli izdelovati sredi 15. stoletja. V 17. stoletju je bila uporaba kristalnih kozarcev že razširjena tudi med plemstvom in meščanstvom na Slovenskem, a je še vedno šlo za dragocen material (Žvanut, *Od viteza*, str. 201–202; Kos, Največja, str. 196; Kos, *Steklo iz 15. in 16. stoletja*, str. 16).

128 Prim. Grimm, *Deutsches Wörterbuch* 13, stolpec 2009.

129 *Terminološki slovar*, s. v. podsedelna odeja.

130 Verjetno gre za kabinetno omarico, kot izraz »pisalna miza« razlaga Lozar Štamcar. To še toliko bolj velja v tem primeru, ko so navedeni tudi predali (Lozar Štamcar, *Shrambno pohištvo*, str. 90–91).

131 Grimm, *Deutsches Wörterbuch* 3, stolpec 1817.

132 Tërmin *khrieb* oziroma *Krippe* je imel več pomenov.

Lahko bi šlo za košaro, ki pa je običajno pletena in ne poslikana. Možen prevod bi bil tudi »zibelka« ali »jasli«, a so bile zibelke v 17. stoletju na Slovenskem še zelo redke, zato se tudi zaradi oznake, da gre za »starinski« predmet, zdi, da zibelka ni najustreznejša interpretacija (Grimm, *Deutsches Wörterbuch* 3, stolpca 754–755; *Deutsches Wörterbuch* II, stolpci 2320–2327; Lozar Štamcar, *Stanovanjsko udobje*, str. 108).

133 SI AS I, šk. 238, zv. 4, f. 108–110.

134 Prim. Hudelja, *Nemško-slovenski*, str. 438.

135 Vilfan, *Prispevki*, str. 69.

136 Gre za orodje z železnimi zobmi za rahljanje zemlje (SSK), s. v. brana).

137 Grimm, *Deutsches Wörterbuch* 14, stolpec 634.

138 Po vsej verjetnosti je šlo za neko vrsto zelja, čeprav gredo interpretacije podobnih tërminov v slovarjih bolj v smeri različnih cvetlic ali že pripravljenе zelenjave. Prim. Grimm, *Deutsches Wörterbuch* 10, stolpec 265; Grimm, *Deutsches Wörterbuch* II, stolpec 399; *Pfälzisches Wörterbuch* 14, stolpec 407.

139 SI AS I, šk. 238, zv. 4, f. III–III.

140 Tako kot posest na pristavi je tudi ta sklop v inventarju zaveden dvakrat, z dvema različnima pisavama. Ob prvi navedbi je sklop označen kot »imenje« (*im guld*), ob drugi pa kot »polje« (*im veldt*). Glede na popisane pritikline sklepamo, da je šlo za polje.

141 Gl. Hudelja, *Nemško-slovenski*, str. 460.

142 Grimm, *Deutsches Wörterbuch* 15, stolpec 1426; Hudelja, *Nemško-slovenski*, str. 871. Slovenski izraz »Skladaneze« je v obeh primerih zapisan v latinici in podčrtan.

nice so bile na polju tudi tri kope ječmena.¹⁴³ Na polju so bile tri njive, največja je bila imenovana »kos« (*grossen akher, stukh genandt*) in je obsegala 71 ogonov (*piffing*).¹⁴⁴ Med žitom je glavno mesto na vseh treh njivah zasedala ajda, na največji nekaj več kot polovico površine (45 ½ ogona), na drugi vseh 64 ogonov, na tretji pa je bilo z ajdo posajenih 28 od 32 ogonov. Preostali štirje so bili nasajeni z repo (*rueben*), s katero je bilo nasajenih tudi 6 ogonov na prvi njivi. Na slednji je bilo še 11 ½ ogona prosa in 8 ogonov *khelkhraut*. Pri tretji njivi je komisija zavedla, da jo je po Ulrikovi smrti pridobil (*an sich mütweis empfangen*) Peter Pitton. Njegovo sorodstveno razmerje do pokojnega ni zavedeno, morda celo namenoma.¹⁴⁵

HUBA

Popis inventarja se zaključuje s hubo Kutina. Najprej so navedli živali; Pitton je tam imel tri konje – eden je bil že star, dva pa sta bila označena kot dobra vlečna konja (*gutte zugross*) –, štirinajst krav,¹⁴⁶ bika in osem koz. Huba je bila opremljena z vozovoma, ki sta bila okovana z železom, plugom z vso opremo, brano, kladivoma, tesarskima sekirama (*holzhaggen*) in z dvojno gnojnih vil. Na kozolcu so sušili pšenico, rž in ječmen, na hubi so imeli nasajenih tudi 20 vrstic (*hüplein*)¹⁴⁷ boba in graha (*arbüsen*).¹⁴⁸

SKLEP

Višji rudarski sodnik Ulrik Pitton se v pisnih virih pojavlja razmeroma redko, zato je pri rekonstrukciji njegove življenjske poti zapuščinski inventar izjemnega pomena. S tega vidika je poveden predvsem popis pisne zapuščine, ki je obsegala 88 zaporednih števil dokumentov. Tej sledi popis premoženja v hiši in zemljiške posesti. Hiša v mestu Kranj je bila razmeroma velika, iz inventarja skupno število prostorov ni povsem jasno razvidno, saj so poimenovanja razmeroma nedoločna, pogosto se oznaka nekega prostora ponovi le delno. Sklepamo lahko, da je hiša poleg prostorov v kleti in podstrešja obsegala še štiri sobe (*camer*), dve manjši sobi (*camerl, khlein camer*), dve izbi (*stube*), dva študijska prostora in kuhinjo.

V bivalnih prostorih lahko najdemo trinajst različno velikih skrinj, v katerih je Pitton hranil oblačila, tekstilno blago in sveče, k temu pa moramo dodati še skrinje za žito v kleti. V celotni stavbi je imel štiri omare, v treh so bili pisni dokumenti, v eni pa ženska oblačila in kositrno posodje. Dva prostora sta bila reprezentančne narave, v prvem je stala kredenca z razstavljenimi majoličnimi krožniki, v veliki izbi, ki je verjetno služila tudi kot jedilnica, pa je bilo pet miz, na katerih je bilo 13 majolik (ročk za vino), ob mizah 18 stolov, prevlečenih z rdečim usnjem, na stenah je prostor krasilo še deset velikih slik. Mize so bile različnih oblik, velikosti in namembnosti; na dveh sta bili stari preprogi – ena je bila »nürnberška«, druga pa »turška«. Pitton je na različnih lokacijah v hiši hranil osem posteljnih ogródij s številnimi pernicami, vzglavniki in odejami, posteljnino pa je imel v veliki okovani skrinji. Oblačila so bila izdelana iz različnih vrst blaga, tudi dragocenejšega, precej kosov moških oblačil pa je bilo starih in slabše ohranjenih.

Če je posodje iz majolike služilo reprezentanci, je Pitton vsakodnevno uporabljal predvsem kositrno posodje, del tega je bil nekoč last njegove žene. Skupaj je bilo v hiši nekaj več kot 140 kg kositrnega posodja, predvsem ročke različnih velikosti, pa tudi skleda in krožniki. Posebno vrednost je imela srebrnina, ki je bila spravljena na varnem v okovani skrinjici in morda tudi zaklenjena. Poleg 23 srebrnih žlic in osmih kosov pivskega posodja, številni med njimi so bili v celoti ali delno pozlačeni, se je Pitton ponašal tudi s srebrno sladkornico. Med imenitnejšim posodjem velja izpostaviti še kristalne kozarce. Tudi druga stanovanjska oprema kaže na to, da je Pitton imel nekaj pod palcem, med drugim lepo število medenastih svečnikov. Kuhinjska oprema je vključevala predvsem bakrene kotle in skleda, ponev za peko tort in pripomočke za peko mesa.

Iz popisa je mogoče razbrati tudi njegove prehranjevalne navade. Živila, ki so bila navedena v večjih količinah, kot sta na primer vino in žito (pšenica, rž, proso in ječmen), so bila verjetno namenjena trgovini, v manjšem obsegu pa jih je imel tudi za lastno porabo. V ta namen je doma hranil bob, orehe in konzervirano meso (slanina ter prekajena svinjina in govedina). V posesti je poleg hiše imel tudi nekaj obdelovalne zemlje, in sicer hubo Kutino ter pristavo pred Kranjem, ki je vključevala polje s tremi njivami. Na pristavi so hranili predvsem seno in slamo, nekaj desk in lat ter poljedelsko orodje in pripomočke, med katerimi pa ni bilo kos. Sklepamo lahko, da je za košnjo trave najemal okoliške kmete. Žitne pri-

¹⁴³ Kopa je bila merska enota za slamo, običajno je obsegala 60 snopov (Vilfan, Prispjevki, str. 70).

¹⁴⁴ Bifang = ogon. Gre za del njive med razoroma (Hudelja, *Nemško-slovenski*, str. 163; *SSKJ*, s. v. ogon).

¹⁴⁵ SI AS I, šk. 238, zv. 4, f. 113.

¹⁴⁶ Krave so delili na mlekarice (*melch khüe*) in »jalove« oziroma tiste, ki niso dajale mleka (*gallkhüe*).

¹⁴⁷ Verjetno izvira iz *Hieb*, kar lahko v bavarskih narečjih pomeni tudi stezo med žitom, ki nastane med košnjo (*Bayerns Dialekte Online*, s. v. *Hieb*).

¹⁴⁸ SI AS I, šk. 238, zv. 4, f. 116.

delke so sušili na dveh kozolcih, sicer pa v kopah, na njivah je bila posajena pretežno ajda. Huba je bila namenjena tudi živinorejski dejavnosti, s petnajstimi glavami goveda in osmimi kozami.

Poveden pa je tudi pogled na sklope materialne kulture, ki jih Pitton ni imel (veliko) ali pa niso bili popisani. Njegova oborožitev je bila zelo osnovna, premogel je par pištol in dva palaša, morda pričakovan nabor za meščana in uradnika. Med pisno zapuščino ni zavedenega leposlovja, strokovnih in verskih literarnih del, z branjem katerih bi se Pitton izobraževal ali si krajšal čas. Gotovina je omenjena le na enem mestu, in sicer v skromni vsoti 22 krajcarjev.

ZAHVALE

Zahvale za pomoč pri transkripciji in prevajanju nekaterih tērminov iz obravnavanega pisnega vira dolgujem Veroniki Škofljanec Jagodic, mag., dr. Jerneju Kotarju, dr. Tomažu Lazarju (vsi NMS) in doc. dr. Žigi Zwitteru (FF UL).

FINANCIRANJE

Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega projekta Materialna kultura plemstva na Slovenskem v poznem srednjem in zgodnjem novem veku (J7-50216) ter raziskovalnega programa Predmet kot reprezentanca: okus, ugled, moč (Raziskave materialne kulture na Slovenskem) (P6-0282). Oba financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije.

IZJAVA O DOSTOPU DO RAZISKOVALNIH PODATKOV

Podatki, na katerih temelji ta članek, bodo posredovani na razumno zahtevo avtorju.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

NŠAL – Nadškofijski arhiv Ljubljana

ŽA Ljubljana – Sv. Nikolaj, Matične knjige

SI AS – Arhiv Republike Slovenije

AS 1, Vicedomski arhiv

AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko

AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko

AS 309, Zbirka zapuščinskih inventarjev Deželnega sodišča v Ljubljani

AS 1064, Zbirka plemiških diplom

AS 1073, Zbirka rokopisov

AS 1074, Zbirka urbarjev

LITERATURA

Baraga, France: *Grad Mirna v zapuščinskih inventarjih*. Mirna: Studio 5, 2006.

Baš, Angelos: *Oblačilna kultura na Slovenskem v 17. in 18. stoletju*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1992.

Blaznik, Pavle: Iz življenja loškega plemstva v 17. stoletju. *Loški razgledi* 17, 1970, str. 33–39.

Blaznik, Pavle: *Škofja Loka in loško gospostvo 973–1803*. Škofja Loka: Muzejsko društvo, 1973.

Bučič, Vesna: Stanovanjska kultura na Slovenskem v obdobju baroka. *Argo* 36–37, 1994, str. 4–12.

Bučič, Vesna: Stanovanjska kultura na Slovenskem v obdobju gotike in renesanse. *Argo* 35, 1993, str. 7–17.

Bučič, Vesna: *Ure skozi stoletja*. Ljubljana: Narodni muzej, 1990.

Fabjančič, Vladislav: *Zgodovina ljubljanskih sodnikov in županov 1269–1820*. 3. zvezek, *Župani in sodniki (1605–1650)*. Ljubljana: ZAL, 2005 (Ljubljanski sodniki in župani, Gradivo in razprave, 28).

Florjančič, Saša: *Žebelj in vijak. Začetki industrije v Kropi*. Vigenjc. Glasilo Kovaškega muzeja v Kropi, 12. Radovljica: Muzeji radovljiške občine, 2012.

Frank, Karl Friedrich von: *Standeserhebungen und Gnadendakte für das Deutsche Reich und die Österreichischen Erblande bis 1806 sowie kaiserlich österreichische bis 1823 mit einigen Nachträgen zum »Alt-Österreichischen Adels-Lexikon« 1823–1918*. Band 2. Senftenegg: Selbstverlag Schloss Senftenegg, 1970.

Gašperšič, Jože: *Vigenjc. Vodnik po zgodovinskih žebjarstvih kovačnicah v Kamni Gorici, Kolnici, Kropi in Železnikih*. Ljubljana: Tehniški muzej Slovenije, 1956.

Golec, Boris: *Adam Bohorič, Jurij Dalmatin in mesto Krško v 16. stoletju*. Ljubljana: Založba ZRC, 2024 (Thesaurus memoriae. Opuscula, 11). DOI: <https://doi.org/10.3986/9789610509011>

Golec, Boris: Posebnosti nastanka in razvoja fužinarskega trga Bela Peč. *Kronika* 64, 2016, št. 3 (Iz zgodovine Zgornje Gorenjske), str. 389–412.

Golec, Boris: Valvasorjev izvor, družina in mladost – stare neznanke v novi luči (1. del). *Kronika* 61, 2013, št. 1, str. 5–66.

Haedeke, Hanns-Ulrich: *Zinn. Zentren der Zinngießerkunst von der Antike bis zum Jugendstil*. Hanau: Verlag Werner Dausien, 1973.

Hudelja, Niko: *Nemško-slovenski zgodovinski slovar*. Ljubljana: Založba Univerze, 2024. DOI: <https://doi.org/10.4312/9789612973148>

Koblar, Anton: Ljubljancani 17. stoletja. *Izvestja muzejskega društva za Kranjsko* 10, 1900, št. 5–6, str. 179–239.

Koblar, Anton: Zgodovina železarstva na Kranjskem. *Letopis matice Slovenske* (ur. Anton Bartel). Ljubljana: Matica Slovenska, 1892, str. 178–200.

Kos, Dušan: *Franc Henrik Raigersfeld. Dnevnik 1697–1759*. Ljubljana: Založba ZRC, 2024. DOI: <https://doi.org/10.3986/9789610508304>

Kos, Franc: *Doneski k zgodovini Škofje Loke in njenega okraja*. Ljubljana: Matica Slovenska, 1894.

Kos, Mateja: »Največja sovražnica človekovega zdravja je nezmernost«. Hrana in posoda – značilnosti 17. stoletja = »The Greatest Enemy to Health is Immo-

- deration». Food and Tableware – Characteristics of the Seventeenth Century. *Theatrum vitae et mortis humane = Prizorišče človeškega življenja in smrti = The Theatre of Human Life and Death: Podobe iz 17. stoletja na Slovenskem = Images from the Seventeenth Century in Slovenia. Razprave* (ur. Maja Lozar Štamcar in Maja Žvanut). Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2002, str. 187–211.
- Kos, Mateja: Majolika na Slovenskem. *Argo* 49, 2006, št. 2, str. 25–30.
- Kos, Mateja: *Steklo iz 15. in 16. stoletja = 15th and 16th Century Glass*. Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2007 (Viri. Gradivo za materialno kulturo Slovencev, 6).
- Kos, Mateja: Zgodovina majolike in fajanse = The History of Maiolica and Faience. *Slovenska majolika = Slovenian Maiolika* (ur. Saša Rudolf). Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2020, str. 19–47.
- Košak, Tina: *Žanrske upodobitve in tihožitja v plemiških zbirkah na Kranjskem in Štajerskem v 17. in 18. stoletju* (doktorska disertacija). Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za umetnostno zgodovino, 2011.
- Lačen Benedičič, Irena in Mugerli, Marko: Zoisi – lastniki fužin. *Zois. Študije* (ur. Luka Vidmar). Ljubljana: Založba ZRC, 2025, str. 431–445 (Apes academiae, 5). DOI: <https://doi.org/10.3986/9789610509578>
- Lozar Štamcar, Maja: Shrambno pohištvo v plemiških zapuščinskih inventarjih 17. in 18. stoletja na Slovenskem. *Kronika* 40, 1992, št. 2, str. 88–97.
- Lozar Štamcar, Maja: Stanovanjsko udobje v 17. stoletju na Slovenskem = Domestic Comfort in Seventeenth Century Slovenia. *Theatrum vitae et mortis humane = Prizorišče človeškega življenja in smrti = The Theatre of Human Life and Death: Podobe iz 17. stoletja na Slovenskem = Images from the Seventeenth Century in Slovenia. Razprave* (ur. Maja Lozar Štamcar in Maja Žvanut). Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2002, str. 91–129.
- Müllner, Alfons: *Geschichte des Eisens in Krain, Görz und Istrien von der Urzeit bis zum Anfänge des XIX. Jahrhunderts*. Wien: Halm und Goldmann, 1909.
- Oitzl, Gašper: »Srebro malega človeka« v Narodnem muzeju Slovenije. *Historiat zbirke kositra. Kronika* 71, 2023, št. 2, str. 335–366. DOI: <https://doi.org/10.56420/Kronika.71.2.07>
- Oitzl, Gašper: *Od rude do železa. Železarjenje na Slovenskem do konca 16. stoletja*. Ljubljana: Slovenska matica, 2024 (Razprave in eseji, 84).
- Oitzl, Gašper: Rudarski redi kot vir za raziskave zgodovine železarstva na Slovenskem. *Historični seminar 15* (ur. Katarina Šter in Mojca Žagar Karer). Ljubljana: Založba ZRC, 2025, str. 9–29. DOI: https://doi.org/10.3986/9789610509554_01
- Preinfalk, Miha: *Plemiške rodbine na Slovenskem. 17. stoletje. I. del, Od Billichgrätzov do Zanettijev*. Ljubljana: Viharnik, 2014 (Blagoslovljeni in prekleti, 4).
- Škofljanec Jagodic, Veronika: Premoženje treh plemkinj na Kranjskem ob koncu 17. stoletja. *Kronika* 71, 2023, št. 2, str. 277–292. DOI: <https://doi.org/10.56420/Kronika.71.2.03>
- Štuhec, Marko: *Rdeča postelja, ščurki in solze vdove Prešeren. [Plemiški zapuščinski inventarji 17. stoletja kot zgodovinski vir]*. Ljubljana: ŠKUC, Znanstveni inštitut FF, 1995 (Studia humanitatis. Apes, 1).
- Valentinitsch, Helfried: *Deželnoknežji rudnik živega srebra Idrija v obdobju med letoma 1575 in 1659. Proizvodnja, tehnika, pravne in socialne razmere, obratovalna sredstva, trgovanje z živim srebrom* [Das landesfürstliche Quecksilberbergwerk Idria 1575–1659] (prev. Alfred Leskovec). Ljubljana, Idrija: Slovenska matica, Center za upravljanje z dediščino živega srebra, 2020.
- Valvasor, Johann Weichard: *Die Ehre deß Hertzogthums Crain*. Nürnberg, 1689.
- Vilfan, Sergij: Prispevki k zgodovini mer na Slovenskem s posebnim ozirom na ljubljansko mero (16.–19. stoletje). *Zgodovinski časopis* 8, 1954, str. 27–86.
- Žargi, Matija: *Kositer na Slovenskem. Obrt in izdelki*. Ljubljana: Narodni muzej, 1981.
- Žmuc, Irena: Zapuščina grofa Janeza Andreja Aueršperga. *Kronika* 51, 2003, št. 3, str. 249–266.
- Žontar, Josip: *Zgodovina mesta Kranja*. Kranj: Skupščina občine, 1982.
- Žvanut, Maja: *Od viteza do gospoda*. Ljubljana: Viharnik, Znanstveni inštitut FF, 1994.

SPLETNE STRANI

Bayerns Dialekte Online

<https://bdo.badw.de/> (dostop: 18. 9. 2025)

Fran.si

Pleteršnik, Maks: *Slovensko-nemški slovar*:

https://www.fran.si/iskanje?View=1&Query=*%&Al-l=*%&FilteredDictionaryIds=136 (dostop: 3. 9. 2025)

Slovensko-nemško-latinski slovar po rokopisnem slovarju Hipolita Novomeškega Dictionarium trilingue (1711–1712): z listkovnim gradivom Jožeta Stabeja.

https://www.fran.si/iskanje?View=1&Query=*%&Al-l=*%&FilteredDictionaryIds=224 (dostop: 1. 9. 2025).

SSKJ = Slovar slovenskega knjižnega jezika

https://www.fran.si/iskanje?View=1&Query=*%&Al-l=*%&FilteredDictionaryIds=133 (dostop: 4. 9. 2025)

Terminologične

Bokal, Ljudmila in Bučić, Vesna in Lazar, Tomaž in Lozar Štamcar, Maja: *Terminološki slovar uporabne umetnosti*. DOI: <https://doi.org/10.3986/978-961-254-812-4> (dostop: 4. 9. 2025)

Wörterbuchnetz

Grimm, Jacob in Grimm, Wilhelm: Deutsches Wörterbuch: <https://woerterbuchnetz.de/?sigle=DWB&lemid=A00001> (dostop: 13. 9. 2024)

Pfälzisches Wörterbuch:

<https://woerterbuchnetz.de/?sigle=PfWB&lemid=A00001> (dostop: 18. 9. 2025)

SUMMARY

Probate Inventory of the Senior Mining Magistrate Ulrich Pitton

Ulrich Pitton was the seventh consecutive senior mining magistrate in Carniola and Gorizia, holding this function between 1616 and 1634. Probably a native of Krško (Ger. *Gurkfeld*), he spent most of his life in the town of Kranj (Ger. *Krainburg*), where he was also a burgher. The information available suggests that he was a merchant trading mostly in wine, wheat, and cloth. He died on 17 July 1635, and less than a month later, on 14 August, a probate inventory was made of his house in Kranj, his *meierhof* outside of the town, and his farm in an unknown location but very likely also situated in the town's vicinity. In addition

to a cellar, a two-level attic, and a kitchen, the house comprised ten other spaces, two classifiable as representative rooms. Pitton left eighty-eight sequentially numbered documents, a considerable quantity of case furniture, predominantly chests, as well as four cupboards. The main room, which likely served as the dining room, featured five tables completed by eighteen chairs or armchairs covered in red leather, and its walls were adorned by ten paintings. Pitton primarily used pewterware on a daily basis, while maiolica plates and jugs mainly served representational purposes; silverware was kept in a small iron-bound chest. Other noteworthy pieces of tableware were crystal glasses. There were eight bed frames in the house, along with down mattresses, pillows, and blankets. Bed linen was kept in a large, iron-bound chest. Clothes were made from a wide array of fabrics; in addition to exquisite garments, there were several pieces of old and poorly maintained items of clothing. The probate inventory lists no literary and religious writings, and on his death, Pitton likewise kept little cash in the house. His kitchenware comprised copper cauldrons and bowls, as well as a cake pan and meat roasting utensils. His cellar, attic, and pantry were stocked up with wine and wheat, which were most probably destined for trade, and provisions for his own consumption: legumes, walnuts, and canned meat.

VERONIKA KOS*

Žensko nasilje in medosebne sovražnosti v zapisnikih trškega sveta Lenart (1640–1740)

IZVLEČEK

Članek obravnava »vsakdanje« medosebne spore, ki so izbruhnili v nasilje, protokolirane v zapisnikih trškega sveta Lenart v Slovenskih goricah v obdobju 1640–1740, pri čemer se osredotoča na vlogo žensk v sovražnostih v manjšem urbanem naselju. Njihova analiza se je izkazala kot ključna ne le za preučevanje »ženskih« sovražnosti, temveč tudi za ustrezno razumevanje takratnih družbenih odnosov in spolnih vlog. Vloga žensk v sporih in njihovem reševanju je bila sicer praviloma drugačna od moške; v ohranjenih virih je neredko v ozadju, toda zato še zdaleč ni zanemarljiva – članek med drugim izpodbija predstavo o (upo)rabi nasilja kot izključno moški domeni.

KLJUČNE BESEDE

zgodovina žensk, družbena zgodovina, spolne vloge, sovražnost, nasilje, čast, trški svet, Lenart v Slovenskih goricah, 17. stoletje, 18. stoletje

ABSTRACT

FEMALE VIOLENCE AND INTERPERSONAL ENMITIES IN THE LENART MARKET TOWN COUNCIL REGISTERS (1640–1740)

This article examines 'everyday' interpersonal disputes that escalated into violence, documented in the market town council registers of Lenart v Slovenskih Goricah between 1640 and 1740, with particular emphasis on the role that women played in enmities in a small urban settlement. The analysis has proven vital not only for understanding 'female' enmities, but also for gaining a more nuanced insight into the societal dynamics and gender roles of the period. The role of women in disputes and their settlements was typically distinct from that of men; while often relegated to the background in the sources, it was far from insignificant. The article thus also challenges the perception that the use of violence was an exclusively male domain.

KEYWORDS

women's history, social history, gender roles, enmity, violence, honour, market town council, Lenart v Slovenskih Goricah, seventeenth century, eighteenth century

* asist., mlada raziskovalka, Inštitut IRRIS za raziskave, razvoj in strategije družbe, kulture in okolja, Marezige, veronika.kos@irris.eu, ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-0846-4873>

UVOD

Zaradi ponavljajočega se prerekanja (*strittigh-khait*) je v začetku marca 1648 Marija, žena Hansa Reithlesneka, na trškem sodišču Lenart v Slovenskih goricah vložila tožbo proti neimenovani ženi Gregorja Novaka.¹ Že leto prej se je Marija nad njenim neprimernim vedenjem pritožila oblastem, ki so takrat skušale doseči poravnavo in pomiritev med sprtima stranema. Ker pa naj bi jo obtožena še naprej žalila in ji brez utemeljenega razloga povzročala nemir, je Marija zahtevala izvršitev kazni. Zaradi neposlušnosti in vztrajnega spornega vedenja je bila Novakova žena obsojena na dvodnevno ječo. Sprti strani sta morali druga drugi izreči javno opravičilo, ob morebitnem ponovnem izbruhu sovražnosti pa je kršiteljici grozila denarna kazen v višini dveh zlatih dukatov.²

Primer ponazarja pomen pojma sovražnosti (lat. *inimicitia*, nem. *Feindschaft*), ki v tem kontekstu ne označuje le čustva jeze (lat. *ira*, nem. *Zorn*) ali sovraštva (lat. *odio*, nem. *Haß*), temveč celosten odnos vzajemnega nasprotovanja med posamezniki, rodbinskimi ali drugimi skupinami, kot sinonim za spor.³ Kot nasprotje dobrega sosedstva, posvetnega in krščanskega ideala, ki je člane predmodernih lokalnih skupnosti, tudi v Lenartu, nagovarjal k »lepemu [...], mirnemu in [dobro]sosedskemu«⁴ sobivanju, v primeru spora pa težil k njegovi mirni rešitvi, s poudarkom na pomiritvi in poravnavi med »jeznimi«, tj. sprtimi oziroma sovražnimi stranmi.⁵

Raziskave, ki se osredotočajo na slovenski prostor v srednjem in zgodnjem novem veku, so že pokazale, da so ženske, kljub morebitnim ekonomskim in pravnim omejitvam ter patriarhalni hierarhiji spolov, aktivno in samostojno nastopale tako v civilnih kot kazenskih pravnih postop-

kih.⁶ Posebna pozornost je bila doslej posvečena zakonskemu oziroma družinskemu nasilju⁷ ter tipičnim ženskim deliktom, na primer detomoru.⁸ Z izjemo nekaj študij, ki se osredotočajo predvsem, čeprav ne izključno, na verbalne spore, pa je bilo v slovenskem zgodovinopisju bistveno manj pozornosti namenjene ženskim nasilnim medosebnim sovražnostim, ki izhajajo iz zasebnih konfliktov zunaj zakonske sfere.⁹

Pričujoči članek, ki analizira zapisnike trškega sveta Lenart v Slovenskih goricah iz obdobja 1640–1740,¹⁰ dopolnjuje dosedanje študije osrednjeslovenskega in primorskega prostora o vsakdanjih medosebnih sporih in sovražnostih nepriviligiranih slojev. Protokoli trga Lenart kljub posameznim raziskavam¹¹ v zgodovinopisju še niso bili predmet poglobljene obravnave. Popolnoma pa je izostala analiza vsakdanjih medosebnih sporov v takratni lenarški skupnosti,¹² ki je ključna za razumevanje tedanjih družbenih odnosov in spolnih vlog. Namen te razprave je dopolniti raziskave o vlogi žensk in njihovega nasilja v medosebnih sovražnostih v manjših urbanih naseljih na predmodernem Slovenskem ter v primerljivem širšem prostoru,¹³ s čimer članek

1 Ženske so v zapisnikih lenarškega trškega sveta poimensko omenjene redko. Obravnave so predvsem kot »hči X«¹ (tochter), »žena Y«² (ehefrau, ehewierthin, weib, hausfrau, hauswierthin) ali »vdova Z«³ (wittib).

2 SI PAM 3, Trg Lenart v Slovenskih goricah, knj. 5, fol. 16v, 2. marec 1648.

3 Carroll, *Enmity*, str. 1; Oman, *Sosedje in sovražniki*, str. 975. O konceptu sovraštva in njegovih ključnih sopomenkah, pomembnih za razumevanje medosebnih sporov in družbenih odnosov v zgodnjem novem veku Notranji Avstriji med neplemiškim prebivalstvom, gl. Oman, *Law and Emotion*, str. 1–20.

4 »[D]en 10 jenner ist ein ganz erb. mag. rath. vnd ein ganz ehr-samb gemain der burgerschafft auch dem rathhauß gewest vnd hat man wie vor alters hero der burgerschafft vorgetragen das sie schen ainig, fridlich vnd nachbarlich mitainander leben sollen« (SI PAM 3, Trg Lenart v Slovenskih goricah, knj. 5, fol. 123v, 10. januar 1707).

5 »[...] wie vor alters her, der ganzen burgerschafft vorgetragen, von ainer oder den anderen ein zorn hette, sich zu vergleichen [...]« (SI PAM 3, Trg Lenart v Slovenskih goricah, knj. 5, fol. 119v, 5. marec 1705).

6 Mihelič, *Srednjeveška Tržačanka*, str. 95–98; Mihelič, *Odnos oblastnih ustanov*, str. 343–347; Mihelič, *Ženska čast*, str. 29–40; Mihelič, *Udeležba žena*, str. 45–55; Mihelič, *Srednjeveška Pirančanka*, str. 61–88; Škrubej, *Položaj žensk*, str. 89–116; Zadel, »Ano črešnjo jo je ubil!«, str. 155–179; Hammer-Luza, *Die Stellung der Frau*, str. 184–187; Kambič, *Kazenskopravni položaj*, str. 36–55.

7 Kos, *Zgodovina morale I*, str. 221–237; Kos, *Zgodovina morale 2*, str. 173–215.

8 Čeč, »Svoje prsi«, str. 293–300; Čeč, *Nasilne detomorilke*, str. 415–440.

9 Čeč, *Funkcije govoric*, str. 703–728; Kos, *Zgodovina morale 2*, str. 215–221; Darovec, *Faciamus vindictam*, str. 661–664, 668 in 684–686; Darovec, *Keine Blutrache*, str. 736; Darovec, *Vendetta in Koper*, str. 35, 52–53, 122 in 129–130; Darovec, *Blood Feud*, str. 62, 64 in 80–81; Ergaver, *Pomiritev*, str. 109–110, 118 in 120; Ergaver, »First My Brother«, str. 186 in 191–192; Oman, *Enmities and Peacemaking*, str. 693–694; Oman, *Maščevanje na Slovenskem*, str. 161, 183 in 192–193; Oman, *Sosedje in sovražniki*, str. 993–1005 in 1007; Oman, *Enmity After the Feud*, str. 547, 561–562, 565–566 in 573.

10 V fondu Trg Lenart v Slovenskih goricah, ki ga hrani Pokrajinski arhiv Maribor, so ohranjene tri knjige zapisnikov trškega sveta od leta 1640 do leta 1850. Ta študija analizira (v celoti) peto in (delno) šesto knjigo. Za določena leta ni zavedenih sporov, nekatere zadeve pa niso ohranjene v celoti.

11 Hernja Masten, Trg Sv. Lenart, str. 31–37; Horvat, *Fond Trg Lenart*, str. 137–159.

12 Ožbolt Ilaunig (1876–1945), sodnik in pisatelj, ki je deloval v Lenartu (1908–1945), se je tematike bežno dotaknil v svojem delu *Kronika Sodnije Sv. Lenart* (1923).

13 Sporom v manjših mestih so se posvetile posamezne avstrijske študije, ki pa niso osredinjene na žensko participacijo, hkrati pa ne obravnavajo notranjeavstrijskega prostora. Prim. Czwik et al., *Ehre*, str. 62–90; Heidegger,

Grad Hrastovec v poznem 17. stoletju (Vischer, *Topographia Ducatus Stiriae*, sl. 154).

dopolnjuje tudi evropske študije. Prispevek s tem izpodbija globoko zakoreninjeno predpostavko, da je (bilo) nasilno vodenje medosebnih sporov moška domena.

ZGODOVINSKI ORIS

Leta 1447 je Andrej Holeneški dosegel, da je hrastovsko gospostvo dobilo pravico do visokega sodstva, Lenart pa potrditev trških pravic.¹⁴ S to pridobitvijo sta se v trgu začela razvijati sodstvo in uprava. Pod jurisdikcijo lenarške trške sodnije so spadali še Spodnja in Zgornja Radehova ter Spodnji in Zgornji Žerjavci. Trški sodnik, ki je prvič posredno omenjen že leta 1332, izrecno pa leta 1528, je bil praviloma ugleden tržan, vešč pisanja in dober poznavalec trških pravic. Za obdobje enega leta so ga volili tržani, potrjeval pa ga je hrastovski zemljiški gospod, ki mu je bil trg podrejen. Kot ugotavlja Mojca Horvat, so volitve prvotno potekale na dan sv. Lucije, tj. 13. decembra, od leta 1655 dalje pa 21. decembra, ko goduje sv. Tomaž.

Ožbolt Ilaunig je institucijo označil kot izrazito patriarhalno, saj naj bi »v tedanjih časih odločali o postavnih zastopih samo moški«.¹⁵ Vendar

Mojca Horvat dokazuje, da so se lahko volitev udeležile tudi ženske. Seznam tržanov z volilno pravico iz leta 1783 poleg 51 moških namreč navaja tudi tri ženske.¹⁶ Prav zaradi tega je Lenart vreden študije.

Obravnavano obdobje sovpada z zadnjo fazo tridesetletne vojne ter s časom po drugem vseslovenskem kmečkem uporuh kot eno njenih posledic, vrhuncem (proti)čarovniških procesov in z obdobjem več hujših epidemij kuge, tudi v širši lenarški okolici (1641–1650, 1651–1675, 1678–1683 in 1710–1712).¹⁷ Gre za dogajanje, ki je ob težkih ekonomskih razmerah še dodatno zaostrovalo družbene napetosti in posledično vsakdanje medosebne odnose.

NASILJE IN MEDOSEBNE SOVRAŽNOSTI V ZAPISNIKIH TRŠKEGA SVETA

Zaradi prevladujočega kvantitativnega pristopa in osredotočenosti na težje nasilne delikte (uboj ali umor), ki veljajo za posebej primerne za diahrono in sinhrono obravnavo problematike, zgodovinopisje vlogo žensk(e) v medosebnih

Soziale Kommunikationsräume, str. 175–199; Hohkamp, Grausamkeit blutet, str. 59–79; Krug-Richter, Von nackten Hummeln, str. 269–307; Scheutz, Zwischen Schlägen, str. 169–186.

¹⁴ Koropec, Srednjeveški Hrastovec, str. 49.

¹⁵ Ilaunig, *Kronika Sodnije*, str. 54; Horvat, Fond Trg Lenart, str. 141–142.

¹⁶ Posameznice so navedene le poimensko. Ni natančneje zabeleženo, ali gre za vdove ali plačnice davkov. Horvat sklepa, da so ženske, kadar so nastopale kot nosilke gospodinjstva (na primer po moževi smrti), lahko volile (SI PAM 3, Trg Lenart v Slovenskih goricah, knj. 6, 28. julij 1783; gl. Horvat, Fond Trg Lenart, str. 141–142).

¹⁷ Koropec, *Mi smo tu*; Košir, Čarovniški procesi, str. 93–107; Travner, *Kuga*, str. 64–65, 114 in 130.

sovražnostih praviloma vidi kot omejeno na verbalno nasilje in sovražne geste.¹⁸ Spol pri tem ni bil vključen kot kategorija zgodovinske analize.¹⁹ Toda majhen delež žensk, odgovornih za težja kazniva dejanja (lat. *causae maiores*), ne sme voditi k zaključkom o nenasilnosti žensk.²⁰ Preučevanje ženskih medosebnih sporov namreč zahteva tako drugačne metodološke pristope kot drugačen nabor virov.

Ženske so svoje spore praviloma reševale na nižjih sodiščih in z neformalnimi praksami. Kot ključnega pomena se je izkazala analiza (pre)pozgo zanemarjenih lažjih kaznivih dejanj (lat. *causae minores*), ki omogoča ne le ustreznejši vpogled v vlogo žensk v vsakdanjih medosebnih sovražnostih, temveč tudi celovitejše razumevanje dinamike sporov in družbenih vzorcev v predmodernih skupnostih.²¹

Reševanje konfliktov je pogosto potekalo v prepletu formalnih in neformalnih mehanizmov,²² večina manjših sporov pa je bila poravnana izvensodno.²³ Tožba je v skladu z načelom o »ohranjanju sloge« veljala za neučinkovit pristop k pomiritvi sovražnosti. Hkrati je bilo treba za vložitev tožbe plačati nekaj denarja,²⁴ zato zlasti za revnejše pravdarje tožbe nikoli niso bile trivialne, čeprav se lahko sporna zadeva z današnjega vidika zdi takšna. Tožba je pogosto pomenila obliko prisile za izvensodno poravnavo in pomiritev oziroma zadnjo možnost za razrešitev spora. V podeželskih skupnostih so bile neformalne oblike reševanja konfliktov iz različnih razlogov²⁵ še pogostejše kot v mestih, kjer pa je bila njihova vloga vse prej kot zanemarljiva.²⁶ V primerih zmerjanja, groženj, (raz)žalitve časti ali lažjih fizičnih napadov kot odrazov stanja sovražnosti, v katere so bile najpogostejše vpletene ženske, do tožbe velikokrat sploh ni prišlo.²⁷ Kot opozarja Dragica Čeč, je upoštevanje pogostosti nefor-

malnih mehanizmov vodenja in reševanja sporov metodološko nujno,²⁸ saj lahko nizek delež primerov v ohranjenih virih daje zavajajočo sliko o dejanski vpletenosti žensk.

Zapisniki trškega sveta Lenart večinoma beležijo kupne in zakonske pogodbe, cenitve, zapuščine ter druge zadeve, ki bi jih danes uvrstili v področje civilnega prava. Hkrati je bil trški sodnik pristojen za zaslišanje obtožencev v primerih lažjih kaznivih dejanj, kot so žalitve, pretepi in manjše tatvine.²⁹ Med letoma 1640 in 1740 so zapisniki protokolirali 33 različnih primerov nasilnih medosebnih sovražnosti.³⁰ V 17 primerih (51,5 %) so bile v te spore na različne načine vpletene ženske. Njihova vloga ni bila omejena le na (pasivne) žrtve – sedem primerov –, temveč so delovale tudi kot aktivne in samostojne akterke, celo kot pobudnice nasilja. Takšno vlogo so imele v desetih primerih, pri čemer zapisniki v šestih primerih jasno navajajo, da je spor sprožila prav ženska.

V članku analizirane sovražnosti zajemajo zlasti verbalno nasilje – govorice, obrekovanja, zmerjanja in (raz)žalitve časti –, ki je neredko preraslo v lažje fizično nasilje. Vsakdanje medosebne sovražnosti je namreč treba obravnavati kot stopnjujoč se, skoraj ritualiziran proces.³¹ V zapisnikih je za obravnavano stoletno obdobje ohranjenih 25 primerov verbalnih in 17 primerov fizičnih spopadov. V desetih primerih se je verbalni spor sprevrgel v fizičnega.

Ženske so bile vpletene v 13 verbalnih in devet fizičnih sporov. Posebej izstopa šest primerov, v katerih so zapisniki jasno zabeležili, da je bila pobudnica spora ženska. V dveh od njih je prav ženska sprožila eskalacijo iz verbalnega v fizično nasilje. Enkrat je šlo za spor med ženskama, drugič pa za spor med moškim in žensko. Kadar je bil pobudnik spora moški, je verbalno nasilje preraslo v fizično v osmih protokoliranih primerih. V večini teh primerov (šest) je šlo za spore med moškimi, le v dveh primerih pa za spor med moškim in žensko.

Glede na (ne)ohranjenost tovrstnih protokolov za slovensko Štajersko³² je tudi razmeroma majhen vzorec pomemben nabor primerov za ra-

18 Lesnick, *Insults*, str. 76; Strocchia, *Gender*, str. 53–54.

19 Wallach Scott, *Gender*, str. 1053–1075; Wallach Scott, *Unanswered Questions*, str. 1422–1429.

20 Dean in Lowe, *Writing the History*, str. 2–3; Kilday, *Women*, str. 33 in 57.

21 Hurl-Eamon, *Gender*, str. II, 67, 70 in 126; King, *Crime*, str. 202–210; Gray, *Crime*, str. 9, 78 in 170–171; Jones, *Gender*, str. 8.

22 Dinges, *The Use of Justice*, str. 167–175; Roodenburg, *Social Control*, str. 154.

23 Schmidt-Voges in Simon, *Managing Conflicts*, str. 451–453.

24 Prim. Oman, *Sosedje in sovražniki*, str. 1001.

25 Na primer manjša mobilnost prebivalstva, šibkejša prisotnost in vpliv formalnega sodstva ter ekonomski vzrok, saj so neformalne prakse pomenile cenejšo in hitrejšo alternativo tožbi (Shoemaker, *Prosecution and Punishment*, str. 90–94).

26 Faggion, *Violence*, str. 225; Dinges, *Justiznutzungen*, str. 513–515.

27 Capp, *When Gossips Meet*, str. 185–186, 205 in 218.

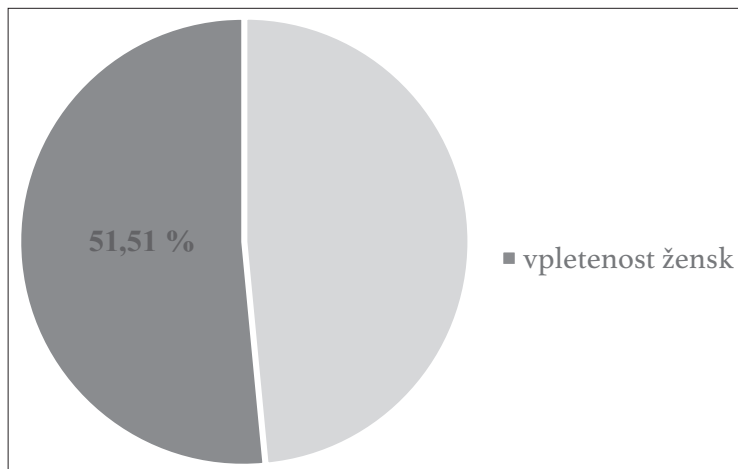
28 Čeč, *Funkcije govoric*, str. 706.

29 Ilauinig, *Kronika Sodnije*, str. 48 in 51; Hernja Masten, *Trg Sv. Lenart*, str. 32–34; Horvat, *Fond Trg Lenart*, str. 140–148.

30 Civilno- in kazenskoopravni spori se niso (nujno) pojavili kot strogo ločene kategorije, temveč so se v praksi pogosto prepletali, saj so lahko tudi na videz nepomembni spori prerasli v resne sovražnosti ter s tem ogrozili dobrososedske odnose in slogo v skupnosti (Oman, *Sosedje in sovražniki*, str. 975).

31 Prim. Beuke, »In guter zier«, str. 119–156.

32 Izjema so še protokoli trških sodišč Vuzenica in Ljutomer.

Vpletenost žensk (%) v spore v zapisnikih lenarškega trškega sveta v letih 1640–1740.

zumevanje medosebnih sovražnosti, ki so prešle v nasilje in v katerih so aktivno sodelovale ženske.

VERBALNO NASILJE

V zapisnikih lenarškega trškega sveta je verbalno nasilje zabeleženo na različne načine: *grobe iniurj*, *groben worth*, *iniury*, *iniury wortt*, *inruieren vnd schimpflichen redten*, *schmach*, *schmach reden*, *schmach worth*, *spottlichen iniurij reden*, *ubelen reden*, *yblen worth*. Gre za obilje sinonimov, ki je bilo v tedanjem pravnem jeziku prej pravilo kot izjema. Tožbe so bile precej pogoste. Pojem časti v predmodernih skupnostih namreč ni bil samo ideal, temveč osrednji simbolni kapital posameznikov in družin,³³ neločljivo povezan z njihovim družbenim in ekonomskim položajem ter s tem z njihovim preživetjem, torej predpogoj za dobro življenje v skupnosti. Zato žalitve niso bile le »prazne besede«, ki bi jih bilo mogoče prezreti, temveč neposreden napad na nasprotnikovo osebo, ki je zahteval povračilo.³⁴ V zgodnjem novem veku so bili *grehi jezika* (na primer opravljanje, obrekovanje, grajanje in žaljenje)³⁵ v določenih okoliščinah obravnavani kot (lažje) fizično nasilje³⁶ in temu ustrezno sankcionirani.³⁷

Raziskave družbenih zgodovinarjev so pokazale, da so vsi družbeni sloji razumeli in uporabljali t. i. igro žalitev, ki je sledila strogim pravilom, določenim glede na družbeni status, spol in siceršnji širši družbenopolitični kontekst. Ritualiziran jezik sramotenja je bil neformalno, toda pomembno orodje, s katerim so si tako ženske kot moški zagotovili maščevanje in zadostitev pravici – bodisi neposredno, na primer s škodovanjem posameznikovemu ugledu, bodisi posredno, na primer s podpihovanjem nasilnega vedenja.³⁸ Besede so imele v tej kulturi zelo pomembno vlogo. Govorice, klevetanje in/ali žalitve so lahko predstavljale glavni izraz konflikta, ki je sprti stranki privedel pred pregovorno roko pravice. Toda žalitve so lahko vodile v grožnje, javne grožnje, napol napad, ki je deloval kot obljuba oziroma zadnje svarilo, naposled pa v udarce in hujše fizično nasilje.³⁹

V duhu časa je na splošno veljalo, da se ženske borijo oziroma lahko borijo zgolj s pomočjo svojih jezikov. Verbalno nasilje je bilo vsekakor pomembno orodje, s katerim so si lahko ženske, podobno kot druge marginalizirane skupine, zagotovile zadostitev pravici.⁴⁰ Toda skladno z dognanji sodobnih študij⁴¹ analiza zapisnikov lenarškega trškega sveta kaže, da je pojmovanje verbalnega nasilja kot izključno ženskega orodja v vodenju nasilnih medosebnih sovražnosti neustrezno.

Lenarški trški svet je v obdobju 1640–1740 protokoliral sedem izključno verbalnih sporov, ki so potekali zgolj med moškimi. Gregor Novak je novembra 1648 tožil Mihaela Weiša. Ko se je Novak

³³ Frank, *Dörfliche Gesellschaft*, str. 243.

³⁴ Čeč, *Funkcije govoric*, str. 705; prim. Walker, *Crime*, str. 99; Gourlay, *A Pugnacious Pagan Princess*, str. 135–136.

³⁵ S sklicevanjem na *Sveto pismo* so verbalno nasilje, *grehe jezika*, pogosto primerjali z orožjem (prim. Jak 3, 6–9; Prg 12, 18; Sir 28,17–26; gl. Creasman, *Fighting Words*, str. 276).

³⁶ Čast je bila razumljena skoraj kot podaljšek človeškega telesa, zato so (raz)žalitev časti dojemali kot obliko posrednega fizičnega napada. To se kaže tudi v besedah, ki so jih uporabljali za opis napadov na čast, »an ihren ehren angetast« (gl. SI PAM 3, Trg Lenart v Slovenskih goricah, knj. 5, fol. 16v, 2. marec 1648), vendar ne kot »dotik«, temveč kot »napad« (Grimm in Grimm, *Deutsches Wörterbuch*, <https://www.dwds.de/wb/dwb2/antasten>, št. 2, pridobljeno: 14. 10. 2025; Schwerhoff, *Social Control*, str. 233; Creasman, *Fighting Words*, str. 275–276).

³⁷ Kos, *Zgodovina morale* 2, str. 216.

³⁸ Rizzi, *Violent Language*, str. 146.

³⁹ Burghartz, *Leib*, str. 126; Creasman, *Fighting Words*, str. 277 in 282–285.

⁴⁰ Dawson, *Introduction*, str. 24–26.

⁴¹ Prim. Muurling, *Everyday Crime*, str. 123–125; Čeč, *Funkcije govoric*, str. 704–728; Kos, *Zgodovina morale* 2, str. 215–221; Oman, *Sosedje in sovražniki*, str. 974–1007.

Panjska končnica z motivom hudiča, ki »brusi babi jezik«, iz leta 1905 (hrani: Slovenski etnografski muzej).

oktobra istega leta vračal iz Radgone, je slišal, kako ga je Mihael glasno zmerjal s »kurbinim sinom, tatom in kurbirjem« (*du huernsohn, du schelben, du dieb, vnd du huerntreiber*).⁴² Uporaba osebnega zamika v 2. osebi ednine pri nagovarjanju nasprotnika (*du*), kot v pravkar omenjenem primeru ali kot v številnih drugih (*du hur*, »ti kurba«; *du zauberin*, »ti čarovnica« itd.),⁴³ je podobno kot tlesk s prsti proti nekomu višjega položaja pomenila povišanje lastnega družbenega statusa oziroma degradacijo družbenega položaja nasprotnika.⁴⁴

Zaradi verbalnega nasilja in/ali (raz)žalitve časti so se pred trškim sodnikom znašli tudi: Lenart Postett in Jernej Haiden (*mit schmachwortten angetast*),⁴⁵ čevljar Beno Pazl in usnjar Blaž Mastun (*angethanen [...] grobe iniurj vnnd schmachworth*)⁴⁶ ter nadzornik Martin Jurgec in pek Jernej Haiden (*wegen der angethanen vnnd außgewaesene iniury wortten*).⁴⁷

Okoliščine njihovih »izlivov« v zapisnikih trškega sveta niso podrobneje protokolirane. Nekočno natančneje je zabeležen le spor med Andrejem Novakom ter Gregorjem Majhnom (*Meihen*) in Jakobom Rapnjavcem (*Rapniauez*). Navedeni so se v začetku marca 1722 na poti iz Maribora us-

tavili v lokalni krčmi. Popivanje je zrahljalo meje primerne obnašanja ter tleče zamere spremenilo v prepir in grožnje. Obtoženca Gregor in Jakob naj bi tožnika Andreja zmerjala s »tepcem« (*mit nahrn tractiert*) in mu celo grozila, da ga bosta pobila do smrti. Zaradi grobih besed sta bila kaznovana s tridnevno ječo, oškodovancu pa sta se morala tudi javno opravičiti, s čimer je bila dosežena poravnava.⁴⁸

Pri tem je treba izpostaviti, da je prostor, kjer se je odvijal konflikt, ključnega pomena.⁴⁹ Gostilne so bile skupaj z drugimi »javnimi« prostori (na primer ulica ali mlin) pogosto prizorišče sporov, saj so udeležencem zagotovile priče pri zahtevah ali obtožbah.⁵⁰ Do verbalnih obračunov je prihajalo tudi na zasedanjih trškega sveta: na primer pri sporu med Matjažem Novakom in Jernejem Jurškom (*Jurscheikh*)⁵¹ ali v primeru spora med Ferdinandom Juršičem in Andrejem Novakom.

42 SI PAM 3, Trg Lenart v Slovenskih goricah, knj. 5, fol. 19r, 11. maj 1648.

43 Prim. SI AS 721, Gospodstvo Bled, knj. 22, 1. avgust 1662 in knj. 29, 23. februar 1706.

44 Beuke, »In guter zier«, str. 131; Schwerhoff, *Early Modern Violence*, str. 35.

45 SI PAM 3, Trg Lenart v Slovenskih goricah, knj. 5, fol. 13v, 11. september 1645.

46 SI PAM 3, Trg Lenart v Slovenskih goricah, knj. 5, fol. 25v, 27. februar 1651.

47 SI PAM 3, Trg Lenart v Slovenskih goricah, knj. 5, fol. 32r, 12. avgust 1652.

48 SI PAM 3, Trg Lenart v Slovenskih goricah, knj. 6, 10. marec 1720.

49 Ženske so bile najpogostejše vpletene v spore znotraj svojih gospodinjstev ali v neposredni okolici. Neredko so spori potekali ob vodnjakih ali vodotokih, kjer so prale perilo (gl. Oman, *Enmity After the Feud*, str. 565), pred cerkvami ter na mestnih in trških ulicah ali trgih (prim. SI ZAL 488, Mesto Ljubljana, rokopisne knjige, Zapisniki mestnega sveta, Cod. I./13 (1587–1588), fol. 148r–v, 23. september 1588). Čeprav redkeje kot pri moških, so tudi ženski spori potekali v gostilnah (prim. SI ZAL 488, Mesto Ljubljana, rokopisne knjige, Zapisniki mestnega sveta, Cod. I./54 (1702), fol. 23r–v, 17. februar 1702; Foster, *Keeping the Peace*, str. 115 in 123).

50 Beuke, »In guter zier«, str. 141 in 148–150; Czwik et al., *Ehre*, str. 69–77.

51 »[W]egen spattlichen iniurij reden welcher er [Juršek] ihme Nouackhen in gerichtshauß angetan« (SI PAM 3, Trg Lenart v Slovenskih goricah, knj. 5, fol. 64r, 20. september 1688).

Juršič je 24. oktobra 1720 v imenu svoje sestre Marije Katarine, vdove pokojnega Luka Thraingerja, zaradi spornega mejnega kamna podal tožbo proti Novaku. Ta naj bi za čevelj in dve dlani predstavil mejnik in s tem oškodoval Marijo Katarino. Obtoženec se je zagovarjal, da kamna ni prestavil. Vendar je trško sodišče zaslišalo tudi Jerneja Diemerja, tretjega, na čigar zemljišču je stal sporni mejni kamen. Ta je sodišču pojasnil, da mu je Andrej rekel, da je sporni mejnik prestavil Novakov hlapec. Ker Juršič ni želel sprejeti, da se mejnik zgolj vrne na prvotno mesto, ampak je najverjetneje želel še kako odškodnino, se je spor stopnjeval. Diemer je Juršiča zmerjal z oslom,⁵² čemur je sledila izmenjava nadaljnjih grobih in žaljivih besed, ki so skoraj prerasle v fizični obračun. Sprti strani sta nazadnje le dosegli poravnavo in se druga drugi javno opravičili, Novaka pa je zaradi premika mejnika doletela tudi denarna kazen.⁵³

Čast moških je bila vezana na pogum, poštenost in zaupanje, kar se kaže v žaljivkah, ki so bile najpogostejše namenjene moškim. Ob žaljivkah, ki so protokolirane v zapisnikih lenarškega trškega sveta – »kurbin sin«, »osel«, »tepec«, »tat« itd. –, sta bili moškim pogosto namenjeni tudi žaljivki »goljuf« in »lažnivec«. Žalitev z »morilcem« je bila redkejša.⁵⁴ Slednja v obravnavanih zapisnikih ni protokolirana, medtem ko je tat (*dieb*, *diep* ali *dipp*) precej pogosta. Ker so lahko žaljivke v skupnosti delovale kot obtožba, so bile nekatere potencialno nevarne, zlasti žalitev s čarovništvom,⁵⁵ pa tudi žalitev s tatovstvom.⁵⁶ Tovrstne žalitve so bile nasploh

pogosto orožje tistih brez (družbene) moči. V enem izmed lenarških primerov je bila žaljivka s tatico (*dieppin*) namenjena tudi ženski.⁵⁷

»Tat« je bila ena najhujših in najpogostejših žaljivk, ki je lahko doletela častnega moža, saj je pomenila popolno nasprotje poštenosti in zaupanja – temeljnih vrednot, na katerih je temeljila moška čast. Ekvivalentna žalitev za žensko je bila »kurba« (*huer*).⁵⁸ Ženska čast je bila namreč tesno povezana z njenim telesom, zlasti z njeno spolno integriteto. Posledično je bila za žensko najpogostejša žalitev prav »kurba«⁵⁹ oziroma obtožba nečistovanja ali prešuštva v vseh možnih oblikah.⁶⁰ Spolno sramotenje moških je bilo redkejše oziroma posredno.⁶¹

Pogosta žaljivka »rogonosec« se je sicer nanašala na moškega, vendar je v svojem bistvu kazala na domnevno nesprejemljivo spolno vedenje njegove žene. Izrazita psovka, na katero se je bilo treba odzvati, je bila tudi »kurbin sin«, kajti spolna integriteta ženske je bila ne le temelj ugleda posameznice, temveč tudi njenega moža, družine in skupnosti. Nekateri raziskovalci to interpretirajo kot odraz ponotranjenosti patriarhalnih pogledov v predmodernih skupnostih in njihov okrepljen pritisk na žensko čistost,⁶² ki je med drugim sledil reformaciji, pa tudi v okviru katoliške prenove.⁶³

Vpleteni v verbalni spor so žaljivo besedo pogosto vrnili z žaljivko, kot je bilo v primeru spora med Sebastjanom Jurgcem (*Juergez*) in neimenovano ženo Gregorja Novaka, ki ga je lenarški trški svet obravnaval 14. aprila 1654. Sebastjan je podal tožbo zato, ker ga je Gregorjeva žena »imenovala za krivoverca« (*sy ihme ain khözerischen menschen*

52 Zmerjanje z določenimi živalskimi vrstami je bilo pogosto, saj je dehumaniziralo nasprotnika (Capp, *When Gossips Meet*, str. 190).

53 SI PAM 3, Trg Lenart v Slovenskih goricah, knj. 6, 24. oktober 1720.

54 Burghartz, *Leib*, str. 127.

55 Obtožba čarovništva je bila zelo pogosta – vendar ne izrecno – namenjena za razžalitev žensk(e). Žaljivk ne gre obravnavati le kot dela verbalnega nasilja v kontekstu »preprostega« vsakdanjega medosebnega spora, temveč so imele kot obtožbe pomembno vlogo v dinamiki lokalne skupnosti, saj so bile pogosto odraz dolgotrajnejših osebnih in/ali lokalnih sovražnosti (prim. Košir, *Magija*, str. 11–18) – še posebej, ker so lahko takšne žalitve v skrajnem primeru vodile v zapor in usmrnitev obtoženca (Kounine, *The Witch*, str. 231–232). V zapisnikih lenarškega trškega sveta v obravnavanem obdobju žalitev s čarovništvom ni protokolirana. Razlog za to ni zgolj dejstvo, da je bil pregon čarovništva v pristojnosti deželskega sodišča Hrastovec, saj so se za take žalitve ponekod v Notranji Avstriji tudi v 17. stoletju včasih poravnali tako kot za druge hujše žalitve (prim. Čeč, *Funkcije govoric*, str. 704–705, 708 in 719–720; Oman, *Enmities and Peacemaking*, str. 693–694; Oman, *Enmity After the Feud*, str. 565–566 in 569).

56 Tatvine so bile praviloma t. i. male tatvine, tj. do vrednosti okoli 5 goldinarjev. Zato so tatove običajno telesno kaznovali in izgnali, povratnike in storilce večjih tatvin

pa so kaznovali tudi s smrtjo (Makarovič, *Sramotilne kazni*, str. 209–210).

57 SI PAM 3, Trg Lenart v Slovenskih goricah, knj. 5, fol. 14r, 11. september 1645.

58 Čeč, *Funkcije govoric*, str. 715; Oman, *Sosedje in sovražniki*, str. 999–1000.

59 »Kurba« naj bi bila v zgodnjem novem veku že tako obrabljena žaljivka, da jo je bilo treba okrepiti z epitetonom, da je sploh imela želeni učinek (raz)žalitve (Mohrmann, *Volksleben*, str. 226).

60 V obravnavanem obdobju je trški svet protokoliral več primerov nečistovanja in prešuštva (SI PAM 3, Trg Lenart v Slovenskih goricah, knj. 5, fol. 26r–v, 7. julij 1651; 42v; 45r, 7. september 1664; 46v, 29. marec 1665; 87v, 21. december 1692 in 127v, 25. september 1711), ki niso vključeni v analizirani vzorec. Pomembno pa je, da sta razveljavitev dogovorjene zaroke in prešuštvo predstavljala žalitev časti ne le prevaranega dekleta, temveč tudi njene družine, hkrati pa sta oškodovancu zagotavljala pravico do povračila.

61 Čeč, *Funkcije govoric*, str. 713; Zadel, »Ano črešnjo jo je ubil!«, str. 170; Kos, *Zgodovina morale* 2, str. 215–216.

62 Jones, *Gender*, str. 6; Cavallo in Cerutti, *Female Honor*, str. 73–109; Gowing, *Domestic Dangers*, str. 79–110.

63 Prim. Crowther, *Sexual Difference*, str. 667–687; Kos, *Zgodovina morale* 2, str. 216.

geheisen). V Lenartu, kjer je bil spomin na sekto skakačev še kako živ, žaljivka ni predstavljala le onečastitve, temveč tudi nevarno obtožbo.⁶⁴ Toženka se je zagovarjala, da je to storila, ker jo je Sebastjan prvi zmerjal z »lahkomiselno [tj. neumno] kurbo« (*leichtfortige huer*). Na lenarškem trškem sodišču je sicer praviloma veljalo, da: »če se dva psujeta, se izreče, da se to izenači«. ⁶⁵ Toda ker Novakova žena ni mogla dokazati, da jo je Sebastjan res zmerjal, je dobila dvodnevno zaporno kazen, čemur je sledilo vzajemno javno opravičilo obeh strani.⁶⁶

Podoben epilog je dobil tudi spor zaradi (raz)žalitve, ki ga je lenarški trški svet obravnaval 20. februarja 1645. Martin Jurgec (*Jorgez*), oskrbnik posestva Hrastovec, je vložil tožbo proti Ambrožu Lindtnerju ter njegovima hčerama Elizabeti in Marini, ki naj bi ga razžalili. Slednja je v zapisniku označena tudi kot žena Mateja Welloja, vendar Martin proti njemu ni podal tožbe. S poroko se je spremenil pravni položaj ženske, ki je prešla izpod oblasti svojega očeta (lat. *patria potestas*) oziroma skrbnika v »varstvo« svojega moža. Skladno s svetopisemskim konceptom o enosebnosti zakonskega para, v katerem sta mož in žena z zakramentom združena v eno telo,⁶⁷ naj bi bila istočasno združena v eni osebi in v enem bivališču, kjer se žena voljno podreja avtoriteti in vodstvu moža.⁶⁸ Tovrstnega skrbništva se je žena »otresla« šele, ko oziroma če je ovdovela. Toda družbeni zgodovinarji so pokazali, da zakonska zveza ni nujno prekinila vezi med posameznico in njeno izvorno družino,⁶⁹ kar dokazuje tudi primer Marine Wello, rojene Lindtner. V zapisniku lenarškega trškega sveta (raz)žalitev Martina ni podrobneje zabeležena, zavedena je le kot *außgegosne iniury*. Ampak ker so Ambrož, Elizabeta in Marina Martina prav tako obtožili (in dokazali), da je tudi sam zagrešil enak delikt, sta se sprti stranki (zgolj) medsebojno poravnali in se druga drugi javno opravičili.⁷⁰

Družina Lindtner je bila lenarški skupnosti sicer že predhodno znana kot kršiteljica dobrega sosedstva. V začetku septembra 1643 je Hans Caspar tožil Ambroža zaradi sramotnih in žaljivih besed njegovih hčera, ki naj bi se neprimerno vedli in v trgu zganjali nepotrebnosti. Obtoženki naj bi tožnikov dom označili za »tatinsko hišo« (*dieps hauß*). Za žaljivke sta se mu morali opravičiti v treh dneh, v nasprotnem primeru bi ju kaznovalo trško sodišče. V spor se je vpletla tudi Hansova žena Lucija, ki je kot povračilo za (raz)žalitev čez usta udarila (*maullstraich*) eno od obtoženk. Lucijo je za njeno povračilno dejanje doletela strožja, zaporna kazen, dokler se ni poravnala s trškim sodnikom.⁷¹

Udarec čez usta je bil pogosto dejanje, s katerim se je oškodovani posameznik maščeval za verbalno nasilje. Pogosto je bil tudi uradna sramotilna kazen za storjeni verbalni delikt, zlasti v primeru (raz)žalitve časti. Dejanje je odsevalo sam zločin, saj je bil kaznovan tisti del telesa, s katerim se je zločinec pregrešil.⁷² V lenarških protokolih je ob že navedenem primeru zabeležen še spor med tožnikom Wenrom Pazlom in obtožencem Martinom Lampertičem (*Lampertitsch*), ki ga je trški svet obravnaval 11. maja 1648. Wenro je Martina obtožil udarca čez usta, Martin pa je izpodbijal njegovo trditev, češ da ga je udaril šele zatem, ko je tožnik napadel njegovo čast. Wenro je to zanikal, potek dogodkov, kot jih je opisal tožnik, pa je potrdila tudi priča.⁷³

Zaradi (raz)žalitve časti so se konec leta 1649 pred trškim svetom znašli tudi zakonca Požeg (*Poseth*) in Krištof Ferbar. Lončar Hans Požeg je Ferbarja tožil, ker naj bi ta Požegovi ženi navrgel, da njihova družina ni vredna svoje hiše.⁷⁴ Čeprav je najverjetneje šlo za nepremišljene besede, konflikt namreč ni podrobneje zabeležen, primer kaže večplastnost koncepta časti. V majhnih lokalnih skupnostih, kot je bila lenarška, je bil vsak komentar, ki je lahko nakazoval manjvrednost, resna (raz)žalitev časti. Ženska je bila osrednja figura konflikta. Ferbarjev očitke je bil usmerjen proti Požegovi ženi, žalitev pa je posredno prizadela vso družino. Primer tako kaže, da je bila čast

64 Patenta Ferdinanda II. Habsburškega iz let 1618 in 1622 sta članom sekte grozila s smrtno kaznijo. Jože Mlinarič je predpostavljal, da deželnoknežjega ukaza do leta 1622 sicer niso izvajali dosledno, saj so si skakači še tistega leta upali postaviti novo kapelo pri Lenartu, kasneje pa zagotovo (Mlinarič, *Župnija Sv. Lenart*, str. 66–68).

65 Ilaunig, *Kronika Sodnije*, str. 51.

66 SI PAM 3, Trg Lenart v Slovenskih goricah, knj. 5, fol. 35r, 14. april 1654.

67 »Zaradi tega bo mož zapustil očeta in mater in se pridružil svoji ženi in bosta oba eno meso. Tako nista več dva, ampak eno meso. [...]« (Mt 19,5–6).

68 »[M]ož je namreč glava ženi, kakor je Kristus glava Cerkvi [...]« (Ef 5,23).

69 Prim. Kuehn, *Law, Family, and Women*, str. 197–200.

70 SI PAM 3, Trg Lenart v Slovenskih goricah, knj. 5, fol. 13r, 20. februar 1645.

71 SI PAM 3, Trg Lenart v Slovenskih goricah, knj. 5, fol. 7r, 4. september 1643.

72 Načelo, naj se kaznivo dejanje zrcali v kazni – t. i. zrcalne kazni (nem. *Spiegelnde Strafen*), sprva del običajnega prava, so bile tudi del reševanja sporov v okviru postavljene prava, na primer v gorskih bukvah (Brunner, *Deutsche Rechtsgeschichte*, str. 588–589; Dolenc, *Pravna zgodovina*, str. 426–427).

73 SI PAM 3, Trg Lenart v Slovenskih goricah, knj. 5, fol. 18v, 11. maj 1648.

74 SI PAM 3, Trg Lenart v Slovenskih goricah, knj. 5, fol. 20v, 21. december 1649.

kolektivni družinski kapital, ki ga je bilo treba ob ogroženosti ubraniti.

Poleg žaljivih besed so bili tudi grajanje, klevetanje in govorice pomemben del verbalnega nasilja ter mehanizmi vodenja medosebnih sovražnosti v skupnosti. Predvsem govorice so se izkazale za pomembno prakso družbenega nadzora v predmodernih lokalnih skupnostih, zato jih ne gre dojemati kot družbeni pojav, ki ima le negativne in razdruževalne posledice.⁷⁵ Mnenje skupnosti se je pogosto najprej oblikovalo ravno v okviru ženskih družbenih omrežij.⁷⁶

Tako je bilo v sporu, ki ga je lenarški trški svet obravnaval v začetku septembra 1664. Felicita Jostl je tožila Tomaža Haša, ker naj bi jo njegova žena obrekovala. Hašova soproga naj bi ženi Antona Lipnika (*Lipping*) namreč klevetala, da naj bi Felicita svojega moža Jurija »spravila ob življenje« (*umbß leben gebracht haben*). Obtoženka je omenjeno dejanje zanikala in ugovarjala, da o tem nikoli ni razmišljala, kaj šele govorila (*negirt vndt widerspriht, daß sie solihe niemalß gedacht viel weniger geredt habe*). Trško sodišče je sprejelo njeno pričevanje. Feliciti je bilo povrnjeno dobro ime, Hašova žena pa jo je odnesla brez kazni.⁷⁷

Treba je poudariti, da tudi govorice in klevetanje niso bili vezani na spol.⁷⁸ Enako vneto (kot tudi danes) so namreč obrekovali tako moški kot ženske. Ker je ženska spolna integriteta mdr. izražala tudi čast njenega moža, je Mihael Weiß (tudi Weis) 19. marca 1650 vložil tožbo proti Blažu Masturju. Tožnik je namreč slišal govorice, da je obtoženec želel spati z njegovo ženo (*seiner weib hette schlaffen wollen*).⁷⁹ Blaž se je zagovarjal s pojasnilom, da česa podobnega nikoli ni rekel, in pozval tri priče, ki so to potrdile. Za krivca se je nazadnje izkazal Matjaž Šuster (*Schustter*), ki se je bil zaradi širjenja govoric Blažu in zakoncema Weis prisiljen javno opravičiti.⁸⁰

Kot kažejo analizirani primeri, so bile govorice, klevetanje in (raz)žalitve sestavni del vsakdanjega življenja in pomemben del medosebnih odnosov lenarške skupnosti. Verbalno nasilje je

bilo ključno orodje oziroma način izražanja, nadzorovanja in uravnavanja medosebnih napetosti v lokalnem okolju. V afektu izrečene (raz)žalitve časti pa so se pred trškim svetom pogosto znašle zaradi prizadevanj za povrnitev dobrega imena. Ženske so s širjenjem govoric in z (raz)žalitvami aktivno in samostojno sodelovale v medosebnih sporih, s čimer so branile, ohranjale ali uveljavljale svoj položaj v skupnosti. Čeprav se verbalno nasilje pogosto povezuje predvsem z ženskami, analiza protokoliranih primerov kaže, da so bili v tovrstne spore pogosto vpleteni tudi moški. Spori pa niso bili omejeni na raven besed – zlasti med moškimi, redkeje tudi med ženskami, so včasih prerasli v fizične obračune.

LAŽJE FIZIČNO NASILJE

Tradicionalno zgodovinopisje je fizične spore, udarce, pretepe ali ravse – kot tudi resne nasilne delikte (umor ali uboj), za katere pa ni bil pristojen lenarški trški sodnik, temveč deželno sodišče Hrastovec – praviloma povezovalo z moškimi. Tudi v lenarških primerih prevladujejo fizični obračuni med moškimi, vendar to ni celotna slika.

Maja 1643 je lenarški trški svet obravnaval dva ravsa (*rauffhandl*). Do enega je prišlo med bratoma, tržanoma in mesarjema Filipom in Markom Korberjem. Njun pretep se je razvil iz verbalnega nasilja, jedro spora pa je bila dediščina.⁸¹ Kot se je izkazalo med še eno tožbo, je bil verbalni obračun tudi povod za pretep med mlinarjem Andrejem Haaberjem in pekomo Jernejem Haidnom. Andrej je sicer sprva dejal, da ga je Jernej na ulici napadel »brez posebnega razloga« (*ohne all gegebene ursach*),⁸² s čimer je poskusil izpostaviti nelegitimnost nasilnega dejanja.⁸³

Do udarcev je prišlo tudi v primeru spora med Matjažem Križanom (*Khrischan*) in Matjažem Krajnerjem.⁸⁴ Mihael Repp pa se je 22. maja 1692 pred trškim sodnikom znašel kar zaradi dveh fizičnih obračunov: s Ferdinandom Jacherjem in z Matjažem Novakom.⁸⁵ Medtem ko omenjeni ravsi v lenarških zapisnikih niso natančneje popisani, to ne velja za sledeča primera.

Julija 1689 je Jakob Fras podal tožbo proti Gregorju Weißu, čigar v zapisnikih neimenovani sin se je v fizični obračun z Jakobom zapletel zaradi

⁷⁵ Čeč, Funkcije govoric, str. 705.

⁷⁶ Capp, *When Gossips Meet*, str. 59.

⁷⁷ SI PAM 3, Trg Lenart v Slovenskih goricah, knj. 5, fol. 44v, 7. september 1664.

⁷⁸ Rublack, *The Crimes of Women*, str. 22 in 26.

⁷⁹ Prešuštvo je veljalo za družbeno nedopustno dejanje, hkrati pa je bilo kaznivo. Tako je na primer kazenski zakonik Ferdinanda III. za nadvojvodino Avstrijo pod Anižo iz leta 1656, t. i. *Ferdinandeia*, prevaranemu možu po običajnem pravu dovoljeval, da ubije ženo in/ali njene »sokrivca«, če ju je zalotil pri zakonolomu. Prevarani mož za svoje dejanje ni bil kaznovan, saj mu je pripadala pravica do povračila (*Ferdinandeia*, str. 74).

⁸⁰ SI PAM 3, Trg Lenart v Slovenskih goricah, knj. 5, fol. 21v–22r, 19. marec 1650.

⁸¹ SI PAM 3, Trg Lenart v Slovenskih goricah, knj. 5, fol. 6v–7r, 21. maj 1643.

⁸² SI PAM 3, Trg Lenart v Slovenskih goricah, knj. 5, fol. 6v, 21. maj 1643.

⁸³ Hohkamp, *Grausamkeit blutet*, str. 72.

⁸⁴ SI PAM 3, Trg Lenart v Slovenskih goricah, knj. 5, fol. 88r, 25. december 1693.

⁸⁵ SI PAM 3, Trg Lenart v Slovenskih goricah, knj. 5, fol. 84r–v, 22. maj 1692.

kraje psa. Vpleteni so se morali poravnati ali pa bi trško sodišče izvedlo zamenjavo oziroma vrnitev psa prvotnemu lastniku, tj. Jakobu.⁸⁶

Prvega julija 1720 je lenarški trški svet obravnaval pretep med Mihaelom Markunom (*Markhuen*) in Andrejem Schotingerjem. Na poti domov se je Andrej ustavil pri Novaku. Sprva se je upiral ponujeni pijači, vendar je med pogovorom vendarle posegel po njej. V pogovor se je sčasoma vpletel tudi Mihael. Andrej ga je prosil, naj se ne vmešava in naj ga pusti pri miru, ter mu zagrozil, da bo v nasprotnem primeru iz tega »nekaj nastalo« (*sonsten machte was anders daraus entstehen*). Vendar Mihael ni odnehal, Andreja naj bi prevzela jeza (*het ihme der zohrn ybernomben*), zaradi česar je Mihaela trikrat udaril po hrbtu s palico.⁸⁷

Ne preseneča, da v lenarških protokolih prevladujejo fizični obračuni med moškimi. Toda skladno s sodobnimi znanstvenimi dognanji, ki zavračajo ustaljen razlagalni model o fizično nasilnih moških in verbalno nasilnih ženskah, natančnejša proučitev lenarških protokolov pokaže, da tudi vloga žensk v fizičnih sporih ni zanemarljiva, saj so bile vanje neredko vpletene. Obenem so bili vzorci vsakdanjega fizičnega nasilja v zgodnjemoveških skupnostih do nedavnega v večini primerov interpretirani kot spolno homogeni. Z drugimi besedami: moški naj bi se v fizične obračune zapletali predvsem z moškimi, ženske pa le z ženskami.⁸⁸ Vendar so novejša raziskava ovrgle tezo, da so ženske fizično obračunavale le med seboj,⁸⁹ kar potrjuje tudi analiza medosebnih sporov, ki jih je obravnaval lenarški trški svet.

Pri tem ne gre zanemariti dejstva, da so bile ženske pogosto zares postavljene v vlogo žrtve, zelo pogosto v okviru zakona oziroma širše družine. V družini so patriarhalna načela narekovala avtoriteto moškega oziroma moža ali očeta. Tako v očeh Cerkve kot med laiki se je za dober zakon priporočalo, da mož vlada, žena pa brezpogojno uboga. Kadar tega ni storila, jo je imel mož pravico disciplinirati in kaznovati. Tako cerkveni nauk⁹⁰ kot posvetni zakoni⁹¹ so namreč poudarjali,

da je mož odgovoren za svojo ženo, zaradi česar je pogosto prihajalo do družinskega nasilja.⁹²

Zaradi udarcev v opitosti se je pred lenarškim trškim svetom znašel Martin Weiß, proti katerega je v imenu svoje žene Magdalene januarja 1704 vložil tožbo njegov sin Anton Weiß. Medgeneracijski družinski spor v zapisnikih ni podrobneje protokoliran. Anton pa je za svoje dejanje moral kupiti šest sveč.⁹³ Primer kaže patriarhalno strukturo predmoderne družine, v kateri je imel (le) mož ali oče »pravico« disciplinirati svojo ženo (in otroke). Čeprav je bila Magdalena v tem primeru žrtev, primer hkrati ponazarja, da so znotraj patriarhalnega sistema obstajali mehanizmi solidarnosti, ki so ženskam – skupaj s pomočjo partnerjev – omogočili povrnitev pravice ob storjeni krivici.

Primer družinskega nasilja je lenarški trški svet obravnaval tudi januarja 1720. Cerkovnik Hans Harih je tožil svojega zeta, trškega čevljarja Jožefa Danka. Ta naj bi 8. januarja 1720 zvečer tasta sprva žalil, nato pa ga še udaril. Jožef se je pred sodiščem zagovarjal s pojasnilom, da je to moral storiti, saj je Hans v njegovi odsotnosti velikokrat grdo ravnal z njegovo ženo. Zaradi (raz)žalitve in udarca se je bil Jožef tistu dolžan opravičiti, kot čevljar pa mu je iz lastnega usnja moral izdelati nov par čevljev. V prihodnje sta se stranki morali izogibati sporom ter živeti v miru in slogi (*in den kinfittige ni aber fridt vnd einigkheit haben solten*).⁹⁴

Podobni vzorci fizičnega nasilja so se lahko pojavili tudi med drugimi družinskimi člani. Na začetku januarja 1653 je Matjaž Kirn (*Khyrn*) podal tožbo proti svojemu bratu Valentinu, ker je ta konec decembra preteklega leta pretepel njuno mater. Sodišče je prisluhnilo tako tožniku kot obtožencu, na koncu pa razsodilo, da je Valentin »grešil zoper Božjo zapoved« (*wider den gesez Gottes gesaidigt*).⁹⁵ Zato se je moral javno opravičiti tako materi kot bratu, po poklicu duhovniku. Obema je v prihodnje moral izkazovati več spoštovanja. Če bi se zadeva ponovila, je trško sodišče Valentinu zagrozilo z ječo.⁹⁶

je pod oblastjo moža« (STIZ II, kn. II, čl. 16) – kot v statutu mesta Ptuj – »tako je zaradi zakona, da je mož ženi varuh in gospodar« (STPT 1376, čl. 158; STPT 1513, čl. 70).

92 Kos, *Zgodovina morale* 2, str. 173–210; prim. Lidman, *Gender*, str. 37–105.

93 SI PAM 3, Trg Lenart v Slovenskih goricah, knj. 5, fol. 117v, 22. januar 1704.

94 SI PAM 3, Trg Lenart v Slovenskih goricah, knj. 6, 12. januar 1720.

95 Prim. »Spoštuj očeta in mater – to je prva zapoved z obljubo, da ti bo dobro in boš dolgo živel na zemlji« (Ef 6,2–3); »Kdor slabo ravna z očetom in mater zapodi, je ničvreden in pokvarjen sin« (Preg 19,26).

96 SI PAM 3, Trg Lenart v Slovenskih goricah, knj. 5, fol. 34v, 3. januar 1653.

86 SI PAM 3, Trg Lenart v Slovenskih goricah, knj. 5, fol. 71r–72r, 15. julij 1689.

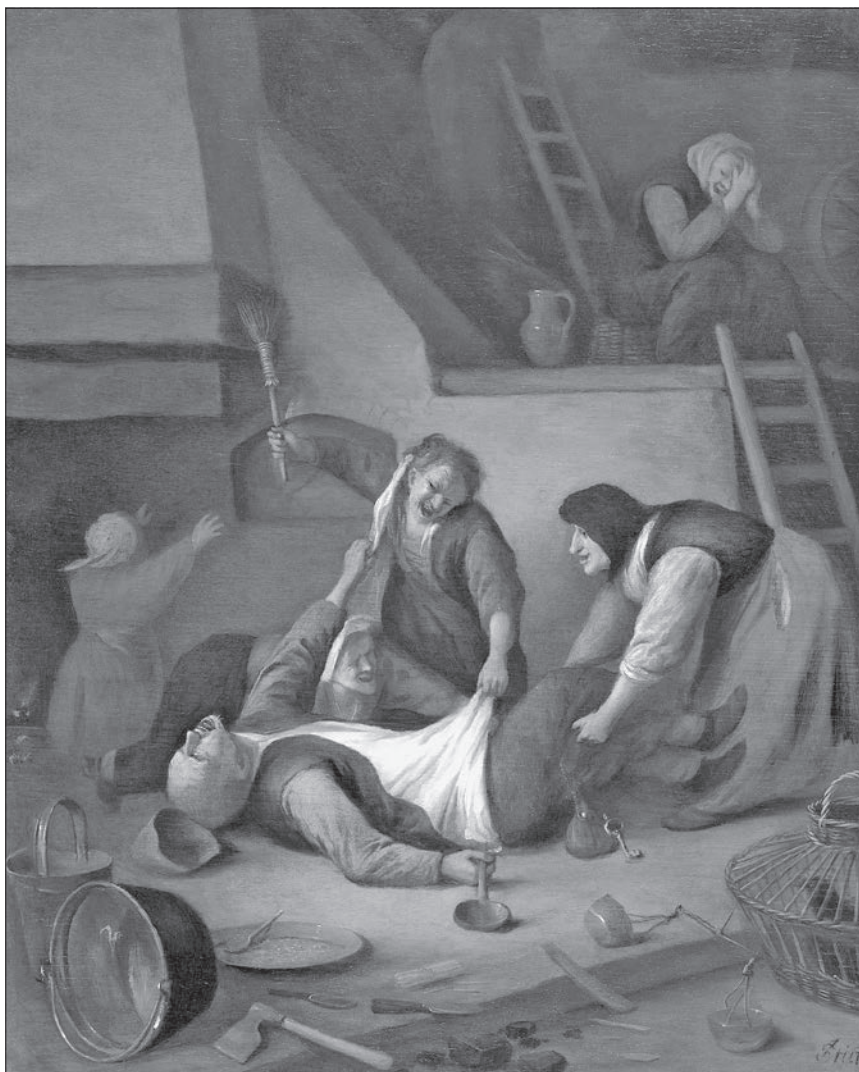
87 SI PAM 3, Trg Lenart v Slovenskih goricah, knj. 6, 1. julij 1720.

88 Spierenburg, *How Violent Were Women?*, str. 21; Schwerhoff, *Social Control*, str. 227.

89 Walker, *Crime*, str. 79–81; Muurling, *Everyday Crime*, str. 150–151.

90 Prim. »Ne dovolim pa, da bi ženska [žena] poučevala, tudi ne, da bi gospodovala nad moškim [možem]. Tiho naj bo« (1 Tim 2,12); Ef 5,23.

91 Hierarhija spolov v družini je bila jasno zapisana in določena tako v statutih istrskih mest – »poročena ženska, ki

Jan Steen (ok. 1626–1679) –
Notranjost z ženskami, ki
pretepajo moškega (»kmečki
pretep«) (ok. 1670/73)
(Wikimedia Commons).

Skladno z nazori o podrejenosti ženske je bilo družinsko nasilje pred sodiščem obravnavano in sankcionirano šele, kadar je prišlo do resnih fizičnih poškodb oziroma kadar je začelo resno kaliti mir v skupnosti.⁹⁷ Večina družinskih sporov se je namreč reševala s pomočjo neformalne mediacije sorodnikov, prijateljev ali duhovščine.⁹⁸ Podobno je veljalo tudi za zakonske oziroma družinske spore na območju pod jurisdikcijo trškega sodišča Lenart. Čeprav so bili družinski (in zakonski) spori redko protokolirani, je mogoče sklepati, da so bili dejansko precej pogostejši, glede na to, da so redko prišli pred sodišče.

Ženske seveda niso bile le žrtve svojih partnerjev in družinskih članov, temveč so bile pogosto vpletene tudi v medosebne spore izven zakonske zveze in družinskega kroga. Na sodiščih so moški – možje, očetje, bratje – pogosto zastopali in

terese svojih sorodnic, kadar so bile te vpletene v fizične spore izven lastne družine. Zunajzakonski oziroma izvendružinski udarci, namenjeni ženski, so bili pogosto oblika povračila za (njeno) predhodno verbalno nasilje.

Zgovoren je primer spora med neimenovano ženo Adama Kacjana (*Catzian*) in Adamom Krajnerjem (*Crainer, Khrainer*), ki ga je lenarški trški svet protokoliral 2. aprila 1688. Kacjan, po obrti krojač, je v ženinem imenu podal tožbo proti Krajnerju, saj naj bi jo ta večkrat žalil s »klinčevno krojaško kurbo« (*mit peidschnederischen huern außgemacht*). Nadalje naj bi jo tudi udaril in vlekel za lase, enkrat v krojačevi lastni hiši, drugič pa na njegovem vrtu. Pri tem je treba opozoriti, da je puljenje oziroma vlečenje za lase – podobno kot prisilno odstranjevanje oblačil in pokrival – predstavljalo očrnitev celotne osebe in se je v določenih primerih enačilo s težjim fizičnim napadom.⁹⁹ Krajner se je zagovarjal s pojasnilom, da ga je Kacjanova žena večkrat zmerjala s »kurbinim

⁹⁷ Žrtve družinskega in zakonskega nasilja so bili tudi moški, vendar so viri o njihovi viktimizaciji precej skopi (gl. Kos, *Zgodovina morale* 2, str. 202–210; Lidman, *Gender*, str. 76–89).

⁹⁸ Kos, *Zgodovina morale* I, str. 117.

⁹⁹ Beuke, »In guter zier«, str. 131 in 138.

sinom« (*hurensohn*). Z metlo ga je spodila iz hiše, vendar se je prepir nadaljeval v krojačnici. Ko je Krajner zapuščal prizorišče, natančneje, presstopil Kacjanov plot, naj bi ga krojačica ponovno (raz)žalila s »kurbinim sinom«. Pred trškim svetom sta potek dogodkov nadalje opisali tudi ključavničarka in mesarka, ki sta bili priči ravsu med krojačico in Krajnerjem. Ko je ona stopila na vrt, naj bi jo Krajner takoj začel zmerjati s »klinčevo krojaško kurbo« in ji zagrozil, da jo bo ubil (*du peidlschneiderisch hur ich will disch ietz drothen*). Nato se je zakadil vanjo, jo dvakrat udaril po glavi in jo začel vleči za lase. Njun ravs je končal Kacjan, ki ju je »pomagal spraviti narazen« (*von einandern gehelffen*), vendar pri tem Krajnerju, vsaj po besedah obeh prič, ni storil nič žalega. Zaradi (raz)žalitve se je Krajner moral javno opravičiti Kacjanovi ženi in ji povrniti dobro ime (*er ihr schuldig wider ihren ehrlichen namben zu geben*). Doletela ga je tudi denarna kazen v višini dveh tolarjev, ki pa je je bil zaradi revščine oproščen.¹⁰⁰

Primer jasno pokaže, da ženske niso bile zgolj pasivne žrtve nasilja, temveč tudi aktivne udeleženke v medosebnih sporih. Žalitve s seksualnimi konotacijami so pomenile neposreden napad na čast ženske (in njene družine), medtem ko je imelo vlečenje za lase simbolni pomen ponižanja. Kacjanova žena je svojo čast branila aktivno – z žaljivkami in fizičnim odporom, ko je Krajnerja z metlo spodila iz hiše. S tem je prestopila meje pričakovanega vedenja ženske¹⁰¹ in prispevala k prehodu spora iz besednega v fizični obračun. Čeprav je bila pred trškim svetom predstavljena in obravnavana kot žrtev, je bila obenem aktivna soudeleženka dogajanja. Navedeni primer razkriva, da so ženske v vsakdanjem življenju aktivno branile svoj ugled, tudi če so s tem presegle tradicionalne spolne norme in družbena pričakovanja.

Podobno dinamično vlogo žensk v medosebnih konfliktih kaže tudi nekoliko mlajši primer. Ženske so se namreč, hote ali nehotе, vpletle tudi v sovražnosti svojih mož, podobno kot možje v spore svojih žena. Dne 12. maja 1705 je lenarški trški svet obravnaval spor med Matjažem Maričcem (*Maritsch*) in Valentinom Križanom (*Krisan*). Ponoči, ko je Matjaž s svojo družino že spal, se je Valentin pojavil na njegovem domu. Matjaža je začel grajati, zakaj ga je istega večera na njegovem lastnem domu zmerjal. Nato ga je zgrabil za srajco in se želel stepsti z njim. V ravs se je vpletla

Matjaževa žena, ki je moška »spravila narazen« in Valentina napodila domov. Trško sodišče je Valentina kaznovalo z globo in mu svetovalo, naj se v prihodnje ob sporu obrne na sodišče, namesto da se ponoči prereka z ljudmi na njihovih domovih.¹⁰²

Primer jasno kaže, da ženske niso nastopale zgolj kot pasivne spremljevalke oziroma opazovalke moških sporov, temveč so lahko odločilno posegle v njihov potek. Matjaževa žena je s svojim posredovanjem prevzela pobudo in dejansko zaustavila nadaljnjo eskalacijo fizičnega obračuna, s čimer je nastopila v vlogi mirovnice – v nasprotju s Kacjanovo ženo, ki je svojo čast branila napadalno. Oba primera skupaj razkrivata, da so lahko ženske presegale močno zakoreninjene tradicionalne spolne norme ter da je bila njihova vloga v medosebnih fizičnih sporih bistveno kompleksnejša.

Pri preučevanju medosebnih sporov v zgodovinskem kontekstu je nujno preseči tudi poenostavljeno predstavo o ženski časti. Ta je bila sicer močno povezana z žensko spolno integriteto, vendar ne izključno. Ženska čast je bila prav tako tesno povezana z vlogo dobre matere ter učinkovite upraviteljice doma in širšega gospodinjstva,¹⁰³ kar dodatno pojasnjuje, zakaj so se ženske pogosto vpletle v fizične spore tudi zaradi svojih otrok.

Tako je bilo v sporu, ki ga je lenarški trški svet obravnaval 3. marca 1696. Andrej Žitko (*Schittkho*) je v sinovem in ženinem imenu podal tožbo proti Petru Gottschitzu, ki naj bi udaril njegovega sina; vzrok tega dejanja ni protokoliran. Ko mu je v bran stopila mati, je Peter s krepelom udaril tudi njo. Obtoženec se ji je moral za svoje dejanje javno opravičiti, dobil pa je tudi denarno kazen v višini dveh tolarjev.¹⁰⁴ Primer kaže, da so matere pogosto prevzele aktivno vlogo pri zaščiti otrok, tudi če so s tem tvegale ali ogrožale lastno varnost.

V bran je svojemu sinu stopila tudi žena Andreja Goloba (*Gollob*). Ko se je družina na veliki šmáren leta 1719 vračala iz Svetih Treh Kraljev v Slovenskih goricah, jih je sosed Gašper Petek (*Petekh*) povabil v svojo klet, kjer je bil tudi Gregor Thrainger. Ta je k sebi povlekel Golobovega sina in mu rekel, naj zapoje pesem, ki jo je gospod Jurij Pintarič (*Pinteritsch*) istega dne prepeval na koru cerkve sv. Treh Kraljev. V tej fazi se je za dečka za-

¹⁰⁰ SI PAM 3, Trg Lenart v Slovenskih goricah, knj. 5, fol. 60r–v, 2. april 1688.

¹⁰¹ V predmoderni Evropi je bilo žensko fizično nasilje, celo v obrambi časti, razumljeno kot nenaravno in nečastno dejanje (Pohl, *Uneasy Peace*, str. 29, op. 4).

¹⁰² SI PAM 3, Trg Lenart v Slovenskih goricah, knj. 5, fol. 119v, 12. maj 1705.

¹⁰³ Walker, *Expanding the Boundaries*, str. 235–245; Capp, *The Double Standard*, str. 70–100; Creasman, *Fighting Words*, str. 278–279.

¹⁰⁴ SI PAM 3, Trg Lenart v Slovenskih goricah, knj. 5, fol. 98v–99r, 3. marec 1696.

vzela njegova mati,¹⁰⁵ ki jo je Thrainer potisnil, da je padla. Med prisotnimi se je nato vnel pretep. Zaradi udarca v opitosti je Golob 21. avgusta 1719 proti Thrainerju vložil tožbo. Thrainer se je zagovarjal s pojasnilom, da 15. avgusta prve brce v prsi ni zadal on, temveč da je njega prva udarila Golobova žena, šele nato naj bi prišlo do pretepa.¹⁰⁶ Trški svet je dosodil, da se morata vpleteni strani druga drugi javno opravičiti in se poravnati (*ain abbit thuen [...] ain hollig vergleich haben*), čeprav je posebej izpostavil, da so bili vsi vpleteni v času spora zelo pijani.¹⁰⁷

Ženska čast je bila tesno povezana tudi s posamezničino siceršnjo poštenostjo. Ni se izražala zgolj skozi upravljanje gospodinjstva in izpolnjevanje družinskih obveznosti, temveč tudi v vsakodnevni družbeni in ekonomski dejavnosti, denimo pri sklepanju poslov, odplačevanju dolgov itd. – podobno kot pri moških.¹⁰⁸ Takšna povezava med častjo in vsakdanjimi dolžnostmi kaže širšo družbeno in ekonomsko vlogo žensk v skupnosti. Zaradi te prepletenosti časti in vsakdanjih odgovornosti so se lahko spori hitro zaostri. Napadi na njihovo (ne)sposobnost so bili namreč razumljeni kot neposredni napadi na njihovo čast. Posebej pomembno je poudariti, da so verbalni napadi na žensko spolno čast pogosto izražali sovražnost, ki s spolnim vedenjem posameznice večinoma ni imela nobene neposredne povezave. Takšni napadi so bili predvsem najučinkovitejše orodje za osramotitev posameznice in/ali njene družine.¹⁰⁹

Lenarški trški svet je 11. septembra 1645 protokoliral spor med vdovo Andreja Laßingerja in mesarjem Filipom Korberjem (*Corber*). Vdova je tožbo proti Filipu podala zato, ker naj bi jo ta (raz)žalil s »staro kurbo in tatico« (*mit alten hurn vnd rdo dieppin außgemacht*). Obtoženi naj bi jo prav

tako pretepel (*sie auch mit schlegen angetast*) in se fizično znesel tudi nad njeno kravo (*ihr khue vor sein stall widergeschlagen*). Korber se je zagovarjal, da je kravo našel pred svojim hlevom. Ker je jedla krmo, namenjeno njegovi živini, je vdovo prosil, naj jo odpelje domov, vendar ga je zavrnila. Zato je žival z nogo le nekoliko brnil, da bi jo spravil v stran. Vdova ga je nato v lastni hiši začela zmerjati z »znanim tatom in pridaničem« in mu izrekla še druge žaljivke (*mit landtlaufferisch dippen vnd rdo schelmben vnd dergleichen vnraufherlihen wortten außzumachen*), na kar se je Filip odzval z žaljivkami. Po njegovih besedah naj bi se spor s tem končal, vendar je vdova tej razlagi nasprotovala. Obtoženi naj bi jo iz njene hiše izvlekel s tako silo, da ji je pri tem strgal obleko, ki jo je predložila trškemu sodišču. Sodišče je odločilo v njeno korist in Filipu naložilo, da mora vdovi nameniti »dobro besedo« (*ein guettß wortt zuuerleichen*), torej ji povrniti dobro ime, drug drugemu pa sta se morala tudi javno opravičiti (*einß den anderen die abbitt zuthuen schuldig*).¹¹⁰

Vdova in mesar sta se pred trškim sodiščem zaradi sporne ograje znašla tudi tri leta kasneje, 2. marca 1648. Do fizičnega obračuna tedaj sicer ni prišlo, vendar nadaljnji pravni spor kaže, da sovražnost med njima ni ponehala.¹¹¹

Žalitvi »tatica« in »stara kurba« sta bili v obravnavanem primeru izrečeni skupaj z jasnim namenom: omajati vdovino poštenost in s tem njeno čast. Vdova se je na napad odzvala z verbalnim nasiljem, ki je preraslo v fizično, z začetkom v njeni lastni hiši – simbolnem prostoru imunitete oziroma miru.¹¹² Primer nazorno kaže, da so lahko na videz banalni spori, denimo zaradi živine ali krme, imeli potencial, da prerastejo v resne kršitve dobrososedskih odnosov. V zgodnjem novem veku, zlasti v času kriz, spori zaradi kurjave, škode, živeža, živine itd. niso veljali za trivialne, saj so bili neposredno povezani s preživetjem posameznika in njegove družine. Zaradi škode, ki so jo povzročile svinje, je septembra 1664 tožbo proti Katarini Vrbančič (*Vrbanitschin*) na primer sprožila Marina Jurič (*Juryizin*).¹¹³ Takšni konflikti razkrivajo tesno prepletenost vsakdanjega življenja in koncepta časti v zgodnjem novoveški trški skupnosti. S tem ko je vdova vložila tožbo – kar na-

¹⁰⁵ »[H]ieribe hat sich des knaben sein muetter alß vmb ihe liebliches kindt, wie es auch einer jeden mütter zuestehet an genamben« (SI PAM 3, Trg Lenart v Slovenskih goricah, knj. 6, 21. avgust 1719).

¹⁰⁶ »[E]r habe ihmm nicht den ersten strach geben, sondern des clagers weib hete den ersten strach auf ihme gethan, nach dessen seint den rauffhandl entstanden« (SI PAM 3, Trg Lenart v Slovenskih goricah, knj. 6, s. d. [3. november 1719]).

¹⁰⁷ »[W]eilen beederseits starkh bezoht gewes sein« (SI PAM 3, Trg Lenart v Slovenskih goricah, knj. 6, s. d. [3. november 1719]). Sklicevanje na opitost je bilo razmeroma redko, kadar pa se je pojavilo, je lahko pri pomiritvah oziroma poravnava delovalo kot olajševalna okoliščina, saj je nakazovalo, da je do spora prišlo v afektu in ni bil posledica predhodne zamere oziroma dolgotrajnejše sovražnosti (Oman, *Enmity After the Feud*, str. 564).

¹⁰⁸ Walker, *Expanding the Boundaries*, str. 235–245; Capp, *The Double Standard*, str. 70–100.

¹⁰⁹ Taylor, *Women, Honor, and Violence*, str. 1084–1085; Taylor, *Credit, Debt*, str. 25; Muurling, *Everyday Crime*, str. 125–128.

¹¹⁰ SI PAM 3, Trg Lenart v Slovenskih goricah, knj. 5, fol. 14r, 11. september 1645.

¹¹¹ SI PAM 3, Trg Lenart v Slovenskih goricah, knj. 5, fol. 15v, 2. marec 1648.

¹¹² Bischoff in Schönbach, *Steirische und kärnthische Taidinge*, št. 4, 8 in 9; Schwerhoff, *Social Control*, str. 230; Darovec, *Ergaver in Oman, The Language of Vengeance*, str. 406.

¹¹³ SI PAM 3, Trg Lenart v Slovenskih goricah, knj. 5, fol. 44v, 7. september 1664.

kazuje na nezmožnost izvensodne poravnave – in z lastnim denarjem zahtevala povrnitev dobrega imena, je spor presegel raven osebne prizadetosti in pridobil širši pomen. Postal je izraz prizadevanja za povrnitev časti, simbolnega kapitala, ki je v lokalni skupnosti ključno določal položaj posameznice in njene družine.

Ženske pa so fizično nasilje uporabljale tudi, ko je bila pod vprašajem njihova poštenost pri sklepanju poslov, kar je mogoče razbrati iz spora, ki ga je trški svet protokoliral novembra 1719. Gre za spor zaradi zamenjane telečje kože, v katerega so bili vpleteni Gealiza Herrschl in usnjar Hans Aberl ter njegova neimenovana žena. Herrschl iz Negovskega Vrha je na dan sv. Janeza Krstnika, 24. junija, v Aberlovo usnjarno prinesel telečjo kožo. Toda ko je 29. oktobra želel prevzeti obdelano kožo, je ugotovil, da ni njegova. Zato je ni želel sprejeti in je vztrajal oziroma zahteval, naj mu Aberl izroči pravo kožo. Ker ga je vsaj posredno obtožil nepoštenosti, kar je bila huda žalitev, saj so dobrososedski odnosi, vključno s poslovnimi odnosi, temeljili na pomoči, poštenosti in vzajemnosti, se je vnelo verbalno nasilje, ki je nato eskaliralo v fizično nasilje. Pobudnica tega naj bi bila usnjarjeva žena, ki naj bi Herrschla prva udarila s palico, nato pa naj bi ga še mojster – njen mož – udaril z vrvo. Kot priča je potek dogodkov opisal čevljar Jožef Danko, ki je potrdil (raz)žalitev in zadane udarce. Sprti stranki sta se o zadevi »prijateljsko« (tj. dobrososedsko) poravnali in se druga drugi javno opravičili, Herrschl pa je v zameno za svojo telečjo kožo dobil novo.¹¹⁴

Primer jasno ponazarja, da je bila ženska čast tesno povezana z družbenoekonomsko vlogo posameznice oziroma z njeno poštenostjo pri sklepanju poslov. Spor se je začel z očitkom nepoštenosti, kar je pomenilo neposreden napad na čast družine Aberl. (Raz)žalitev je sprožila ne samo verbalni, ampak tudi fizični odziv, katerega pobudnica je bila prav usnjarjeva žena. Fizično nasilje je bilo podaljšek verbalnega napada in mehanizem, ki so ga uporabljale (tudi) ženske, ko je bila pod vprašajem ne le njihova čast, temveč tudi čast njihove družine oziroma družinskega posla.

SKLEP

Analiza zapisnikov lenarškega trškega sveta iz obdobja 1640–1740 razkriva večplastno in dinamično podobo vsakdanjega medosebnega nasilja in sporov v manjšem urbanem okolju. Pri tem se kaže različnost vlog, ki so jih v teh konfliktnih prevzemali posamezniki in posameznice. Ženske

v tovrstnih sporih niso nastopale zgolj kot žrtve ali pasivne udeleženke, temveč so, podobno kot moški, aktivno in pogosto samostojno zahtevale povračilo oziroma zadoščenje (odškodnino) za storjeno krivico. Njihovo delovanje jasno kaže, da so v vsakdanjih konfliktnih presegale tradicionalne spolne norme, kar razkriva bistveno kompleksnejšo vlogo žensk v kontekstu nasilja in medosebnih sovražnosti.

Proučitev protokoliranih sporov kaže, da je bila (raz)žalitev časti posameznice (in njene družine) najpogostejši izraz stanja sovražnosti. Čeprav je bila ženska čast tesno povezana s spolno integriteto, analiza potrjuje, da je bila močno povezana tudi z njeno širšo vlogo – z vlogo dobre matere, skrbne gospodinje in poštene članice skupnosti, na primer pri sklepanju poslov.

Raziskava potrjuje, da je spol ključna kategorija zgodovinske analize za razumevanje vsakdanjega medosebnega nasilja in sovražnosti v predmoderni dobi. Čeprav so ženske pogosto izvajale verbalno nasilje, tega ni mogoče označiti kot izključno »ženskega« orodja za vodenje sporov. Govorice, klevetanje in (raz)žalitve so enako vneto uporabljali tudi moški. Neredko je verbalni spor prerasel v fizični obračun; med moškimi pogostejše, vendar nikakor ne izključno. Lenarški primeri namreč dokazujejo, da so bile tudi ženske vpletene v fizično nasilje, in to ne le kot žrtve, temveč tudi kot aktivne (so)udeleženke in celo kot pobudnice.

Skladno z ugotovitvami sodobnega slovenskega in evropskega zgodovinopisja analiza zapisnikov izpodbija globoko zakoreninjene interpretacije o izključno fizično nasilnih moških in verbalno nasilnih ženskah. Raziskava s postavitvijo žensk v središče analize v okviru nasilja in medosebnih sovražnosti, torej v domeno, ki pretežno še vedno ostaja razumljena kot izključno moška, poziva k premisleku o dinamiki medosebnih sovražnosti in spolnih vlog v manjših predmodernih skupnostih na Slovenskem, s čimer prispeva tudi k najnovejšim študijam v mednarodnem prostoru.

FINANCIRANJE

Članek je nastal v okviru raziskovalnega programa *Prakse reševanja sporov med običajnim in postavljenim pravom na območju današnje Slovenije in sosednjih dežel* (P6-0435), ki ga (so)financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije (ARIS).

IZJAVA O DOSTOPU DO RAZISKOVALNIH PODATKOV

Pričujoči prispevek temelji na arhivskih virih. Informacije o dostopu do raziskovalnih podatkov so na voljo v članku.

¹¹⁴ SI PAM 3, Trg Lenart v Slovenskih goricah, knj. 6, s. d. [21. avgust 1719] in 3. november 1719.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

SI AS – Arhiv Republike Slovenije
AS 72I, Gospodstvo Bled

SI PAM – Pokrajinski arhiv Maribor
PAM 3, Fond Trg Lenart v Slovenskih goricah,
1625–1928

SI ZAL – Zgodovinski arhiv Ljubljana
ZAL 488, Mesto Ljubljana, rokopisne knjige, Zapi-
sniki mestnega sveta, stara serija

ZAKONODAJA

Ferdinandea – Der Römischen Kayserlichen, auch zu
Hungarn vnd Böheimb, [et]c. Königlichen Maje-
stät Ferdinandi Deß Dritten, [et]c. Ertzhertzogens
zu Oesterreich: Vnsers allergnädigsten Herrn.
Newe peinliche Landgerichts-Ordnung in Oester-
reich vnter der Ennß: Erster: vnd Anderter Thail.
Wien: Johann Jacob Kürner, 1656.

OBJAVLJENI VIRI

Bischoff, Ferdinand in Schönbach, Anton: *Steirische
und kärnthische Taidinge*. Wien: Wilhelm Braumül-
ler, 1881.

STIZ II – *Stari izolski statut od 14. do 18. stoletja: Prevod s
študijo* (ur. Dušan Kos in Mitja Sadek). Koper: Uni-
verza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno
središče, Univerzitetna založba Annales, Zgodo-
vinsko društvo za južno Primorsko, 2010.

STPT 1376 – Kos, Dušan: Statut mesta Ptuj 1376: Prepis
in prevod. *Statut mesta Ptuj 1376: Študijska izdaja* (ur.
Dušan Kos). Maribor: Umetniški kabinet Primož
Premzl, 1998, str. 105–199.

STPT 1513 – Kos, Dušan: Prepis in prevod statuta mesta
Ptuja iz leta 1513. *Statut mesta Ptuja 1513* (ur. Marija
Hernja Masten in Dušan Kos). Ptuj, Ljubljana: Zgo-
dovinski arhiv Ptuj, Založba ZRC, 1999, str. 58–252.

LITERATURA

Beuke, Arnold: »In guter zier und kurtzweil bey der
naßen angetastet« – Aspekte des Konfliktaustrags
in der Frühen Neuzeit. *Praktiken des Konfliktaus-
trags in der Frühen Neuzeit* (ur. Barbara Krug-Rich-
ter in Ruth-Elisabeth Mohrmann). Münster: Rhe-
ma, 2004, str. 119–156.

Brunner, Heinrich: *Deutsche Rechtsgeschichte. Zweiter
Band*. Leipzig: Duncker & Humblot, 1892.

Burghartz, Susanna: *Leib, Ehre und Gut: Delinquenz in
Zürich Ende des 14. Jahrhunderts*. Zürich: Chronos,
1990.

Capp, Bernard: The Double Standard Revisited: Ple-
beian Women and Male Sexual Reputation in

Early Modern England. *Past & Present* 162, 1999, št.
1, str. 70–100.

Capp, Bernard: *When Gossips Meet: Women, Family, and
Neighbourhood in Early Modern England*. Oxford:
Oxford University Press, 2004.

Carroll, Stuart: *Enmity and Violence in Early Modern
Europe*. Cambridge, New York: Cambridge Uni-
versity Press, 2023. DOI: <https://doi.org/10.1017/9781009287319>

Cavallo, Sandra in Cerutti, Simona: Female Honor
and the Social Control of Reproduction in Pied-
mont Between 1600 and 1800. *Sex and Gender in Hi-
storical Perspective* (ur. Edward Muir in Guido Rug-
giero). Baltimore: Johns Hopkins University Press,
1990, str. 73–109.

Creasman, Allyson F.: Fighting Words: Anger, Insult,
and "Self-Help" in Early Modern German Law. *Jo-
urnal of Social History* 51, 2017, št. 2, str. 272–292. DOI:
<https://doi.org/10.1093/jsh/shx016>

Crowther, Kathleen: Sexual Difference. *The Oxford
Handbook of the Protestant Reformations* (ur. Ulinka
Rublack). Oxford: Oxford University Press, 2017,
str. 667–687.

Czwik, Maria in Griesebner, Andrea in Hehenberger,
Susanne in Kroat, Katharina in Luef, Evelyne in
Pfister, Eugen in Petra Pribitzer: Ehre – Emotionen
– Eigentum: Häusliche Gewalt, Wirtshaushandel
und Holzdiebstähle in Perchtoldsdorf (18. Jahrhun-
dert). *Frühneuzeit-Info* 18, 2007, št. 1–2, str. 62–90.

Čeč, Dragica: Funkcije govorice in njihovih nosilcev v
podeželskih skupnostih. *Acta Histriae* 19, 2011, št. 4,
str. 703–728.

Čeč, Dragica: Nasilne detomorilke ali neprištevne
žrtve?: Spreminjanje podobe detomora v 18. in
začetku 19. stoletja. *Acta Histriae* 15, 2007, št. 2, str.
415–440.

Čeč, Dragica: »Svoje prsi pokažem raje hudiču kot
tebil!«: O detomoru kot enem izmed načinov rav-
nanja ob nezaželeni nosečnosti, o socialnih vezeh
in strategijah branjenja pred sodiščem na podlagi
primerov iz 18. stoletja na Kranjskem. *Ženske skozi
zgodovino* (ur. Aleksander Žižek). Ljubljana: Zveza
zgodovinskih društev Slovenije, 2004, str. 293–300.

Darovec, Darko: Blood Feud as Gift Exchange: The
Ritual of Humiliation in the Customary System of
Conflict Resolution. *Acta Histriae* 25, 2017, št. 1, str.
57–96. DOI: <https://doi.org/10.19233/AH.2017.04>

Darovec, Darko: *Faciamus vindictam*. Maščevalni umor
in oprostilna sodba v Landarju leta 1401 med obre-
dom maščevanja ter akuzatornim in inkvizitornim
sodnim procesom. *Acta Histriae* 25, 2017, št. 3, str.
653–700. DOI: <https://doi.org/10.19233/AH.2017.31>

Darovec, Darko: Keine Blutrache bei den Slovenen:
Franc Miklošič and the Blood Feud of the Slavs.
Acta Histriae 27, 2019, št. 4, str. 713–744. DOI: <https://doi.org/10.19233/AH.2019.30>

- Darovec, Darko: *Vendetta in Koper 1686*. Koper: Založba Annales, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 2018.
- Darovec, Darko in Ergaver, Angelika in Oman, Žiga: The Language of Vengeance: A Glossary of Enmity and Peace. *Acta Histriae* 25, 2017, št. 2, str. 391–432. DOI: <https://doi.org/10.19233/AH.2017.20>
- Dawson, Lesel: Introduction: Female Fury and the Masculine Spirit of Vengeance. *Revenge and Gender in Classical, Medieval and Renaissance Literature* (ur. Lesel Dawson in Fiona McHardy). Edinburgh: Edinburgh University Press, 2018, str. 1–30. DOI: <https://doi.org/10.3366/edinburgh/9781474414098.003.0001>
- Dean, Trevor in Lowe, Katherine J. P.: Writing the History of Crime in the Italian Renaissance. *Crime, Society and the Law in Renaissance Italy* (ur. Trevor Dean in Katherine J. P. Lowe). Cambridge: Cambridge University Press, 2009, str. 1–15.
- Dinges, Martin: Justiznutzungen als soziale Kontrolle in der Frühen Neuzeit. *Kriminalitäts-geschichte: Beiträge zur Sozial- und Kulturgeschichte der Vormoderne* (ur. Andreas Blauert in Gerd Schwerhoff). Konstanz: UVK Universitätsverlag Konstanz, 2000.
- Dinges, Martin: The Use of Justice as a Form of Social Control in Early Modern Europe. *Social Control in Europe: 1500–1800* (ur. Herman Roodenburg in Pieter Spierenburg). Columbus: The Ohio State University Press, 2004, str. 159–175.
- Dolenc, Metod: *Pravna zgodovina za slovensko ozemlje: sostavni očrt*. Ljubljana: Akademsko založba, 1935.
- Ergaver, Angelika: »First My Brother, Then a Blood-taker, Then My Brother Forever«: The Efficiency of the Traditional Peace-making Custom in Early Modern Age Montenegro and the Role of the Venetian Authorities in the Peace-making Process. *Acta Histriae* 25, 2017, št. 1, str. 179–206. DOI: <https://doi.org/10.19233/AH.2017.10>
- Ergaver, Angelika: Pomiritev v običaju krvnega maščevanja: mediacija, arbitraž in obredje »nove zaveze« med strankama v sporu v črnogorskih in albanških običajih. *Acta Histriae* 24, 2016, št. 1, str. 101–130. DOI: <https://doi.org/10.19233/AH.2016.4>
- Faggion, Lucien: Violence, Rites and Social Regulation in the Venetian *Terra Firma* in the Sixteenth Century. *Aspects of Violence in Renaissance Europe* (ur. Jonathan Davies). London, New York: Routledge, 2016, str. 216–239.
- Foster, Marc R.: *Keeping the Peace in the Village: Conflict and Peacemaking in Germany, 1650–1750*. Oxford: Oxford University Press, 2024.
- Frank, Michael: Dörfliche Gesellschaft und Kriminalität. Das Fallbeispiel Lippe (1650–1800). Paderborn, München, Wien, Zürich: Ferdinand Schöningh, 1995.
- Gourlay, Kristi: A Pugnacious Pagan Princess: Aggressive Female Anger and Violence in Fierabras. *The Representation of Women's Emotions in Medieval and Early Modern Culture* (ur. Lisa Perfetti). Gainesville: University Press of Florida, 2005, str. 133–163.
- Gowing, Laura: *Domestic Dangers: Women, Words, and Sex in Early Modern London*. Oxford: Clarendon Press, 1998.
- Gray, Drew D.: *Crime, Prosecution and Social Relations: The Summary Courts of the City of London in the Late Eighteenth Century*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2009.
- Grimm, Jacob in Grimm, Wilhelm: *Deutsches Wörterbuch, Neubearbeitung (1965–2018), digitalisierte Version im Digitalen Wörterbuch der deutschen Sprache*. <https://www.dwds.de/wb/dwb2/antasten> (pridobljeno: 14. 10. 2025).
- Hammer-Luza, Elke: Die Stellung der Frau im Pettau Stadtrecht. *Statut mesta Ptuj iz leta 1513 = Das Stadtrecht von Ptuj aus dem Jahre 1513: Mednarodni simpozij Ptujsko mestno pravo v srednjeevropskem prostoru*. Ptuj: Zgodovinski arhiv Ptuj, 2003, str. 177–193.
- Heidegger, Maria: Soziale Kommunikationsräume im Spiegel dörflicher Gerichtsquellen Tirols. Überlegungen in geschlechtergeschichtlicher Perspektive. *Kommunikation und Medien in der Frühen Neuzeit* (ur. Johannes Burkhardt in Christine Werkstetter). München: R. Oldenbourg Verlag, 2005, str. 175–199.
- Hernja Masten, Marija: Trg Sv. Lenart in njegova samouprava od druge polovice 17. do začetka 19. stoletja. *Zbornik občine Lenart: Izdano ob 800-letnici prve pismene omembe Lenarta* (ur. Slavko Kramberger). Lenart: Občina, 1996, str. 31–37.
- Hohkamp, Michaela: Grausamkeit blutet – Gerechtigkeit zwackt: Überlegungen zu Grenzziehungen zwischen legitimer und nicht-legitimer Gewalt. *Streitkulturen: Gewalt, Konflikt und Kommunikation in der ländlichen Gesellschaft (16.–19. Jahrhundert)* (ur. Magnus Eriksson in Barbara Krug-Richter). Köln, Weimar, Wien: Böhlau Verlag, 2003, str. 59–79.
- Horvat, Mojca: Fond Trg Lenart v Slovenskih goricah. *Arhivi* 45, 2022, št. 1, str. 137–159.
- Hurl-Eamon, Jennine: *Gender and Petty Violence in London, 1680–1720*. Columbus: The Ohio State University Press, 2005.
- Ilaunig, Ožbolt: *Kronika Sodnije Sv. Lenart*. Lenart, Maribor: Knjižnica, Pokrajinski arhiv Maribor, 2018.
- Jones, Karen: *Gender and Petty Crime in Late Medieval England: The Local Courts in Kent, 1460–1560*. Woodbridge: Boydell Press, 2006.
- Kambič, Marko: Kazenskopravni položaj žensk v zgodnjem novem veku skozi prizmo ljubljanskih Malefičnih svoboščin. *Knjiga, znanje, razum: od protestantizma do razsvetljenstva (1500–1800): prispevki z znanstvenega posveta ob razstavi, 7. in 8. oktober 2020* (ur. Mojca Ferle in Irena Žmuc). Ljubljana: Muzej

- in galerije mesta Ljubljane, Mestni muzej Ljubljana, 2021, str. 36–55.
- Kilday, Anne-Marie: *Women and Violent Crime in Enlightenment Scotland*. London: Boydell & Brewer, 2007.
- King, Peter: *Crime and Law in England, 1750–1840: Remaking Justice from the Margins*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.
- Koropec, Jože: *Mi smo tu: Veliki punt na Slovenskem v letu 1635*. Maribor: Obzorja, 1985.
- Koropec, Jože: Srednjeveški Hrastovec. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 44, 1973, št. 1, str. 47–59.
- Kos, Dušan: *Zgodovina morale 1: Ljubezen in zakonska zveza na Slovenskem med srednjim vekom in meščansko dobo*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2015. DOI: <https://doi.org/10.3986/9789612548407>
- Kos, Dušan: *Zgodovina morale 2: Ljubezenske strasti, prevare, nasilje in njihovo kaznovanje na Slovenskem med srednjim vekom in meščansko dobo*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2016.
- Košir, Matevž: Čarovniški procesi na Borlu in v Haložah. *Cirkulane: svet Belanov* (ur. Martin Prašnički, Diana Bohak-Sabath, Jernej Golc, Marija Hernja-Masten, Jože Klinc, Branko Majhen, Franc Milošič in Franc Tetičkovič). *Cirkulane: Halo*, 2005, str. 93–107.
- Košir, Matevž: Magija in goljufija ter tovarništvo med Trstom in Gradcem 1732–1734. *Kronika* 43, 1995, št. 1–2, str. 11–18.
- Kounine, Laura: The Witch on Trial: Narratives of Conflict and Community in Early Modern Germany. *Cultures of Conflict Resolution in Early Modern Europe* (ur. Stephen Cummins in Laura Kounine). London, New York: Routledge, 2016, str. 229–254.
- Krug-Richter, Barbara: Von nackten Hummeln und Schandpflastern. Formen und Kontexte von Rauf- und Ehrenhandeln in der westfälischen Gerichtsherrschaft Canstein um 1700. *Streitkulturen: Gewalt, Konflikt und Kommunikation in der ländlichen Gesellschaft (16.–19. Jahrhundert)* (ur. Magnus Eriksson in Barbara Krug-Richter). Köln, Weimar, Wien: Böhlau Verlag, 2003, str. 269–307.
- Kuehn, Thomas: *Law, Family, and Women: Toward a Legal Anthropology of Renaissance Italy*. Chicago, London: The University of Chicago Press, 1991.
- Lesnick, Daniel R.: Insults and Threats in Medieval Todi. *Journal of Medieval History* 17, 1991, št. 1, str. 71–89.
- Lidman, Satu: *Gender, Violence and Attitudes: Lessons from Early Modern Europe*. New York: Routledge, 2018.
- Makarovič, Gorazd: Sramotilne kazni na Slovenskem. *Etnolog* 21/72, 2011, št. 1, str. 203–241.
- Mihelič, Darja: Odnos oblastnih ustanov do žensk in otrok v srednjeveških mestih severozahodne Istre. *Acta Histriae* 7, 1999, št. 7, str. 329–348.
- Mihelič, Darja: Srednjeveška Pirančanka med zakonodajo in prakso. *Dolga pot pravic žensk: pravna in politična zgodovina žensk na Slovenskem* (ur. Marta Verginella). Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, Studia Humanitatis, 2013, str. 61–88.
- Mihelič, Darja: Srednjeveška Tržačanka v ogledalu mestnega statuta. *Etnolog. Nova vrsta (Ljubljana)* 7, 1997, št. 1, str. 87–102.
- Mihelič, Darja: Udeležba žena v kazenskih procesih: (Piran, 1302–1325). *Etnolog. Nova vrsta (Ljubljana)* 11, 2001, št. 1, str. 45–55.
- Mihelič, Darja: Ženska čast v istrskih mestih: (Trst, Koper, Izola, Piran, 14.–15. stoletje). *Acta Histriae* 8, 2000, št. 1, str. 29–40.
- Mlinarič, Jože: Župnija Sv. Lenart do jožefinske dobe. *Zbornik občine Lenart: Izdano ob 800-letnici prve pisane omembe Lenarta* (ur. Slavko Kramberger). Lenart: Občina, 1996, str. 63–71.
- Mohrmann, Ruth-Elisabeth: *Volksleben in Wilster im 16. und 17. Jahrhundert*. Neumünster: Wachholtz Verlag, 1977.
- Muurling, Sanne: *Everyday Crime, Criminal Justice and Gender in Early Modern Bologna*. Leiden, Boston: Brill, 2021.
- Oman, Žiga: Enmities and Peacemaking Among Upper Carniolan Peasants in Early Modernity. *Acta Histriae* 27, 2019, št. 4, str. 673–712. DOI: <https://doi.org/10.19233/AH.2019.29>
- Oman, Žiga: Enmity After the Feud: Violence and Its Control in Inner Austria, 1500–1750. *Acta Histriae* 31, 2023, št. 4, str. 529–586. DOI: <https://doi.org/10.19233/AH.2023.25>
- Oman, Žiga: Law and Emotion: The Lexicon of 'Enmity' in Early Modern Inner Austria. *Austrian History Yearbook* 56, 2025, str. 32–51. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0067237825000189>
- Oman, Žiga: *Maščevanje na Slovenskem v zgodnjem novem veku: sovražnosti in pomiritve na Kranjskem in Štajerskem*. Maribor: Znanstvenoraziskovalni inštitut dr. Franca Kovačiča, 2021.
- Oman, Žiga: Sosedje in sovražniki: reševanje sporov pred ljubljanskim mestnim svetom v zgodnjem novem veku (1521–1671). *Acta Histriae* 30, 2022, št. 4, str. 973–1014. DOI: <https://doi.org/10.19233/AH.2022.38>
- Pohl, Susanne: Uneasy Peace: The Practice of the Stalung Ritual in Zürich, 1400–1525. *Journal of Early Modern History* 7, 2003, št. 1–2, str. 28–54.
- Rizzi, Andrea: Violent Language in Early Fifteenth-Century Italy: The Emotions of Invectives. *Violence and Emotions in Early Modern Europe* (ur. Susan Broomhall in Sarah Finn). London: Routledge, 2016, str. 145–158.
- Rublack, Ulinka: *The Crimes of Women in Early Modern Germany*. Oxford: Clarendon Press, 2007.
- Scheutz, Martin: Zwischen Schlägen und gerichtlichem Ausgleich. Formen der Konfliktaustragung

- in niederösterreichischen Gerichtsakten des 18. Jahrhunderts. *Praktiken des Konfliktaustrags in der Frühen Neuzeit* (ur. Barbara Krug-Richter in Ruth-Elisabeth Mohrmann). Münster: Rhema, 2004, str. 169–186.
- Schmidt-Voges, Inken in Simon, Katharina: Managing Conflicts and Making Peace. *The Routledge History of the Domestic Sphere in Europe: 16th to 19th Century* (ur. Joachim Eibach in Margareth Lanzinger). London, New York: Routledge, 2020, str. 432–457. DOI: <https://doi.org/10.4324/9780429031588>
- Schwerhoff, Gerd: Social Control of Violence, Violence as Social Control: The Case of Early Modern Germany. *Social Control in Europe: 1500–1800* (ur. Herman Roodenburg in Pieter Spierenburg). Columbus: The Ohio State University Press, 2004, str. 220–246.
- Shepard, Alexandra: Worthless Witnesses? Marginal Voices and Women's Legal Agency in Early Modern England. *Journal of British Studies* 58, 2019, št. 4, str. 717–734. DOI: <https://doi.org/10.1017/jbr.2019.85>
- Shoemaker, Robert B.: *Prosecution and Punishment: Petty Crime and the Law in London and Rural Middlesex, c. 1660–1725*. Cambridge, New York, Port Chester, Melbourne, Sydney: Cambridge University Press, 1991.
- Spierenburg, Pieter: How Violent Were Women? Court Cases in Amsterdam, 1650–1810. *Crime, History & Societies* 1, 1997, št. 1, str. 9–27.
- Strocchia, Sharon: Gender and the Rites of Honour in Italian Renaissance Cities. *Gender and Society in Renaissance Italy* (ur. Judith Brown in Robert Davis). London, New York: Routledge, 2014 [1998], str. 39–60.
- Škrubej, Katja: Položaj žensk v civilnih sporih v okviru gorskih pravnih in patrimonialnih sodišč v 17. in 18. stoletju. *Dolga pot pravic žensk: pravna in politična zgodovina žensk na Slovenskem* (ur. Marta Verginella). Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, Studia Humanitatis, 2013, str. 89–116.
- Taylor, Scott K.: Credit, Debt, and Honor in Castile, 1600–1650. *Journal of Early Modern History* 7, 2003, št. 1, str. 8–27.
- Taylor, Scott K.: Women, Honor, and Violence in a Castilian Town, 1600–1650. *The Sixteenth Century Journal* 35, 2004, št. 4, str. 1079–1097.
- Travner, Vladimir: *Kuga na Slovenskem*. Ljubljana: Življenje in svet, 1934.
- Vischer, Georg Matthäus: *Topographia Ducatus Stiriae: izbor*. Maribor: Umetniški kabinet Primož Premzl, 2006 [1681].
- Walker, Garthine: *Crime, Gender and Social Order in Early Modern England*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
- Walker, Garthine: Expanding the Boundaries of Female Honour in Early Modern England. *Transactions of the Royal Historical Society* 6, 1996, str. 235–245.
- Wallach Scott, Joan: Gender: A Useful Category of Historical Analysis. *The American Historical Review* 91, 1986, št. 5, str. 1053–1075.
- Wallach Scott, Joan: Unanswered Questions. *The American Historical Review* 113, 2008, št. 5, str. 1422–1429.
- Zadel, Nives: »Ano črešnjo jo je ubil!«: Ženske kot žrtve in storilke kaznivih dejanj na Krasu v 17. stoletju. *Upor, nasilje in preživetje: slovenski in evropski primeri iz srednjega in novega veka* (ur. Aleksander Panjek). Koper: Založba Univerze na Primorskem, 2015, str. 155–179.

SUMMARY

Female Violence and Interpersonal Enmities in the Lenart Market Town Council Registers (1640–1740)

Traditional historiographical perceptions of women in premodern Europe have long focused on their subordination to men. Consequently, their role in private enmities, especially among non-nobles, was generally interpreted as that of victims or sources of conflict. However, they did feel and conduct private enmities, also by resorting to violence, despite patriarchal frameworks, strict gender norms, such as notions of honour, and women's general exclusion from 'masculine' practices of dispute settlement. Although research suggests that women more often resolved their conflicts through out-of-court methods, their participation in the judicial framework was also far from negligible. Based on the analysis of 'everyday' interpersonal violent disputes documented in the registers of the market town council of Lenart v Slovenskih Goricah between 1640 and 1740, this article examines women's roles in enmities in a small urban community. The study of more quotidian conflicts has proved vital not only for understanding 'female' enmities, but also for gaining a more nuanced insight into the societal dynamics and gender roles of the period. Although the role of women in disputes and their settlements was typically distinct from that of men and is often relegated to the background in sources, it should not be considered any less significant in the research on violence. A careful analysis of the sources reveals that women in Lenart were involved in around half (51.5%) of documented violent disputes. Not merely as victims or passive bystanders but also as autonomous agents and even as instigators of violence. Women frequently engaged in verbal conflicts, which always had the propensity to escalate into physical altercations and often did. The perceived 'inappropriateness' or 'unnaturalness'

of violent acts committed by women raises important questions about the complex relationship between the female sex and violence in the past. Contrary to traditional interpretations, women engaged in conflicts not only with other women but also with men. In some cases, they were involved in enmities concerning their husbands, children, or family business, while in others, they pursued their con-

flicts independently. This article contributes to the existing body of research on the long-overlooked role of women in interpersonal violent enmities in premodern societies by challenging the stereotypes of their passivity and providing insight into early modern social dynamics and gender roles.

JURE DONŠA*

Marijin steber v Ljutomeru.

Naročilo, prenova in vprašanje avtorstva

IZVLEČEK

Ljutomerski Marijin steber doslej še ni bil sistematično obravnavan. V prispevku je obravnavan na podlagi razpoložljivega arhivskega gradiva in temeljitejše slogovne analize. Naročnik, trški sodnik Matija Petek, in leti naročila (1729) ter obnove (1854) so znani z napisne plošče spomenika. Za izdelavo kamnitih figur je bil zelo verjetno izbran graški kipar Johann Jakob Schoy. Od prvotnega baročnega spomenika so se ohranili samo nekateri elementi, saj je bila arhitektura Marijinega stebra sredi 19. stoletja povsem spremenjena. Pri prenovi, ki je podrobno dokumentirana v arhivskem gradivu, sta sodelovala radgonska mojstra, kamnosek Anton Spranger in slikar ter pozlatar Johann Klein. Prispevek dopolnjuje dosedanje vedenje o procesu naročanja in obnavljanja javnih baročnih spomenikov.

KLJUČNE BESEDE

baročno kiparstvo, Ljutomer, Johann Jakob Schoy, Marijin steber, naročništvo, prenova, *pietas Austriaca*

ABSTRACT

THE MARIAN COLUMN IN LJUTOMER: COMMISSION, RESTORATION, AND THE QUESTION OF AUTHORSHIP

Until now, the Marian column in Ljutomer has received no methodical consideration. The author of the article examines it by drawing on available archival sources and a more thorough stylistic analysis. The market town judge (*Marktrichter*) Matija Petek, who commissioned the column, as well as the year of its commissioning (1729) and restoration (1854), respectively, are stated on the monument's inscription plaque. Johann Jakob Schoy was most probably the master craftsman selected for creating the stone figures. Only a few elements have been preserved from the original Baroque monument after the architecture of the Marian column was completely transformed in the mid-nineteenth century. The transformation, minutely documented in archival sources, was carried out by two master craftsmen from Radkersburg (Radgona): the stone carver Anton Spranger and the painter and gilder Johann Klein. The article complements the existing knowledge regarding the processes of commissioning and restoring public Baroque monuments.

KEYWORDS

Baroque sculpture, Ljutomer, Johann Jakob Schoy, Marian column, art patronage, restoration, *Pietas Austriaca*

* asistent, mladi raziskovalec, ZRC SAZU, Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta, Ljubljana, jure.donsa@zrc-sazu.si, ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-7639-8009>

UVOD

Na območju Habsburške monarhije so v 17. in 18. stoletju množično postavljali spomenike v čast Mariji, t. i. Marijine stebre (*Mariensäulen*), ki so v kontekstu *pietas Austriaca*¹ izkazovali vero

ljudi na eni in politično pripadnost monarhiji na drugi strani. Oba omenjena vidika sta botrovala tudi nastanku Marijinega stebra na Glavnem trgu v Ljutomeru (slika 1). Spomenik danes sestavljajo visok, z zobatim frizom profiliran podstavek,

Slika 1: Marijin steber na Glavnem trgu v Ljutomeru (© Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta ZRC SAZU, foto: J. Donša).

¹ Za *pietas Austriaca* gl. Coreth, *Pietas Austriaca*; Winkelbauer, *Ständefreiheit*, str. 185–239; Samerski, *Hausheilige*, str. 251–278; Telesko, *The Pietas Austriaca*, str. 159–180.

Monografija Anne Coreth je izšla leta 1959 in bila dopolnjena 1982. Tukaj je citiran komentiran angleški prevod druge izdaje (2004).

na katerem sta kipa sv. Roka na levi in sv. Boštjana na desni strani. Med svetnikoma se dviga ožji podstavek z napisno ploščo, ki nosi steber s korintskim kapitelom in kipom Brezmadežne. Kipi so izdelani iz sivega peščenjaka, ki je zelo občutljiv na atmosferilije, zato ni presenetljivo, da so danes močno poškodovani.² Napisna plošča izpričuje leto naročila (1729) in naročnika figuralnega znamenja, Matijo Petka, ter prinaša podatek o obnovi leta 1854, ko je bila spremenjena prvotna podoba dotrajanega spomenika (slika 2).

Vedenje o ljutomerskem Marijinem stebru temelji na skromnih podatkih, ki jih je leta 1896 v kroniko trga in župnije Ljutomer zapisal Matej Slekovec.³ Marijan Zadnikar je na podlagi ikonografskega programa sklepal na izgotovitev spomenika v spomin na kužne epidemije, ki so v 17. in 18. stoletju pestile Ljutomer in njegovo okolico.⁴ Sergej Vrišer pa je po zgodovinski in geografski logiki menil, da bi lahko bili kipi izklesani v lipniški ali radgonski delavnici,⁵ medtem ko se z vprašanjem njihovega avtorstva konkretnije ni ukvarjal še nihče. Nedavni pregled ohranjenega arhivskega gradiva in temeljitejša slogovna analiza odpirata nekaj novih vprašanj in omogočata premislek o atribuciji.

Ljutomerski spomenik je eden od štirinajstih ohranjenih baročnih Marijinih stebrov na Slovenskem. Skupnega prednika imajo v rimskem stebru na trgu pred cerkvijo Santa Maria Maggiore. Ideja za postavitve Marijinega kipa na vrhu edinega še ohranjenega marmornega stebra iz nekdanje Konstantinove bazilike je vzklikla pri papežu Sikstu V. (1585–1590), ki se je v svojem pontifikatu lotil obsežne transformacije Rima, a ta projekt, kot mnogi drugi, ni bil izveden.⁶ Načrt je leta 1613 obudil njegov naslednik na prestolu sv. Petra, Pavel V. (1605–1621), ki je vodstvo projekta zaupal arhitektu Carlu Madernu (1556–1629) – spome-

Slika 2: Napisna plošča (© Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta ZRC SAZU, foto: J. Donša).

nik je bil dokončan leto pozneje.⁷ Kljub prvemu baročnemu Marijinemu stebru v Rimu so se poznejši podobni spomeniki uveljavili predvsem v deželah Svetega rimskega cesarstva.

Papeški spomenik je pomembno vplival na postavitve Marijinega stebra v Münchnu. V spomin na bitko in katoliško zmago na Beli Gori v Pragi (1620) ga je naročil bavarski vojvoda Maksimilijan I. (1573–1651). Posvečen je bil v nedeljo, 7. novembra 1638, na predvečer osemnajste obletnice katoliške zmage v Pragi.⁸ Češčenje Marije s postavljanjem stebrnih spomenikov se je nadaljevalo v cesarski prestolnici, kjer je tridesetletna vojna pahnila dvor v vojaško in finančno krizo. Cesar Ferdinand III. (1637–1657) se je leta 1645 zaobljubil, da bo po zgledu svojega svaka Maksimilijana I. na Dunaju postavil Marijin steber. Spomenik iz apnenega peščenjaka, postavljen spomladi 1647 na trgu *Am Hof*, je delo Johanna Jakoba Pocka (1604–1651); cesar Leopold I. (1658–1705) ga je prestavil v Wernstein am Inn ter v prestolnici postavil (delno) kopijo predhodnega spomenika v marmorju in bronu.⁹

2 INDOK center, MK, Arhiv spisov, Konservatorski program Marijinega stebra na Glavnem trgu v Ljutomeru, 1991, s. p.

3 Pri tem je popravil navajanje Josefa Carla Hofrichterja, ki je kot naročnika Marijinega stebra napačno imenoval Jožefa Matijo Petka (prim. Hofrichter, *Luttenberg*, str. 63; ŽA Ljutomer, Slekovec, *Trg in župnija*, str. 463–464). Po Slekovčevih zapisih so bolj ali manj dosledno povzemali poznejši pisci (prim. Stegenšek, *Naši Marijini stebri*, str. 335; Curk, *Ljutomer*, str. 19; Novak, *Prispevek*, str. 109; Zanjakovič, *Umetnostnozgodovinska znamenja*, str. 144–145).

4 INDOK center, MK, Arhiv spisov, Terenski zapiski Marijana Zadnikarja, XLIII, 19. 4. 1960, s. p.; INDOK center, MK, Arhiv spisov, Terenski zapiski Marijana Zadnikarja, XLVI, 28. 6. 1960, s. p.; Zadnikar, *Znamenja*, str. 85; Zadnikar, *Slovenska znamenja*, str. 146.

5 Vrišer, *Baročno kiparstvo v Slovenskih goricah*, str. 19.

6 Ostrow, Paul V, str. 353–354.

7 Modello na polmesecu stoječe Marije z otrokom je leta 1613 izdelal Guillaume Berthelot (ok. 1580–1648), v bron ga je ulil Domenico Ferreri, pozlatil pa Annibale Corradini, ko je že bil umeščen na vrhu spomenika (Ostrow, Paul V, str. 354–355).

8 Gl. Schattenhofer, *Die Mariensäule*, str. 9; Woeckel, *Pietas Bavarica*, str. 66; John, *Säule*, str. 623; Tipton, *Super aspidem*, str. 377; Winkelbauer, *Ständefreiheit*, str. 199.

9 Tipton, *Super aspidem*, str. 380; Winkelbauer, *Ständefreiheit*, str. 199–200; Polleroß, *Die Immaculata*, str. 94–95.

Da bi bili vsi nadaljnji, po tridesetletni vojni postavljeni Marijini stebri izvršeni izrecno po dunajskem modelu,¹⁰ ne drži povsem. Prvega je v čast Brezmadežni za obrambo Prage pred Švedi z dekretom 22. aprila 1650 odredil postaviti cesar Ferdinand III.¹¹ 26. septembra 1650 je dvojniki dunajskega stebra na Staromestnem trgu v Pragi že stal, posvečen pa je bil na cesarjev rojstni dan, 13. julija 1652.¹² Prvim trem srednjeevropskim stebrom je sledila množica mlajših. K temu je prispevala tudi svečana cesarjeva zaobljuba, da bo vselej slavil praznik Marijinega brezmadežnega spočetja.¹³ Na Štajerskem se je prva priložnost za posnemanje cesarskih zgledov češčenja Brezmadežne pokazala po odmevni zmagi krščanskih čet pod vodstvom Raimonda Montecuccolija (1609–1680) v bitki pri Monoštru leta 1664.¹⁴ Ponekod so se takrat le zaobljubili postaviti spomenik, medtem ko so drugod projekte v celoti izvedli. Kot slednje je na današnjem avstrijskem Štajerskem mogoče omeniti stebre v Fürstenfeldu, Übersbachu in Pischelsdorfu,¹⁵ na Spodnjem Štajerskem pa na Ptujju, kjer ga je dal postaviti Jurij Friderik grof Sauer. Pri večini zgodnjih štajerskih primerov je na vrhu stebra upodobljena Marija Kraljica z Detetom, ki stoji na polmesecu. S tem je bila poudarjena vloga Marije kot zmagovalke nad herezi, zlasti v odzivu na bitko pri Monoštru, čeprav o tesnejših dunajskih ikonografskih vzorih ni mogoče govoriti. Če že, se je vsaj pri zgodnejših primerih mogoče ozreti proti Münchnu in t. i. *Patroni Bavariae*. Nekoliko poznejši, ljubljanski Marijin steber, dokončan leta 1683, pa je že povsem sledil dunajskemu tipu.¹⁶

OKOLIŠČINE NAROČILA LJUTOMERSKEGA FIGURALNEGA ZNAMENJA IN IKONOGRAFSKI PROGRAM

Pri svetniški skupini ljutomerskega stebra gre za v času zgodnjega novega veka uveljavlje-

no kombinacijo svetnikov, ki so se ji, odvisno od zastavljene kompozicije in prestiža naročnika, pogosto pridružili še drugi svetniki. Prisotnost sv. Boštjana in sv. Roka napeljuje na iskanje povoda naročila v kateri od kužnih epidemij. Bubonska kuga se je v srednji in zahodni Evropi pojavljala vse do dvajsetih let 18. stoletja, ko so jo uspeli omejiti s strožjimi zdravstvenimi ukrepi.¹⁷ Na Štajerskem so bili izbruhi epidemij kuge najpogostejši v 17. stoletju, zlasti med letoma 1679 in 1683.¹⁸ O naslednjem valu, ki je na Spodnjem Štajerskem nastopil v drugem desetletju 18. stoletja, pričajo številna kužna znamenja oziroma »pomorski križi« (na primer v Stražah z letnico 1712),¹⁹ čeprav je najhujša epizoda sledila leta 1713, ko se je bolezen iz smeri Dunaja naglo razširila po Spodnji Avstriji, Štajerski in Koroški.²⁰ Po letu 1717 se je kuga na Slovenskem pojavljala zgolj sporadično s posameznimi lokalnimi izbruhi.²¹

Postavitev Marijinega stebra v Ljutomeru ni bila neposredno povezana s katero od kužnih epidemij, pogosta prisotnost te bolezni v okolici trga pa je zagotovo pripomogla k razvoju kulta češčenja protikužnih svetnikov. Že okoli leta 1640 je bila v Cezanjevcih sprva postavljena kapela, pozneje pa sezidana podružnična cerkev sv. Roka in Boštjana.²² Na Štajerskem je ohranjenih več Marijinih stebrov s primerljivim ikonografskim sestavom. Kompozicijsko najsorodnejši sta skupini v Knittelfeldu in Wildonu, pri katerih gre za očiten protikužni ikonografski program.²³ Brezmadežna je po letu 1647, ko ji je cesar Ferdinand III. posvetil celotno Avstrijo, veljala za splošno zaščitnico habsburških dednih dežel.²⁴ V Ljutomerski župniji je bilo češčenje Marije povezano tudi z bratovščino Rožnovenske Matere Božje, ki je od leta 1675 delovala pri župnijski cerkvi.²⁵

17 Boeckl, *Images of Plague*, str. 107.

18 Umek, Kuga, str. 80. Za prvi val kuge med letoma 1679 in 1680 gl. zlasti Grahornik, Epidemija kuge, str. 165–177.

19 Travner, *Kuga*, str. 130.

20 Eckert, *The Retreat of Plague*, str. 19.

21 Travner, *Kuga*, str. 132–133.

22 O gradnji podružnične (današnje župnijske) cerkve sv. Roka in Boštjana v Cezanjevcih gl. Donša, *Zgodovinska ozadja*, str. 70–74; Kemperl, Župnijska cerkev, str. 777.

23 Obe kompoziciji dopolnjuje kip sv. Rozalije v niši podstavka oziroma ob bazi stebra. Figuralno znamenje v Wildonu je bilo postavljeno po kužni epidemiji leta 1682, v Knittelfeldu pa so se zaobljubili postaviti spomenik leta 1713 (gl. *Steiermark*, str. 229, 620).

24 Coreth, *Pietas Austriaca*, str. 52–53; Menaše, *Marija*, str. 42; Winkelbauer, *Ständefreiheit*, str. 199; Samerski, *Hausheilige*, str. 273.

25 Bratovščina je posedovala vinograde in bila dobro finančno situirana – za povečavo župnijske cerkve je v letih 1688 in 1689 darovala 600 goldinarjev (ŽA Ljutomer, Slekovec, *Trg in župnija*, str. 465, 470; Kovačič, *Ljutomer*, str. 86).

Gl. tudi Kalina, *Die Mariensäulen*, str. 48–58, kjer avtor opozarja na zmotno predstavo o materialu prvotnega spomenika, ki je bil v literaturi pogosto napačno označen kot marmorni izdelek.

10 Tricoire, »Sklave sein«, str. 67.

11 Stegenšek, Naši Marijini stebri, str. 335; Tipton, *Super aspidem*, str. 381; Kalina, *Die Mariensäulen*, str. 59.

12 Tipton, *Super aspidem*, str. 381; Winkelbauer, *Ständefreiheit*, str. 200.

13 Coreth, *Pietas Austriaca*, str. 53.

14 O vplivu zmage v bitki pri Monoštru na postavljanje Marijinih stebrov gl. Schweigert, *Türkenmotive*, str. 392.

15 Za spomenike gl. *Steiermark*, str. 126, 363, 577.

16 Za ljubljanski Marijin steber (1679–1683) in njegovega predhodnika (1664) gl. Lubej, Marijin steber, str. 55–63; Jezernik, Pomnjenje zgodovine, str. 38–54.

Ista bratovščina je zelo verjetno sodelovala pri postavitvi ornamentiranih pokopaliških portalov (1745), saj je na desnem portalu, pod figuro sv. Janeza Evangelista,²⁶ relief s prizorom Marije, ki sv. Dominiku izroča rožni venec.²⁷ Umestitev Brezmadežne na vrh ljutomerskega spomenika je torej izraz pobožnosti splošnega ljudstva ter cesarske propagande v utrjevanju in pospeševanju njenega kulta.

PREDLOG POSTAVITVE STEBRA

Uradno pobudo za postavitev ljutomerskega Marijinega stebra je na seji sveta trga Ljutomer 10. junija 1729 podal trški sodnik Matija Petek († 1746).²⁸ V ta namen sta bila predhodno odstranjena pranger in *Narrenhäusl*, ki sta dotlej stala na Glavnem trgu. *Statua* je bila po Slekovcu na spomenik umeščena do 24. avgusta istega leta.²⁹ Petek je bil ugleden tržan, funkcijo sodnika pa je opravljal v letih 1717–1719, 1725–1729 in 1735–1737.³⁰ Omenjena junijska seja je potekala v trški hiši (*Rathaus*), v drugem kvatrnem tednu, na petek po binkoštih – to je bila prva seja po 22. aprilu. Iz protokola je razvidno, da se je ob Matiji Petku na seji zbralo pet od skupno dvanajstih svetnikov,³¹ predstavnik tržanov (*Vorgeher*) in štirje četrtniki (*Viertel meister*).³²

Ločiti je mogoče med dvema vrstama trških sej, in sicer med navadnimi ter slovesnimi. Seje, ki so potekale na kvatre, so se imenovalle skupšči-

ne in so bile praviloma pomembnejše, zaradi česar so morali biti ob polnoštevilnosti magistrata prisotni tudi vsi tržani.³³ Čeprav je obravnavana seja trškega sveta v Ljutomeru potekala na poletne kvatre, pa ni šlo za skupščino, saj seja ni potekala v prisotnosti vseh tržanov, kar je sicer zmeraj navedeno na začetku zapisnika.³⁴ Ob upoštevanju dejstva, da je bila seja sklicana na poletne kvatre in so ji prisostvovali tudi predstavnik tržanov ter četrtniki, je takrat najverjetneje potekala slovesna seja.³⁵

Po prvih dveh obravnavanih točkah dnevnega reda omenjene junijske seje je Petek predlagal, da se na trgu postavi steber v čast Brezmadežni devici Mariji, za sramotilno kletko, ki je bila postavljena v bližini prangerja, pa se najde novo primerno lokacijo (slika 3).³⁶ Ljutomerski pranger je še viden na grafiki Georga Matthäusa Vischerja (1628–1696) v Topografiji vojvodine Štajerske (*Topographia Ducatus Stiriae*).³⁷ Kot kaže, so se za postavitev Marijinega stebra zavzeli tudi drugi prisotni, saj je bil dosežen *Einhölliger schluss*. Sklenili so prestaviti pranger in sramotilno kletko, slednjo pa tudi nekoliko popraviti.³⁸ S tem so sledili uveljavljeni urbanistični praksi. Tudi drugod po monarhiji so sramotilne naprave, ki so izgubljale pomen v kazenskih postopkih, zamenjali z Mari-

- 26 Vrišer je figuro napačno identificiral kot Marijo, a knjiga v figurini levici in na prsi pritrjen orel govori za najmlajšega od apostolov (prim. Vrišer, Baročno kiparstvo v Slovenskih goricah, str. 722).
- 27 Portala sta po ugotovitvah Metode Kemperl sorodna delom mariborskega arhitekta Jožefa Hofferja (1696–1762) (Kemperl, Župnijska cerkev, str. 770).
- 28 Iz ljutomerske mrliške knjige je znan podatek, ki sta ga navajala že Slekovec in Franc Kovačič, da je bil Matija Petek (*Mathias Petekh*) pokopan 19. novembra 1746 v starosti 79 let. Ljutomerske krstne knjige izpred leta 1687, ki bi razkrile datum krsta, so izgubljene (NŠAM, Ljutomer, Mrliška knjiga 1729–1749, s. p.; prim. ŽA Ljutomer, Slekovec, *Trg in župnija*, str. 320; Kovačič, *Ljutomer*, str. 51, 96, 148).
- 29 ŽA Ljutomer, Slekovec, *Trg in župnija*, str. 463–464; prim. Kovačič, *Ljutomer*, str. 160; INDOK center, MK, Arhiv spisov, Terenski zapiski Marijana Zadnikarja, XLIII, 19. 4. 1960, s. p.; INDOK center, MK, Arhiv spisov, Terenski zapiski Marijana Zadnikarja, XLVI, 28. 6. 1960, s. p.; Novak, Prispevek, str. 109.
- 30 ŽA Ljutomer, Slekovec, *Trg in župnija*, str. 320; Kovačič, *Ljutomer*, str. 147–148.
- 31 Mestni sodnik je na seji trškega sveta 7. januarja 1729 volil svojih šest svetnikov (tri na desno in tri na levo roko), šest pa jih je volila občina (SI PAM 0004, Magistrat Ljutomer, šk. 26, ovoj 1, Trški protokol (1726–1729), str. 219). O volitvah trških svetnikov gl. Kovačič, *Trg Središče*, str. 379.
- 32 SI PAM 0004, Magistrat Ljutomer, šk. 26, ovoj 1, Trški protokol (1726–1729), str. 238.

33 Kovačič, *Trg Središče*, str. 380–381.

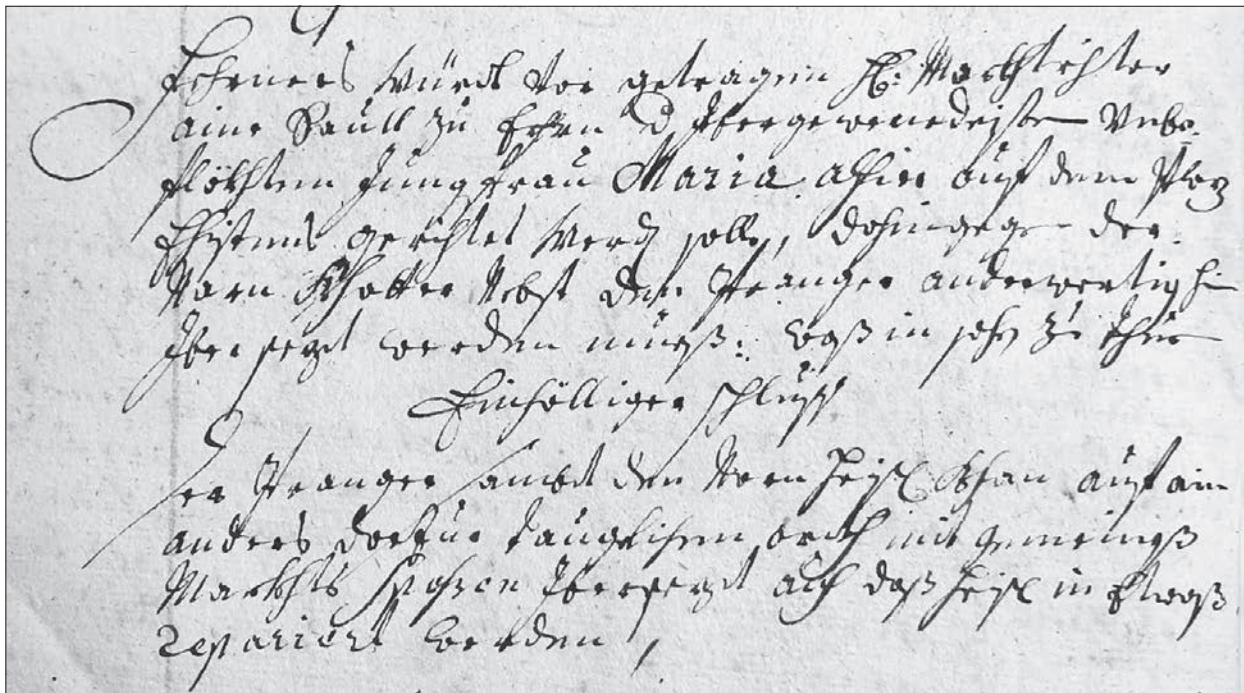
34 Ljutomerski tržani so leta 1729 prisostvovali na treh sejah trškega sveta, in sicer 7. januarja, v petek po sv. Treh kraljih, ko je bil potrjen novi trški sodnik in so volili svetnike, v petek, 11. marca, na *Fastem quatember* in v petek, 16. decembra, na *Weinacht quatember*, ko so volili novega trškega sodnika (SI PAM 0004, Magistrat Ljutomer, šk. 26, ovoj 1, Trški protokol (1726–1729), str. 219, 227, 264).

35 Trdno določenih meja med delokrogom navadnih in slovesnih sej ni bilo, čeprav so na slednjih praviloma obravnavali pomembnejša vprašanja (na primer sprejemanje novih tržanov, prodaje in prepise nepremičnin, sklepanje pogodb, sojenje za hujše prestopke in pravde) (gl. Kovačič, *Trg Središče*, str. 380–381).

36 »Fehrners Würdt Vor getragene H[err] Markhtrihter aine Saull zu Erhen d[er] Ibergewenedeiste[n] Vnbeflökhten Jungfrau Maria alhir auf dem Plaz Ehistens gerichtet Werd[en] solle, dohingege[n] der Narn Khatte Nebst den Pranger anderwertig hin Iber sezt werden mueß. Woß in sohe[n] zu Thue[n]« (SI PAM 0004, Magistrat Ljutomer, šk. 26, ovoj 1, Trški protokol (1726–1729), str. 239).

37 Grafika trga Ljutomer je bila najverjetneje izdelana v drugi polovici osemdesetih let 17. stoletja. Iz tretjega seznama (*Lista der von Georg Mathie Vischer Mathematici heringegebenen Khupffer*), ki ga je Vischer oddal štajerskim deželnim stanovom pred odhodom na Dunaj okoli leta 1687, je razvidno, da je do tedaj izdelal tudi grafično ploščo z upodobitvijo trga Ljutomer (gl. Stopar, Topografija, str. 23).

38 »Der Pranger sambt den Narn Heisl Khan auf ain anders dorzue taugelihem orth mit gemeineß Markhts Sposzen Ibersezt auh daß Heisl in Etwaß repariert werden« (SI PAM 0004, Magistrat Ljutomer, šk. 26, ovoj 1, Trški protokol (1726–1729), str. 239).

Slika 3: Predlog Matije Petka za postavitev Marijinega stebra v Ljutomeru (SI PAM 0004, Magistrat Ljutomer, šk. 26, ovoj 1, Trški protokol (1726–1729), str. 239).

jinimi in drugimi votivnimi stebri. Pri tem sta se spremenila vloga in pomen trgov, ki so poudarjali pobožnost in pripadnost cesarstvu.³⁹

Iz zapisnika ljutomerske seje 24. avgusta 1729 je razvidno, da steber do takrat še ni bil postavljen. Pod zadnjo točko je Petek izpostavil, da se morata pranger in sramotilna kletka predstaviti, saj je bil steber na tej točki že dokončan. Ker prisotni niso dosegli soglasja o novi lokaciji sramotilnih naprav, jo je Petek določil sam.⁴⁰ Delna rekonstrukcija zgodbe po predstavitvi prangerja in sramotilne kletke je mogoča s podatki iz knjige prihodkov in izdatkov. Če je mogoče verjeti računski knjigi in predpostaviti, da so vse stroške trga zapisali po kronološkem vrstnem redu, postane jasno, da je prav Petkova ponovna pobuda pospešila izvedbo naročila. Kmalu po 27. avgustu je bilo namreč vpisano plačilo za prevoz opeke, ki je bila uporabljena pri predstavitvi prangerja.⁴¹ Do 7. septembra je bilo opravljenih več plačil: de-

lavcem za izkop in poravnavo temelja, predstavitev prangerja, nekaj opravljenih poti in hrano ter pijačo, kot tudi zidarju za izdelavo temelja in popravilo prangerja.⁴² Šele po 9. septembru se prvič omenja sramotilna kletka. Iz trške blagajne so plačali 45 krajcarjev za sečnjo lesa,⁴³ ki je služil za popravilo kletke.⁴⁴ Zadnji izdatek, ki se navezuje na predstavitev sramotilnih naprav, je bil vknjižen konec leta – »šlosar« je za delo na obeh napravah prejel 1 goldinar,⁴⁵ zelo verjetno za izdelavo okovja ali drugih funkcijskih kovinskih delov.

Do konca leta so tržani torej uspeli predstaviti in popraviti sramotilni napravi na zaenkrat nedoločljivi lokaciji. Marijin steber pa do takrat še ni bil umeščen na Glavnem trgu in ne zdi se posebej verjetno, da bi bili do takrat izdelani tudi kipi. Petek je do omenjene avgustovske seje najverjet-

³⁹ Za študije primerov v Spodnji Avstriji gl. Scheutz, Säulentausch, str. 316–317, 327–341.

⁴⁰ »Fehrners proponiert H[err] Markthrihter, die Saull wehrer berochts Verfürtiget, als Wehre es Zeith dem Pranger Nebst dem Narn Heysl zu yberseze[n], damit man bedeüte Saull dahin sezen mehte, Hierauff khein schlus dannoh seines obbeschribene H[err] daß orth olwohin der Pranger vnd Narnhejsl solt gesezt werde[n]« (SI PAM 0004, Magistrat Ljutomer, šk. 26, ovoj 1, Trški protokol (1726–1729), str. 247).

⁴¹ »Zum Pranger übersezen vor 1400 mauer ziegl d[er] fuhr Lohn Herrin Bezalt mit 42 kr.« (SI PAM 0004 Magistrat Ljutomer, šk. 31, ovoj 2, Knjiga prihodkov in izdatkov za leto 1729, str. 15).

⁴² SI PAM 0004 Magistrat Ljutomer, šk. 31, ovoj 2, Knjiga prihodkov in izdatkov za leto 1729, str. 15–16.

⁴³ »Daß Holz zum Narn Kotter schlag und auß Hackhen lass[en] Bezalt 45 kr.« (SI PAM 0004 Magistrat Ljutomer, šk. 31, ovoj 2, Knjiga prihodkov in izdatkov za leto 1729, str. 16).

⁴⁴ Na Dunaju so kaznovali z zapiranjem v sramotilno kletko med letoma 1547 in 1710, medtem ko so ljutomersko obnovili še leta 1729: zakonik Marije Terezije iz leta 1769 je kletko namreč še vedno štel med veljavne sramotilne kazni. Leta 1775 sta trga Ljutomer in Središče ob Dravi dobila ukaz, da kletki dokončno odstranita (Kovačič, Trg Središče, str. 400; Kovačič, Ljutomer, str. 160; Makarovič, Sramotilne kazni, str. 226–227).

⁴⁵ »Dem Schlosser Von Pranger, und nahren Heysl zalt 1 fl.« (SI PAM 0004 Magistrat Ljutomer, šk. 31, ovoj 2, Knjiga prihodkov in izdatkov za leto 1729, str. 20).

neje dobil kamnosekovo vést o izklesanem steb-ru in mogoče tudi o drugih arhitekturnih komponentah, ki so v delavnici čakale na odpremo. Temu v prid priča odsotnost kakršnihkoli vnosov o stroških naročila Marijinega stebra v računski knjigi. Niti kamnosek niti kipar v tem letu nista dobila predujma. Brskanje po stroškovnikih za leta 1730–1733 pa je onemogočeno, saj se te računske knjige niso ohranile. Možnost, da je Petek kot naročnik sam kril vsaj del stroškov postavitve figuralnega znamenja, je izjemno majhna, saj bi v tem primeru – izvzemši plemiška naročila – šlo za preveliko odstopanje od siceršnjih praks zgodnjenovoveških naročil javnih spomenikov.⁴⁶

Letnica 1729 z napisne plošče, ki smo jo doslej upoštevali kot čas postavitve Marijinega stebra, priča zgolj o letu naročila. Do začetka jeseni so domačini najverjetneje pripravili lokacijo novega spomenika na trgu. Ker arhivskih podatkov o postavitvi stebra ni mogoče preveriti, se zdi verjetneje, da je do postavitve figuralnega znamenja prišlo šele z letom 1730 ali celo pozneje, kar ne bi bilo nič nenavadnega, saj je pri izvedbi tovrstnih projektov pogosto prihajalo do zamud.⁴⁷ Arhivski viri molčijo vse do leta 1745, ko so tesarji dobili plačilo za izdelavo »glanterja« pri Marijinem steb-ru.⁴⁸ S tem je zelo verjetno mišljena ograja okoli spomenika.

VPRAŠANJE AVTORSTVA

Kipi ljutomerskega Marijinega znamenja z močno načeto kamnito substanco so postavljeni v razgibani kompoziciji⁴⁹ in izrazitem kontrapostu. Imajo nekoliko podaljšane vratove z zasukanimi glavami. Figure so dobro proporcionirane, tudi muskulatura svetnikov je mojstrsko izvedena. Kljub poškodovanosti obraznih potez je mogoče opaziti globoko izklesane oči in nekoliko odprta usta. Kiparjevo večšo roko dokazuje način gubanja oblačil, pri čemer gre za tako kompozicijsko kot oblikovno uspešno izvedeno delo z globoki-

mi in večkrat ostro zalomljenimi gubami. Še najboljše ohranjene so gube Brezmadežne (slika 4), medtem ko je površina spodnjega dela draperije sv. Roka zaradi atmosferilij močno poškodovana (slika 5). Kljub Vrišerjevemu predvidevanju o prisotnosti radgonske ali lipniške delavnice se izkaže, da tam sorodnih kipov ni mogoče najti.

Na ljutomerskih sohah je mogoče prepoznati številne slogovne značilnosti del, ki so v prvi tretjini 18. stoletja nastajala v delavnici Johanna Jakoba Schoya (1686–1733).⁵⁰ Na njegov kiparski rokopis spominjajo elegantna drža figur, mehkobna, a izjemno povedna gestikulacija, uspešno prelaganje gub in premišljena kontrapostna stoja. Štajerski deželni in notranjeavstrijski dvorni kipar je po-

Slika 4: Johann Jakob Schoy (pripisano): Brezmadežna z Marijinega stebra v Ljutomeru, 1729–1733 (© Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta ZRC SAZU, foto: J. Donša).

⁴⁶ Javno naročništvo predstavlja velik deziderat slovenske umetnostne zgodovine. Kljub temu se zdi malo verjetno, da bi predstavniki meščanstva v obravnavanem času financirali umetniška dela takšnih razsežnosti. Ta so bila predvsem v domeni mest oziroma trgov in plemstva, ki so tako skrbeli za lastno reprezentiranje in prestiž.

⁴⁷ Na primer v Knittelfeldu so se krajani zaobljubili postaviti Marijin steber leta 1713, dokončan pa je bil med letoma 1714 in 1718. Kipi so delo judenburškega kiparja Balthasarja Prandstätterja (ok. 1690–1756) (gl. *Steiermark*, str. 229).

⁴⁸ »Am 4 Junj d[en] glanter bey d[er] Saule[n] auff de[n] plaz zu mahen Zalle denen Zimerleithen 3 fl. 54 kr.« (SI PAM 0004, Magistrat Ljutomer, šk. 31, ovoj 12, Knjiga prihodkov in izdatkov za leti 1745 in 1746, str. 11).

⁴⁹ Uspešnost kompozicije izpostavlja tudi Vrišer, *Baročno kiparstvo v Slovenskih goricah*, str. 720.

⁵⁰ Za njegovo kiparstvo gl. zlasti: Andorfer, Schoy, str. 272; Kohlbach, *Steirische Bildhauer*, str. 181–186; Schweigert, *Eine unbekannte Marienfigur*, str. 67–77; Vrišer, *Baročno kiparstvo*, str. 64–68; Vidmar, *Kiparska dela*, str. 64–72; Repanič-Braun, *Hoc protegente securo*, str. 145–153; Vidmar, *Kamnite skulpture*, str. 86–88; Klemenčič, *Turning Point*, str. 85–98; Klemenčič, *Baročno kiparstvo*, str. 147–148.

Slika 5: Johann Jakob Schoy (pripisano): Sv. Rok z Marijinega stebra v Ljutomeru, 1729–1733 (© Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta ZRC SAZU, foto: J. Donša).

Slika 6: Johann Jakob Schoy (pripisano): Sv. Boštjan z Marijinega stebra v Ljutomeru, 1729–1733 (© Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta ZRC SAZU, foto: J. Donša).

gosto delal v kamnu, materialu, v katerem je bil po ohranjenih delih sodeč bolj suveren kakor v lesu.⁵¹ Njegovi najzgodnejši izpričani deli sta »stebra« Sv. Trojice v Vordernbergu (1716/1717) in Leobnu (1716–1718) – pri prvem gre za arhivsko izpričano delo, medtem ko je drugi spomenik signiran (slike 7–9).⁵² Zahvaljujoč protikužni ikonografiji se tudi na obeh avstrijskih primerih pojavljajo isti svetniki v nekoliko razširjenih sestavih. Sv. Roka iz Vordernberga in Leobna sta kompozicijsko identična »ljutomerskemu« svetniku. Zlasti leobenska figura ima enako pojmovano gubanje draperije v prsnem delu z drobnimi valovitimi pregibi. Po sicer močno načeti, a še vedno »berljivi« fiziognomiji svetnika ga lahko primerjamo s Schoyevo signirano figuro sedečega Kristusa na pročelju graške hiše Franziskanerplatz II (slika 10).⁵³ Tudi postavitve sv. Boštjana (slika 6) je primerljiva s figurama v Vordernbergu in Leobnu, čeprav je gestikulacija

avstrijskih figur drugačna. Skupno točko je mogoče najti zlasti v proporcijah in obravnavanju muskulature.

Kip Brezmadežne z ljutomerskega stebra je v več detajlih skladen s Schoyevimi. Enak položaj v molitev sklenjenih rok in nad komolcem s trakom speti rokavi spominjajo na Brezmadežno v Leobnu. Te nianse ima tudi kip na fasadi hiše Neue-Welt-Gasse 3 v Gradcu (okoli 1725), ki je »ljutomerski« sohi soroden še v zasuku trupa, obratu glave in izrazitem pogledu proti nebu. Milo obličje, v pričesko vpletene bisere in podolgovate, globoke gube, ki se vihajo okoli rokavov, ima tudi Brezmadežna iz Kirchbacha (1720/1725) (slika 11). Ljutomerski je še bližja figura z Marijinega stebra v Frohnleithnu (1732), ki je Schoyu pripisana Brezmadežna z najkasnejšo letnico nastanka (sliki 12 in 13).⁵⁴ Pri tej se pojavi motiv čez prsto nogo ovitega ogrinjala, ki ni dodatno pridržano s tankim pasom kot pri nekaterih drugih Schoyevih kipih Brezmadežne.⁵⁵ Čeprav ogrinjalo »lju-

⁵¹ Vidmar, Kamnite skulpture, str. 92.

⁵² Gl. Andorfer, Schoy, str. 272; Kohlbach, *Steirische Bildhauer*, str. 181; Schweigert, Eine unbekannte Marienfigur, str. 70.

⁵³ Za kip sedečega Kristusa iz okoli 1725–1730 gl. Graz, str. 68; Vidmar, Kamnite skulpture, str. 87.

⁵⁴ Schweigert, Eine unbekannte Marienfigur, str. 76.

⁵⁵ Gl. zlasti Schweigert, Eine unbekannte Marienfigur, str. 68–76. Enako zapeto ogrinjalo ima Brezmadežna, ki je

Slika 7: Johann Jakob Schoy: Steber Sv. Trojice v Vordernbergu, 1716/1717 (© Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta ZRC SAZU, foto: J. Donša).

Slika 8: Johann Jakob Schoy: Sv. Boštjan v Vordernbergu, 1716/1717 (© Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta ZRC SAZU, foto: J. Donša).

Slika 9: Johann Jakob Schoy: Sv. Rok v Vordernbergu, 1716/1717 (© Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta ZRC SAZU, foto: J. Donša).

Slika 10: Johann Jakob Schoy: Kristus počiva, okoli 1730 (© Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta ZRC SAZU, foto: Polona Vidmar).

tomerske« Marije ni tako tesno ovito okrog noge in je bistveno širše kot v Frohnleithnu, sta si figuri povsem podobni.

Ljutomerski kipi so razmeroma sorodni tudi figuram približno sočasnega stebra Sv. Trojice v Osijeku (1729/1730), ki ga je Schoyu in njegovi delavnici pripisala Mirjana Repanić-Braun.⁵⁶ Še največ podobnosti si delita kipa sv. Roka, zlasti v gubanju oblačila – podobno valovanje draperije v prsnem delu in cevaste gube, ki se nadaljujejo do spodnjega roba oblačila. Tudi gubanje rokavov s krajšimi, globoko izklesanimi in gosto posejanimi gubami različnih oblik je izpeljano na soroden način. Ne glede na ohranjenost figur se zdi, da je kiparska izvedba ljutomerskih, precizno modeliranih in uspešno proporcioniranih figur boljša od obnovljenih osijeških.

Letnica zaključka del na Marijinem stebru in ime avtorja kipov ostajata zaradi neohranjenosti

bila nekdanj postavljena ob začetku drevoreda dvorca Dornava. Kip je roki Johanna Jakoba Schoya prepričljivo pripisala Polona Vidmar (gl. Vidmar, Kiparska dela, str. 65–66).

⁵⁶ Repanić-Braun, Hoc protegente, str. 146–153; Repanić-Braun in Braun, *Spomenik*, str. 113–128.

Slika 11: Johann Jakob Schoy (pripisano): Brezmadežna v Kirchbach in der Steiermark, 1720/1725 (© Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta ZRC SAZU, foto: J. Donša).

arhivskih virov neznana. Verjetnosti, da so bili kipi izklesani v delavnici Johanna Jakoba Schoya, ki je bila v času naročila ljutomerskega spomenika močno zaposlena,⁵⁷ zaradi zgoraj izpostavljenih vzporednic ne gre zapostaviti. Na tej podlagi je mogoče postavitev stebra umestiti med leti 1729 in 1733. *Terminus post quem* non določata tako Schoyeva smrt kot odsotnost ljutomerskih računskih knjig v tem obdobju. Podatkom je mogoče slediti od leta 1734, ko se Marijin steber, z izjemo zgoraj omenjenega zapisa iz leta 1745, ne omenja. Čeprav je bilo nekaj Schoyevih del končanih šele po mojstrove smrti in jih je mogoče dokončal novi prevzemnik delavnice Phillip Jakob Straub (1706–1774), se to ne zdi posebej verjetno za spomenik v Ljutomeru.⁵⁸

⁵⁷ Omeniti velja zlasti velike oltarje v cerkvi Marijinega imena v Rušah (1728), nekdanji jezuitski cerkvi, današnji katedrali sv. Egidija v Gradcu (1730–1733), in cerkvi sv. Elizabete v Slovenj Gradcu (1731–1733) ter prižnico v graški cerkvi sv. Krvi (1732–1733), od katere so ohranjeni le reliefi.

⁵⁸ O problematiki avtorstva kipov ob prevzemu Schoyeve delavnice gl. Klemenčič, Turning Point, str. 91–98.

Slika 12: Johann Jakob Schoy (pripisano): Marijin steber v Frohnleithnu, 1732

(© Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta ZRC SAZU, foto: J. Donša).

Slika 13: Johann Jakob Schoy (pripisano): Marijin steber v Frohnleithnu (detajl Brezmadežne), 1732
(© Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta ZRC SAZU, foto: J. Donša).

PRVOTNA PODOBA IN PRENOVE

Od Marijinega stebra je ohranjen del prvotnega podstavka z vklesanim, delno poškodovanim imenom naročnika in letnico 1729, ki je doslej veljal za nagrobnik oziroma spominski kamen Matije Petka (slika 14).⁵⁹ Preprost kamniti kvader ima poglobljeno polje z usločenimi vogali na sprednji strani.

Pri prepoznavanju prvotnega videza figuralnih znamenj, ki so bila zaradi različnih poškodb deležna številnih prenov, so v pomoč zlasti grafike in starejše fotografije.⁶⁰ Tovrstno gradivo za ljutomerski Marijin steber ni v razvidu. Edini likovni vir je kvalitetna oltarna slika kapele sv. Florijana tik ob ljutomerski župnijski cerkvi sv. Janeza Krstnika. Kapela je del nekdanjega pokopališkega obzidja, od katerega je danes ohranjen le vzhodni del z dvema ornamentiranimi stopniščnima

⁵⁹ Močno načeti kamniti kvader (približno 70 x 50 x 50 cm) je bil vkopan pri temeljih ljutomerske mestne hiše, danes pa je razstavljen v njenem atriju. Na fragmentarno ohranjeni površini je še mogoče razbrati napis *MAT H PETTOCK 1729*, z delno ohranjeno polikromacijo.

⁶⁰ Prvotni videz Marijinega stebra na Glavnem trgu v Mariboru (1743) je viden na najzgodnejši fotografiji Maribora (1848/1849), ki jo je posnel M. Topolanski (gl. Vrišer, Znamenja, str. 177).

Slika 14: Del prvotnega podstavka Marijinega stebra, 1729–1733 (© Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta ZRC SAZU, foto: J. Donša).

portaloma. Kapela in obzidje sta bila postavljena leta 1736.⁶¹ Naročnik arhitekturnih del in opreme je bil župnik Jožef Matija Petek (1734–1747),⁶² sin naročnika Marijinega stebra. Kdaj je bila kapela opremljena, ni znano, čeprav bi lahko tako oltar kot sliko sv. Florijana datirali v približno isti čas kot arhitekturo. V spodnjem levem kotu slike zaenkrat neznanega mojstra je med kopico gorečih stavb upodobljen steber s kipom na vrhu (slika 15). Da sta naslikana župnijska cerkev sv. Janeza Krstnika in Marijin steber z Glavnega trga, je zelo verjetno, čeprav izrazita shematičnost podobe onemogoča potrditev te teze.⁶³

61 ŽA Ljutomer, Slekovec, *Trg in župnija*, str. 422.

62 Sin Matije Petka iz drugega zakona z Gertrudo, roj. Rojko (poročena decembra 1704). Kovačič navaja napačen datum rojstva (17. januar 1707). Krščen je bil namreč 20. decembra 1706. Za poroko Matije Petka z Gertrudo Rojko gl. NŠAM, Ljutomer, Poročna knjiga 1693–1705, s. p.; o župniku Petku prim. NŠAM, Ljutomer, Krstna knjiga 1705–1720, str. 34; ŽA Ljutomer, Šrol, *Liber memorabilium*, s. p.; ŽA Ljutomer, Slekovec, *Trg in župnija*, str. 656–657; Kovačič, *Ljutomer*, str. 50–52.

63 Ne le, da stebra ne flankirata kipa asistenčnih figur, temveč tudi upodobitev arhitekture župnijske cerkve ne ustreza dosedanjim ugotovitvam. O arhitekturni zgodovini cerkve sv. Janeza Krstnika gl. Kemperl, *Župnijska cerkev*, str. 767–772 s citirano literaturo.

Čeprav je danes o prvotni podobi spomenika mogoče zgolj domnevati, lahko njegovo prenovo spremljamo ob pregledu restavracijskih posegov. Arhivsko je izpričana šele obnova s konca 18. stoletja. 11. septembra 1793 je ptujski mestni slikar Jožef Paradiser (*Joß[ef] Paradise[r] Burg[erlicher] Mahler zu Pettau*)⁶⁴ podpisal pobotnico za *Vergold- und anstreihung* kipov. 20 goldinarjev je prejel kot predujem, 90 goldinarjev pa na dan podpisa pobotnice.⁶⁵ Pri obnovi je sodeloval tudi ljutomerski ključavničar, ki je popravil in na novo izdelal nekatere kovinske nadrobnosti (na primer puščici, ki prebadata sv. Boštjana).⁶⁶

Ali je šlo pri delu ptujskega slikarja za obnovo prvotnih polikromacije in pozlate ali pa za nov estetski poseg, iz arhivskih virov ni mogoče razbrati. Domnevamo lahko, da je tudi pri kipih na prostem šlo za podoben proces kot pri izdelavi oltarjev, ko se je po postavitvi oltarne arhitekture in kipov pogosto zavleklo pri slikarskem delu, ki je bilo povezano z bistveno višjimi stroški kot kiparsko.⁶⁷ Na podlagi podatkov, ki so na voljo o drugih podobnih figuralnih znamenjih, se zdi verjetno, da je bila ljutomerska Brezmadežna pozlačena kmalu po postavitvi stebra.⁶⁸

Kot je mogoče razbrati iz arhivskih virov, so Ljutomerčani s prenovo arhitekture spomenika odlašali nekoliko dlje. Do leta 1850 je bila tako dotrajana, da je lokalni zidarski mojster predlagal odstranitev podstavka in stebra ter izdelavo nadomestnih delov.⁶⁹ Pripisal je, da bo zaradi počasi

64 Na Ptujju sta od druge polovice 17. stoletja istočasno živel in delovala vsaj dva slikarja. Eden je živel v hiši na Herrengasse 40 (danes Prešernova ulica 24), medtem ko je imel drugi delavnico na območju Florjanskega trga (danes Mestni trg), ki je bila zaradi preureditve trga porušena že sredi 18. stoletja. Kot kažejo podatki iz mrliške knjige ptujske proštije sv. Jurija, je Jožef Paradiser (*Joseph Paradise[r]*) živel v hiši s številko 182 – to je zabeleženo ob smrti njegove dveletne hčerke. Torej je povsem mogoče, da se je po preureditvi Florjanskega trga jus presel na hišo 182, ki po franciscejskem katastru (1824) sovpadla s hišo na današnji Cankarjevi ulici 6. Za slikarja Paradiserja gl. NŠAM, Ptuj–sv. Jurij, Mrliška knjiga, 1785–1804, 1. junij 1794, fol. 162; Vrišer, *Življenjepisni podatki*, str. 135 (z navedbo priimka »Paradiss«); za hišo na Herrengasse 40 gl. Zadavec, *Hiša*, str. 19.

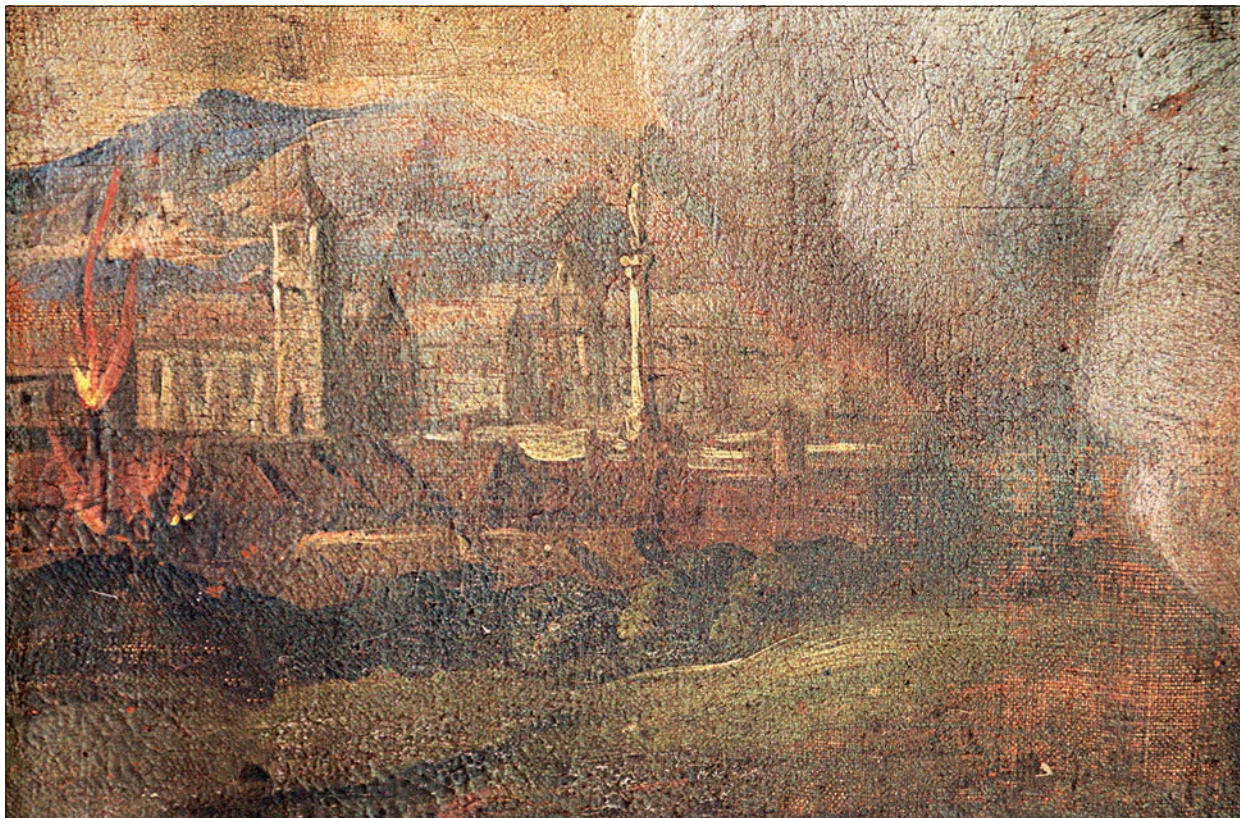
65 SI PAM 0004, Magistrat Ljutomer, šk. 76, ovoj 1, Pobotnica za pozlatitev in poslikavo kipov Marijinega stebra, 11. 9. 1793, s. p.

66 SI PAM 0004, Magistrat Ljutomer, šk. 114, ovoj 6, Pobotnica za ključavničarska popravila, 1793, s. p.

67 Gl. Roškar, *Poslikave in pozlate*, str. 127–129.

68 Za prvotni mariborski Marijin steber (1681) so že leta 1709 na novo pozlatili Marijin kip (StLA, Stadt Marburg, K. 7, H. 47, Cammer Ambts Raittung, 1709, fol. 25; Mlinarič, *Mestne obračunske knjige*, str. 117).

69 SI PAM 0004, Magistrat Ljutomer, šk. 76, ovoj 1, Poročilo zidarskega mojstra o pregledu Marijinega stebra, 25. 9. 1850, s. p.

Slika 15: Detajl oltarne slike v kapeli sv. Florijana v Ljutomeru, okoli 1736 (© Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta ZRC SAZU, foto: J. Donša).

iztekajočega se leta s posegi mogoče začeti šele spomladi 1851.⁷⁰ Kmalu zatem je bil izrisan nedatirani načrt za novo arhitekturo Marijinega stebra, ki ga je podpisal radgonski kamnoseški mojster Anton Spranger.⁷¹ Obnova se je precej zavlekla. Kamnosek je 15. januarja 1854 pisal takratnemu ljutomerskemu županu Jožefu Kornbichlu in mu sporočil, da se je na podlagi ogledov podobnih spomenikov v Lipnici in Gradcu (Jakominiplatz in Griesplatz) odločil spremeniti načrt in prilagoditi proporce.⁷² Kamnosekovo terensko delo je potekalo na območju, ki je bilo skozi zgodovino tesno povezano s Spodnjo Štajersko. Na širšem

območju Slovenskih goric so pogosto delovali umetniki iz teh krajev.⁷³ K temu je pomembno pripomogla reka Mura, ki teče skozi Gradec, blizu Lipnice in skozi Radgono ter je omogočila prevoz materiala.⁷⁴ Tudi za opremo ljutomerske župnijske cerkve se je župnik Jožef Matija Petek obrnil na Lipniške in Graške mojstre;⁷⁵ slednje je nekoliko prej zaposloval že braneški gospod Tomaž Ignac pl. Mauerburg.⁷⁶

Ker je od zadnjih posegov na kipih minilo že več kot pol stoletja, je trška uprava leta 1854 pristopila k radgonskemu slikarju in pozlatarju Jo-

⁷⁰ SI PAM 0004, Magistrat Ljutomer, šk. 76, ovoj 1, Poročilo zidarskega mojstra o pregledu Marijinega stebra, 25. 9. 1850, s. p.

⁷¹ Spranger se je 20. aprila 1846 poročil z Ano, roj. Pibetz. Stanoval je v hiši številka 78 v Radgoni (Bad Radkersburg) in umrl 23. aprila 1891 v starosti 76 let (gl. DAGS, Bad Radkersburg, Sterbebuch 9, 1888–1919, str. 38). Za načrt gl. SI PAM 0004, Magistrat Ljutomer, šk. 76, ovoj 1, Načrt za novi arhitekturni del spomenika, s. d., s. p.

⁷² Razmerje med višino podstavka in stebra je prilagodil z dodanim ožjim podstavkom, na katerega je umestil napisno ploščo. Zaradi slabih cestnih razmer se je zavleklo pri dostavi kamna za arhitekturo spomenika, medtem ko je bila napisna plošča takrat že izdelana (gl. SI PAM 0004, Magistrat Ljutomer, šk. 76, ovoj 1, Pismo Antona Sprangerja ljutomerskemu županu Jožefu Kornbichlu, 15. 1. 1854, s. p.).

⁷³ To je izpostavil že Vrišer, Baročno kiparstvo v Slovenskih goricah, str. 715.

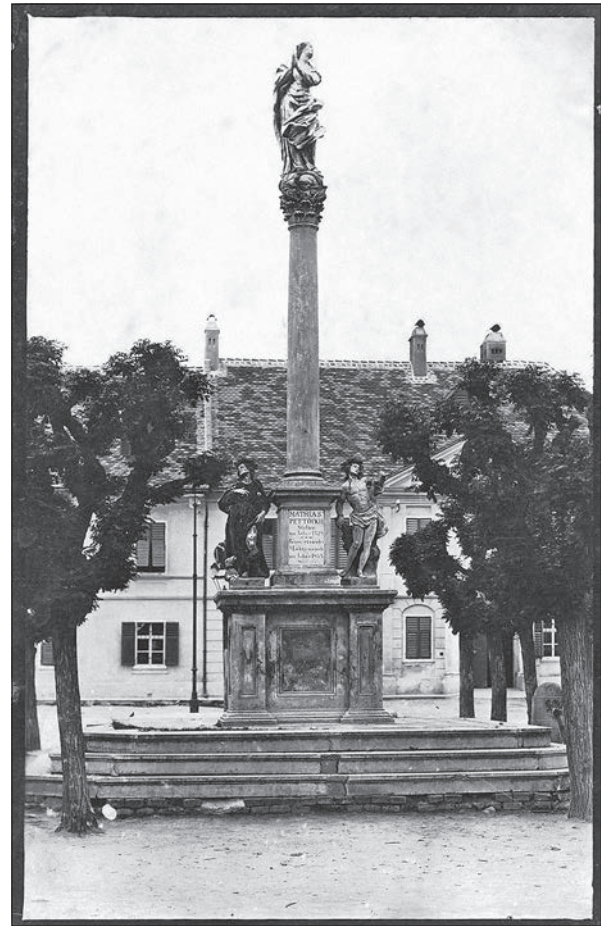
⁷⁴ Kostanjšek Brglez in Roškar, Baročna oprema, str. 784.

⁷⁵ Rožnovenski oltar iz leta 1737 je istega leta poslikal graški slikar Franc Anton Ramschüssel, Križev oltar pa je delo lipniškega kiparja Franca Abrahama Schakharja (1741); poslikal in pozlatil ga je graški slikar Matija Marchl. Sorodnosti z nekaterimi lipniškimi mojstri kaže tudi druga cerkvena oprema (gl. zlasti Kostanjšek Brglez in Roškar, Baročna oprema, str. 785–789).

⁷⁶ Pogodbo za gradnjo podružnične cerkve sv. Roka in Boštjana v Cezanjevcih je sklenil z graškim zidarskim mojstrom Hansom Pozzom († 1696), sliko velikega oltarja, ki bi lahko bil izdelan v bližini kiparja Andreasa Marxa († 1701), pa je signiral in datiral eggenberški dvorni slikar Hans Adam Weissenkircher (1649–1695) (gl. Donša, Zgodovinska ozadja, str. 70–74, 116–119; Kemperl, Župnijska cerkev, str. 777).

hannu Kleinu,⁷⁷ ki je 17. februarja v Ljutomer poslal štiri predloge prenove s predvidenimi stroški. Predlogi služijo kot odličen vir za vpogled v uporabo materialov pri restavriranju kipov in pričajo o tem, da so ob kipih iz 18. stoletja od prvotnega spomenika ohranili še kapitel in bazo stebra, podstavka obeh svetnikov ter puščici sv. Boštjana (ti sta iz leta 1793). Klein je ohranjene elemente obravnaval s spoštovanjem do njihove historične vrednosti in avtentičnosti. V prvem, najdražjem predlogu je predvidel čiščenje kipov, izravnavo površine figur s kitom, premaz z grundom in nanos tanke, a obstojne zlate prevleke za ceno 150 goldinarjev (pozлата je bila predvidena tudi za puščici, kapitel in bazo). Pri obeh cenejših predlogih (130 in 120 goldinarjev) je zmanjšal količino zlatih lističev in to kompenziral s šlagmetalom⁷⁸ oziroma pigmenti. Na koncu je omenil možnost, da ljutomersko vodstvo, če se mu postavljene cene zdijo previsoke, samo krije materialne stroške, njemu pa plača 2 goldinarja dnevne mezde.⁷⁹

Trg se je odločil za najdražjo ponudbo, kar je tudi za današnje razmere pohvalno, a vendarle uspel izpogajati 5 goldinarjev popusta. Klein je 11. marca 1854 podpisal dogovor o delu in se strinjal, da se mu izplača 145 goldinarjev. Gospod Mihelič mu je v imenu ljutomerskega odbora (*Autschuste in Luttenberg*) še pred 11. marcem izplačal predujem v višini 45 goldinarjev. Na istem dokumentu je ob spodnjem levem robu pripis, datiran 14. junija 1854, po katerem je bil slikar naprošen pozlatiti še enajst zvezd. Zagotovo gre za venec zvezd okrog Marijine glave. Kot kaže, ene izmed dvanajstih zvezd, verjetno zaradi dovolj dobre ohranjenosti, ni bilo treba zlatiti. Klein je s pobotnico potrdil prejem plačila, ki je v celoti znašalo 167 goldinarjev in 20 krajcarjev.⁸⁰ Podobo Marijinega stebra s polikromiranimi kipoma svetnikov je v

Slika 16: Marijin steber v Ljutomeru na razglednici iz zadnje tretjine 19. stoletja (Splošna knjižnica Ljutomer, OE Muzej).

objektiv ujel neznani fotograf v zadnji tretjini 19. stoletja (slika 16).

Z restavratorskimi posegi je bil spomenik nekoliko spremenjen. Pod podstavkom je bil izdelan tudi trikrat stopnjevani temelj, s čimer je »prišla podoba višje«, ⁸¹ okoli Marijinega stebra pa so takrat najverjetneje postavili preproste kamnite balustre, nekdanj povezane z verigo. Verjetno se zdi, da sta po obnovitvenih delih mesti zamenjala protikužna svetnika. V današnji postavitvi se z glavama obračata vstran od Marije, kar je v nasprotju s siceršnjimi praksami pri umeščanju kiparskih skupin na figuralna znamenja. Ob primerjavi s kompozicijsko ter ikonografsko najbližjima štajerskima Marijinima stebroma (Knittelfeld in Wildon) je mogoče ugotoviti, da stoji sv. Boštjan vselej na levi, Rok pa na desni strani.⁸² Če bi »ljutomerska« svetnika zamenjala mesti, bi tudi pogleda obračala proti Brezmadežni na vrhu in

⁷⁷ Johann Klein je živel v hiši številka 122 v Radgoni (Bad Radkersburg), kjer je umrl 31. avgusta 1863, v starosti 49 let (DAGS, Bad Radkersburg, Sterbebuch 8, 1859–1888, str. 50).

⁷⁸ »/.../ mit echten Kupferbrons zu Bronssieren /.../« (SI PAM 0004, Magistrat Ljutomer, šk. 76, ovoj 1, Predlog slikarja in pozlatarja Johanna Kleina za obnovo Marijinega stebra, 17. 2. 1854, s. p.).

⁷⁹ SI PAM 0004, Magistrat Ljutomer, šk. 76, ovoj 1, Predlog slikarja in pozlatarja Johanna Kleina za obnovo Marijinega stebra, 17. 2. 1854, s. p.

⁸⁰ Trg je za pozlatitev, bronžiranje in druge poslikave (*Vergoldung, Bronsierung und übrige Fassung*) Marijinega stebra odštel 145 goldinarjev, pozlatitev osmih starih in treh novih zvezd je stala 8 goldinarjev in 20 krajcarjev, pozlatitev dveh svetniških sijev 10 goldinarjev, popravilo kipa sv. Boštjana (*Für daß Ausbessere der Hände und Füße*) 2 goldinarja in enak znesek za prepleskanje vodnjaka na Glavnem trgu (SI PAM 0004, Magistrat Ljutomer, šk. 76, ovoj 1, Pobotnica Johanna Kleina za obnovo Marijinega stebra, s. d., s. p.).

⁸¹ ŽA Ljutomer, Šrol, *Liber memorabilium*, s. p.

⁸² Identično sta svetnika postavljena tudi na Marijinem stebri v Eibiswaldu (1738), kjer je figuro Brezmadežne nekdanj flankiralo skupno sedem figur (gl. *Steiermark*, str. 83).

zadostila splošnim smernicam Cerkve o osnovni svetniški hierarhiji. Ta se je konkretnje izoblikovala v litanijah vseh svetnikov, ki jih je v današnja obliko uredil papež Pij V. (1566–1572).⁸³ Zato je na oltarnih nastavkih na pomembnejši levi oziroma evangelijski strani dobil mesto svetnik, ki je bil višje uvrščen na hierarhični lestvici. Ker je bil sv. Boštjan mučenec, sv. Rok pa »zgolj« pričevalec, bi moral slednji praviloma stati na desni strani.⁸⁴ Na svetniških litanijah osnovano hierarhijo so spoštovali tudi ob postavljanju figuralnih znamenj. Svetnika sta v pravilni razvrstitvi navsezadnje postavljena na spomenikih v Lipnici in Gradcu, ki jih je preučil kamnosek Spranger. Obstaja pa možnost, da sta bila svetnika že od nekdaj postavljena v nasprotju s hierarhijo, najverjetneje zaradi prisotnosti lokalnega kulta češčenja sv. Roka – v tej razporeditvi sta namreč naslikana tudi na Weissenkircherjevi sliki v cezanjevski župnijski cerkvi.

Marijin steber so slavnostno otvorili 1. julija 1854. Slovesnost je ob hrani in vinu spremljal ognjemet.⁸⁵ Naslednji dan je bila pred stebrom opravljena slovesna sveta maša s pridigo.⁸⁶ Do jeseni je trg poravnal še druge stroške, nastale ob obnovi spomenika.⁸⁷ Zadnji je plačilo prejel kamnoseški mojster Anton Spranger. 23. novembra 1854 je podpisal pobotnico v višini 285 goldinarjev – večji del zneska je bil namenjen izdelavi arhitekture (253 goldinarjev), izvedel pa je tudi manjše posege na stebru in kipih Brezmadežne ter sv. Boštjana.⁸⁸ Trg Ljutomer je za obnovo, pre-

novo in slovesno otvoritev spomenika na Glavnem trgu odštél 549 goldinarjev in 32 krajcarjev.

Obnovljeni spomenik je bil postavljen in v celoti poplačan še pred razglasitvijo dogme o Marijinem brezmadežnem spočetju s papeško bulo *Ineffabilis Deus* (8. december 1854). Papež Pij IX. (1846–1878) je s kardinali na tajnem konzistoriju 1. decembra istega leta sprejel odločitev o razglasitvi dogme.⁸⁹ Škofje in duhovniki so odločitev Svetega sedeža razglašali nekoliko pozneje. Lavantinski škof Anton Martin Slomšek je to storil v pastirskem pismu 28. februarja 1855.⁹⁰ V Ljutomeru so v luči razglasitve dogme 6. maja 1855 izvedli procesijo do Marijinega stebra in tam opravili predpisane molitve.⁹¹

Ljutomerski Marijin steber, naročen leta 1729 in dokončan do leta 1733, je eno od mnogih podobnih figuralnih znamenj, ki so se na tleh Habsburške monarhije namnožila v drugi polovici 17. in zlasti v 18. stoletju. *Pietas Austriaca* je bila močno prisotna tudi na obrobju monarhije, v Ljutomeru, kjer so pri spomeniku na praznik Svetega rešnjega telesa še na začetku prejšnjega stoletja brali evangelijske.⁹² O ambicioznosti naročnika, trškega sodnika Matije Petka, pričajo izrazite slogovne sorodnosti kipov z deli eminentnega štajerskega kiparja Johanna Jakoba Schoya in njegove delavnice. Čeprav se je trg trudil z ohranjanjem spomenika, je bila kamnita substanca prvotne arhitekture sredi 19. stoletja tako močno načeta, da so jo morali nadomestiti z novo. Ta podoba Marijinega stebra se je ohranila do danes. Kljub obnovam v 20. stoletju so tako kipi kot arhitektura močno ogroženi in kličejo po novih posegih, ki bi omogočili ohranitev izvrstnega baročnega spomenika.

FINANCIRANJE

Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa *Umetnost na Slovenskem v stičišču kultur* (P6-0061), ki ga financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije.

83 Lavrič, O hierarhiji svetnikov, <https://doi.org/10.11588/riha.2011.0.69107>.

84 Zato je ljubljanski škof Oton Friderik Buchheim (1641–1664) leta 1661 zaukazal v Preddvoru in Križah prestaviti sv. Boštjana na častnejšo, evangelijsko stran, sv. Roka pa na desno stran (gl. Lavrič, O hierarhiji svetnikov, <https://doi.org/10.11588/riha.2011.0.69107>).

85 Za pijačo in jedačo je trg odštél 4 goldinarje in 19 krajcarjev, za ognjemet pa 1 goldinar (gl. SI PAM 0004, Magistrat Ljutomer, šk. 76, ovoj 1, Pobotnica za hrano in vino ob posvetitvi Marijinega stebra, 20. 7. 1854, s. p.; SI PAM 0004, Magistrat Ljutomer, šk. 76, ovoj 1, Pobotnica za ognjemet ob posvetitvi Marijinega stebra, 22. 7. 1854, s. p.).

86 ŽA Ljutomer, Šrol, *Liber memorabilium*, s. p.

87 Za delavce, ki so pomagali pri prevozu, so odšteli 49 goldinarjev in 18 krajcarjev. Polir Mihael Makotnik (*Michael Makotting*) je prejel 26 goldinarjev in 20 krajcarjev za izplačilo svojih pomočnikov. Ljutomerski trgovec z železom Janez Huber (*Joh[ann] Huber*) je za nabavljeni material prejel 16 goldinarjev in 15 krajcarjev (gl. SI PAM 0004, Magistrat Ljutomer, šk. 76, ovoj 1, Pobotnica za prevozne delavce, 17. 8. 1854, s. p.; SI PAM 0004, Magistrat Ljutomer, šk. 76, ovoj 1, Pobotnica za delo polirja Mihaela Makottinga, 30. 8. 1854, s. p.; SI PAM 0004, Magistrat Ljutomer, šk. 76, ovoj 1, Pobotnica za železnino, 28. 9. 1854, s. p.).

88 SI PAM 0004, Magistrat Ljutomer, šk. 76, ovoj 1, Pobotnica za opravljena kamnoseška dela, 23. 11. 1854, s. p.

89 Papež je že leta 1849 z encikliko *Ubi primum* škofo povprašal za mnenje o morebitni razglasitvi dogme o Marijinem brezmadežnem spočetju. Med prejemniki je bil tudi lavantinski škof Anton Martin Slomšek (1846–1862), ki je papežu odgovoril pritrdilno, a poudaril, da verniki njegove škofije to versko resnico pravzaprav že dojemajo kot dogmo. Za razglasitev dogme o Marijinem brezmadežnem spočetju v lavantinski škofiji gl. Turnšek, Blaženi škof, str. 111–123.

90 Turnšek, Blaženi škof, str. 117.

91 ŽA Ljutomer, Šrol, *Liber memorabilium*, s. p.; Novak, Prispevek, str. 109.

92 NŠAM, Pastoralne konference, Konferenčno vprašanje za leto 1914, šk. 11/a, Župnije Ljutomer, sv. Križ pri Ljutomeru in Veržej, s. p.

IZJAVA O DOSTOPU DO RAZISKOVALNIH PODATKOV
Raziskovalni podatki, na katerih temelji prispevek, so na voljo v prispevku samem.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

DAGS – Diözesanarchiv Graz-Seckau

Bad Radkersburg, Sterbebuch 8, 1859–1888; Sterbebuch 9, 1888–1919.

INDOK center, MK – Informacijsko-dokumentacijski center za dediščino, Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije

Arhiv spisov, Terenski zapiski Marijana Zadnikarja, XLIII, 19. 4. 1960, s. p.; XLVI, 28. 6. 1960, s. p.

Arhiv spisov, Konservatorski program Marijinega stebra na Glavnem trgu v Ljutomeru, 1991, s. p.

NŠAM – Nadškofijski arhiv Maribor

Pastoralne konference, Konferenčno vprašanje za leto 1914, šk. 11/a.

Ljutomer, Krstna knjiga 1705–1720.

Ljutomer, Mrliška knjiga, 1729–1749.

Ptuj–Sv. Jurij, Mrliška knjiga, 1785–1804.

SI PAM – Pokrajinski arhiv Maribor

SI PAM 0004 Magistat Ljutomer

StLA – Steiermärkisches Landesarchiv, Graz

Stadt Marburg

ŽA Ljutomer – Župnijski arhiv Ljutomer

Šrol, Franc: *Liber memorabilium parochiae St. Joannis Luttenbergi*, 1883–1909 (rokopis).

Slekovec, Matej: *Trg in župnija Ljutomer. Krajepisno-zgodovinska razprava*, 1896 (rokopis).

LITERATURA IN OBJAVLJENI VIRI

Andorfer, Eduard: Schoy (Shoy), Johann Jakob. *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart* (ur. Hans Vollmer), 30. Leipzig: E. A. Seemann, 1936 (reprint 1999), str. 272.

Boeckl, Christine M.: *Images of Plague and Pestilence. Iconography and Iconology*. Kirksville: Truman State University, 2000 (Sixteenth Century Essays and Studies, 53).

Coreth, Anna: *Pietas Austriaca*. West Lafayette: Purdue University Press, 2004.

Curk, Jože: *Ljutomer in njegova okolica*. Maribor: Obzorja, 1990 (Kulturni in naravni spomeniki Slovenije. Zbirka vodnikov, 172).

Donša, Jure: *Zgodovinska ozadja naročil baročne oltarne opreme cerkva v Cezanjevcih in na Stari Gori*. Mari-

bor, 2022 (magistrska naloga na Filozofski fakulteti Univerze v Mariboru). PID: <https://dk.um.si/IzpisGradiva.php?lang=slv&id=82820>

Eckert, Edward A.: The Retreat of Plague from Central Europe, 1640–1720. A Geomedical Approach. *Bulletin of the History of Medicine* 74, 2000, št. 1, str. 1–28.

Grahornik, Matjaž: Epidemija kuge na Štajerskem v letih 1679 in 1680. *Epidemije in zdravstvo* (ur. Katarina Keber). Ljubljana: Založba ZRC, 2024, str. 155–183. DOI: https://doi.org/10.3986/9789610508090_04.

Graz (ur. Horst Schweigert). Wien: A. Schroll & Co, 1979 (Dehio-Handbuch. Die Kunstdenkmäler Österreichs).

Hofrichter, Josef Carl: *Luttenberg in Untersteier, seine Umgebungen, Bewohner und Geschichte, mit Urkunden-Regesten, auch Friedau, Polsterau und Wernsee betreffend*. Graz: J. F. Dirnböck, 1850.

Jezernik, Božidar: Pomnjenje zgodovine kot pozabljanje preteklosti. Marijin steber pred cerkvijo sv. Jakoba v Ljubljani. *Zgodovina za vse* 15, 2008, št. 1, str. 37–56.

John, Sabine: Säule. *Marienlexikon*, 5 (ur. Remigius Bäumer, Leo Scheffczyk). St. Ottilien: EOS Verlag, 1993, str. 620–626.

Kalina, Walter F.: Die Mariensäulen in Wernstein am Inn (1645/47), Wien (1664/66), München (1637/38) und Prag (1650). *Österreichische Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege* 58, 2004, št. 1, str. 43–61.

Kemperl, Metoda: Župnijska cerkev v Ljutomeru in zgodnjebaročna sakralna arhitektura v Prlekiji. *Kronika* 70, 2022, št. 3 (Iz zgodovine Ljutomera), str. 765–782. DOI: <https://doi.org/10.56420/Kronika.70.3.09>.

Klemenčič, Matej: Baročno kiparstvo. *Barok v Sloveniji. Slikarstvo in kiparstvo* (ur. Matej Klemenčič, Katra Meke). Ljubljana: Narodna galerija, 2025, str. 123–155.

Klemenčič, Matej: Turning point. The succession of sculpture workshops. Legal issues, archival sources and connoisseurship. *Scultura lignea barocca di scuola tedesca tra Friuli, Carinzia, Stiria e Carniola* (ur. Giuseppina Perusini). Udine: Forum, 2021, str. 79–98.

Kohlbach, Rochus: *Steirische Bildhauer. Von Römerstein zum Rokoko*. Graz: Grazer Domverlag, 1956.

Kostanjšek Brglez, Simona in Roškar, Boštjan: Baročna oprema ljutomerske cerkve sv. Janeza Krstnika. *Kronika* 70, 2022, št. 3 (Iz zgodovine Ljutomera), str. 783–796. DOI: <https://doi.org/10.56420/Kronika.70.3.10>.

Kovačič, Franc: *Ljutomer. Zgodovina trga in sreza*. Maribor: Zgodovinsko društvo, 1926.

Kovačič, Franc: *Trg Središče. Krajepis in zgodovina*. Maribor: Zgodovinsko društvo, 1910.

Lavrič, Ana: O hierarhiji svetnikov na oltarnih nastavkih. Iz vizitacijskih zapisnikov ljubljanskega

- škofa Otona Friderika Buchheima (1641–1664). *Riha Journal*, 2011, DOI: <https://doi.org/10.11588/riha.2011.0.69107> (stanje na dan: 15. 7. 2025).
- Lubej, Uroš: Marijin steber v Ljubljani. *Acta historiae artis Slovenica* 6, 2001, str. 53–66.
- Makarovič, Gorazd: Sramotilne kazni na Slovenskem. *Etnolog*, 21 = 72, 2011, str. 203–241.
- Menaše, Lev: *Marija v slovenski umetnosti. Ikonologija slovenske marijanske umetnosti od začetkov do prve svetovne vojne*. Celje: Mohorjeva družba, 1994.
- Mlinarič, Jože: *Mestne obračunske knjige*. Maribor: Pokrajinski arhiv, 1997 (Gradivo za zgodovino Maribora, 22).
- Novak, Miroslav: Prispevek h kroniki ljutomerske župnije. *Zbornik župnije sv. Janeza Krstnika v Ljutomeru* (ur. Miroslav Novak). Ljutomer: Župnijski urad; Maribor: Pokrajinski arhiv, 1990, str. 102–128.
- Ostrow, Steven F.: Paul V, the Column of the Virgin, and the New Pax Romana. *Journal of the Society of Architectural Historians* 69, 2010, št. 3, str. 352–377. DOI: <https://doi.org/10.1525/JSAH.2010.69.3.352>
- Polleroß, Friedrich: Die Immaculata, Kaiser Leopold I. und ein römisches Thesenblatt der Laibacher Franziskaner. *Acta historiae artis Slovenica* 23, 2018, št. 1, str. 93–111. DOI: <https://doi.org/10.3986/ahas.v23i1.7319>.
- Repanić-Braun, Mirjana in Braun, Mario: *Spomenik Svetoga Trojstva u Osijeku*. Zagreb-Osijek: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 2020 (Mursa aeterna, 9).
- Repanić-Braun, Mirjana: Hoc protegente securā stat inclita urbs Esseck. On the commission circumstances and authorship of the plague column in Osijek. *Mariborske umetnine in njihovi konteksti* (ur. Barbara Murovec). Ljubljana: Založba ZRC, 2015 (=Acta historiae artis Slovenica, 20, 2015, št. 1), str. 139–154.
- Roškar, Boštjan: Poslikave in pozlate Holzingerjevih oltarjev in prižnic. *Acta historiae artis Slovenica* 25, 2020, št. 1, str. 125–147. DOI: <https://doi.org/10.3986/ahas.25.1.06>.
- Samerski, Stefan: Hausheilige statt Staatspatrone. Der mißlungene Absolutismus in Österreichs Heilighimmel. *Die Habsburgermonarchie 1620 bis 1740. Leistungen und Grenzen des Absolutismusparadigmas* (ur. Petr Mat`a, Thomas Winkelbauer). Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2006, str. 251–278 (Forschungen zur Geschichte und Kultur des östlichen Mitteleuropas, 24).
- Schattenhofer, Michael: *Die Mariensäule in München*. München, Zürich: Schnell & Steiner, 1971².
- Scheutz, Martin: Säulentauch im Stadtzentrum. Vom Pranger als Inszenierung bürgerlicher Gerichtsbarkeit zur Dreifaltigkeitssäule als Ausdruck katholischer Frömmigkeit. *Kommunale Selbstinszenierung. Städtische Konstellationen zwischen Mittelalter und Neuzeit* (ur. Martina Stercken, Christian Hesse). Zürich: Chronos Verlag, 2018, str. 315–353.
- Schweigert, Horst: Eine unbekannte Marienfigur des Barockbildhauers Johann Jakob Schoy in Graz. Zur Frage der barocken Grazer Maria Immaculata-Darstellungen. *Historisches Jahrbuch der Stadt Graz*, 11/12, 1979/80, str. 67–84.
- Schweigert, Horst: Türkenmotive in der bildenden Kunst der Steiermark. *Die Steiermark. Brücke und Bollwerk* (ur. Gerhard Pferschy, Peter Krenn). Schloß Herberstein, Graz: Universitäts-Buchdruckerei, 1986, str. 392–400 (Veröffentlichungen des Steiermärkischen Landesarchivs, 16).
- Stegenšek, Avguštin: Naši Marijini stebri. *Voditelj v bogoslovnih vedah* 14, 1911, št. 1, str. 328–339.
- Steiermark (ohne Graz) (ur. Kurt Woisetschlager, Peter Krenn). Wien: Berger, Horn, 2006² (Dehio-Handbuch. Die Kunstdenkmäler Österreichs).
- Stopar, Ivan: Topografija vojvodine Štajerske. V: Višcher, Georg Matthäus: *Topographia ducatus Stiriae. Izbior*. Maribor: Umetniški kabinet Primož Premzl 2006, str. 20–33.
- Telesko, Werner: The Pietas Austriaca. A political myth? On the Instrumentalisation of Piety towards the Cross at the Viennese Court in the Seventeenth Century. *The Habsburgs and their Courts in Europe, 1400–1700. Between Cosmopolitanism and Regionalism* (ur. Herbert Karner, Ingrid Ciuliová, Bernardo J. García García). Heidelberg: www.arthistoricum.net 2018 (PALATIUM e-Publication, 1), str. 159–180, DOI: <https://doi.org/10.11588/arthistoricum.86.81> (stanje na dan: 25. 9. 2025).
- Tipton, Susan: »Super aspidem et basiliscum ambubalis ...«. Zur Entstehung der Mariensäulen im 17. Jahrhundert. *Religion und Religiosität im Zeitalter des Barock* (ur. Dieter Breuer). Wiesbaden: Harrasowitz, 1995, str. 375–398.
- Travner, Vladimir: *Kuga na Slovenskem*. Ljubljana: Življenje in svet, 1934.
- Tricoire, Damien: »Sklave sein heißt herrschen«. Die Münchner und Prager Mariensäulen in ihrem religiösen und politischen Kontext. *Transregionalität in Kult und Kultur. Bayern, Böhmen und Schlesien zur Zeit der Gegenreformation* (ur. Marco Bogade). Köln, Weimar, Wien: Böhlau, 2016, str. 59–70.
- Turnšek, Marjan: Blaženi škof Anton Martin Slomšek in razglasitev dogme o Marijinem brezmadežnem spočetju. *Bogoslovni vestnik* 66, 2006, št. 1, str. 111–123.
- Umek, Ema: Kuga na Štajerskem v letih 1679–1683. *Kronika* 6, 1958, št. 2, str. 80–84.
- Vidmar, Polona: Kamnite skulpture Franca Krištofa Reissa za samostana Žiče in Marenberk. *Redovna umetnost in njen kontekst* (ur. Mija Oter Gorenčič). Ljubljana: Založba ZRC, 2015 (=Acta historiae artis Slovenica, 20, 2015, št. 2), str. 71–94.

- Vidmar, Polona: Kiparska dela v vrtu dornavskega dvorca. *Vrtna arhitektura 18. stoletja v Srednji Evropi. Raziskovanje, rekonstruiranje, ohranjanje* (ur. Danijela Brišnik et al.). Ljubljana: Slovensko konservatorsko društvo, 2013, str. 58–73.
- Vrišer, Sergej: *Baročno kiparstvo na slovenskem Štajerskem*. Ljubljana: Slovenska matica, 1992.
- Vrišer, Sergej: Baročno kiparstvo v Slovenskih goricah. *Svet med Muro in Dravo. Ob stoletnici 1. slovenskega tabora v Ljutomeru 1868–1968* (ur. Viktor Vrtnjak). Maribor: Obzorja, 1968, str. 714–733.
- Vrišer, Sergej: Znamenja in javni spomeniki v Mariboru do 1941. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 42 = 7, 1971, št. 2, str. 175–195.
- Vrišer, Sergej: Življenjepisni podatki o baročnih slikarjih in kiparjih Celja, Ptuja in Slov. Konjic. *Kronika* 6, 1958, št. 3, str. 131–138.
- Winkelbauer, Thomas: *Ständefreiheit und Fürstenmacht. Länder und Untertanen des Hauses Habsburg im konfessionellen Zeitalter*. Wien: C. Ueberreuter, 2003 (= Österreichische Geschichte. 1522–1699, 2).
- Woegel, Gerhard P.: *Pietas Bavarica. Wallfahrt, Prozession und Ex voto-Gabe im Hause Wittelsbach in Ettal, Wessobrunn, Altötting und der Landeshauptstadt München von der Gegenreformation bis zur Säkularisation und der »Renovatio Ecclesiae«*. Weisshorn: Konrad, 1992.
- Zadnikar, Marijan: *Slovenska znamenja*. Ljubljana: Družina, 1991.
- Zadnikar, Marijan: *Znamenja na Slovenskem*. Ljubljana: Slovenska matica, 1970².
- Zadavec, Dejan: Hiša s slikarsko pravico. Nekdanja hiša ptujskih slikarjev ali kratka zgodovina hiše na Prešernovi ulici 24. *Ptujčan* 25, 2019, št. 1, str. 19.
- Zanjekovič, Martina: Metnostnozgodovinska znamenja mesta treh trgov in njegove okolice. *Ljutomer, osrčje Prlekije* (ur. Goran Šoster, Primož Premzl). Ljutomer: Prleška razvojna agencija, 2006, str. 143–158.

SUMMARY

The Marian Column in Ljutomer: Commission, Restoration, and the Question of Authorship

In Ljutomer, as in other parts of the Habsburg Monarchy, a Marian column was built in observance of *Pietas Austriaca*. The year it was commissioned and the patron

are indicated on the inscription plaque from the time of its restoration in the mid-nineteenth century. Until now, the existing knowledge of the Marian column has rested on the information that was noted down by Matej Slekovec in 1896 and would serve as a source for later researchers. While no investigation has been made to identify the author of the monument, a recent overview of archival sources and a more thorough stylistic analysis have raised new questions and enabled reflection on the attribution of authorship.

Based on the analysis of archival sources, it may be confirmed that the Marian column in Ljutomer was commissioned by the local market town judge (*Marktrichter*) Matija Petek, who proposed its construction at the market town council session held on 10 June 1729. To this end, the councillors decided to remove the pillory and the cage from the Main Square. According to an account book, the humiliation devices were relocated between the autumn and winter of that same year. On the other hand, even though the column had been carved by August, account books say nothing about it gracing the Main Square already then. Moreover, further expenses cannot be verified due to the loss of account books covering the period between 1729 and 1733. Considering the stylistic features, the sculptures of Virgin Mary, St. Roch, and St. Sebastian may be attributed to the sculptor Johann Jacob Schoy (1686–1733) and his workshop in Graz. On this basis, it is then also possible to ascertain the *terminus post quem non* with the year of the sculptor's death.

The Baroque monument was restored at the end of the eighteenth century and then transformed in 1854, due to its poor condition. The reused parts of the original monument were the sculptures, the plinths of St. Roch and St. Sebastian, the capital, and the base. The architecture and the inscription plaque were created anew in the same year. The restoration was carried out by two master craftsmen from Radkersburg (Radgona): the stone carver Anton Spranger (†1891) and the painter and gilder Johann Klein (†1863).

The overview and analysis of archival sources have provided an insight into the process of commissioning and restoring Marian columns during the eighteenth and nineteenth centuries. The stylistic analysis complements existing knowledge of the activity of Johann Jacob Schoy and his workshop in Slovenian Styria, and reveals the outstanding artistic awareness of the patron – the market town judge (*Marktrichter*) Matija Petek.

BORIS GOLEC*

Toponimika stare Ljubljane skozi čas Imena ulic, cest in trgov v prerezu stoletij

IZVLEČEK

Ko skušamo v Ljubljani poiskati še danes živo toponimiko iz časov obzidanega mesta (do konca 18. stoletja) ali izpred srede 19. stoletja, ko je mesto pospešeno zakorakalo v industrijsko dobo, se pokažejo velike razlike v kontinuiteti in ohranjenosti starih imen med slovensko prestolnico na eni strani ter zgodovinskimi središči drugih evropskih prestolnic in nasploh mest stare celine na drugi. Glavni namen pričujočega prispevka je ugotoviti, koliko starejše toponimike je v Ljubljani sploh še ohranjene ter kakšna je bila usoda izginulih uličnih imen. Prispevek je razdeljen na dva dela. V prvem je govor o splošnih značilnostih ljubljanske mestne toponimike (imen ulic, cest in trgov) – o njeni vsebini in procesih spreminjanja –, drugi del pa je zasnovan kot sprehod skozi staro mesto, med katerim se bralec na posameznih primerih – toponimih in mikrotoponimih – seznanja z dinamiko njihovega spreminjanja in preoblikovanja. Zelo veliko preimenovanj je bilo iz ideoloških razlogov po drugi svetovni vojni z vrhuncem leta 1952 in razen redkih izjem brez vrnitve na staro po koncu komunističnega obdobja.

KLJUČNE BESEDE

Ljubljana, mestna toponimika, ulična imena, preimenovanja, identiteta, ideološko čiščenje

ABSTRACT

THE TOPONYMY OF THE OLD PART OF LJUBLJANA THROUGH TIME. NAMES OF STREETS, ROADS, AND SQUARES AT A CROSS-SECTION OF CENTURIES

An investigation into toponymy that has survived in Ljubljana from the time when it was still a walled urban settlement (until the end of the eighteenth century) or from the period before the mid-nineteenth century, when it rapidly entered the industrial era, sheds light on major differences in the continuity and preservation of old names between the Slovenian capital on one hand and the historical centres of other European capitals and urban settlements on the other. The primary aim of the article is to determine how many early toponyms have been preserved in Ljubljana and what fate befell street names that had disappeared. The article is divided into two parts. The first part discusses the overall characteristics of Ljubljana's urban toponymy (names of streets, roads, and squares)—i.e., its content and the processes of change—and the second part is conceived as a stroll through the old town core, presenting the reader with individual toponymic and micro-toponymic examples and, through them, with the dynamics of change and transformation. Many instances of renaming occurred for ideological reasons after the Second World War, reaching their highest intensity in 1952. Barring a few exceptions, the former names have never been reinstated after the end of the communist period.

KEYWORDS

Ljubljana, urban toponymy, street names, renaming, identity, ideological cleansing

* prof. dr., znanstveni svetnik, ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, Ljubljana, Slovenija, boris.golec@zrc-sazu.si,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0367-0141>

Ulična imena, vključno z imeni trgov in cest, ki jih srečujemo v zgodovinskih središčih evropskih prestolnic in drugih mest stare celine, nazorno izpisujejo preteklost urbanih naselij, v vsakem času pa so tudi odraz njihove identitete. Nekatera imena so obrtniška, druga svetniška, trgi se med seboj velikokrat razlikujejo z antonimi stari – novi, veliki – mali, zgornji – spodnji in šele poimenovanje po določeni zgodovinski osebnosti praviloma priča o tem, da gre za mlajše ime, največkrat iz druge polovice 19. stoletja. Ko v ta kontekst postavimo Ljubljano in skušamo v njej poiskati toponimiko iz časov obzidanega mesta (do konca 18. stoletja) ali izpred srede 19. stoletja, ko je mesto pospešeno zakorakalo v industrijsko dobo, se pokažejo velike razlike v kontinuiteti in ohranjenosti starih imen.¹

Glavni namen pričujočega prispevka je ugotoviti, koliko starejše toponimike je v Ljubljani sploh še ohranjene ter kakšna je bila usoda izgubljenih uličnih imen. Današnja toponimika daje zavajajoč vtis, da je starih imen ulic, cest in trgov več, kot jih je v resnici. Na prvi pogled so zelo stara tudi imena, kot so Gornji trg, Vožarski pot, Ulica na grad in Sodarska steza, a ni tako.²

Pri obravnavi ljubljanske toponimike se bomo omejili na staro mesto s predmestji, na tisti obseg, ki ga je imela Ljubljana do srede 19. stoletja, do prihoda železniške proge in začetka hitrejši rasti mestnega areala. Samo za primerjavo: leta 1817 je Ljubljana skupaj s predmestji štela le slabih 10.000 prebivalcev, leta 1846 pa okoli 18.500,³ kar je več kot 16-krat manj kakor danes. Mestno ozemlje se je medtem povečalo za dvajsetkrat.

Prispevek je razdeljen na dva dela. V prvem bo govor o splošnih značilnostih ljubljanske mestne toponimike – o njeni vsebini in procesih spreminjanja –, v drugem delu pa se bomo sprehodili skozi staro mesto in na posameznih primerih – toponimih in mikrotoponimih – spoznavali dinamiko njihovega spreminjanja in preoblikovanja.

SPLOŠNE ZNAČILNOSTI MESTNE TOPONIMIKE

Začeli bomo s **toponomom Ljubljana**, pri izgovorjavi katerega si številni tujci zaradi dvakrat-

ne glasovne kombinacije -lj- lomijo jezik. Nekateri se trudijo s poudarjanjem glasu -j-, večina pa si izgovorjavo raje poenostavi. Tako lahko slišimo Ljubjana, Ljublana ali Lubiana, kakor mesto že od nekdaj imenujejo naši zahodni sosedje Italijani. Večina Slovencev se je pravilne izgovorjave Ljubljana morala šele naučiti in je nikoli ne uporablja v pogovornem jeziku. Ime mesta izgovarjajo kot Lublana, tj. tako, kot so ga v preteklosti zelo dolgo tudi zapisovali.⁴ Relikt izvirne oblike slovenskega imena mesta je razen v italijanščini ohranjen še v nekaterih slovanskih jezikih – v češčini, slovaščini in poljščini; ne pa, denimo, v južnoslovanskih jezikih, saj je oblika Ljubljana nastala zaradi prilagoditve slovenščine južnoslovanski fonetiki in pravopisu. Do tega je prišlo v prvi polovici 19. stoletja,⁵ ko je tudi *lubezen* postala *ljubezen*, glagol *lubiti* pa *ljubiti*.⁶

V širšem prostoru – razen v slovanskem svetu – so Ljubljano vse do razpada habsburške monarhije poznali skoraj izključno po njenem nemškem imenu Laibach,⁷ ki pa ga je v zadnjih desetletjih tudi v nemškem jezikovnem prostoru domala izrinila moderna slovenska oblika Ljubljana. Nemško ime Laibach uporabljajo zaradi tesne zgodovinske povezanosti s slovenskim pro-

¹ Naj navedeno ponazorim s primerom Dunaja. Vsa-
kokrat, ko od svojega tamkajšnjega bivališča nasproti
Mestnega parka v prvem mestnem okraju premerim pot
do slabe četrt ure oddaljenega državnega arhiva, imam
na levi Frančiškanski trg, prečkam Štefanov in Mihaelov
trg in pristanem na Minoritskem trgu. Če pa bi zavil sa-
mo nekaj deset metrov levo ali desno, bi se število svetni-
ških in redovnih uličnih imen takoj podvojilo.

² Prim. Valenčič, *Zgodovina*, str. 34, 62, 63, 227.

³ Golec, *Razgled*, str. 65 in 67.

⁴ Med 17. in 19. stoletjem so dokumentirani tudi zapisi
Iblana, Leblana, Lubnana idr. (gl. zlasti Golec, *Sloven-
ska toponimika*, str. 23–24). Tudi reka Ljubljanica se je
prvotno imenovala Lublanica oziroma Lublanca (Golec,
Slovenska toponimika, str. 24).

⁵ Henrik Costa leta 1848 etimologizirano obliko Ljubljana
pripisuje Francu Metelku in njegovi slovnici iz leta 1825
(Costa, *Reiseerinnerungen*, str. 8). Dejansko so sedanjo ob-
liko imena začeli uporabljati v uradnih patentih ljubljanskega
(ilirskega) gubernija okoli ljubljanskega kongresa
1821. Vodilni prevajalec patentov v slovenščino je bil prav
Metelko. V začetku leta 1819, 10. februarja, se je začela
raba oblike *Ljublana* namesto *Lublana*, ki je v istem letu
postajala vse redkejša. Oblika Ljubljana (*v Ljubljani*) se
prvič pojavi 22. oktobra 1819, a je bila tedaj še osamljena.
Ljublano je *Ljubljana* zamenjala v patentih, izdanih od
začetka leta 1824 (15. januarja) dalje (ZRC SAZU, ISJFR,
OZSJ, Vaso Suyer, Kartoteka patentov, listki št. 455–463,
465–507, 509–543). – Oblika *Ljubljana* se sicer pojavi že v
drugi polovici 16. stoletja v sami Ljubljani, vendar izpod
peresa dveh slovensko pišočih Hrvatov: neznanega pre-
vajalca razglasa za vinski dac leta 1570 (*vliublani*, *VLüblia-
ni*) in v tiskani Postili Jurija Juričiča iz leta 1578 (*VLIVBLA-
NI*) (Golec, *Slovenska toponimika*, str. 23).

⁶ Tudi mnogi toponimi na Lu- so v 19. stoletju postali
Lju-, na primer Lubno/Ljubno, Lubija/Ljubija in podobno.
– Kljub podobnosti etimologija imena slovenskega
glavnega mesta nima nobene zveze z ljubeznijo ali gla-
golom ljubiti (o etimologiji gl. Snoj, *Etimološki slovar*,
str. 238–241). Nemško ime Laibach utegne biti prav tako
zavajajoče, saj ne vsebuje besede Bach, potok, ampak je
najverjetneje samo glasovno prilagojeno slovenskemu
imenu (prim. Snoj, *Etimološki slovar*, str. 239–240).

⁷ Tudi latinsko ime Ljubljane *Labacum*, kakor se v latinšči-
ni še danes imenuje ljubljanska nadškofija (Archidioecesis
Labacensis), je izpeljanka iz nemškega Laibach.

storum le še v Avstriji, a tudi tam vedno manj. Ljubljana se je nemškega uradnega imena otresla z razpadom habsburške monarhije in za slabega pol stoletja – s prekinitvijo v letih 1941–45 – dobila samo drugopisavno, cirilično različico. Mesto je poleg slovenskega imena uradno tuje ime zadnjič nosilo med drugo svetovno vojno, najprej italijanskega Lubiana (1941–43) in nato nemškega Laibach (1943–45), kljub okupaciji pa se je le malo spremenila njegova toponimika.⁸

Omeniti gre še eno okupacijo, najdaljšo od skupaj treh francoskih konec 18. in v začetku 19. stoletja (1797, 1805, 1809–1813). Ko je bila kranjska deželna prestolnica med letoma 1809 in 1813 glavno mesto Ilirskih provinc, te pa sestavni del Francoskega cesarstva, so jo Francozi imenovali in njeno ime zapisovali prilagojeno francoščini po nemški različici kot Laybach.⁹ Ljubljana nikoli v zgodovini ni bila politično središče tako obsežnega ozemlja kot pod Napoleonom, pri čemer je v Ilirskih provincah živela le slaba polovica vseh Slovencev. Čeprav francoska oblast pri prebivalstvu ni bila priljubljena, jo je slovensko zgodovinske pozneje »rehabilitiralo«, ker je dala več pravic in veljave slovenskemu jeziku, zlasti v šolstvu.¹⁰ Ilirske province so v obdobju prve Jugoslavije (1929) dobile celo monumentalni spomenik z Napoleonovim obličjem, postavljen na kmalu zatem novopoiimenovanem Napoleonovem trgu (1930) pred nekdanjimi mestnimi vrati. Trg pred konec 18. stoletja porušeni Nemškimi mestnimi vrati se od leta 1952 imenuje Trg francoske revolucije, ker je druga Jugoslavija pač poveljevala revolucije.¹¹

Potem ko je Ljubljana v Napoleonovem času postala nekoliko prepoznavnejša pri Francozih, ne pa tudi drugod po Evropi, je največjo mednarodno pozornost v svoji zgodovini vzbujala nekaj let pozneje, leta 1821, ob kongresu Svete aliance, ki je prišel v zgodovino kot Ljubljanski kongres. Majhno glavno mesto ene najmanjših habsburških dednih dežel je tedaj več mesecev gostilo

kronane glave, med njimi avstrijskega cesarja in ruskega carja, in bilo tako »neformalna prestolnica Evrope«.¹² Kongres je sicer hitro potonil v pozabo, je pa v Ljubljani pustil nekaj trajnih pomnikov. Tako so zasilno urejeni prostor pred nekdanjimi glavnimi, Vicedomskimi mestnimi vrati in deželnim dvorcem, kjer so med kongresom potekale vojaške parade, s cesarjevim dovoljenjem preimenovali v Kongresni trg¹³ in ga kmalu zatem (1824) preuredili v park zvezdaste oblike z imenom Zvezda (Sternallée).¹⁴ Kot največja javna površina tedanje Ljubljane je trg obveljal za njeno središče, tem lažje zato, ker je na njegovem robu stal deželni dvorec, na drugi strani pa je v 30. letih 19. stoletja zrasla monumentalna stavba Kazine, v drugi Jugoslaviji začasni sedež slovenskega parlamenta.¹⁵ Ime Kongresni trg je med ljudmi (skupaj z alternativnim imenom Zvezda) vztrajalo v živi rabi kljub dvema preimenovanjema po drugi svetovni vojni – najprej v Trg revolucije (1952) in nato v Trg osvoboditve (1974) –,¹⁶ v samostojni Sloveniji pa so mu kot eni redkih lokacij vrnili staro ime (1991).¹⁷ Kongresni trg je še danes največji ljubljanski trg in eden od simbolov slovenske pomladi konec 80. in v začetku 90. let minulega stoletja.

Od kongresa do danes je Ljubljana naslovnice tujih časopisov polnila le še dvakrat: prvič po rušilnem potresu leta 1895, ko je obnovo mesta podprla vsa monarhija, in drugič med desetdnevno vojno za osamosvojitve Slovenije od Jugoslavije leta 1991. Večjega vojnega uničenja (razen destrukcije antične Emone) ni k sreči doživela nikoli, tako tudi ne med drugo svetovno vojno. Prav tako pod Napoleonom ni izgubila svojega gradu, kakor denimo Gradec in Bratislava. Razen dveh potresov, leta 1511 in 1895, so ji precej prizanašale tudi druge nesreče, zato ima dokaj dobro ohranjeno staro srednjeveško mestno jedro.¹⁸

8 Valenčič, *Zgodovina*, str. 208–215. – Tudi Kongresni trg je pod italijansko okupacijo obdržal dotedanje ime, ker je Mussolini modro zavrnil predlog, da bi največji ljubljanski trg poimenovali po njem (Valenčič, *Zgodovina*, str. 211).

9 Prim. Šumrada in Kopitar, *Nastajanje Napoleonove Kranjske*.

10 Prim. zlasti Mal, *Zgodovina slovenskega naroda*, str. 65–149; *Pod Napoleonovim orlom*. – Tako je generalni guverner Ilirskih provinc, maršal Marmont, po stotih letih, leta 1910, v Ljubljani dobil celo ulico, a jo je leta 1952 izgubil (Valenčič, *Zgodovina*, str. 130–131 in 226).

11 Valenčič, *Zgodovina*, str. 168, 173 in 225; Kopriva, *Ljubljana skozi čas*, str. 91. – Spomenik Ilirskim provincam naj bi bil danes edini »spomenik Napoleonu Bonaparteju«¹¹ zunaj Francije.

12 Gl. zlasti: *Kongres po kongresu*.

13 Valenčič, *Zgodovina*, str. 38 in 41 (op. 13). – Na Ljubljanski kongres od leta 1910 spominja tudi prometnica na južnem robu mesta – Cesta dveh cesarjev (Valenčič, *Zgodovina*, str. 130), na severni strani v Mali vasi ob Dunajski cesti, nekoč daleč zunaj mesta, pa gostišče Pri ruskem carju, kjer se je Aleksander I. leta 1821 ustavil na poti na Ljubljanski kongres. Na stavbi je lastnik postavil spominsko ploščo z nemškim napisom, ki se v prevodu glasi: »Ta hiša je bila nadvse osrečena 7. januarja 1821 ob drugi uri popoldne z blagovoljeno prisotnostjo njegovega veličanstva ruskega carja Aleksandra. Ta kamen je posvečen večnemu spominu. Jurij Cunder (Georg Zunder) v Mali vasi«.

14 Kopriva, *Ljubljana skozi čas*, str. 135–136.

15 Kopriva, *Ljubljana skozi čas*, str. 131.

16 Valenčič, *Zgodovina*, str. 227; Kopriva, *Ljubljana skozi čas*, str. 127.

17 <https://www.ljubljana.si/sl/o-ljubljani/ulice-parki-in-trgi-v-ljubljani/seznam-ulic-po-cetrtnih-skupnostih/>

18 O požarih in povodnjih v stari Ljubljani gl. zlasti: Mal, *Stara Ljubljana*, str. 135–144.

Od pomladi narodov 1848 je Ljubljana veljala za neformalno središče vseh Slovencev, bila je slovenska kulturna prestolnica in edino deželno glavno mesto z večinskim slovenskim prebivalstvom. Kot edina od deželnih prestolnic je nato leta 1918 prišla v okvir novonastale jugoslovanske kraljevine, kar se je odrazilo tudi v njeni toponimiki. Izginila so zlasti poimenovanja, povezana z avstrijsko dinastijo in zgodovino, nova pa so v veliki meri zajemali iz vrst zaslužnih oseb za slovensko kulturno in politično življenje, po krajih v zamejstvu ter iz srbske in hrvaške kulturne zgodovine.¹⁹

A sprememb poimenovanj je bilo po prvi svetovni vojni in med njo bistveno manj kakor v letih po drugi svetovni vojni, največ leta 1952, ko so jim botrovali ideološki razlogi. Tedaj so izginila vsa svetniška imena in praktično vsa, ki so bila povezana z vero ali Katoliško cerkvijo, če izvzamemo nekaj škofov in duhovnike z zaslugami za kulturo. Tako je tudi zgodovinsko mestno jedro v uličnih imenih dobilo »značaj nove dobe«, ki mu je dajala pečat načrtna desakralizacija mestne toponimike.²⁰ Na 45-letno komunistično obdobje še danes spominja cela vrsta imen ulic in trgov, poimenovanih po posameznikih, ki so odigrali takšno ali drugačno vlogo v partizanskem gibanju. Zamenjanih je bilo le nekaj najbolj spotakljivih poimenovanj, kot so Marxov park, Leninov park, Titova cesta za glavno mestno cesto in Trg revolucije,²¹ čeprav na njem še vedno stoji spomenik revoluciji in jugoslovanski združitvi, in to v neposredni bližini parlamenta Republike Slovenije.

Preimenovanja imen ulic in trgov so v drugi Jugoslaviji sicer manj prizadela staro mestno jedro kakor druge dele mesta, a vendar dovolj občutno. Svetniška imena in tista, ki so dišala po Rimskokatoliški cerkvi, so bila tudi tukaj sistematično zamenjana in so takšna ostala do današnjih dni. Celo trg pred škofijsko palačo, ki se je imenoval po njej Pred škofijo, se je moral umakniti Ciri-lu in Metodu, apostoloma Slovanov iz 9. stoletja, seveda brez pridevnika sveti.²²

Politično ozadje preimenovanj ljubljanskih cest, ulic in trgov se ni omejevalo samo na 20. stoletje kot daleč najbolj turbulentno v zgodovini Ljubljane in slovenskega prostora, ampak smo mu bili priča od druge polovice 19. stoletja, zaznamovane z mednacionalnimi napetostmi in narodno emancipacijo Slovencev. Pred tem je bilo znatno drugače, in sicer že zato, ker se je mestna toponimika v stoletjih od nastanka mesta do prvih uradnih uličnih poimenovanj v začetku 19. stoletja rojevala in spreminjala spontano, od spodaj.

Preden se ji natančneje posvetimo, se je treba za pravilno razumevanje tematike nujno vsaj na kratko ustaviti pri vprašanju družbene veljave obeh jezikov, ki sta bila v Ljubljani v splošni ustni in pisni rabi. Njun položaj vse do leta 1918 ni bil sorazmeren z etnično oziroma jezikovno podobo mestnega prebivalstva. Po sestavi prebivalstva je bila Ljubljana od srednjega veka večinsko oziroma izrazito slovensko mesto in je kot tako po dolgotrajnih prizadevanjih še pred prvo svetovno vojno, leta 1908, dvojezične ulične napise zamenjalo s samo slovenskimi.²³ Ob zadnjem ljudskem štetju v času habsburške monarhije leta 1910 je nemško govoreče prebivalstvo štel manj kot 15 %, ²⁴ a še od teh številni nemščine niso imeli za materni jezik.²⁵ Delež pravih Nemcev tudi v prejšnjih časih najverjetneje nikoli ni presegal ene tretjine.²⁶ Ker pa se je v uradovni, poslovni in zasebni sferi do srede 19. stoletja zelo malo oziroma komajda pisalo slovensko, je tudi slovenska mestna toponimika starejših obdobj dokumentirana skopo in pozno.²⁷

Tako niti slovensko ime Ljubljane ni izpričano pred drugo polovico 16. stoletja, če izvzamemo nekaj poznosrednjeveških zapisov v latinskih virih, ki so nastali drugje, v severnojadranjskem prostoru, in v katerih je toponim bolj ali manj podoben takratni slovenski izgovorjavi Lublana.²⁸ Ni naključje, da je ime mesta v slovenskem besedilu prvi zapisal začetnik slovenske književnosti Primož Trubar in da ga najdemo v tiskani

19 Valenčič, *Ljubljanske ulice*, str. 13; Valenčič, *Zgodovina*, str. 151–207.

20 Valenčič, *Zgodovina*, str. 216–230. – Leta 1952 so preimenovali kar 52 ulic, cest in trgov. »Zakon o imenih naselij in označbi trgov, ulic in hiš« iz leta 1948 namreč ni dopuščal »uporabe imen oseb in dogodkov, ki bi njihovo poveljevanje ne bilo v skladu s sedanjo družbeno in narodnostno stvarnostjo«. V praksi so sicer zelo relativne pojme o neprimernih uličnih imenih razlagali kar najširše.

21 <https://www.ljubljana.si/sl/o-ljubljani/ulice-parki-in-trgi-v-ljubljani/seznam-ulic-po-cetrtnih-skupnostih/>

22 Valenčič, *Zgodovina*, str. 227 in 232.

23 Valenčič, *Zgodovina*, str. 105.

24 Po tem štetju konec leta 1910 je stalno prebivalstvo glede na občevalni jezik izkazovalo naslednjo podobo: 6742 (14,8 %) nemški jezik, 37.818 (83,3 %) slovenski ter 851 druge jezike; mesto je štel 45.411 prebivalcev, skupaj s 1219 tujci (Staatsfremde) pa 46.630 (*Spezialortsrepertorium der österreichischen Länder*, str. 1).

25 Prim. Valenčič, *Etnična struktura*, str. 294–299.

26 Prim. Golec, *Regionalne razlike*, str. 32–33.

27 Golec, *Slovenska toponimika*, str. 308.

28 Na primer *Glublana* (1327, 1328, 1331, 1332) in *Lublana* (1409) (Kosi et al., *Historična topografija Kranjske*, str. 740–744 in 839).

knjigi (1566), ne pa v rokopisu.²⁹ Imena mestnih predelov, ulic in trgov so v slovenščini skoraj vsa dokumentirana pozneje, nekateri zelo pomembni toponimi prvič šele v 18. stoletju. Celó Novi trg, eden od treh glavnih mestnih predelov, in Ljubljanski grad se v zapisih pojavita šele tedaj – v letih 1737 in 1739.³⁰ Edina svetla izjema, ko na območju starega mesta slovenski toponim srečamo že v srednjem veku, je ime Stari trg, zapisano leta 1345 v latinskem viru iz Trsta: *de Starigaterch de Glubiana*.³¹

Zakaj je dokumentiranost slovenskih toponimov tako šibka, konec 17. stoletja nazorno pojasnjuje polihistor Janez Vajkard Valvasor. V svojem monumentalnem delu o vojvodini Kranjski (1689) pravi: »Običajni jezik v Ljubljani je na splošno kranjski in nemški, pri plemstvu in trgovcih tudi italijanski, sicer pa se vse piše samo v nemškem jeziku.«³² Na drugem mestu poda Valvasor o pisni jezikovni praksi v deželi še natančnejši prikaz: »Vse sodne posle se vodi in sklepa v nemškem jeziku in vsa pisma piše nemško.«³³ Uradovalne prakse v svoji deželi ne bi mogel drugače od Valvasorja opisati France Prešeren v prvi polovici 19. stoletja, le da je živel v času, ko so Slovenci ob prebujajoči se narodni zavesti takšno stanje vse bolj občutili kot nevzdržno nacionalno krivico.³⁴

Do srede 19. stoletja so slovensko v uradovanju pisali v glavnem samo to, kar je bilo namenjeno ustni rabi: priseganju in razglašanju oblastnih ukazov. V zgodnjem novem veku so veliko večino slovenskih uradovanih besedil predstavljale prisege, zlasti sodne, od srede 18. stoletja pa poleg njih še tiskani, praviloma dvojezični razglasi državne oblasti.³⁵ Slovenščina je bila eden tistih evropskih jezikov, ki niso imeli vzvodov politične moči, zato v njej niso sestavljali uradnih dokumentov, pa čeprav je trdno knjižno normo in precej bogato nabožno književnost dobila že v drugi polovici 16. stoletja. Njen družbeni položaj se je začel naglo izboljševati šele potem, ko je bila leta 1849 z ustavo implicitno priznana za enega od de-

setih uradnih jezikov Avstrijskega cesarstva.³⁶ Pri emancipaciji slovenščine je ključno vlogo odigrala prav Ljubljana, zlasti potem, ko je mestni svet leta 1882 dokončno prevzela slovenska politična stran.³⁷

Za ponazoritev velikanskih sprememb v družbeni vlogi slovenščine od srede 19. stoletja dalje naj služi naslednja primerjava. Pred revolucionarnim letom 1848 naj bi v vsej Ljubljani obstajal en sam slovenski javni napis (nad prodajalno v Špitalski ulici), pa še ta iz poznega leta 1833.³⁸ Imena ulic, trgov in cest so bila izključno v nemščini, čeprav so obstajale njihove slovenske ustreznice. Slovenske napise so ob obstoječih nemških začeli uvajati leta 1848, ko so Slovenci prvič javno zahtevali enakopravnost svojega jezika z nemščino.³⁹ Na uličnih napisih je slovenščina izrinila nemščino s prvega na drugo mesto v 80. letih 19. stoletja po zmagi slovenske politične opcije na občinskih volitvah,⁴⁰ leta 1908 pa je ljubljanskemu mestnemu svetu po dolgotrajnih naporih končno uspelo uvesti samo slovenske napise brez nemških. Sledila je pospešena slovenizacija drugih javnih napisov.⁴¹ Ljubljana, ki je do srede 19. stoletja z javnimi napisi dajala vtis povsem nemškega provincialnega mesta, je torej 60 let pozneje, pred koncem županovanja Ivana Hribarja, kazala povsem drugačno podobo – obraz (vodilnega) slovenskega mesta.⁴² Zadnji javni napisi v nemščini so izginili po razpadu Avstro-Ogrske in ustanovitvi prve jugoslovanske države, ko je nemščino v vseh sferah javnega življenja zamenjala slovenščina.

T. i. srbohrvaščina s cirilico ni na slovenskih tleh ne v prvi ne v drugi Jugoslaviji uživala podobnega statusa kakor prej nemščina, zato ni segla na področje mestne toponimike, ampak kvečjemu v sfero mikrotoponimike, zlasti na vojaških objektih.⁴³ Kar zadeva napise z imeni ulic, cest in

29 Golec, Slovenska toponimika, str. 310 in 329. – Trubar je prvi zabeležil tudi slovensko ime reke Ljubljanice, ljubljanske stolnice in Poscheve hiše, v kateri je stanoval (Golec, Slovenska toponimika, str. 310, 329 in 330).

30 Golec, Slovenska toponimika, str. 330 in 337.

31 Golec, Slovenska toponimika, str. 309 in 338.

32 »Die gewöhnliche Sprach ist zu Laybach insgemein die Crainerische und Teutsche, auch bey dem Adel und Kaufleuten die Italiänische und wird sonst Alles nur in Teutscher Sprache geschrieben« (Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 708).

33 »Alle Gerichts-Händel werden in Teutscher Sprache geführt und verabschiedet und alle Briefe Teutsch geschrieben« (Valvasor, *Die Ehre II*, str. 104).

34 Golec, Uradovalna slovenika, str. 216.

35 Golec, Uradovalna slovenika, str. 216–218 in 229–230.

36 Golec, Uradovalna slovenika, str. 215–217.

37 Valenčič, *Zgodovina*, str. 75.

38 Kopriva, *Ljubljana skozi čas*, str. 52.

39 Valenčič, *Zgodovina*, str. 42–46.

40 Valenčič, *Ljubljanske ulice*, str. 11; Valenčič, *Zgodovina*, str. 75 sl.

41 Valenčič, *Ljubljanske ulice*, str. 12; Valenčič, *Zgodovina*, str. 103–105.

42 Prim. Hribar, *Moji spomini*, str. 276–271.

43 V prvi Jugoslaviji so bili nazivi državnih uradov na javnih napisih izpisani tudi v srbsčini in s cirilično pisavo, ne pa mestna toponimika in drugi napisi. V drugi Jugoslaviji je cirilica do 60. let ostajala le še pri dvopisavnih napisih imen železniških postaj in na poštnih žigih, narkar je na slovenskem ozemlju povsem izginila. Vojaški objekti so šele v zadnjih letih pred razpadom države poleg srbohrvaškega dobi(va)li tudi napis v slovenščini (in makedonščini). Starejši bralci se bodo spomnili velikega napisa Kasarna Ljube Šercera na pročelju nekdanje, konec 20. stoletja porušene vojašnice na Dunajski, tedaj Titovi cesti.

trgov, je imela Ljubljana poleg slovenskih tudi neslovenske napise, in sicer italijanske, zadnjič v času italijanske okupacije v letih 1941–1943, a še to nedosledno. Nemški okupator, ki je septembra 1943 zamenjal italijanskega, s takšno prakso ni nadaljeval.⁴⁴

Glede na vsebino in obliko mestne toponimike je prvi veliki mejnik pomenil čas okoli leta 1800. Šele odtlej se je spreminjala z uradnimi poimenovanji in preimenovanji, prej pa spontano, tako da je ljudstvo dajalo imena ulicam, trgom in mestnim predelom po njihovih značilnostih. Špitalska ulica je bila tista ob mestnem špitalu, v Židovski so živeli Judje, nekatere ulice so dobile ime po določeni vrsti obrti, druge po značilnejših stavbah, redke po priimku izstopajočega meščana. Kakor so ulična imena sama od sebe nastajala, so se tudi spreminjala, če so se spremenile razmere in razlogi za nekdanja poimenovanja.⁴⁵ Trdoživejše so bile nemške različice imen, ker so imele oporo v pisni tradiciji in so jih včasih samo prepisovali – na primer iz starejše davčne knjige v mlajšo –, ne da bi se ozirali na spremembe v živi rabi.⁴⁶

Dokumentiranost s pisnimi viri je za zgodnejša obdobja pomanjkljiva, tudi ko gre za nemška poimenovanja. Prvi pregled imen pomembnejših delov mesta, ulic in trgov ponujajo okoli leta 1660 trije popisi župljanov, vendar ne v živih jezikih, ampak v latinščini.⁴⁷ Nekaj nemških in slovenskih toponimov leta 1689 navaja polihistor Valvasor, ki poleg tega pravi, da je v Ljubljani okoli 30 ulic in samo dva trga (pri mestni in pri deželni hiši),⁴⁸ za vsa mestna vrata pa navaja tudi slovensko ime.⁴⁹ Pomenljivo je, da za eno predmestno ulico pozna samo njeno slovensko ime: Galave ulce.⁵⁰

Pri tej Valvasorjevi izjemi trčimo na terminološko vprašanje. Do prve polovice 19. stoletja so v slovenščini za mestne ulice nasploh uporabljali adaptirani nemški izraz *gasa*, medtem ko je be-

sesta ulice tedaj pomenila navadno vaško pot.⁵¹ Šele v sodobni prečiščeni slovenščini je izraz ulice – najprej v množinski obliki – začel označevati mestne in trške ulice. V Ljubljani so današnjo edninsko obliko ulica namesto množinske ulice uradno uvedli šele leta 1908.⁵² Poleg tega slovenščina drugače kot nemščina ne razlikuje med izrazoma Platz in Markt, ki se v slovenščini glasita enako – trg, vendar je bil do 19. stoletja v rabi tudi adaptirani izraz plac, kar je danes nižjepogovorna oznaka za ljubljansko tržnico.

Prvi popolnejši pregled slovenske toponimike mesta ponuja edina ohranjena oklicna knjiga stolne župnije iz 18. stoletja (1737–1759), ki je v celoti v slovenščini ter vsebuje zelo veliko mestnih toponimov in mikrotoponimov.⁵³ Najzgodnejši dvojezični pregled večine ljubljanskih toponimov pa najdemo v razglasu o razdelitvi mesta po župnijah iz leta 1787.⁵⁴

Ulična imena so se deloma ustalila in dobila poluradni značaj s sezname hišnih posestnikov, ki so jih začeli izdajati po prvem hišnem oštevilčenju leta 1770, a so za isto ulico včasih še vedno uporabljali več različnih imen. Nekako v začetku 19. stoletja je mestna uprava prvič poskrbela za ulične napise, ki so jih leta 1819 že popravili in dopolnili.⁵⁵ Ko so se nemškim uličnim napisom leta 1848 pridružili slovenski, pri slovenjenju ni šlo brez težav. Med novotvorjenkami so bila imena za obrti, ki so jih dotlej uporabljali v popačeni obliki, izpeljani iz nemških besed, na primer Žnidarska gasa za Schneidergasse ali Šušarska gasa za Šustergasse.⁵⁶ Nekateri poslovenjeni nazivi niso bili posrečeni in so jih pozneje, leta 1876, spremenili, na primer Učiliški trg v ljudsko obliko Pred šolami, Učencovske ali Učiliške ulice v Študentovske ulice, Šivarske ulice pa v Krojaške.⁵⁷

S širjenjem mesta je mestni svet leta 1876 uvedel oštevilčenje hiš po posameznih ulicah. Prvič so uvedli tudi ulična imena po zgodovinskih osebnostih, pri čemer so bili v začetku zapostavljeni Slovenci in forsirani Nemci, dokler ni občinska uprava leta 1882 prišla v slovenske roke.⁵⁸

44 Valenčič, *Zgodovina*, str. 208–215.

45 Valenčič, *Ljubljanske ulice*, str. 8; Valenčič, *Zgodovina*, str. 8–18; Mal, *Stara Ljubljana*, str. 187–193.

46 Tako na primer v prvem dvojezičnem popisu ulic – v razglasu o obsegu župnij iz leta 1787 – za nekatere malo pomembne ulice najdemo drugačno nemško ime od slovenskega: *Strohgassel* je v slovenski različici samo *Gasa*, *Narrensteig* pa *Gasca* (Valenčič, *Zgodovina*, str. 26), čeprav sta v preteklosti morali obstajati adekvatni slovenski ustreznici. Vsekakor moramo imeti slovenska imena za izvirna, nemške zapise pa za njihove prevode.

47 NŠAL NŠAL 100, Kapiteljski arhiv Ljubljana, fasc. 58/17, Ljubljana, popisi duš 1656, 1660 in 1662; Valenčič, *Popis družinskih poglavarjev*, str. 179–180.

48 Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 673.

49 Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 667–668.

50 Valvasor, *Die Ehre XI*, 729. – Šlo je za del današnje Slovenske ceste (Valenčič, *Zgodovina*, str. 17).

51 Valenčič, *Zgodovina*, str. 17. – Opozoriti gre na zanimivo izjemo. V *Vodnikovih Lublanskih novicah* (izhajale so od 1797 do 1800) je edina ulica, za katero niso uporabljali izraza *gasa*, ampak ulica, in to v ednini, Judova ulica, današnja Židovska (Valenčič, *Zgodovina*, str. 28).

52 Valenčič, *Zgodovina*, str. 130.

53 NŠAL, *ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj*, Razne knjige, šk. 30, oklicna knjiga 1737–1759. Objava: Golec, *Najstarejša oklicna knjiga*.

54 Objava: Golec, *Slovenska toponimika*, str. 10–12.

55 Valenčič, *Zgodovina*, str. 33–34.

56 Valenčič, *Zgodovina*, str. 42–44.

57 Valenčič, *Zgodovina*, str. 48.

58 Valenčič, *Zgodovina*, str. 51–73.

Topografska rekonstrukcija Ljubljane okoli leta 1600 (Korošec, *Ljubljana skozi stoletja*, str. 31).

Od 70. let 19. stoletja so odločevalci ob vseh večjih preimenovanjih sicer poudarjali, da je treba zlasti v starem mestu upoštevati zgodovinsko tradicijo in ohraniti stara uveljavljena imena,⁵⁹ vendar je šla praksa pogosto drugačno pot, zlasti po letu 1945, ko so bila opuščena tudi stara imena z zgodovinsko veljavo in v pomembni idejni zvezi s svojim okoljem.⁶⁰

OHRANJENOST STARIH IMEN – SPREHOD SKOZI MESTO

V drugem delu prispevka se bomo sprehodili skozi staro mesto in pri tem posvetili posebno pozornost vprašanju, katera od starih imen, uporabljenih pred sredo 19. stoletja, so se ohranila in katera ne ter zakaj je tako.

Nikakor ne preseneča, da so se obdržala imena vseh treh temeljnih sestavnih delov srednjeveškega mesta, ki so bili obdani vsak s svojim obzidjem: Stari trg za prvotno trško naselbino, Novi trg za območje na drugem bregu Ljubljanice in

Mesto. Mesto se je prvotno imenoval le tisti del, ki je arheološko dokumentiran od 12. stoletja⁶¹ in je v 13. stoletju prvi dobil mestne pravice, z njihovo razširitvijo na druga dva dela pa se ga je oprijelo danes povsem pozabljeno poimenovanje Plac.⁶² Pozneje je izraz Mesto (Stadt) zajemal celotno obzidano mestno naselbino. Od prvega hišnega oštevilčenja leta 1770 do uvedbe aritmetičnega po ulicah leta 1876 se je Mesto imenoval prvi od skupno osmih števnih oddelkov (drugih sedem je pokrivalo posamezna predmestja).⁶³

Nespremenjeno je vseskozi ostajalo tudi ime deželno knežjega gradu nad mestom – Ljubljanski grad ali preprosto Grad, ki je najdlje služil predvsem kot utrdba in nato v 19. stoletju kot kaznilnica.⁶⁴ Grad je sploh prva dokumentirana stavba na območju srednjeveške Ljubljane, listinsko izpričana sočasno s toponimom med letoma 1112 in 1125 (*iuxta castrum Leibach*).⁶⁵

61 Draksler, *Nastanek in razvoj*, str. 232–237 in 249.

62 Kos, *Srednjeveška Ljubljana*, str. 7, 154 in 21; Vilfan, *Nekaj vprašanj*, str. 132–135.

63 Suhadolnik in Anžič, *Mestni trg*, str. 132–134.

64 Reisp, *Ljubljanski grad*.

65 Kosi et al., *Historična topografija*, str. 798.

59 Tako načelo srečamo že leta 1876, nato leta 1923 in ponovno 1946 (Valenčič, *Zgodovina*, str. 57, 155 in 216).

60 Valenčič, *Zgodovina*, str. 221 in 228.

Emona na florisu današnje Ljubljane (Korošec, Ljubljana skozi stoletja, str. 14).

Nasprotno so velike spremembe doživela poimenovanja nekoč sedmih ljubljanskih predmestij. Danes so živa samo tri imena predmestij, prvotno primestnih vasi: Krakovo, Trnovo in Poljane. Ko jih slišimo, nam je takoj jasno, da smo v slovanski deželi; prvi dve asociirata na srednjeveški prestolnici: na poljski Krakov in bolgarsko Trnovo, tretje pa na Poljsko ali na Tolstojev Jasnopoljano. Za Kapucinskim predmestjem ni ostala nobena sled, za predmestjem Gradišče le ime skromne ulice,⁶⁶ od Karlovškega predmestja Karlovška cesta,⁶⁷ od Šempetrskega pa župnijska cerkev sv. Petra, sedež prazupnije oziroma najstarejše ljubljanske župnije, in Šentpeterski most.⁶⁸ Glavno cesto, ki je vodila skozi to predmestje in se je imenovala po svetniku Sv. Petra cesta, je leta 1952 odpravila ideološka čistka.⁶⁹

⁶⁶ <https://www.ljubljana.si/sl/o-ljubljani/ulice-parki-in-trgi-v-ljubljani/seznam-ulic-po-cetrtnih-skupnostih/>

⁶⁷ Prav tam.

⁶⁸ Vidna navzočnost šentpeterskega imena na terenu je samo velik napis na leta 2006 zgrajeni parkirni hiši v bližini cerkve: Šentpeter.

⁶⁹ Ime Šentpeterske je moralo biti zelo staro, a se je v tedaj nemški uradni nomenklaturi pojavilo šele leta 1802, po vmesnem imenu Zaloška cesta pa je Sv. Petra cesta nastala leta 1876 (Valencič, *Zgodovina*, str. 30, 48, 65 in 227).

Sprehod po stari Ljubljani bomo začeli na Kongresnem trgu, od prve polovice 19. stoletja središču mesta, ki simbolno povezuje antično mesto Emona⁷⁰ s srednjeveško Ljubljano.

Na jugozahodnem koncu trga so namreč stala antična mestna vrata – nanje danes spominja ime pasaže Emonska vrata –, na jugovzhodni strani pa ena od vrat srednjeveške in zgodnjenovoveške Ljubljane.⁷¹ Ljubljana ni neposredna naslednica Emone, ki je propadla med selitvami narodov, še pred prihodom Slovanov. Rimska kolonija Emona, ustanovljena okoli leta 15 po Kr. – pred tem je bila rimski vojaški tabor –, se je raztezala zahodno od srednjeveške Ljubljane, s katero si je delila skupni obrambni jarek.⁷² Za razliko od treh drugih antičnih mest v današnji Sloveniji, ki so bila tako kot Emona sedeži škofije, se ime Emona ni preneslo v jezik novih slovanskih naseljencev, ker je bila prekinjena tudi naselitvena kontinuiteta.⁷³

⁷⁰ O Emoni gl. zlasti Gaspari, *Prazgodovinska in rimska Emona*.

⁷¹ Kopriva, *Ljubljana skozi čas*, str. 105, 127, 131–132.

⁷² Kopriva, *Ljubljana skozi čas*, str. 101–103.

⁷³ Rimska Celeia je dala ime srednjeveškemu mestu Celje, Poetovio Ptuj, Capris pa je današnji Koper, katerega del, imenovan Žusterna, je relikt poznoantičnega imena Justinopolis (Šašel, *Kasnoantično*, str. 90, 91 in 93).

Še več, do 16. oziroma 17. stoletja kljub ohranjenim ruševinam antičnega mesta in številnim odkritim grobovom sodobnikom sploh ni bilo znano, da je Emona stala tik ob srednjeveški Ljubljani. To je tudi razlog, da leta 1461/62 ustanovljene ljubljanske škofije niso poimenovali po Emoni – Aemonensis, ampak Labacensis.⁷⁴

Na rimsko mesto sicer spominjajo številni materialni ostanki, pa tudi več toponimov. Dve predmestni cesti na tleh nekdanje Emone – Emonska cesta in Rimska cesta – sta takšni imeni dobili šele leta 1876,⁷⁵ pri čemer so današnja Rimska cesto v srednjem veku imenovali le Cesta, kar je v slovenskem prostoru značilna oznaka za staro antično cesto.⁷⁶ Še danes so živi trije avtohtoni toponimi, povezani z rimsko Emono, in sicer: Gradišče, Ajdovščina in Mirje, ki se vsi nanašajo na ruševine.⁷⁷ Gradišče⁷⁸ je na Slovenskem sicer tipično ime za lokacije višinskih utrdb, zlasti predzgodovinskih, nasprotno pa ljubljansko Gradišče, nemško Burgstall, leži na ravnini.⁷⁹ Drugo značilno ime za predzgodovinske in antične naselbine je Ajdovščina, nemško Heidenschaft, poimenovanje po poganskih velikanih – ajdih. Ajdovščina se od leta 1937 tudi uradno imenuje območje križišča severno od nekdanje Emone, kjer so skozi stoletja odkrivali antične grobove.⁸⁰ Tretje staro ime je Mirje, kakor so po ostankih južnega obzidja Emone leta 1876 uradno poimenovali predmestno ulico, prvotno imenovano Na Mirju.⁸¹ Ime Mirje je nastalo iz staroslovanskega mir, kar je izposojenka iz latinskega murus.⁸²

Drugače kot antično obzidje, ki je deloma prezentirano še na eni lokaciji, pri Cankarjevem domu, je danes slabo zaznavno in zato v zavesti ljudi komaj prisotno mestno obzidje srednjeveške in zgodnjenovoveške Ljubljane. Najbolje vidno je na območju Križank, stavbnega kompleksa nemškega viteškega reda, sicer pa v glavnem v fasadah hiš, ki so na obzidje naslonjene na tisti strani, kjer se je mestno obzidje dotikalo obrambnega jarka rimske Emone, in v njegovi bližini. V današnji toponimiki obzidje ni pustilo nobenih sledov,

če izvajamo toponim Graben kot tipično ime za jarek. Vendar je to ime po drugi svetovni vojni skoraj povsem potonilo v pozabo, ker nima opore v uradnem imenu novejšje Zoisove ceste, ki teče vzdolž nekdanjega jarka in obzidja.⁸³

Prav tako se ni ne v toponimiki ne v kolektivni zavesti ohranil spomin na katera od skupno šestih mestnih vrat, ki so bila vsa porušena konec 18. stoletja.⁸⁴ Za razliko od dvojih restavriranih vrat rimske Emone in več ohranjenih mestnih vrat v drugih slovenskih mestih⁸⁵ je danes v Ljubljani še mogoče zaznati lego le nekaterih nekdanjih vrat.⁸⁶

Tako nemška kot slovenska imena vrat nam je konec 17. stoletja (1689) sporočil polihistor Valvasor.⁸⁷ Večina se jih je imenovala po bližnjem reprezentativnem objektu: Kloštrska po frančiškanskem, prej minoritskem samostanu (na Vodnikovem trgu) – v 18. stoletju se je zanje povsem uveljavilo ime Frančiškanska⁸⁸ –, Vicedomska po vicedomskem uradu v deželni dvorcu (danes rektorat univerze), Nemška vrata po komendi nemškega viteškega reda ali križnikov (pri Križankah), Špitalska po mestnem špitalu (ob izteku Stritarjeve ulice pri Tromostovju), Vodna po svoji funkciji na Ljubljanci (na Žabjeku), samo ena pa po smeri ceste, ki je vodila skoznje: Karlovška, po Valvasorju »v deželnem jeziku« imenovana Pisana vrata in kot taka izpričana že leta 1592.⁸⁹ Ta so slovensko ime dobila po poslikanosti, po Karlovcu pa kot zadnja med vsemi vrati, šele po zgraditvi trdnjave Karlovac (1579); prej so jih imenovali po trdnjavi Bihač, Starem trgu, pa tudi Gornja in Hrvaška vrata.⁹⁰ Zmoten vtis, da gre za vrata skozi mestno obzidje, daje nedaleč stran betonski obok iz leta 1975 – preboj skozi vrsto hiš Rožne ulice, ki so mu Ljubljančani nadelali ime Balkanska vrata.⁹¹

Skozi nekdanja najreprezentativnejša mestna vrata, Vicedomska, bomo s Kongresnega trga vstopili v staro mesto, v mestni predel Novi trg, ki za razliko od drugih dveh – Mesta in Starega trga – leži na levem bregu Ljubljance. Vrata so dobila

74 Žnidaršič Golec, *Duhovniki*, str. 23.

75 Valenčič, *Zgodovina*, str. 68 in 69.

76 Valenčič, *Zgodovina*, str. 14.

77 Kopriva, *Ljubljana skozi čas*, str. 101–103 in 157; Snoj, *Etimološki slovar*, str. 44, 150 in 263.

78 Gradišče, nemško Burgstall, prvič izpričano že leta 1277, se je do 19. stoletja imenovalo celotno predmestje na lokaciji antične Emone, od leta 1876 pa ima to ime le še skromna ulica (Valenčič, *Zgodovina*, str. 9, 33, 68 in 239).

79 Etimologija izraza, izpeljanega iz *grád*, je povezana tudi z mestom, kjer stoji ali je stal grad, z grajskim obzidjem ipd. (Snoj, *Etimološki slovar*, str. 150).

80 Valenčič, *Zgodovina*, str. 15 in 191.

81 Valenčič, *Zgodovina*, str. 48, 69 in 158.

82 Snoj, *Etimološki slovar*, str. 263.

83 Mal, *Stara Ljubljana*, str. 192; Valenčič, *Zgodovina*, str. 29, 30 in 48.

84 Valenčič, *Oblikovanje Ljubljane*, str. 144–146.

85 Vrata Mude, edina ohranjena koprška mestna vrata iz 16. stoletja, služijo kot ključna zgodovinska znamenitost in simbol mestne dediščine. Neprimerno skromnejša in pogledu povsem zakrita so edina ohranjena mestna vrata v Celju.

86 Še najbolj je zaznaven vhod v nekdanje obzidano mesto pri nekdanjih Karlovških vratih ob izteku Gornjega trga na cesto pred predorom pod Ljubljanskim gradom.

87 Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 666–667.

88 Golec, *Slovenska toponimika*, str. 330.

89 Golec, *Slovenska toponimika*, str. 325.

90 Kopriva, *Ljubljana skozi čas*, str. 78.

91 Kopriva, *Ljubljana skozi čas*, str. 79.

ime po precej skromnem dvorcu deželnega vicedoma, namestnika deželnega kneza. Vicedomski dvorec so v nemščini imenovali tudi Burg, od tod adaptirano slovensko poimenovanje Purk, sicer pa so Slovenci oznako Vicedomamt prilagodili svojemu jeziku v obliki Fištamija. Od tod imeni Fištamska vrata za Vizedomtor in Fištamska gasa za Vizedomgasse.⁹²

Spomin na dvorec (Burg), kjer je bil od leta 1861 sedež deželnega zbora,⁹³ se danes ohranja le še umetno v imenu sosednjega majhnega trga z imenom Dvorni trg, nekoč nemško Burgplatz. Stari dvorec je namreč nekaj let po potresu 1895 nadomestila novogradnja, v kateri je od leta 1919 sedež tedaj ustanovljene ljubljanske univerze, zato stavbe nihče ne imenuje drugače kot Univerza.⁹⁴

Od Dvornega trga vodi slabih 200 metrov dolga Gosposka ulica, nemško Herrengasse, nekoč najprestižnejša mestna ulica z nekaj plemiškimi palačami, neprimerno skromnejša od dunajske ali graške Herrengasse. Takšno ime, sposojeno od podobnih ulic v večjih mestih, je bilo v ljubljanskem primeru poznega nastanka. Prvič je dokumentirano šele v začetku 18. stoletja, pri čemer je slovenska različica Gosposka ulica šele veliko pozneje in le s težavo izrinila staro ime ulice Fištamska, poimenovane po vicedomskem dvorcu. V slovensko vodeni knjigi oklicev iz srede 18. stoletja samo za to ulico ne najdemo slovenske ustreznice, ampak zgolj nemško ime.⁹⁵ Zanimivo je, da ime ulice po letu 1945 vendarle ni bilo toliko moteče, da bi ga oblast zamenjala.

Zelo staro ime, ki je v posodobljeni obliki živo še danes, je ime ozke ulice, vzporedne z Gosposko. Prvič se omenja v začetku 16. stoletja (1517), ime pa je dobila po Judih, ki so bili ravno tedaj, leta 1515, iz mesta izgnani. Slovensko ime Judovska ulica so leta 1876 puristično spremenili v Židovske ulice (od 1908 edninsko ulica).⁹⁶

Ob izteku Židovske ulice srečamo dva prav tako trdno zasidrana uradna toponima, čeprav mlajša, dokumentirana šele v 18. stoletju. Prvi je mestna znamenitost Čevljarski most, ki ga pogovorno še vedno imenujejo Šušarski most – s sta-

Židovska ulica (foto: B. Golec, avgust 2025).

rim adaptiranim nemškim izrazom za čevljarja.⁹⁷ Drugi toponim, povsem v senci prvega, je Čevljarska ulica, ena najkrajših ljubljanskih ulic, nekoč imenovana Schustergasse ali prevzeto slovensko Šušarska gasa.⁹⁸ Ime se odtelej v uradni nomenklaturi ohranja kontinuirano,⁹⁹ za ta kratek odsek pa je za zadnjo četrtino 19. stoletja izpričano tudi drugačno, ljudsko poimenovanje: Zlata luknja.¹⁰⁰

V tem delu mesta, ki se je nekoč kot celota imenoval Novi trg, je Novi trg osrednji tržni prostor. Ime je v nemščini dokumentirano od leta 1267 in je še danes eno najprepoznavnejših, v preteklosti pa mu kljub temu ni bilo prizaneseno s politično motiviranimi preimenovanji. Staro ime ima spet od leta 1928, potem ko je štiri desetletja od 1876 nosil ime Auerspergplatz ali Turjaški trg po nemškem pesniku in politiku Antonu Aleksandru grofu Auerspergu – in nato v prvi Jugoslaviji pet let celo po Karlu Marxu (1923–1928).¹⁰¹

92 Kopriva, *Ljubljana skozi čas*, str. 136; Valenčič, *Zgodovina*, str. 26 in 28; Golec, *Slovenska toponimika*, str. 26, 34–35.

93 Benedetič, *Deželni dvorec*, str. 12.

94 Kopriva, *Ljubljana skozi čas*, str. 136. – Ime Dvorni trg srečujemo od leta 1848 (Valenčič, *Zgodovina*, str. 46). Spomin na deželni dvorec, na deželo Kranjsko in s tem na nepriljubljeno razdeljenost Slovencev med habsburške dežele je bil ne nazadnje podvržen zavestni pozabi.

95 Golec, *Slovenska toponimika*, str. 20.

96 Valenčič, *Zgodovina*, str. 48. – Sedanje ime Židovska bi lahko prej ko slej zopet postalo moteče, odkar smo v slovenščini konec 20. stoletja za Jude ponovno začeli splošno rabiti izraz Judje namesto Židje.

97 Valvasor (*Die Ehre XI*, str. 672) govori o njem še kot o zgornjem mostu, na novo zgrajenem leta 1614, slovensko ime Šušarski most pa srečujemo od leta 1737 v oklicni knjigi stolne župnije (Golec, *Slovenska toponimika*, str. 27).

98 Ime prvič srečamo na seznamu ulic iz (domnevno) leta 1770: Schustergasse (Valenčič, *Zgodovina*, str. 24), slovensko ime pa v oklicni knjigi frančiškanske župnije za obdobje 1798–1815 (Valenčič, *Zgodovina*, str. 28).

99 Valenčič, *Zgodovina*, str. 36 in 348; Valenčič, *Ljubljanske ulice*, str. 45.

100 Mlakar, *Spomini*, str. 25.

101 Valenčič, *Zgodovina*, str. 8, 9, 43, 59, 63, 168, 171; Valenčič, *Ljubljanske ulice*, str. 86.

Razen med poznavalci zgodovine je danes pozabljeno ime najpomembnejše stavbe na Novem trgu, palače kranjskih deželnih stanov ali deželne hiše, ki so jo v nemščini imenovali Landhaus, v slovenščini pa s sposojenko Lontovž (slovensko prvič v oklicni knjigi leta 1738). Tisti del stavbe, ki po potresu 1895 ni bil porušen, je zdaj sedež Slovenske akademije znanosti in umetnosti ter je prepoznaven po njej.¹⁰²

Podobno kot Lontovž sta pozabljeni imeni dveh palač ob sosednji Gosposki ulici, ki sta bili stoletja v lasti omenjene najpomembnejše kranjske plemiške rodbine grofov oziroma knezov Auersperg. V prvi (grofovski dvorec, Turjaška ali Auerspergova palača) je mestni muzej,¹⁰³ na mestu druge (Knežji dvorec), poškodovane v potresu leta 1895 in nato porušene, pa je tik pred drugo svetovno vojno zrasla Narodna in univerzitetna knjižnica.¹⁰⁴ Ta stoji na zelo kratki ulici z eno samo hišno številko in se po rodbini Auersperg ali Turjaški od leta 1928 imenuje Turjaška ulica, pred tem od leta 1876 Knežja ulica (do 1908 ulice).¹⁰⁵

Nasproti Auerspergove palače – mestnega muzeja – stoji nekdanji stavbni kompleks nemškega viteškega reda, redovne skupnosti, ki je na istem mestu vztrajala najdlje – 700 let –, od srede 13. stoletja do razlastitve leta 1949.¹⁰⁶ To je poleg gradu in treh cerkva edina stavba, katere ime se od srednjega veka ni spremenilo. Slovensko ime Križanke, pod katerim je kompleks splošno znan (danes po poletnem festivalu), nedvomno sega še v srednji vek, čeprav je dokumentirano šele od prve polovice 18. stoletja. Nemško in slovensko ime sta se najbrž razlikovali že od samega začetka. Nemški viteški red ima v slovenščini in podobno v nekaterih drugih slovanskih jezikih ustreznico križniki – po za ta red značilnem križu. Tako se je tudi bližnja ulica v nemščini imenovala Deutsche Gasse, v slovenščini pa Križanska gasa. Slovensko ime, ki je izpričano od leta 1738, so v drugi polovici 19. stoletja (1876) nekoliko ponesrečeno standardizirali v Križevniška. A se je pred tem alternativno uporabljalo tudi drugo slovensko ime: Nemška ulica, ustreznica za Deutsche Gasse.¹⁰⁷ Obe imeni ulice sta razmeroma mladi, saj je ulica med 14. in 16. stoletjem izpričana kot Ribiška (Fischergasse), kar je najstarejše dokumentirano ulično ime v Ljubljani sploh (1366). Novo ime po

križniški komendi so ji ljudje nadeli po odselitvi ribičev.¹⁰⁸

Vzporedno s to ozko ulico vodi do reke Ljubljanice edina ljubljanska ulica, ki še nosi ime po družini enega tamkajšnjih zgodnjenovoveških hišnih posestnikov. Imenovala se je Salitinger gasse, nakar se je ime skozi stoletno rabo in zaradi pozabe izvora preoblikovalo v Salendrova.¹⁰⁹ Preseneča, da samo tega imena za razliko od drugih tovrstnih uličnih imen v 19. ali 20. stoletju niso nadomestili z drugim.¹¹⁰

Brez konkurence v drugih poimenovanjih je vsaj že sedemsto let območje ob Ljubljani, kjer je bilo do srede 19. stoletja glavno rečno pristanišče. Ta del mesta se imenuje Breg, nemško Rain, kot je izpričano vse od leta 1318.¹¹¹ Na Bregu najdemo tudi najbolj znano ime za katero od ljubljanskih palač. Zoisova palača iz druge polovice 18. stoletja je ena redkih, katere imena niso mogli zabrisati niti viharji časa. Kontinuirano ohranjanje imena, ki je sicer razmeroma mlado, palača dolguje več srečnim okoliščinam: prvič – in to je najbrž ključno –, ker ji je dal končno obliko baron Žiga Zois (1747–1819), ena najvidnejših osebnosti slovenskega razsvetljenstva, drugič, ker je v lasti Zoisove rodbine ostala vse do leta 1918, in končno, ker gre za eminentno stavbo, enega najpomembnejših historičnih kompleksov v mestu.¹¹²

Razen Brega so vsa druga obrežja na obeh straneh Ljubljane veliko mlajša. Nastala so z regulacijo reke po letu 1900, kar se odraža tudi v njihovih poimenovanjih – po osebnostih iz slovenske politične in kulturne zgodovine. Novodobno je tudi njihovo skupno poimenovanje Nabrežje.¹¹³ Do konca 18. stoletja je tu deloma potekalo obzid-

¹⁰⁸ Valenčič, *Zgodovina*, str. 9 in 14; Golec, Slovenska toponimika, str. 29.

¹⁰⁹ Valenčič, *Zgodovina*, str. 16, 26, 33, 43; Valenčič, *Ljubljanske ulice*, str. 108.

¹¹⁰ Najdlje, do leta 1952, je vztrajalo ime Lingarjeva ulica (današnja Mačkova ulica), prvotno Lingova, ki je dobila ime po nepomembnem steklarju s preloma iz 17. v 18. stoletje (Valenčič, *Zgodovina*, str. 24, 25, 28 in 226; Golec, Slovenska toponimika, str. 323–324). Po posestniku Zwelserju se je sredi 15. stoletja imenovala neka ulica v bližini Novega trga in spodnjega Brega, izpričana leta 1453 (Mal, *Stara Ljubljana*, str. 190), za sedanjo Krojaško ulico pa je sredi 18. stoletja izpričano ime Kunstljeva uličica (*Kunstliche Gassel*) po družini Khunstl (Kunstelj), ki je imela tu hišo v drugi polovici 17. in v začetku 18. stoletja (Valenčič, *Zgodovina*, str. 18 in 21 (op. 76); Golec, Slovenska toponimika, str. 324).

¹¹¹ Valenčič, *Zgodovina*, str. 9; Valenčič, *Ljubljanske ulice*, str. 39.

¹¹² Kemperl, *Zoisova palača*.

¹¹³ Izraz nabrežje so v uradni nomenklaturi sicer začeli uporabljati leta 1876 s poimenovanjem Sv. Jakoba nabrežje, od leta 1923 Gallusovo nabrežje (Valenčič, *Zgodovina*, str. 62 in 157).

¹⁰² Kopriva, *Ljubljana skozi čas*, str. 124; Golec, Slovenska toponimika, str. 36.

¹⁰³ Kopriva, *Ljubljana skozi čas*, str. 97–98.

¹⁰⁴ Kopriva, *Ljubljana skozi čas*, str. 125–126.

¹⁰⁵ Valenčič, *Zgodovina*, str. 48, 63 in 168; Valenčič, *Ljubljanske ulice*, str. 122.

¹⁰⁶ Suhadolnik in Anžič, *Novi trg*, str. 32–33; Prim. *Križanke*.

¹⁰⁷ Valenčič, *Zgodovina*, str. 48.

Pogled proti frančiškanski cerkvi po F. K. von Goldensteinu sredi 19. stoletja (Kopriva, Ljubljana skozi čas, med str. 144 in 145) in danes (foto: B. Golec, avgust 2025).

je, še veliko pozneje pa so hiše marsikje segale vse do gladine reke.¹¹⁴

Čez Šentjakovski most, katerega predhodnik je bil zgrajen šele leta 1825, zaradi česar je dobil ime Novi most,¹¹⁵ se bomo podali na desni breg Ljubljanice, na območje Starega trga. To je

najstarejši del srednjeveške Ljubljane, kjer je nastala prva trška naselbina. Po vzpostavitvi mestne naselbine severno od nje v 12. stoletju je dobila značilno ime Stari trg (Alter Markt), prvič omenjeno leta 1327 in kot rečeno kmalu zatem (1345) izpričano tudi v slovenščini.¹¹⁶

Stari trg se že stoletja in tudi danes imenuje le glavna ulica tega predela, ki nikoli ni spremenila imena. Sicer pa v tem delu starega mesta najdemo

¹¹⁴ Lokacije, kjer je bilo mogoče priti do Ljubljane, so še do 20. stoletja imenovali Za vodó (Mlakar, *Spomini*, str. 52 in 53).

¹¹⁵ Valenčič, *Oblikovanje Ljubljane*, str. 146.

¹¹⁶ Gl. op. 31 in 62.

več še ohranjenih srednjeveških uličnih imen. Tu so tri manj ugledne obrobne ulice z nikoli spremenjenimi imeni, vse tri izpričane od 16. stoletja. Krstil jih je ljudski humor: Hrenovo ulico po hrenu, Rožno ulico po rožah (vrtnicah) in Žabjek po žabah, pri čemer sta bila hren in roža evfemizma za značilnost zanemarjenih perifernih ulic.¹¹⁷ Navedena tri imena so bila dovolj spodobna, da jih uradno poimenovanje ulic ni izbrisalo, drugače kakor bližnjo Pasjo ulico (Hundsgasse), ki je leta 1876 postala Vožarski pot,¹¹⁸ in Narrensteig, katerega ime poznamo samo v nemščini, slovensko pa se je imenoval Reber (V Rebri).¹¹⁹ Ulično ime Reber za eno od poti na Grad se je ohranilo do danes.¹²⁰ Bližnje ulično ime Drugi reber so leta 1876 spremenili v Sodarsko stezo, ker so bili med hišnimi lastniki v ulici sodarji;¹²¹ to poimenovanje po obrtnikih je torej znatno mlajše kakor denimo po čevljarjih in krojačih.

Območje Starega trga je bilo kot celota znano tudi po patronu cerkve sv. Jakoba – kot Šentjakob. Vendar to ime ni bilo vseskozi enako močno v rabi. V oklicni knjigi 1737–39 ga ne srečamo nikoli, ampak je bilo to območje vedno označeno po jezuitih.¹²² Šele po razpustitvi reda (1773) in odstranitvi jezuitskega kolegija po požaru naslednje leto (1774) se je spet uveljavilo poimenovanje po sv. Jakobu.¹²³ Od leta 1952, ko so Sv. Jakoba trg preimenovali v Levstikov trg,¹²⁴ se poleg cerkve in župnije po tem svetniku imenuje le še Šentjakovski most. Ko so bila svetniška, cerkvena in verska imena omenjenega leta 1952 načrtno zamenjana, je tudi najdaljša ulica tega območja, ki se je imenovala po cerkvi sv. Florijana, dobila novo, povsem umetno ime Gornji trg, ki daje zmoten vtis starosti.¹²⁵

Osrednji del območja Starega trga je bil skoraj dve stoletji – od konca 16. stoletja – veliko bolj znan po jezuitskem kolegiju z gimnazijo in višješolskimi študiji. Ker pa je bil pogoreli kolegij kmalu po ukinitvi jezuitskega reda porušen, ni je-

zuitsko ime nikoli prišlo v uradno nomenklaturu in je danes povsem pozabljeno.¹²⁶ Tu se ohranjata pri življenju imeni dveh tukajšnjih velikih stavb – Gruberjeve palače kot največje baročne palače v Ljubljani¹²⁷ in Stiškega dvorca, katerega ime je v 19. stoletju začasno izpodrinilo poimenovanje po deželnem sodišču.¹²⁸

Na prehodu s Starega trga v prvotno mesto, na današnji Mestni trg, od srednjega veka vztraja mikrotoponim Tranča – vsebovan tudi v imenu kratke ulice Pod Trančo (uradno ime od 1876) –, poimenovanje za nekdanjo stavbo mestnega zapora. Še prej je bila tu mestna hiša, ki se je konec 15. stoletja preselila okoli 150 metrov naprej na današnjo lokacijo.¹²⁹

Pri Tranči vstopimo v predel prvotnega mesta, ki ga viri imenujejo Platz (Trg). To ime, ki danes ni več živo, je dobilo, ko so se mestne pravice razširile na Stari in Novi trg. Osrednji del je Mestni trg, dejansko ulica, ki se pred mestno hišo razširi v manjši trg, od leta 1876 slovensko imenovan Mestni trg (nemško Rathhausplatz), prej pa Veliki trg (nemško Hauptplatz).¹³⁰ Posebnost mestne hiše, ki je tu od leta 1484, je njeno današnje splošno razširjeno poimenovanje Magistrat, ki je šele v 20. stoletju izpodrinilo prejšnje ime Rotovž, izpeljanko iz nemškega izraza Rathaus. Ime Magistrat se je lahko uveljavilo šele po sredi 19. stoletja, ko so magistrature obdržala samo deželna glavna in statutarna mesta, in še to postopoma.¹³¹ V vseh drugih slovenskih mestih mestni hiši še vedno pravijo rotovž, v Ljubljani pa se tako imenuje le gostišče poleg Magistrata.

Tudi tradicionalno slovensko ime za stolnico sv. Nikolaja in območje okoli nje – Šenklaž¹³² – je dandanašnji domala pozabljeno. V slovenščini je cerkev prvič dokumentirana leta 1566 pri Trubarju: per *S. Miclaushu V=lublani* kot sploh prvi ljubljanski mikrotoponim v kakšnem slovenskem besedilu.¹³³ Svetnika sv. Miklavža je dokončno zamenjala različica njegovega imena sv. Nikolaj,

117 Valenčič, *Zgodovina*, str. 11–12.

118 Valenčič, *Zgodovina*, str. 29 in 63.

119 Valenčič, *Zgodovina*, str. 14, 24, 25, in 38.

120 Valenčič, *Zgodovina*, str. 158; Valenčič, *Ljubljanske ulice*, str. 104.

121 Valenčič, *Zgodovina*, str. 63.

122 Golec, *Slovenska toponimika*, str. 345.

123 Golec, *Slovenska toponimika*, str. 322 in 347.

124 Valenčič, *Zgodovina*, str. 227. – Že leta 1923 je bilo preimenovalo Sv. Jakoba nabrežje (gl. op. 113).

125 Ime je imelo le malo opore v zgodnejših poimenovanjih. I. Vrhovnik je zatrjeval, da so prostor pred cerkvijo sredi 18. stoletja imenovali »am hohen Markt« (Visoki trg), V. Fabjančič pa je v zapisniku mestnega sveta iz leta 1599 našel (osamljeno) oznako »an obhern Altemargkht« (na gornjem Starem trgu) (Valenčič, *Zgodovina*, str. 22 in 31, op. 5).

126 Valenčič, *Zgodovina*, str. 22, 33, 43 in 227.

127 Kopriva, *Ljubljana skozi čas*, str. 80–81.

128 Kopriva, *Ljubljana skozi čas*, str. 78. – Henrik Tuma v svojih spominih piše o mikrotoponimu »Krvava rihta« (Tuma, *Iz mojega življenja*, str. 21).

129 Kopriva, *Ljubljana skozi čas*, str. 53; Valenčič, *Zgodovina*, str. 29, 34, 39 in 43; Valenčič, *Ljubljanske ulice*, str. 34.

130 Valenčič, *Zgodovina*, str. 28, 38, 43, 48 in 62; Valenčič, *Ljubljanske ulice*, str. 80.

131 Prim. Žontar, *Uprava Štajerske*, str. 102–103. Janko Mlakar v svojih mladostnih spominih še vedno govori o rotovžu (Mlakar, *Spomini*, str. 62).

132 Prim. Mlakar, *Spomini*, str. 11–12. – Morda je ime Šenklaž najbolj znano po oljni sliki Matije Jame Šenklaž z Robbovim vodnjakom (ok. 1936), ki spada v skupino devetih slikarjevih »šenklažskih motivov«.

133 Golec, *Slovenska toponimika*, str. 347.

Mestni trg, procesija ob ljubljanskem kongresu 1821 (Kopriva, Ljubljana skozi čas, med str. 16 in 17).

medtem ko katedrali, ki je druga na tem mestu, danes pravijo le še stolnica.

Območje severno od tod je močno spremenilo videz in namembnost po potresu 1895, ko so morali porušiti šolsko poslopje, tradicionalno imenovano Licej. Gimnazija z licejem je bila tu sicer šele od konca 18. stoletja, nastanjena v nekdanjem frančiškanskem samostanu.¹³⁴ Ime trga pred njim, ki je po šolskem kompleksu od konca 18. stoletja nosil slovensko ime Pred šolami (nemško Schulplatz), so leta 1876 preimenovali po Valvasorju in 1892 po Vodniku.¹³⁵ Na nekdanjo šolsko četrt zdaj spominja le še uličica, ki vodi od tod na grad in je konec 18. stoletja spontano dobila še danes živo ime Študentovska.¹³⁶

V tem delu Ljubljane, kjer je nastalo prvotno mesto, so proti vsem pričakovanjem le redke ulice obdržale stara imena izpred 19. stoletja. Taki sta stranski uličici Krojaška in Ključavničarska, ki pa sta današnji obliki imena dobili leta 1876,¹³⁷

v procesu očiščenja slovenskega jezika nemških primesi, med njimi obrtnih poimenovanj. Ti ulici so tako v slovenščini prvotno imenovali Žnidarska in Šlosarska gasa.¹³⁸

Ena najpomembnejših ulic starega mesta, ki povezuje Ljubljano z Magistratom in kjer je bil glavni dohod v mesto, je, nasprotno, izgubila svoje stoletno ime, ki ga je dobila po mestnem špitalu in je prvič dokumentirano že leta 1496.¹³⁹ Uradnemu preimenovanju v Stritarjevo ulico leta 1906,¹⁴⁰ po tedaj še živčem pisatelju, je botrovalo več razlogov: prvič, popolna sprememba videza ulice po potresu 1895, drugič, ker za tako pomembno ulico ni bilo več primerno poimenovanje po skoraj sto let prej ukinjeni ubožnici – špitalu. V stavbo špitala so v začetku 19. stoletja vselili okrožni urad (Kreisamt), po katerem je zanjo nastalo slovensko ime Kresija. Čeprav so okrožni urad ukinili že sredi 19. stoletja in je stavbo po potresu zamenjala nova,¹⁴¹ je Kresija danes eden najprepoznavnejših mikrotoponimov v starem mestu, danes zastopano v imenu galerije v pritličju: Galerija Kresija.

Vzporedno s tem procesom se je novim poimenovanjem umikalo ime Špitalski most za glavni most čez Ljubljano, dokončno, ko sta se mu leta 1931 pridružila še dva mostova.¹⁴² Kompleks treh mostov z imenom Tromostovje je danes skupaj s sosednjim Prešernovim trgom onstran Ljubljane najbolj znana lokacija v Ljubljani sploh, nekakšen zaščitni znak mesta.

Čez omenjene tri mostove nas pot pripelje v nekdanje Kapucinsko predmestje. Od starih uličnih imen ni tu ohranjeno praktično nobeno. Ožje območje ob Prešernovem, od leta 1876 do 1949 Marijinem trgu (povod za preimenovanje v Prešernov trg je bila stoletnica pesnikove smrti)¹⁴³ na splošno imenujejo po frančiškanih, ki so se z drugega brega reke sem preselili šele konec 18. stoletja. V 17. in 18. stoletju je ta prostor v virih izpričan kot Svinjski in Živinski trg, a le v nemščini,¹⁴⁴ sicer pa opisno po Špitalskem mostu in avguštincih, na primer v oklicni knjigi stolne župnije 1737–1759 kot: pred Špitalskem mostam, pred

¹³⁴ Suhadolnik – Matić, *Živilski trg*, str. 15; Kopriva, *Ljubljana skozi čas*, str. 42–43.

¹³⁵ Valenčič, *Zgodovina*, str. 24, 28, 48, 62, 108.

¹³⁶ Valenčič, *Zgodovina*, str. 28; Valenčič, *Ljubljanske ulice*, str. 116.

¹³⁷ Za Krojaško ulico (Schneidergasse) so od leta 1848 uporabljali ime Šivarske ulice, za Ključavničarsko (Schlosser-Gassel) pa Ključarske ulice (Valenčič, *Zgodovina*, str. 43, 45 in 48).

¹³⁸ Valenčič, *Zgodovina*, str. 28; Golec, *Slovenska toponimika*, str. 335.

¹³⁹ Valenčič, *Zgodovina*, str. 9 in 45.

¹⁴⁰ Valenčič, *Zgodovina*, str. 124.

¹⁴¹ Kopriva, *Ljubljana skozi čas*, str. 51–52.

¹⁴² Za Špitalski most je bilo leta 1842 uvedeno uradno ime po nadvojvodi Francu Karlu, a se ime Frančev med ljudstvom ni udomačilo. Uveljavilo se je ime Frančiškanski, uradno uvedeno šele leta 1919 (Valenčič, *Oblikovanje Ljubljane*, str. 148; Valenčič, *Zgodovina*, str. 152).

¹⁴³ Valenčič, *Zgodovina*, str. 38, 45, 48 in 221.

¹⁴⁴ Valenčič, *Zgodovina*, str. 18.

PP. Avguštnarje(h).¹⁴⁵ Vsa ulična imena, povezana s frančiškanskim in še štirimi samostani na tem območju,¹⁴⁶ pa je odnesel tok časa, zadnja med njimi – Frančiškansko in Nunsko ulico (za uršulinskim vrtom) – ideološka vnema leta 1952.¹⁴⁷ Že od začetka 19. stoletja, ko so ukinili in nato podrli kapucinski samostan na današnjem Kongresnem trgu (pred 1821 imenovanem Kapucinski trg),¹⁴⁸ delujeta samo še dva samostana – frančiškanski in uršulinski.

Slednji stoji ob robu Kongresnega trga, kjer smo naš sprehod začeli in ga bomo tudi končali. Cesta med trgov in uršulinskim samostanom je po drugi svetovni vojni postala glavna ljubljanska prometnica, danes pa je promet po njej precej omejen. Po več preimenovanjih, nazadnje, v drugi Jugoslaviji, po Titu, je po osamosvojitvi Slovenije dobila ime Slovenska cesta.¹⁴⁹ Njeno prvotno ime, Dunajska cesta, dokumentirano pozno, šele nekje v začetku 19. stoletja,¹⁵⁰ se je na tem odseku (med Kongresnim trgov in današnjo Cankarjevo ulico) poslovilo že leta 1876, drugje pa je ugasnilo po odsekih do leta 1948.¹⁵¹ Današnja Dunajska cesta, ki je dobila ime leta 1991, se začenja šele veliko severneje, na začetku Bežigrada onstran železniške proge.¹⁵² Tudi Tržaška in Celovška cesta,

katerih imeni sta se prav tako začeli (pogosteje) uporabljati po letu 1800, sta pa za razliko od Dunajske kontinuirano preživeli, sta se že leta 1876 umaknili od svojega izhodišča v ljubljanskem predmestju. Tržaška, katere ime se je sprva nanašalo na današnjo Rimsko cesto in zgornji del sedanje Tržaške, se je sprva začejala že pri Nemških vratih, Celovška pa na Ajdovščini.¹⁵³ Četrta mestna vpadnica, Karlovska cesta, je mlajšega nastanka, kot kaže, dokumentirana šele leta 1848,¹⁵⁴ in edina, ki danes vodi skozi nekdanje obzidano mesto, skozi omenjena Balkanska vrata.¹⁵⁵

Pogosta preimenovanja ulic in trgov so nasploh značilnost Ljubljane od druge polovice 19. stoletja dalje. Tako so nekatere osebnosti doslej zamenjale že več sebi posvečenih lokacij, na primer Prešeren¹⁵⁶ in Valvasor,¹⁵⁷ nekatere druge pa so morale potoniti v pozabo z utemeljitvijo, da »ne ustrezajo več današnji družbeni stvarnosti«. Tej lahko gotovo v vseh časih ustreza ulično ime Lepi pot na območju nekdanjega predmestja Trnovo. Toponim, ki je izpričan od začetka 18. stoletja, je od leta 1903 ovekovečen na uličnih tablah.¹⁵⁸ Že samo ime je dovolj »lepo« in ne vzbuja pomislekov, kakor so jih svojčas poimenovanja po kravah (Kravja vas in dolina),¹⁵⁹ kurah (Kurja vas in steza),¹⁶⁰ psih (Pasja ulica),¹⁶¹ blatu (Blatna vas),¹⁶² norcih (Narrensteig)¹⁶³ in podobnem, ki v uradni obliki niso preživela 19. stoletja.

Današnja ljubljansko toponimiko bomo za konec primerjali s tisto, ki nam jo pred skoraj tremi stoletji sporoča načrt mesta na Florjančičevem velikem zemljevidu Kranjske (1744).¹⁶⁴ Primerjava pokaže zelo velike razlike. Od 39 Florjančičevih »orientacijskih« točk – objektov, površin in območij (od tega so tri predmestja, tri vasi, ruševine antične Emone in mlin ob Ljubljani) – bomo danes našli dobro polovico (22–23), a še to ne vseh z nekdanjim imenom: Grad, Šance na Grajskem hribu (Der Schloss=Wall), Breg, Mestni trg (Platz), Stari in Novi trg, Rotovž (Magistrat) in Lontovž, škofijski dvorec, stolno cerkev sv. Niko-

¹⁴⁵ Golec, Slovenska toponimika, str. 339 in 344.

¹⁴⁶ Do jožefinskih reform sta bila tu še samostan klaris (ob današnji Slovenski cesti na mestu Narodne banke Slovenije) in samostan bosonogih avguštincev ali diskalceatov (na Ajdovščini). O uličnih poimenovanjih po samostanih gl. Golec, Slovenska toponimika, str. 39 in 44–49.

¹⁴⁷ Valenčič, *Zgodovina*, str. 227. – Ime Frančiškanske ulice se je konec 18. stoletja spontano preneslo čez Ljubljano, ko so se frančiškani preselili v opuščeni samostan avguštincev-eremitov (1784). Dotlej se je Frančiškanska imenovala sedanja Študentovska, nova Frančiškanska (sedanja Nazorjeva) pa je izrinila ime prejšnje Avguštinke ulice (Valenčič, *Zgodovina*, str. 28).

¹⁴⁸ Valenčič, *Zgodovina*, str. 28–30, 38 in 41 (op. 13).

¹⁴⁹ Valenčič, *Ljubljanske ulice*, str. 118; <https://www.ljubljana.si/sl/o-ljubljani/ulice-parki-in-trgi-v-ljubljani/seznam-ulic-po-cetrtnih-skupnostih/>. – Dotlej je slovensko ime nosila le skromna Slovenska ulica v Jaršah, enem od novejših ljubljanskih predmestij, nastala šele leta 1958 (Valenčič, *Ljubljanske ulice*, str. 110), ki se od leta 1991 imenuje Stara slovenska ulica (<https://www.ljubljana.si/sl/o-ljubljani/ulice-parki-in-trgi-v-ljubljani/seznam-ulic-po-cetrtnih-skupnostih/>). Ne v prvi ne v drugi Jugoslaviji namreč nacionalna imena niso bila zaželeni. V tem kontekstu je zelo povedno, da se je monumentalni trg pred sodno palačo od leta 1910 do 1919 imenoval Slovenski trg (Valenčič, *Zgodovina*, str. 130 in 151), torej v času »ječe narodov«, kot so tedaj začeli imenovati habsburško monarhijo. Tudi Slovenska ulica v leta 1914 mestni občini priključeni Spodnji Šiški, tako verjetno imenovana od leta 1910, se je morala leta 1923 umakniti Alešovčevi (Valenčič, *Zgodovina*, str. 143 in 160).

¹⁵⁰ Valenčič, *Zgodovina*, str. 28 in 33.

¹⁵¹ Valenčič, *Ljubljanske ulice*, str. 118.

¹⁵² <https://www.ljubljana.si/sl/o-ljubljani/ulice-parki-in-trgi-v-ljubljani/seznam-ulic-po-cetrtnih-skupnostih/>.

¹⁵³ Valenčič, *Zgodovina*, str. 26, 29, 33, 38, 45 in 68; Valenčič, *Ljubljanske ulice*, str. 40 in 122.

¹⁵⁴ Valenčič, *Zgodovina*, str. 45 in 69; Valenčič, *Ljubljanske ulice*, str. 63.

¹⁵⁵ <https://www.ljubljana.si/sl/o-ljubljani/ulice-parki-in-trgi-v-ljubljani/seznam-ulic-po-cetrtnih-skupnostih/>.

¹⁵⁶ Valenčič, *Zgodovina*, str. 58, 63, 109, 143, 147, 190, 221 in 238.

¹⁵⁷ Valenčič, *Zgodovina*, str. 58, 62, 108, 110, 173, 200 in 226.

¹⁵⁸ Valenčič, *Zgodovina*, str. 17 in 124; Golec, Slovenska toponimika, str. 336.

¹⁵⁹ Valenčič, *Zgodovina*, str. 17, 18, 28, 34, 38 in 109.

¹⁶⁰ Valenčič, *Zgodovina*, str. 14, 18, 25, 34, 45, 61, 109 in 113.

¹⁶¹ Valenčič, *Zgodovina*, str. 29 in 63.

¹⁶² Valenčič, *Zgodovina*, str. 11, 38, 45 in 48.

¹⁶³ Valenčič, *Zgodovina*, str. 14 in 24.

¹⁶⁴ Florjančič, *Deželopisna karta*, list 6.

laja, župnijsko cerkev sv. Petra in cerkev sv. Florjana, Streliško ulico kot spomin na mestno strelišče, rimski zid na Mirju (rudera Aermonae veteris), nekdanjo križniško komendo Križanke in uršulinski samostan, od predmestij sta živi imeni Gradišče in Poljane, ostanek Karlovškega predmestja je Karlovška cesta, v okolici pa še imena nekdanjih vasi Krakovo, Trnovo in Vodmat. Pogojno jim lahko prištejemo še lazaret pri sv. Petru. Brez sledu je izginilo vseh šest mestnih vrat, vicedomski dvorec, ime Šentpeterskega predmestja in Blatne vasi, Forchtlechnerjev mlin ob Ljubljanici proti Fužinam, pet samostanov (jezuitski, kapucinski, frančiškanski, bosonogih avguštincev in klariški), medtem ko je samostan avguštincev-e-remitov konec 18. stoletja postal frančiškanski.

NAMESTO SKLEPA

Naj sklenem z vprašanjem: kaj je skozi stoletja povzročalo in zaznamovalo spremembe v toponimiki stare Ljubljane? V starejši dobi so bile to naravne spremembe – spremenjena namembnost ulice, objekta oziroma mestnega predela. Od začetka 19. stoletja pa gre za uradna preimenovanja, ki jih je v obdobju od pomladi narodov 1848 do razpada habsburške monarhije leta 1918 spremljala jezikovna politika, povezana z afirmacijo slovenskega jezika in naroda, od leta 1876 pa politično-nazorski in zlasti v obdobju 1945–1990 ideološki dejavniki. Od leta 1952 tako v Ljubljani ni nobenega uličnega imena, ki bi vsebovalo patronimij bližnje cerkve (niti stolne) ali ime samostana, če izvzamemo dve ulični imeni po nekdanjem samostanu (Križevniška ulica in Križevniška soteska).¹⁶⁵

V primerjavi s sosednjimi državnimi in deželnimi prestolnicami, kot so Zagreb, Dunaj, Gradec, Celovec in Trst, je danes v Ljubljani ohranjen precej manj starejše toponimike. Zgodovinska podlaga in tradicija, na katero so se ob preimenovanjih tako rade sklicevale različne oblasti, je bila v resnici pogosto žrtvovana drugačnim interesom. Ena od posledic takega ravnanja je tudi dejstvo, da danes v kolektivni zavesti ne živi več niti obseg starega, obzidanega mesta. Ljubljančani neprimerno bolje poznajo dva antična vhoda v mesto Emona in ostanek rimskega obzidja, kakor da bi vedeli, kje je do konca 18. stoletja teklo obzidje mesta Ljubljane, pa čeprav lahko njegove ostanke ponekod še vidijo in otipajo.

¹⁶⁵ <https://www.ljubljana.si/sl/o-ljubljani/ulice-parki-in-trgi-v-ljubljani/seznam-ulic-po-cetrtnih-skupnostih/>. Ime Križevniška soteska za uličico brez ene same hišne številke je šele iz leta 1966 (Valenčič, *Ljubljanske ulice*, str. 71).

FINANCIRANJE

Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa P6-0052 (Temeljne raziskave slovenske kulturne preteklosti) in temeljnega raziskovalnega projekta J6-60104 (Kolektivne identitete in stanovska družba med Srednjo in Jugovzhodno Evropo od iznajdbe tiska do pojava narodnih gibanj), ki ju iz javnega proračuna sofinancira Javna agencija za znanstveno-raziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije.

IZJAVA O DOSTOPU DO RAZISKOVALNIH PODATKOV

Podatki, na katerih temelji ta članek, so na voljo v članku in v njegovem citiranem spletnem gradivu.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

NŠAL – Nadškofijski arhiv Ljubljana:

NŠAL 100, Kapiteljski arhiv Ljubljana

ŽA (= Župnijski arhiv) Ljubljana–Sv. Nikolaj: Razne knjige

LITERATURA IN OBJAVLJENI VIRI

Benedetič, Ana: *Deželni dvorec v Ljubljani 1902–2002*. Ljubljana: Univerza, 2002.

Costa, Heinrich: *Reiseerinnerungen aus Krain*. Laibach: Eger'sche Gubernial-Buchdruckerei, 1848.

Draksler, Matej: Nastanek in razvoj ljubljanskega mestnega trga do leta 1300 v luči rezultatov arheoloških raziskav. *Kronika* 73, 2025, št. 2, str. 227–253. DOI: <https://doi.org/10.56420/Kronika.73.2.02>

Florijančič pl. Grienfeld, Janez Dizma: *Deželopisna karta vojvodine Kranjske. Ljubljana 1744. Faksimile*. Ljubljana: Slovenska knjiga, 1995 (Monumenta slovenica, VI).

Gaspari, Andrej: *Prazgodovinska in rimska Emona: vodnik skozi arheološko preteklost predhodnice Ljubljane = Prehistoric and Roman [Emona]: a guide through the archaeological past of Ljubljana's predecessor*. Ljubljana: Muzej in galerije mesta Ljubljane, 2014.

Golec, Boris: *Najstarejša oklicna knjiga v slovenščini: knjiga ženitnih oklicev ljubljanske stolne župnije sv. Nikolaja iz let 1737–1759. Elektronska diplomatična izdaja*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2022, https://ezmono.manuscripta.zrc-sazu.si/ezmono_golec_oklici

Golec, Boris: Razgled po Ljubljani v času kronista Franca Franza. *Podobe bidermajerske Ljubljane* (ur. Miha Preinfalk). Ljubljana: ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, 2025, str. 61–81. DOI: https://doi.org/10.3986/9789610508984_03

Golec, Boris: Regionalne razlike v jezikovni podobi prebivalstva slovenskih celinskih mest med 16. in 18. stoletjem. *Zgodovinski časopis*, 57, 2003, št. 1–2, str. 23–38.

Golec, Boris: Slovenska toponimika Ljubljane do prvega tiskanega popisa toponimov iz leta 1787. *Kro-*

- nika 70, 2022, št. 2, str. 307–362. DOI: <https://doi.org/10.56420/Kronika.70.2.04>
- Golec, Boris: Uradovalna slovenika od začetkov do prelomne srede 19. stoletja. *Jezik in slovstvo* 65, 2020, št. 3–4, str. 215–235.
- Hribar, Ivan: *Moji spomini. I. del*. Ljubljana: Slovenska matica, 1983.
- Kemperl, Metoda: *Zoisova palača v Ljubljani*. Ljubljana: Slovenska matica; Pedagoška fakulteta, 2024.
- Kongres po kongresu. *Ob 200-letnici ljubljanskega kongresa* (ur. Gregor Antoličič). Ljubljana: Slovenska matica; ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, 2022 (Odstiranj; 7).
- Kopriva, Silvester: *Ljubljana skozi čas. Ob latinskih in slovenskih napisih in zapisih*. Ljubljana: Borec, 1989.
- Korošec, Branko: *Ljubljana skozi stoletja. Mesto na načrtih, projektih in v stvarnosti*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1991.
- Kos, Milko: *Srednjeveška Ljubljana. Topografski opis mesta in okolice*. Ljubljana: »Kronika«, 1955 (Knjižnica »Kronika« časopisa za slovensko krajevno zgodovino, Zvezek 1).
- Kosi, Miha in Bizjak, Matjaž in Seručnik, Miha in Šilc, Jurij: *Historična topografija Kranjske (do leta 1500)*. Druga dopolnjena izdaja. Ljubljana: ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, 2021 (Slovenska historična topografija 1). DOI: <https://doi.org/10.3986/9789612549749>
- Križanke (ur. Luka Vidmar). Ljubljana: Srednja šola za oblikovanje in fotografijo, 2018.
- Mal, Josip: *Stara Ljubljana in njeni ljudje. Kulturnozgodovinski oris*. Ljubljana: Mestni muzej, 1957.
- Mal, Josip: *Zgodovina slovenskega naroda. II. del*. Celje: Mohorjeva družba, 1993 [reprint prve izdaje v 10 zvezkih iz let 1928–1939].
- Mlakar, Janko: *Spomini*. Ljubljana: Jugoslovanska knjigarna, 1940.
- Pod Napoleonovim orlom: 200 let ustanovitve Ilirskih provinc = *Sous les aigles Napoléoniennes: bicentenaire des provinces Illyriennes* (ur. Anja Dular et al.). Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2009.
- Reisp, Branko: *Ljubljanski grad: zgodovinski oris*. Maribor: Obzorja, 1985 (Kulturni in naravni spomeniki Slovenije 144).
- Snoj, Marko: *Etimološki slovar slovenskih zemljepisnih imen*. Ljubljana: Modrijan; Založba ZRC, 2009.
- Spezialortsrepertorium der österreichischen Länder. *Bearbeitet auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1910. VI. Krain*. Wien: Statistische Zentralkommission, 1919.
- Suhadolnik, Jože in Anžič, Sonja: *Mestni trg z okolico in Ciril-Metodov trg. Arhitekturni in zgodovinski oris predela med grajskim hribom, Cankarjevim nabrežjem, Trančo, Stritarjevo ulico in podgrajskega dela Ciril-Metodovega trga ter arhivsko gradivo Zgodovinskega arhiva Ljubljana*. Ljubljana: Zgodovinski arhiv, 2000.
- Suhadolnik, Jože in Anžič, Sonja: *Novi trg z okolico. Arhitekturni in zgodovinski oris mestnega predela in objektov, lastniki hiš in arhivsko gradivo Zgodovinskega arhiva Ljubljana*. Ljubljana: Zgodovinski arhiv, 2006.
- Suhadolnik, Jože in Matič, Dragan: *Živilski trg in Plečnikove tržnice z okolico v zgodovini: arhitekturni in zgodovinski oris predela med Ljubljano, Ciril-Metodovim trgom, Stritarjevo in Kopitarjevo ulico ter arhivsko gradivo Zgodovinskega arhiva Ljubljana*. Ljubljana: Zgodovinski arhiv, 1997.
- Šašel, Jaroslav: Kasnoantično in zgodnjerednjeveško obdobje v Vzhodnih Alpah in arheološke najdbe na Slovenskem. *Arheološka najdišča Slovenije* (ur. Stane Gabrovec et al.). Ljubljana: SAZU, DZS, 1975, str. 68–99.
- Šumrada, Janez in Kopitar, Adrijan: *Nastajanje Napoleone Kranjske: korespondenca François-Marie Fargues, francoskega intendanta za Kranjsko in Gorenjsko, 1809–1810 = Avènement de la Carniole Napoléonienne: correspondance de François-Marie Fargues, intendant français de Carniole et Haute-Carniole, 1809–1810*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2004.
- Tuma, Henrik: *Iz mojega življenja. Spomini, misli in izpovedi*. Ljubljana: Naša založba, 1937.
- Valenčič, Vlado: Etnična struktura ljubljanskega prebivalstva po ljudskem štetju 1880. *Zgodovinski časopis* 28, 1974, št. 3–4, str. 287–319.
- Valenčič, Vlado: *Ljubljanske ulice*. Ljubljana: Geodetska uprava Skupščine mesta Ljubljane, 1980.
- Valenčič, Vlado: Oblikovanje Ljubljane v prvi polovici XIX. stoletja. *Kronika* 14, 1966, št. 3, str. 141–152.
- Valenčič, Vlado: Popis družinskih poglavarjev l. 1660 in število prebivalstva v Ljubljani. *Kronika* 3, 1955 št. 3, str. 179–182.
- Valenčič, Vlado: *Zgodovina ljubljanskih uličnih imen*. Ljubljana: Zgodovinski arhiv, Partizanska knjiga, 1989 (Zgodovinski arhiv Ljubljana, Gradiva in razprave 9).
- Valvasor, Johann Weichard: *Die Ehre deß Hertzogthums Crain*. Laybach, Nürnberg: Wolfgang Moritz Endter, 1689.
- Vilfan, Sergij: Nekaj vprašanj iz zgodovine Stare Ljubljane. *Kronika* 4, 1956, št. 3, str. 132–148.
- Žnidaršič Golec, Lilijana: *Duhovniki kranjskega dela ljubljanske škofije do tridentinskega koncila*. Ljubljana: Inštitut za zgodovino cerkve pri Teološki fakulteti Univerze v Ljubljani (Acta Ecclesiastica Sloveniae 22).
- Žontar, Jože: Uprava Štajerske, Koroške, Kranjske in Primorja 1848 do 1918. *Priročniki in karte o organizacijski strukturi v deželah Koroški, Kranjski, Primorju in Štajerski do leta 1918. Zgodovinsko biografski vodnik. Handbücher und Karten etc., Manuali e carte etc.* (ur. Jože Žontar). Graz, Klagenfurt, Ljubljana, Gorizia, Trieste: Steiermärkisches Landesarchiv, Kärntner Landesarchiv, Zgodovinski arhiv Ljubljana, Arhiv

SR Slovenije, Archivio di Stato di Gorizia, Archivio di Stato di Trieste, 1988, str. 93–105.

DRUGI NEOBJAVLJENI VIRI

ZRC SAZU, ISJFR, OZSJ = Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, Oddelek za zgodovino slovenskega jezika:

Vaso Suyer: Kartoteka patentov [Patenti kartoteka (popis)]

SPLETNE STRANI

Mestna občina Ljubljana:

<https://www.ljubljana.si/sl/o-ljubljani/ulice-parki-in-trgi-v-ljubljani/seznam-ulic-po-cetrtnih-skupnostih/> (dostop avgust 2025).

SUMMARY

The Toponymy of the Old Part of Ljubljana through Time. Names of Streets, Roads, and Squares at a Cross-Section of Centuries

An investigation into toponymy that has survived in Ljubljana from the time when it was still a walled urban settlement (until the end of the eighteenth century) or from the period before the mid-nineteenth century, when it rapidly entered the industrial era, sheds light on major differences in the continuity and preservation of old names between the Slovenian capital on one hand and the historical centres of other European capitals and urban settlements on the other. The primary aim of the article is to determine how many early toponyms have been preserved in Ljubljana and what fate befell street names that had disappeared.

The article is divided into two parts. The first part discusses the overall characteristics of Ljubljana's urban toponymy (names of streets, roads, and squares)—i.e., its content and the processes of change—and the second part is conceived as a stroll through the old town core, presenting the reader with individual toponymic and micro-toponymic examples and, through them, with the dynamics of change and transformation.

In respect of the reasons that led to changes in Ljubljana's urban toponymy, two distinct periods may be identified. The first, significantly longer period witnessed changes that occurred naturally: streets, squares, and roads were named by people themselves, and the acts of renaming were spontaneous, usually prompted by a shift in the purpose of a certain street, building, or area. The second period began in the early nineteenth century and is still ongoing. It witnessed official acts of renaming, steered by the policy affirming the Slovenian language and people between the spring of nations in 1848 and the disintegration of the Habsburg Monarchy in 1918, and by political and ideological factors from 1876 onwards, particularly between 1945 and 1990. Since 1952, no street name in Ljubljana has been designated after a nearby church (not even the cathedral) or a monastery, except for two streets named after the former monastery of the Teutonic Order. After the end of the communist period, only a few former street names have been reinstated. Compared to the neighbouring countries and regional capitals such as Zagreb, Vienna, Klagenfurt, or Trieste, Ljubljana has preserved considerably less of its urban toponymy. The historical basis and tradition, which various authorities liked to invoke when introducing name changes, in fact often served other interests. One of the consequences of such conduct is that not even the scope of the old walled town has survived in today's collective consciousness.

MIRJANA KOREN*

Zbirka Pokrajinskega muzeja Maribor: izbrani kosi pohištva in njihovi izdelovalci

IZVLEČEK

V prispevku so uvodoma predstavljeni kriteriji zgodnjega zbiranja historičnega pohištva v Pokrajinskem muzeju Maribor in njegovih predhodnikih. Sledijo kronološko, po letnicah rojstva nanizani podatki o izdelovalcih osmih kosov pohištva iz muzejske zbirke. Članek se omejuje na obrtnike, ki so svoje delavnice ustanovili do leta 1900: Wiesauerja, Lacherja, Ballina, Quittnerja, Blaschitz, Potočnika, Stojana in Ratha. Ob izdelovalcih je podrobneje opisan njihov izbrani pohištveni kos, navedeni pa so tudi njihovi drugi izdelki, ki so uvrščeni v mariborsko zbirko pohištva. V članku so združeni izsledki obdelave primarnih pisnih in materialnih virov, navedeni so znani naročniki, lastniki oziroma uporabniki tega pohištva iz Vuhreda, Fale, Viltuša in Maribora.

KLJUČNE BESEDE

pohištvo, izdelovalci pohištva, mizarji, rezbarji, tapetniki, muzejska zbirka, Pokrajinski muzej Maribor, Maribor, Teharje, Gmunden, München, Dunaj, Vuhred, Fala, Viltuš, historizem, novi barok, nova renesansa, belle époque, secesija, art deko

ABSTRACT

THE MARIBOR REGIONAL MUSEUM COLLECTION: SELECTED PIECES OF FURNITURE AND THEIR MAKERS

The article opens with an outline of the criteria applied in the early collecting of historic furniture at the Maribor Regional Museum and its predecessor institutions. This is followed by information on the makers of eight pieces of furniture from the museum's collection, presented chronologically according to their years of birth. The study is limited to craftsmen who established their workshops up to the year 1900: Wiesauer, Lacher, Ballin, Quittner, Blaschitz, Potočnik, Stojan and Rath. Alongside each maker, the selected piece of furniture is discussed in greater detail, and other works by these makers held in the Maribor furniture collection are also identified. The article brings together findings derived from primary written and material sources and records known commissioners, owners, or users of this furniture from Vuhred, Fala, Viltuš and Maribor.

KEYWORDS

furniture, furniture makers, joiners, woodcarvers, upholsterers, museum collection, Regional Museum Maribor, Maribor, Teharje, Gmunden, Munich, Vienna, Vuhred, Fala, Viltuš, Historicism, Neo-Baroque, Neo-Renaissance, Belle Époque, Secession, Art Deco

* dr., muzejska svetovalka, Pokrajinski muzej Maribor, mirjana.koren@museum-mb.si,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1136-5721>

UVOD

V zbirkah Pokrajinskega muzeja Maribor je shranjenih okoli sto dvajset tisoč muzealij, med katerimi so tudi predmeti vseh treh muzejskih predhodnikov: zbirke Muzeja lavantinske škofije s historičnimi sakralnimi kiparskimi in slikarskimi deli, uporabnimi predmeti, rokopisi, listinami, starimi knjigami in novci, predvsem pa zbirke Muzejskega društva Maribor in Zgodovinskega društva za slovensko Štajersko.¹ Društvi sta sprva vodili ločeni inventarni knjigi,² po koncu prve svetovne vojne sta bili njuni zbirki združeni, leta 1924 pa se jima je pridružila še zbirka Muzeja lavantinske škofije.³ Po letu 1922 so v inventarno knjigo Zgodovinskega društva vpisovali tudi pridobitve Muzejskega društva.⁴ Sklepamo, da je Franjo Baš (1899–1967), tajnik obeh društev ter od leta 1932 vodja mariborskega arhiva in muzeja, v novo muzejsko inventarno knjigo, t. i. prvotno inventarno knjigo Pokrajinskega muzeja Maribor, po letu 1949 strnil tudi podatke vseh treh predhodnih muzejskih organizacij. Zbirke Muzejskega društva so pomemben del arheološke in etnološke zbirke današnjega Pokrajinskega muzeja Maribor, v kulturnozgodovinskih zbirkah pa so izjemno pomembna predvsem slikarska dela in uporabni predmeti znanih mariborskih meščanov. Zbirke Zgodovinskega društva so danes vključene v muzejske zbirke arheologije, etnologije in kulturne zgodovine.⁵

Predmeti, povezani z bivalno kulturo, so porazdeljeni v več zbirk, pohištvo je umeščeno v dve. V etnološko zbirko je uvrščeno tisto pohištvo, ki je bilo v uporabi na podeželju in je bilo večinoma izdelano v okviru dopolnilne dejavnosti anonimnih kmečkih mojstrov. V zbirko pohištva, ki je sestavni del kulturnozgodovinske zbirke in je vpisano v inventarno knjigo kulturnozgodovinskega oddelka, je uvrščenih okoli sedemsto kosov bolj kompleksno in umetelno izdelanega pohištva, s katerim so bila opremljena plemiška in meščanska domovanja ter so ga izdelali izučeni obrtniki. V zbirko so uvrščeni tudi simbolni predmeti obrtnikov, njihove cehovske blagajne.

V zgodnji dobi zbiranja je historično pohištvo v muzej prihajalo glede na javno pomembnost

lastnika in estetsko vrednost predmeta. Zbiranje pohištva se je z ožjega območja Maribora sčasoma razširilo na širše okolje severovzhodne Slovenije, muzej pa je kriterij pričevalnosti razširil tudi na predmete, ki so izpovedovali izvedbeno posebnost in izvirnost. V zbirko so vključevali predvsem predmete, ki so izpopolnjevali vrzeli v zbranem fondu, kar je botrovalo raznovrstnosti zbirke. Zato lahko o mariborskem muzejskem pohištvenem fondu govorimo kot o bogati zakladnici slogovnih ali oblikovalskih zanimivosti, še posebno pa smo lahko ponosni na njegove izvedbene presežke.

V pričujočem članku so prvič objavljeni v parcialne celote povezani izsledki obdelave primarnih pisnih virov in materialnih virov iz zbirke pohištva Pokrajinskega muzeja Maribor ter ponujeni v nadaljnje raziskovanje.

IZDELOVALCI IN POHIŠTVO

Velika večina gradiva iz pohištvene zbirke Pokrajinskega muzeja Maribor je obrtno izdelana. Klasične lesne vezi, kot jih poznamo še danes, so se dokončno razvile že v obdobju gotike. Mizariji so jih sprva izdelovali ročno z zelo preprostim orodjem, v 19. stoletju pa se je s prehodom v strojno obdelavo proizvodnja povečala, izvajala pa jo je cenejša nekvalificirana delovna sila. Mizarski mojster je lahko visoko estetsko in uporabno raven izdelka v svojem obratu dosegel tudi s spodbujanjem tehnološkega napredka v proizvodnem procesu, kar je vključevalo uporabo (novih) strojev, orodja in materialov, prilagajanje delavnice in posodabljanje delovnih procesov, izpopolnjevanje mizarjevega izobraževanja in izbiro primer-
nih sodelavcev. Ključna za zagotovljen razvoj in rast ugleda izdelovalca pohištva pa je bila samo dobra prodaja.⁶

Različni načini pritoka gradiva v Pokrajinski muzej Maribor so krivi, da se je veliko faktografskih podatkov sčasoma izgubilo. Če se še lahko večkrat dokopljemo do podatkov o uporabniku določenega kosa pohištva, pa ostaja njegov izdelovalec, ki je bil nemalokrat tudi oblikovalec, večinoma anonimen. V nadaljevanju so kronološko – od najstarejše do najmlajše letnice rojstva – predstavljeni obrtniki, ki so izdelali pohištvo, uvrščeno v zbirko, in so svoje delavnice ustanovili do vključno leta 1900. Nekaj njihovih imen je bilo zabeleženih v prvotni inventarni knjigi, nekaj jih je bilo prepoznanih med preučevanjem gradiva, drugi biografski podatki pa so bili odkriti v cerkvenih matičnih knjigah, v gospodinjski in domovinski kartoteki ter v sekundarni literaturi.

1 Po letu 1924 je društvo svoje ime skrajšalo v Zgodovinsko društvo v Mariboru.

2 POMUM, Inventarna knjiga Muzejskega društva; POMUM, Grundbuch des Museum-Vereines in Marburg; POMUM, Inventarna knjiga Zgodovinskega društva: Glavni zapisnik muzeja Zgodovinskega društva v Mariboru, 1904–1919.

3 Oman, Ob šestdesetletnici, str. 9–17.

4 Bevc Varl, Izvor, str. 71.

5 Koren, Dediščinski horizonti, str. 15–16.

6 Koren, Kulturna dediščina, str. 12.

Franz Wiesauer, miza, okoli 1900 (POMUM, inv. št. N. 13170).

Poleg historiata njihovih delavnic so natančneje orisani izbrani pohištveni kosi in na nekaterih še vedno pritrjene oznake njihovih podjetij. Izraza *fabrika* oziroma *tovarna* se uporabljata kot zapis za večjo delavnico, v kateri osnovne stroje že poganja pogonski stroj, vendar je proizvodnja še vedno obrtna, kar pomeni, da delavci pretežno ročno proizvajajo manjše količine izdelkov.

FRANZ WIESAUER (1833–1904)

Najstarejši med obravnavanimi izdelovalci pohištva je Franz Wiesauer, ki je mizarsko delavnico odprl leta 1865 v očetovi hiši na Schiffslände 12 v predmestju Gmundna v Zgornji Avstriji. Naslednje leto jo je odkupil in zaradi uspešnega poslovanja leta 1867 dokupil še sosednjo hišo na Schiffslände 11. Leta 1885 je na istem mestu zgradil novo stavbo in kupil še eno hišo na naslovu Esplanade 5. Leta 1894 je svojo osnovno lokacijo razširil še na naslov Schiffslände 2. Vse stavbe so stale blizu železniške postaje, kar je bilo zaradi povezav do večine pomembnih mest v srednji Evropi ključno za gospodarsko rast podjetja. Wiesauer je sprva deloval z majhnim številom sodelavcev, v sedemdesetih letih 19. stoletja pa je začelo njihovo število naraščati. Strugarska, tapetniška in pozlatarska dela je naročal pri zunanjih izvajalcih. Svoje izdelke je Wiesauer ponujal v albumih z oštevilčenimi fotografijami in prostoročnimi risbami, natančno pa je vodil tudi knjigo naročnikov, ki so bili iz skoraj celotnega srednjeevropskega prostora. Širši dostop do plemiških in meščanskih naročnikov je Wiesauerjevemu pod-

jetju omogočila izdelava zibelke za princeso Marijo Luizo (1879–1948), v Gmundnu rojeno hčerko hanovrskega kronskega princa Ernesta Avgusta v pregnanstvu v Avstriji. Med letoma 1880 in 1890 je Wiesauer svoje izdelke predstavljal na številnih umetnoobrotnih razstavah. Največkrat je bila razstavljena baldahinska postelja, katere povečano verzijo je prodal nesojenemu francoskemu kralju, princu Ludviku Filipu Albertu Orleanskemu in grofu Pariškemu (1838–1894), ko je bil ta v pregnanstvu v Londonu. Proti koncu 19. stoletja, ko se je začel odklon od strogih oblik nove renesanse (t. i. staronemški slog), je Wiesauer še vedno vztrajal pri svojih bogato markeriranih kosih pohištva v »starih« oblikah. Po mojstrovi smrti je delavnico prevzel mož njegove posvojenke, mizarski mojster Robert Hanske. Ta je sprva izdeloval »novo« pohištvo v staronemškem slogu, v

Papirnata nalepka: »Franz Wiesauer, Kunst & Mosaik-Möbel Tischler, Gmundn....Ob – Oest«.

času okoli leta 1914 je pohištvo zgolj še popravljaj, po delih oddajal delavniške prostore in delavnico leta 1923 dokončno zaprl.⁷

V muzejski pohištveni zbirki je od leta 1998 izvrstna novorenesančna **salonska miza**⁸ iz okoli leta 1900, ki je Wiesauerjevo pozno delo. Na notranji strani predpasja je pritrjena papirnata nalepka z napisom »Franz Wiesauer, Kunst- & Mosaik-Möbel- Tischler, Gmund....Ob - Oest.«. Njena zadnja lastnika sta bila ugledni župan Vuhreda, gospodarstvenik, gozdarski inženir Franjo Pahernik (1882–1976), in žena Marija. Sprva je bila miza del stanovanjske opreme na njenem domu v starejši vili v Vuhredu. Ko pa je bila ta zaradi hidroelektrarne poplavljen, sta se leta 1958 preselila v novo hišo v Mariboru in vzela mizo s sabo. Miza stoji na štirih razgibano struženih nogah, spodaj povezanih z vezniki, okrašenimi z markerijo v rastlinskem vzorcu. Nad nogami je predpasje, nad njim pa mizna plošča, ki se zaključuje z zaobljenimi robovi. Na sredini plošče je v tehniki markerije izveden motiv oaze, ki spominja na biblično zgodbo o vodnjaku žive vode.⁹ Podoba je tehnično kvalitetno delo, likovno pa je nekoliko slabša. Okoli nje je širok in bogato markeriran trak z rastlinskim motivom, ki ga obrobja temnejši vstavek.¹⁰ Miza je zaščitena s šelakovo polituro. V mizo so bili vgrajeni lesovi mehkega iglavca, bukve, javorja, oreha, hrasta, bresta in hruške v masivni ali furnirani izvedbi.

JOHANN THEODOR LACHER (1838–1882)¹¹

Rojstvo Johanna Theodorja Lacherja ni bilo zabeleženo v nobeni izmed treh takrat obstoječih mariborskih župnij, kar pomeni, da je v Maribor najverjetneje prišel od drugod. Poročil se je s Cecilijo Maßer. Ob vpisu njunih otrok v župnijske rojstne matične knjige se v Mariboru navajajo naslednji naslovi bivališč: Gledališka ulica (Theatergasse 184 in 165), Grajski trg (Burgplatz 1), Grajska ulica (Burggasse 32) in Slovenska ulica (Windischgasse 263). Lacher je bil izučen mizar, sprva zabeležen kot mizarski mojster, kasneje kot

pohištveni tovarnar (Möbelfabrikant).¹² Na naslovu Slovenska ulica 36 (Windischgasse 263) je že leta 1868 zgradil stanovanjsko hišo z delavnico, ki jo je kasneje nadgrajeval in širil.¹³ V tovarni je delalo do štirideset mizarjev, pa tudi kovači, pleskarji, lakirerji, sedlarji in tapetniki. Lacher je uradno dokumentacijo že leta 1873 označil s papirnatim pečatom, na katerem se je predstavil kot lastnik deželno pooblaščen tovarne pohištva in furnirja iz Maribora. Leta 1875 je bila njegova delavnica vpisana v register celjskega okrožnega sodišča in v register prostih obrti mestnega magistrata Maribor kot *fabrika*.¹⁴ To je bila prva štajerska tovarna masivno upognjenih lesenih izdelkov.¹⁵ Po tem letu so pri njem izdelano pohištvo iz upognjenega lesa zaradi trpežnosti in elegance tudi izvažali. V sedemdesetih in osemdesetih letih je bil Lacher v lokalnem časopisu *Marburger Zeitung* najrazkošneje oglaševan mizar. Poleg besedil so bile objavljene tudi risbe njegovih izdelkov. O uporabljenih materialih in izvedenih tehnoloških postopkih sklepamo ne samo na podlagi omenjenih (ilustriranih) časopisnih oglasov, ampak tudi na podlagi popisa njegovih strojev,¹⁶ ki govori o dobri opremljenosti tovarne. Lokomobila je prek transmisije poganjala žago za furnir in žago za parket, dva poravnalno-debelinska stroja, veliko in malo krožno žago, tračno žago, tri stružnice in dva rezkarja. Sedežno pohištvo iz upognjenega lesa je izdeloval s pomočjo kompleta strojev, orodja in pripomočkov: stroj za izdelavo okroglih lesenih palic, stroj za upogibanje palic, kovinske stiskalnice, različni kovinski kalupi in svore, vrtala za sedeže in vijaki. Z uporabo zahtevnih tehnoloških postopkov za upogibanje lesa, ki jih je izumil Michael Thonet (1796–1871), se je Lacher sočasno pridružil po vsej Evropi razširjeni sodobni proizvodnji serijskega pohištva. Za izdelavo pohištva iz upognjenega lesa je zagotovo uporabljal bukov les, ki ga je bilo v pohorskih gozdovih v izobilju. Glede na zahtevne tehnološke postopke, ki jih je narekovala proizvodnja pohištva iz upognjenega lesa,

7 Dimt, *Franz Wiesauer*, str. 7–20.

8 Miza, okoli 1900; mehek les iglavca, stružen in politiran bukov in javorjev les ter furnir bukve, javorja, oreha, hrasta, bresta in hruške; v. 77 cm, š. 130 cm, g. 83 cm (POMUM, inv. št. N. 13170). Na predpasju je papirnata nalepka: Franz Wiesauer, mizar umetnostnega in mozaičnega pohištva.

9 Enako »orientalsko sceno« srečamo pri manjši Wiesauerjevi mizi s porezanimi vogali, dokumentirani v Wiesauerjevem arhivu pod št. WN 135 (Dimt, *Franz Wiesauer*, str. 98–99).

10 Koren in Bevc Varl, Predmeti rodbine Pahernik, str. 154.

11 Koren, Začetki industrializacije, str. 256–257.

12 NŠAM, Rojstne matične knjige Maribor – Sv. Janez Krstnik 1860–1866, str. 151; NŠAM, Rojstne matične knjige Maribor – Sv. Janez Krstnik 1866–1875, str. 14, 77, 245, 304 in 377; NŠAM, Rojstne matične knjige Maribor – Sv. Janez Krstnik 1876–1882, str. 82; Hozjan, Maribor, str. 370.

13 SI PAM/0011/112/00026 MA/1417 – Slovenska ulica 36, Maribor: gradbeni spisi, gradbena dokumentacija in evidenčna kartica, 1868–1930.

14 *Marburger Zeitung*, 19. 12. 1875, str. 3; SI PAM/0005, Mestna občina Maribor, Register za proste in rokodelske obrti 1866–1883, K 531.

15 SI PAM/1787 Leskovec Antoša, 20. st.

16 SI PAM/0638, IV 153, t. e. 70, Zapuščinski spis, 1882, z dne 11. 3. 1882.

Johann Theodor Lacher, vitrinska omara, okoli 1880 (POMUM, inv. št. N. 10154).

je mogoče z gotovostjo trditi, da je Lacher izkazoval visoko stopnjo tehnološke usposobljenosti. Preostala proizvodnja je bila unikatna, oblikovno prilagojena aktualnemu času, finalno obdelana s polituro in lakom ter oblazinjena.¹⁷ Damam je ponujal »fine česalne, toaletne in šivalne mizice, salonske in igralne mize, ogledala in obešalnike, divane in postelje, od sedežnega pohištva pa stole, naslanjače, zofe in salonske garniture«. ¹⁸ Leta 1877 je začel izdelovati tudi stavbno pohištvo, kot so okna, vrata, stenske obloge, leseni podi in parketi, ter pisarniško in šolsko opremo.¹⁹ V ilustriranem časopisnem oglasu je leta 1881 ponujal svoj proizvodni repertoar masivnih omar, pisalnih in toaletnih miz, umivalnih omaric, zof in divanov.²⁰ Tudi ko je bila proizvodnja pohištva na vrhuncu, so Lacherja bremenili dolgovi. Žena Cecilija je leta 1878 kot povračilo za posojene zneske od nje preuzela trgovino pohištva na Partizanski (Tegetthoffovi) cesti. Leta 1880 je od moža odkupila zalogo lesa, orodje in stroje²¹ ter istega leta priglasila tudi zase obrt gradbenega in pohištvenega

mizarstva. Po Lacherjevi zgodnji smrti je Cecilija poleg dela v trgovini kot zakupnica tovarne nadaljevala proizvodnjo pohištva,²² a tovarna je stagnirala in je po letu 1885 ne zasledimo več.

V mariborski muzejski zbirki pohištva je ohranjeno zgolj eno Lacherjevo delo. Historistična vitrinska omara²³ iz okoli leta 1880 je pravokotnega tlorisa in stoji na štirih nogah v obliki sploščenih krogel. Podnožje omare je profilirano, zaboj ima spredaj porezane in nažlebljene vogale. V spodnji del zaboja sta nameščena dva ozka predala z ovalnima nalimkoma. Nad predala so postavljene tri zastekljene stranice. Višino steklenih površin vseh treh stranic zmanjšujejo horizontalne letve. Sprednja stranica služi kot enokrilna vrata. Prekrov omare je oblikovan kot obok s profiliranim zaključkom. Na čelu oboka je rezbarjena krona z voluto v sredini, z dvema svitkoma ob straneh in s prepletenim cvetličnim motivom. Notranjost je oblepljena z zelenim plišem, v zgornji tretjini je čez celotno širino hrbta nameščena opora za puške, kar priča o tem, da je bila vitrina namenjena shranjevanju orožja. Na zunanjem delu hrbta omare je papirnata nalepka »JOH. T. LACHER landesbefugte MÖBEL & FOURNIER FABRIK MARBURG a/d Drau«. Zraven je ostanek papirnate nalepke, na kateri lahko preberemo besedi

Papirnata nalepka: »JOH. T. LACHER landesbefugte MÖBEL & FOURNIER FABRIK MARBURG a/d Drau«.

¹⁷ *Marburger Zeitung*, 19. 12. 1875, str. 6.

¹⁸ *Marburger Zeitung*, 19. 12. 1875, str. 6.

¹⁹ *Marburger Zeitung*, 26. 10. 1877, str. 4.

²⁰ *Marburger Zeitung*, 18. 12. 1881, str. 8.

²¹ SI PAM/0665 Notar Franc Radey, Maribor, 1872–1903, t. e. 5.

²² *Marburger Zeitung*, 11. 3. 1883, str. 5.

²³ Vitrinska omara, okoli 1880; s politiranim orehovim furnirjem obložen mehek les iglavca, rezbarjen in stružen orehov les, medenina; v. 180 cm, š. 92 cm, g. 40,5 cm (POMUM, inv. št. N. 10154). Na hrbtu omare sta dve papirnati nalepki: JOH. T. LACHER deželno pooblaščen TOVARNA POHIŠTVA & FURNIRJEV MARIBOR ter »Faal« (Fala) in »nach« (v, na); Koren, Vitrinska omara, str. 283.

»nach« in »Faal«, iz česar lahko sklepamo, da so jo iz Maribora, kjer je imel Lacher delavnico, pripeljali na dvorec Fala in da je bila torej v uporabi na Fali. V letih 1875–1894 sta bila lastnika Fale, takrat največjega gospostva v celotni Dravski dolini, veleposestnik v Italiji in Avstriji ter visok avstrijski in pozneje italijanski politik, grof Giovanni Prosdócimo Zabeo (1824–1898), član starodavne beneške družine, in njegova bavorska žena, grofica Carolina Zabeo, rojena Rädler (1829–1894). Zabeo je bil lovec, zato je mogoče upravičeno sklepati, da je omara za orožje pri Lacherju naročil on ali morda njegov sin, industrialec in papežev tajni komornik, grof Alfons Zabeo (1864–1932), ki je Falo prevzel za očetom in je v poletnih dneh rad hodil na lov na Pohorje.²⁴ Po Alfonsovi smrti je polovični delež falskega posestva podedovala hči Marija Karolina Zabeo, drugo polovico pa je leta 1936 odkupil njen mariborski mož, konjeniški stotnik Pavel Glančnik.²⁵

MORITZ BALLIN (1839–1914)

Tapetniški mojster Moritz Ballin iz nemškega mesta Limburg an der Lahn je leta 1864 na Deisenhofener Straße 28 v Münchenskem okrožju Giesing ustanovil tovarno pohištva (Möbelfabrikation Ballin), ki je kmalu postala ena najpomembnejših izdelovalk oblažjenega pohištva v bavarski prestolnici. Proizvodnjo je lastnik kmalu razširil na izdelavo neoblažjenega pohištva ter ustanovil biro za notranjo opremo. Leta 1887 je bila tovarna povzdignjena v dobaviteljico za bavarski kraljevski dvor (Hofmöbelfabrik). Luksuzno opremo so izdelovali še za druge evropske kraljevske družine, za hotele, bremensko čezoceansko ladijsko družbo Der Norddeutsche Lloyd idr. V začetku 20. stoletja je Moritz Ballin svojo dobro utečeno tovarno predal sinovom Martinu (1869–1961), Robertu (1872–1960) in Louisu († 1931). Ti so leta 1910 na prestižnem naslovu Promenadeplatz 9 v središču Münchna postavili znamenito poslovno stavbo in v njej razstavljali svoje najbolj luksuzne izdelke. V tem času so zaposlovali več kot 300 oseb. Pohištveno podjetje Ballin je razstavljalo že na svetovni razstavi v Chicagu leta 1893, na svetovni razstavi v Bruslju leta 1910 pa je predstavilo salonsko garnituro po načrtih kasnejšega Hitlerjevega arhitekta Paula Ludwiga Troosta (1878–1934). Uspešno je bilo tudi na mednarodnih trgih, na primer z opremo za rezidenco egiptovskega kediva. V strokovnih publikacijah so njegovo pohištvo omenjali kot estet-

Moritz Ballin, Kredenca, ok. 1896 (POMUM, inv. št. N. 11516).

sko oblikovano in izredno kakovostno izdelano.²⁶ Zaradi judovskega porekla lastnikov od leta 1933 podjetje ni več dobivalo javnih naročil in je bilo leta 1937 arizirano.²⁷ Preživela brata Martin in Robert sta leta 1942 z družinama emigrirala v Švico in kasneje v ZDA. Robert se je leta 1958 vrnil in do smrti živel v rodnem Münchnu.²⁸

V Pokrajinskem muzeju Maribor je zbranih sedemnajst kosov pohištva iz dvorca Viltuš, ki stoji v Spodnjem Slemenu v občini Selnica ob Dravi. Dvorec, ki ga je le eno leto pred smrtjo kupil graditelj modernega zdravilišča Krapinske toplice, v Rogaški Slatini rojeni Jakob Badl st. (1803–1884), je podedoval njegov sin Jakob Badl ml. († 1916). Ta ga je med letoma 1895 in 1905 temeljito prezidal in na novo opremil. Viltuš je bil v lasti družine Badl do leta 1927, do leta 1945 pa ga je posedovala družina lesnega trgovca Petra Magerla. Gradivo iz dvorca je v muzej prišlo v dveh strnjenih skupinah. Prvo skupino predmetov so

²⁴ Veronik, Grof Alfons Zabeo, str. 78–79.

²⁵ Grahornik, Knjižna in umetnostna zapuščina, str. 486.

²⁶ Arbeiten, str. 328.

²⁷ Mahl, Die »Arisierung«, str. 54–70.

²⁸ Familie Ballin (https://www.gedenken9nov38.de/gedenkakt-im-alten-rathaus/familie-ballin/?utm_source=chatgpt.com (12. 9. 2025)).

pripeljali po letu 1945, ko so dvorec spremenili v vojaško okrevališče, drugo pa do začetka leta 1990, ko so iz njega izselili dom za ostarele.²⁹ V muzejsko zbirko pohištva je bila leta 1987 uvrščena tudi historistična **kotna kredenca** iz okrog 1896.³⁰ Do njenega izdelovalca Moritza Ballina nas je pripeljalo arhivsko gradivo, med katerim smo našli skice ureditve interierja ene od sob v dvorcu iz leta 1896 z Ballinovým podpisom.³¹ Moritz Ballin je svoje izdelke navadno označil na ključavnicah. Na kredenci iz zbirke ključavnica manjka, a primerjanje muzejske kredence z drugimi Ballinovimi izdelki,³² način uporabe ornamentike, predvsem pa izjemna kakovost mizarске izdelave, ki daleč presega kakovost izdelave drugega pohištva iz muzejske zbirke, nas je opogumila, da smo mu kredenco pripisali. Izdelana je bila v drugi polovici 19. stoletja, ko je razvoj industrije omogočil uporabo materialov, ki so mizarjem pomagali

uresničiti iluzijo dragocenosti. Kredenca je bila umeščena v kot viltuške t. i. *grofičine sobe*, zato je njen tloris trikoten. Nogi, nosilec nastavka in bogato krono krasi baročna ornamentika (školjčevje, volute, akantovo listje, girlande in cvetlični motivi), ki je rezbarjena iz mahagonijevega lesa. Poudarjeno linearna mreža na vratcih vitrine že kaže zametke secesije in je tako kot drugi deli omare izdelana iz mahagonija. Zunanje površine kredence so obdelane s šelakom.

JOSEF QUITTNER (OKOLI 1841–1916)³³ IN LEOPOLD QUITTNER (1847–1892)³⁴

Na Dunaju je bilo v 19. stoletju zelo priljubljeno tudi kovinsko pohištvo. Med izdelovalci tovrstnega pohištva sta bila brata Josef in Leopold Quittner.³⁵ Leta 1877 je bila na Dunaju na naslovu Hauptstraße 101³⁶ ustanovljena tovarna kovinskega pohištva J. & L. Quittner, ki je leta 1899

J. & L. Quittner, otroška postelja, zgodnje 20. stoletje (POMUM inv. št. N. 13322).

²⁹ Koren, *Dvorec Viltuš*, str. 124.

³⁰ Kredenca, okoli 1896; rezbarjen mahagonijev les, z mahagonijevim in orehovim furnirjem obložen mehek les iglavca, steklo, medeninasto okovje; v. 249 cm, š. 135 cm, g. 65 cm (POMUM, inv. št. N. 11516); Koren, *Kredenca*, str. 169.

³¹ SI PAM/1859/001/004 Gradbeni in katastrski načrti gospodstva Viltuš.

³² Moritz Ballin (https://www.icollector.com/MORITZ-BALLIN-M-nchen_i5235638 (12. 9. 2025)); Möbelfabrik M. Ballin (https://sammlungonline.muenchener-stadtmuseum.de/objekt?tx_so_displayso%5Baction%5D=show&tx_so_displayso%5Bobjekt%5D=1922&tx_so_displayso%5Borigin%5D=6566&cHash=583f0216f836d287ca0f3514b57d3789 (12. 9. 2025)).

³³ *Neue Freie Presse*, 27. 1. 1916, str. 16, »Josef Quittner« (osmrtnica); Josef Quittner (https://www.geni.com/photo/view/6000000009644886686?album_type=photos_of_me&photo_id=60000000014866107007 (18. 11. 2025)).

³⁴ *Neue Freie Presse*, 18. 11. 1892, str. 18, »Leopold Quittner« (osmrtnica); Hövelmann, *Bauhaus*, str. 170.

³⁵ Tovarno železnega pohištva in livarno železa Quittner & Herzog zasledimo leta 1873, ko je razstavljala svoje izdelke na svetovni razstavi na Dunaju. Privilegirano avstro-ogrsko podjetje je imelo proizvodnjo v II. okrožju Dunaja na Obere Donastrasse 55 in podružnico v XVI. okrožju na Hauptstrasse 104. Zaposlovalo je 150 delavcev, svoje blago pa je pošiljalo v Romunijo, Srbijo, Turčijo, Rusijo in Egipt (*Amtlicher Catalog*, str. 251).

³⁶ *Neue Freie Presse*, 28. 6. 1879, str. 8, »Handelsgerichtliche Kundmachungen (Jos. & Leop. Quittner)«.

prevzela tudi dunajsko podružnico berlinskega podjetja Richard Jaekel's Patent-Möbel-Fabrik.³⁷ Uspešno podjetje je kmalu dobilo še privilegij za prodajo cesarsko-kraljevemu dvoru. S pohištvom je opremljalo zasebna stanovanja, hotele in ustanove ter izdelovalo vrtno pohištvo. V dunajskem Muzeju za uporabno umetnost (MAK) se je ohranilo nekaj kovinskega pohištva, ki govori o izvedbenih ambicijah tovarne J. & L. Quittner. Leta 1902 je bila za dunajskega arhitekta in oblikovalca Rudolfa Hammla (1862–1937) izdelana kovinska toaletna mizica. Leta 1930 so po načrtih dunajskega oblikovalca Franza Singerja (1896–1954) izdelali kovinski multifunkcijski pisalno mizo in omaro. Eno zadnjih sodobnejših del tovarne J. & L. Quittner je tudi okrogla mizica *Bauhaus* iz kromiranega jekla in stekla. Leta 1930 se je podjetje združilo z leta 1935 ustanovljenim podjetjem Augusta Kitchelta³⁸ v delniško družbo J. & L. Quittner in August Kitchelt, že leto zatem pa je prenehalo delovati.³⁹

V Pokrajinskem muzeju Maribor ohranjeno **otroško posteljo**⁴⁰ v slogu *belle époque* iz zgodnjega 20. stoletja lahko na podlagi primerjalne analize konstrukcije, dekoracije in serijske označbe pripišemo tovarni bratov Quittner. V Mariboru sta leta 1921 železno pohištvo dokumentirano ponujala trgovina Weka na vogalu današnjih Cankarjeve ulice in Partizanske ceste ter Karl Preis na Slomškovem trgu (Domplatz) 6, ki sta v prodajnem programu imela morda tudi izdelke Quittnerjeve tovarne. V njej so historistične kovinske postelje za otroke premožnih staršev izdelovali tudi v bolj luksuzni izvedbi, naša pa je bila oblikovana preprosteje, kar nakazuje na nižjo ceno. Vse štiri stranice postelje so izdelane iz železne pločevine, ki je zaradi preprečevanja upogibanja vstavljena v okrogle železne cevi, iz katerih so tudi visoke tanke noge. Vzglavje in vznožje postelje sta visoka, bočni stranici pa sta nižji in se do višine prejšnjih dvigneta z (neohranjeno) zaščitno tekstilno mrežo, na vrhu vpeto v kovinsko cev. Vse stranice so prebeljene s slonokoščeno oljno barvo in imajo aplicirane različne okrasne motive. Največji je figuralni medaljon na vznožju postelje, ki prikazuje v začetku 20. stoletja razširjeno sentimentalno sakralno podobo angela varuha,

ki se sklanja nad v kovinski posteljici speča otroka. Angel drži na ustnicah palec, s čimer poziva k tišini in varovanju otroških sanj ter opozarja na skrivnost božje prisotnosti. Posteljo je muzeju decembra 2000 podaril mariborski fotograf Dragiša Modrinjak. Natančnejši podatki o njenem izvoru niso poznani. Gre za edini predmet v zbirki, ki ga povezujemo s tovarno J. & L. Quittner.

AUGUST ERNST BLASCHITZ (1862–1920)

V Volšperku (Wolfsberg) na avstrijskem Koroškem rojeni August Ernst Blaschitz se je 1. januarja 1888 v Mariboru prijavil na naslovu Glavni trg (Hauptplatz) 1. V Mariboru se je poročil in si ustvaril družino. V Registru občanov Maribora (Matrikenblatt)⁴¹ je zaveden kot strgarski mojster (Drechslermeister). Sprva je imel delavnico na Glavnem trgu 6, leta 1886 pa je v časopisu *Marburger Zeitung* svoje stranke obvestil, da se njegova delavnica seli na Dravsko ulico (Draugasse).⁴² V tem času so strugarji iz lesa izdelovali pohištvene

Pripomoček za sezuvanje obutve, 19.–20. stoletje
(POMUM inv. št. N. 10185).

37 Hövelmann, *Bauhaus*, str. 221.

38 Dunajčan August Kitchelt je tovarno kovinskega pohištva ustanovil sredi 19. stoletja in leta 1851 v imenitni družbi z Michaelom Thonetom in Carlom Leistlerjem dunajsko pohištveno industrijo zastopal na veliki londonski razstavi.

39 Hövelmann, *Bauhaus*, str. 221.

40 Postelja, otroška, zgodnje 20. stoletje; pločevina; v. 129 cm, š. 75 cm, g. 143 cm (POMUM, inv. št. N. 13322).

41 SI PAM/0005/005/001/002_00411 Blaschitz Ernst August: [družinski] matični list občanov Mestne občine Maribor, 19. st.–20. st.

42 *Marburger Zeitung*, 12. 11. 1886, str. 4.

Papirnata nalepka: »August Blaschitz, Drechslermeister, Marburg, Draugasse«.

dele, kot so ročaji, noge, različni stebrički in polstebrički ter druge aplikacije, s katerimi so pohišten mizarji dopolnjevali svoje izdelke. Stružili so tudi orodja, delovne pripomočke, uporabne gospodinjske predmete, zaslone za štedilnike, pa tudi kadilske pripomočke, kirurške instrumente, biljardne kroglice in pripomočke za sezuvanje obutve (Stiefelzieher).⁴³

V zbirki Pokrajinskega muzeja Maribor hranimo **pripomoček za sezuvanje obutve**⁴⁴ (hlapec, zajec) s prehoda 19. v 20. stoletje, ki ga je izdelal August Blaschitz. Svoj izdelek je označil s papirnato nalepko »August Blaschitz, Drechslermeister, Marburg, Draugasse«. Gre za masivno leseno ploščo trapezaste oblike s konveksno-konkavno porezanimi robovi in zadaj izrezano odprtino, v katero se brez sklanjanja zatakne peta škornja. Ploščo pri izrezu na vsaki strani podpirata in privzdigneta dve sploščeni struženi krogli. Nad ploščo so v dva stebriča dinamično zloženi različni struženi elementi, ki se zaključijo z dvema dekorativno oblikovanima kroglicama. Stebriča povezujeta dve različno oblikovani prečki. Uvrstitvi razmeroma majhnega uporabnega predmeta v zbirko pohištva je v preteklosti najverjetneje botrovalo dejstvo, da gre za kakovosten strgarski izdelek. Pripomoček je najverjetneje prišel v muzej iz mariborskega Muzejskega društva, v katerega inventarni knjigi je August Blaschitz 23. aprila 1904 zabeležen kot donator mizarškega obličja.⁴⁵ Oblič in pripomoček sta edina njegova predmeta v muzejski zbirki.

FERDINAND POTOČNIK (1872–1944)

Ferdinand Potočnik se je rodil v današnjem Lovrencu na Pohorju, šolal se je na cesarsko-kra-

ljevi državni obrtni šoli v Gradcu in na Dunaju opravil mojstrski izpit. Leta 1899 je na Vinarski ulici 7 (kasneje Vinarska ulica 29–31) v Mariboru prevzel delavniški prostor mariborskega peka in mlinarja Karla Scherbauma. 20. oktobra 1899 istega leta je svoje podjetje registriral kot »Mizarstvo«, že leto kasneje pa kot »Parno mizarstvo«. ⁴⁶ V dvajsetih letih 20. stoletja je deloval pod firmo »Ferdinand Potočnik Tovarna mizarških izdelkov«. ⁴⁷ Leta 1913 je imel podružnico v Trstu. ⁴⁸ Zaposloval je od 18 do 55 mizarjev, pa tudi toliko strojnikov in pomožnih delavcev. Na področju stavbnega mizarstva je bilo Potočnikovo podjetje med največjimi v Sloveniji, čeprav v tovarni ni bilo velikoserijske proizvodnje. V posebnem oddelku je deset mizarjev izdelovalo tudi zahtevno bivalno pohištvo. V začetku tridesetih let 20. stoletja je letna proizvodnja znašala okoli dvajset vagonov pohištva, proizvodna kapaciteta tovarne pa je bila dvakrat večja. V Mariboru so izdelali stavbno pohištvo za šolo v Cankarjevi ulici, vse pohištvo za sodno palačo, večje število izložb za trgovinske lokale ter po projektih arhitektov Jaroslava Černigoja (1905–1989) in Saše Deva (1903–1967) stavbno opremo Hutterjevega bloka na Gradišču. Potočnikovo podjetje je opremljalo banke v Celju in Zagrebu ter dobivalo večja naročila iz Trsta, Gorice, Zagreba, Osijeka, Dalmacije in drugih bolj oddaljenih mest. Med drugo svetovno vojno je bila tovarna poškodovana, po vojni pa skupaj s Potočnikovo stanovanjsko vilo zaplenjena. ⁴⁹ Iz arhivskega dokumenta z dne 13. septembra 1945⁵⁰ je razvidno, da je bilo tega leta v tovarni 15 strojev, kar je bilo največ na območju Maribora. Tovarna je istega leta prešla v podjetje Združene delavnice,⁵¹ v katero je bilo povezanih več nacionaliziranih mizarških obratov. Med pomembnimi izdelki iz poveljnega obdobja je bilo

⁴⁶ V Leuchovem adresarju za Štajersko, Koroško in Kranjsko iz leta 1912 ga kot edinega med mizarji najdemo v posebnem razdelku pod Parno mizarstvo (*Leuchs Adressbuch*, str. 91).

⁴⁷ SI PAM/0645/001/01557 Ferdinand Pototschnig, Maribor, prej Ferdinand Potočnik, tovarna mizarških izdelkov Maribor: spis trgovskega registra pri Okrožnem sodišču Maribor, 1900–1945.

⁴⁸ SI PAM/1726 Girstmayr Johan, 1921–1930, t. e. 6. Zahvaljujem se dr. Valentini Bevc Varl, da me je opozorila na glavo računa, ki ga je Potočnik izstavil Girstmayrju in je na njem zabeležena njegova tržaška podružnica.

⁴⁹ SI PAM/0723/002/01091 Potočnik, Ferdinand [Maribor] – zapleteni spis Zp 2061/1946 Okrajnega sodišča Maribor, 1946.

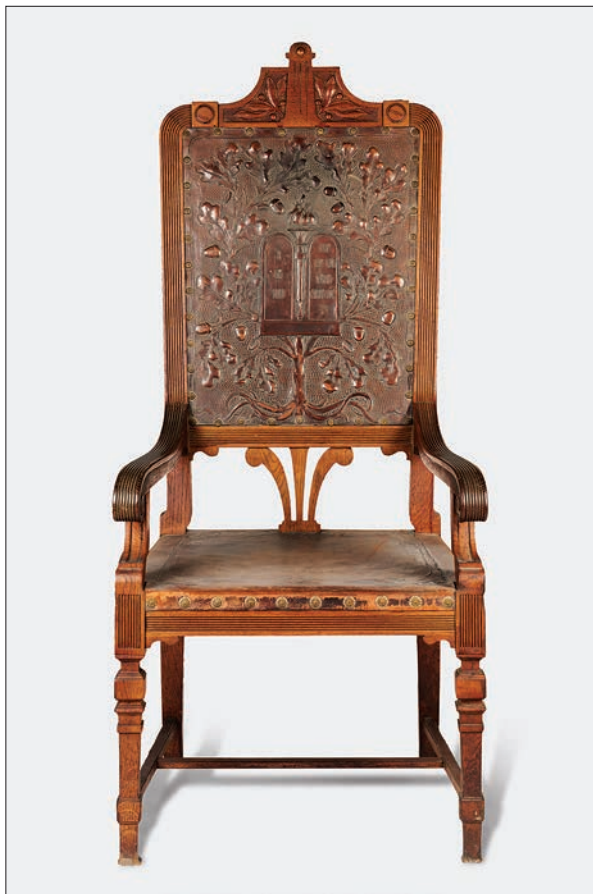
⁵⁰ SI PAM/0442 Okrožni ljudski odbor Maribor, 1945–1947, Seznam mizarških in sodarskih mojstrov Maribor, t. e. 21.

⁵¹ SI PAM/0005/004/00539 Register II, 1932–1936: Obrtni registri Mestne občine Maribor vodeni na podlagi obrtnega zakona 1931, 1932–1936, K 538.

⁴³ *Marburger Zeitung*, 12. 11. 1886, str. 4; *Marburger Zeitung*, 12. 12. 1889, str. 8.

⁴⁴ Pripomoček za sezuvanje obutve, 19.–20. stoletje; stružen bukov les; v. 90 cm, š. 39 cm (POMUM, inv. št. N. 10185). Na nogi stajala je papirnata nalepka: August Blaschitz, Strgarski mojster, Maribor, Dravska ulica.

⁴⁵ POMUM, Grundbuch des Museum-Vereines in Marburg, 1904, str. 52.

Ferdinand Potočnik, stol z naslonili, 1900–1902 (POMUM, inv. št. N. 17967).

stavbno pohištvo za Tovarno glinice in aluminija v Kidričevem ter objekti vojne industrije v Bosni. Kasneje se je z nacionaliziranim podjetjem Weka Karl Wesiak & sinovi⁵² združila v podjetje Oprema, industrija lesnih proizvodov ter leta 1960 postala sestavni del podjetja Marles.

Ohranjena mizarska dela dokazujejo, kako visoko raven kakovosti je dosegala Potočnikova tovarna. Stavbno pohištvo v Hutterjevem bloku, na primer, je še danes v rabi in dviguje vrednost njegove arhitekturne dediščine. Posebej izstopa tudi sedežno in stavbno pohištvo za mariborsko sodno palačo, ki je v javni uporabi že več kot sto dvajset let. Šest kosov pohištva⁵³ iz Potočnikove

tovarne, izdelanega za sodno palačo, pa hranimo v mariborski muzejski zbirki. Podrobneje si oglejmo stol z naslonili za roke,⁵⁴ v novorenesančnem in zgodnjem secesijskem slogu izdelan med letoma 1900 in 1902. Stol stoji na nogah kvadratnega prereza, ki so povezane z mednožnimi letvami v obliki črke H. Kanelirana obroba visokega pravokotnega naslona je podaljšana v valoviti naslonili za roke, ki se zaključita z voluto. Prečka naslona ima na sredini rezbarsko izveden dekorativni zaključek z lovorovimi listi. Sedež in naslon sta iz usnja, ki je na les pritrjeno z medeninastimi zakovicami. Na naslonu stola sta reliefno vtisnjeni starozavezni Mojzesovi tabli postave s plamenico. Uporaba tega motiva priča o tem, da gre za sodniški stol. Plamenica simbolizira očiščenje z ognjem, pa tudi s svetlobo. Okrog tabel se razrašča hrast s koreninami, deblom in vejami z listjem in želodi, v bibličnem smislu kot simbol moči, vztrajnosti, stabilnosti in rodovitnosti.

MARTIN STOJAN ML. (1874–1968)

Martin Stojan ml. je med letoma 1888 in 1891 v delavnici očeta Martina Stojana st. (1832–1907) na Teharjah opravljal triletno vajeniško dobo za stavbnega in pohištvenega mizarja. V letih 1892–1894 se je šolal na graški obrtni šoli in leta 1899 v Cesarsko-kraljevem tehnološko obrtnem muzeju na Dunaju opravil mojstrski izpit za stavbnega mizarja. Po letu in pol dela v očetovi delavnici je dobil petmesečno zaposlitev v Gradcu, od koder je odšel za tri leta v Zagreb. 17. decembra 1900 se je v obrtni register pri glavarstvu Celje vpisal kot mizar. Z ženino doto je moderno organiziral in opremil novo mizarsko delavnico. V njej je ob mojstru Martinu Stojanu ml. delalo največ šest pomočnikov in štirje vajenci. Ustvaril je uspešno podjetje, s katerim si je v lokalnem okolju pridobil ugled in dovolj sredstev, da je lahko preživel številno družino in šolal otroke. Med svetovnima vojnama je tudi kot župan aktivno sodeloval v teharskem političnem življenju. Z bratom sta leta 1921 ustanovila Gasilsko društvo Teharje.

Od Stojanovih potomcev je Pokrajinski muzej Maribor maja 2011 odkupil zajeten delavniški arhiv, nekaj pohištva ter 465 kosov mizarskega ročnega orodja. Iz ohranjenega gradiva sklepamo,

52 SI PAM/0005/004/00539 Register II, 1932–1936: Obrtni registri Mestne občine Maribor vodeni na podlagi obrtnega zakona 1931, 1932–1936, K 538; SI PAM/0645/001/01566 Weka Karl Wesiak & Söhne, Maribor, prej »Weka« lastnik Karol Wesiak, specialna trgovina za praktično stanovanjsko opremo, Maribor, in nato »Weka« Karol Wesiak & sinovi, Maribor: spis trgovskega registra pri Okrožnem sodišču Maribor, 1910–1947; SI PAM/0442, Okrožni ljudski odbor Maribor 1945–1947, t. e. 21.

53 Stol z naslonili za roke, 1900–1902; politiran rezljan hrastov les, prešano usnje, medeninaste zakovice; v. 152 cm, š. 62 cm, g. 55 cm (POMUM, inv. št. N. 5677). Stol z naslonili za roke, 1900–1902; politiran rezljan hrastov les,

prešano usnje, medeninaste zakovice; v. 116 cm, š. 61 cm, g. 55 cm (POMUM, inv. št. N. 16763, N. 16764, N. 167635). Miza, 1900–1902; politiran rezljan hrastov les; v. 79 cm, š. 79 cm, g. 80 cm; POMUM, inv. št. N. 17636. Stol z naslonili za roke (POMUM, inv. št. N. 17967) – gl. opombo št. 54.

54 Stol z naslonili za roke, 1900–1902; politiran rezljan hrastov les, prešano usnje, medeninaste zakovice; v. 139 cm, š. 62 cm, g. 55 cm (POMUM, inv. št. N. 17967); Koren, Stol, str. 329.

Martin Stojan ml., posteljno vzglavje, zgodnje 20. stoletje (POMUM, inv. št. N. 16798).

da je Stojanova mizarska delavnica v zgodnji dobi dobivala več naročil za stavbno pohištvo, med letoma 1931 in 1960 pa so zagotovo prevladala naročila za bivalno pohištvo. Leta 1908 so po načrtih znanega graškega arhitekta Adolfa Wagnerja (1844–1918) izdelali opremo za cerkev sv. Martina na Teharjah. V arhivu je bilo ohranjenih več načrtov za masivna vhodna vrata in za izložbe trgovinskih lokalov v Celju. Razvidno je, da je Martin Stojan ml. izdeloval in dobavljal pohištvo premožnim meščanskim družinam v Celju, Laškem, Ljubljani in Celovcu. Med zanimivosti sodita njegov poskus serijske izdelave pohištvenih nog in izdelava glasbenih instrumentov za teharski tamburaški orkester.

Od maloštevilnega ohranjenega Stojanovega stanovanjskega pohištva⁵⁵ velja omeniti histori-

stično in secesijsko oblikovano **posteljno vzglavje** iz zgodnjega 20. stoletja⁵⁶ z družinsko provenienco. Na politiranem vzglavju se združujejo elementi poznega historizma (masivna konstrukcija, poudarjen okvir, simetrična kompozicija) s poudarki zgodnje secesije (marketerija, cvetlični motivi, organske linije). Zlivanje elementov dveh oblikovalskih manir priča o tem, da gre za čas zgodnjega 20. stoletja, ko so obrtniki hoteli zadostiti novemu okusu naročnikov, ki pa je bil do novosti še zadržan. Spodnji del postelnega vzglavja sedi na organsko oblikovanih nogah in je zasnovan kot masiven geometrijski okvir, ki obdaja polnilo z izstopajočo teksturo furnirja. Nastavek je stopničasto zasnovan in daje v primerjavi s spodnjim delom bolj organski vtis. Masivnost njegove konstrukcije je zmehčana s skromnimi rezbarjenimi dekorativnimi detajli geometričnih in rahlo stiliziranih oblik ter marketerirano floralno ornamentiko v polnilu. Zaključek nastavka je rahlo zaobljen.

ALOJZ RATH (1879–1959)⁵⁷

V Welsu v Zgornji Avstriji rojeni Alojz Rath je bil sin Matevža Ratha († 1923), ki se je leta 1883 z družino preselil v Maribor in v mestnem gradu odprl delavnico.⁵⁸ Alojz se je pri očetu izsolal za kiparskega pomočnika in kasneje za mojstra.⁵⁹ Pri 21 letih je v Židovski ulici 14 v Mariboru prevzel očetovo delavnico, s šestindvajsetimi pa se je za eno leto odpravil v tujino na študijsko in delovno potovanje. Delal je v Jageršku (Zalaegerszegu) na Madžarskem, Milanu, Veroni, Benetkah in Dalmaciji. Po vrnitvi domov je odprl rezbarsko in strgarsko delavnico na Mlinski ulici 11 v Mariboru. S stavbnim in bivalnim pohištvom je Alojz Rath opremljal cerkve, javne stavbe, gostinske lokale, trgovine in zasebna stanovanja. V frančiškanski baziliki v Mariboru je z bogatimi rezbarijami okrasil orgle in izdelal kamnito ornamentiko, na koru mariborske stolnice so njegovo delo rešetke, v evangeličanski cerkvi v Murski Soboti neoromanska hrastova vrata, v zgradbi hranilnice v Čakovcu pa kamniti novorenesančni kapiteli.

55 Stol, prva polovica 20. stoletja; politiran mehek les iglavca; v. 90,5 cm, š. 44,5 cm, g. 45 cm (POMUM, inv. št. N. 16793). Stol, prva polovica 20. stoletja; politiran marketeriran hrastov les; v. 87 cm, š. 41 cm, g. 40 cm (POMUM, inv. št. N. 16795). Stol, prva polovica 20. stoletja; barvan mehek les iglavca; v. 84 cm, š. 42,5 cm, g. 44,5 cm (POMUM, inv. št. N. 16796). Stol, prva polovica 20. stoletja; barvan mehek les iglavca; v. 85,5 cm, š. 45 cm, g. 43,5 cm (POMUM, inv. št. N. 16797). Postelja, vznožje, zgodnje 20. stoletje; konstrukcija iz mehkega lesa iglavca, politiran furnir jesena, marketerija, rezbarija; v. 98 cm, š. 103,5 cm, g. 9 cm (POMUM, inv. št. N. 16798). Postelja, vzglavje (POMUM, inv. št. N. 16798) – gl. opombo št. 56.

56 Postelja, vzglavje, zgodnje 20. stoletje; konstrukcija iz mehkega lesa iglavca, politiran furnir jesena, marketerija, rezbarija; v. 144,5 cm, š. 103,5 cm, g. 9 cm (POMUM, inv. št. N. 16798).

57 SI PAM/0005/005/001/019_00119 Rath Alojz: [družinski] matični list občanov Mestne občine Maribor, 19. st.–20. st.

58 Matevž je izvedel tudi kamniti baldahin v prezbitariju mariborske stolnice, svečnike na glavnem oltarju, grb škofa Napotnika in rešetke na koru Alojzijeve cerkve v Mariboru.

59 SI PAM/0005/003/004/295 Spisi po delovodnih številkah od 7811 do 10244 za leto 1939: Splošna registratura Mestne občine Maribor 1918–1941, 1939.

Alojz Rath, pisalna miza, 1939
(POMUM, inv. št. N. 7619).

Za mariborskega izdelovalca orgel Josipa Brandla (1865–1938) je za hrvaški trg izdelal ohišja za dva-najst orgel. Izdelal je tudi veliko mizo iz orehovine z intarzijami in baročnimi rezbarijami ter grbom mesta Maribor v poročni dvorani rotovža. V zadnjem desetletju življenja se je loteval oblikovanja najzahtevnejših industrijskih modelov za izdelke Tovarne glinice in aluminija v Kidričevem.⁶⁰

V zbirki Pokrajinskega muzeja Maribor je ohranjenih enajst pohištvenih kosov,⁶¹ ki jih je izdelalo podjetje Alojza Ratha. Med njimi je tudi v novorenesančnem in artdekojevskem slogu izvedena **pisalna miza**⁶² iz leta 1939. Pravokotna mizna plošča ima bogato profiliran in s trojnim bisernim nizom okrašen rob, ki je združen s predpasjem. V njem so trije predali. Stranski stranici mize sta na vseh štirih robovih oblikovani kot volutasto nažlebljeni stebri, ki so povezani z bogato, mestoma poudrto rezbarijo cvetnih, listnih in fantazijskih oblik. Stranici nasedata na razgibani plinti, ki ju spredaj povezuje masiven letvasti

talni veznik. Mizo podpirajo štiri šapasto oblikovane noge. Ta pisalna miza je bila do leta 1941 del opreme salona stanovanja tovarnarja Emila Ripperja (1878–?), družbenika mariborske tekstilne tovarne Thoma & Co.⁶³ Do leta 1945 jo je v mariborskem stanovanju uporabljal Julij Witte, novinar časopisa Marburger Zeitung, od tam pa je kot vojna zaplemba prišla v Pokrajinski muzej Maribor.⁶⁴

ZAKLJUČEK

V članku so obravnavani izdelovalci pohištva, ki so svoja podjetja ustanovili v drugi polovici 19. stoletja in katerih kosi pohištva so danes shranjeni v zbirki pohištva Pokrajinskega muzeja Maribor. Vsem obravnavanim mojstrom so bili skupni nadarjenost, prizadevnost, nenehno izpopolnjevanje spretnosti in znanja ter podjetnost. V njihovih delavnicah je tudi po najmodernejših zasnovah nastajalo prvovrstno pohištvo, ki jim je prineslo uspeh in ugled. V ambiciji ovrednotiti oblikovalsko potenco in domet posameznega obrtnika smo bili uspešni le do določene mere, saj v muzeju ni ohranjenih širših mizarskih opusov, časopisne reklame so le redko opremljene z risbami, pa še te so premalo povedne. Če ocenjujemo izvedbeno kakovost obravnavanih del, lahko zatrdimo, da razlike niso velike. Iz obravnavanega gradiva izstopa kotna kredenca, ki je bila za lastnika dvorca Viltuš Jakoba Badla ml. izdelana okoli leta 1896 v Münchnu in je obrtniško daleč najkvalitetnejše delo v celotni zbirki. Obravnavani obrtniki so s svojim pohištvom prispevali k

⁶⁰ Kranjc, Izumirajoča obrt, str. 329–330.

⁶¹ Knjižna omara, 1939; politiran rezljan in furniran hrastov les, medenina; v. 210 cm, š. 262 cm, g. 47 cm (POMUM, inv. št. N. 5498). Miza, 1939; politiran in rezljan hrastov les; v. 78,5 cm, š. fi. 119 cm (POMUM, inv. št. N. 7617). Omara, 1939; politiran rezljan in furniran hrastov les, medenina; v. 155 cm, š. 103 cm, g. 44,5 cm (POMUM, inv. št. N. 7618). Mizica, 1939; politiran in stružen hrastov les, medenina; v. 75,5 cm, š. fi. 38 cm (POMUM; inv. št. N. 11522). Stol z naslonili za roke, 1939; politiran rezljan hrastov les, tkanina; v. 95 cm, š. 63,5 cm, g. 56 cm (POMUM, inv. št. N. 11523). Stol, 1939; politiran rezljan hrastov les, tkanina; v. 93,5 cm, š. 48 cm, g. 49 cm (POMUM, inv. št. N. 11524 in N. 17632). Trosed, 1939; politiran rezljan hrastov les, tkanina; v. 75 cm, š. 180 cm, g. 75 cm (POMUM, inv. št. N. 14314). Naslonjač, 1939; politiran rezljan hrastov les, tkanina; v. 75 cm, š. 90 cm, g. 75 cm (POMUM, inv. št. N. 14315 in N. 16776). Pisalna miza (POMUM, inv. št. N. 7619) – gl. opombo št. 62.

⁶² Pisalna miza, 1939; politiran rezljan in furniran hrastov les, medenina; v. 77 cm, š. 170 cm, g. 93,5 cm (POMUM, inv. št. N. 7619).

⁶³ Ta tovarna je bila ena od predhodnic mariborske tovarne Svila, ki je leta 2005 razglasila stečaj.

⁶⁴ Julij Witte je v inventarni knjigi kulturnozgodovinskega oddelka zabeležen kot »urednik Marburger Zeitung«, vendar ga lahko s tem časopisom povežemo le kot pisca 11 člankov leta 1944. Zahvaljujem se dr. Vlasti Stavbar za pomoč pri iskanju člankov Juliusa Witteja.

raznovernosti muzejske zbirke pohištva Pokrajinskega muzeja Maribor, ki je zato zanimiva in poučna tako za šolajočo se mladino kot za odraslo laično in strokovno javnost.

IZJAVA O DOSTOPU DO RAZISKOVALNIH PODATKOV

Podatki, na katerih temelji ta članek, so na voljo v članku in v njegovem dodatnem spletnem gradivu.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

NŠAM – Nadškofijski arhiv Maribor

Rojstne matične knjige Maribor – Sv. Janez Krstnik
1860–1866, 1866–1875, 1876–1882.

SI PAM – Pokrajinski arhiv Maribor

PAM/0005, Mestna občina Maribor
PAM/0011, Uprava za gradnje in regulacijo Maribor, 1840–1963

PAM/0442, Okrožni ljudski odbor Maribor, 1945–1947

PAM/0638, Okrajno sodišče Maribor levi breg, 1874–1897

PAM/0645, Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, 1862–1955

PAM/0665, Notar Franc Radey, Maribor, 1872–1903

PAM/0723, Okrajno sodišče Maribor 1945–1978

PAM/1726, Girstmayr Johan, 1921–1930

PAM/1787, Leskovec Antoš, 20. st.

PAM/1859, Gosposčina Viltuš (1588–1943)

POMUM – Pokrajinski muzej Maribor

Glavni zapisnik muzeja Zgodovinskega društva v Mariboru 1907–1919.

Grundbuch des Museum-Vereines in Marburg.

Inventarna knjiga kulturnozgodovinskega oddelka Pokrajinskega muzeja Maribor.

Prvotna inventarna knjiga Pokrajinskega muzeja Maribor.

ČASOPISI

Marburger Zeitung, 1875, 1877, 1881, 1883, 1886, 1889.

Neue Freie Presse, 1879, 1892, 1916.

LITERATURA

Amtlicher Catalog der Ausstellung der im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder Österreichs - Weltausstellung 1873 in Wien. Wien: Verlag der General-Direction, 1873.

Arbeiten der Hof-Möbelfabrik Ballin-München. Innen-Dekoration 19, 1908, Oktober-Heft, str. 328–330.

Bevc Varl, Valentina: Izvor prvih pridobljenih slikarskih del iz zbirke likovne umetnosti Pokrajinskega muzeja Maribor. *Monografija Društva likovnih*

umetnosti Maribor ob stoletnici organizirane likovne dejavnosti v okoljih severovzhodne Slovenije, 100 let O.L.D. (ur. Vojko Pogačar in Primož Premzl). Maribor: DLUM, 2020, str. 71–81.

Dimt, Gunter: *Franz Wiesauer. Kunsttischler in Gmund (1833–1904)*. Linz: Oberösterreichisches Landesmuseum, 2019.

Grahornik, Matjaž: Knjižna in umetnostna zapuščina grofov Zabeo v dvorcu Fala. *Umetnostna dediščina plemstva v času njegovega zatona: transformacije, prenosi, reinterpretacije* (ur. Tina Košak). Ljubljana: ZRC SAZU, 2023, str. 481–524.

Hövelmann, Katharina: *Bauhaus in Wien? Möbeldesign, Innenraumgestaltung und Architektur der Wiener Ateliergemeinschaft von Friedl Dicker und Franz Singer*. Wien, Köln: Böhlau Verlag, 2012.

Hozjan, Andrej: Maribor v prvih desetletjih po pridobitvi škofije. *Studia Historica Slovenica*, 10, 2010, št. 2–3, str. 357–397.

Koren, Mirjana in Bevc Varl, Valentina: Predmeti rodbine Pahernik v zbirki Pokrajinskega muzeja Maribor. *Skromnost, prijaznost in dobrota: štirje rodovi rodbine Pahernik iz Vuhreda* (ur. Alenka Verdinek). Slovenj Gradec: Koroški pokrajinski muzej, 2018, str. 152–157.

Koren, Mirjana: Dvorec Viltuš, letna rezidenca Eduarda Lannoyja. *Museoeurope: Evropa v času Franza Liszta* (ur. Valentina Bevc Varl in Oskar Habjanič). Pokrajinski muzej Maribor: 2016, str. 123–124 (elektronski zbornik: https://museum-mb.si/wp-content/uploads/2022/09/MuseoEurope_2016.pdf).

Koren, Mirjana: Kredenca. *Dediščinski horizonti: 120 let Pokrajinskega muzeja Maribor* (ur. Oskar Habjanič). Maribor: Pokrajinski muzej Maribor, 2023, str. 169.

Koren, Mirjana: *Kulturna dediščina mizarских delavnic*. Maribor: Pokrajinski muzej Maribor, 2018.

Koren, Mirjana: Ob 120-letnici Pokrajinskega muzeja Maribor. *Dediščinski horizonti: 120 let Pokrajinskega muzeja Maribor* (ur. Oskar Habjanič). Maribor: Pokrajinski muzej Maribor, 2023, str. 14–27.

Koren, Mirjana: Stol z naslonili za roke. *Dediščinski horizonti: 120 let Pokrajinskega muzeja Maribor* (ur. Oskar Habjanič). Maribor: Pokrajinski muzej Maribor, 2023, str. 329.

Koren, Mirjana: Vitrsinska omara. *Dediščinski horizonti: 120 let Pokrajinskega muzeja Maribor* (ur. Oskar Habjanič). Maribor: Pokrajinski muzej Maribor, 2023, str. 283.

Koren, Mirjana: Začetki industrializacije mizarstva v Mariboru. *Kronika* 66, 2018, št. 2, str. 253–264.

Kranjc, Boris: Izumirajoča obrt in njeni mariborski zastopniki. *Nova obzorja* 4, 1951, št. 5, str. 329–330.

Leuchs Adressbuch für Industrie, Handel und Gewerbe. Nürnberg: Verlag von C. Leuchs & Co., 1912.

Mahl, Tobias: Die »Arisierung« des Hofmöbelfabrik Ballin in München. *München arisiert: Entrechnung*

und Enteignung der Juden in der NS-Zeit (ur. Angelika Baumann, Andreas Heusler). München: Verlag C. H. Beck, 2004, str. 54–70.

Oman, Drago: Ob šestdesetletnici muzejskih zbirk v prostorih mariborskega mestnega gradu. *Argo* 42, 1999, št. 1, str. 9–17.

Veronik, Aleksander: Grof Alfons Zabeo. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 77 (n. v. 42), 2006, št. 4, str. 46–90.

ELEKTRONSKI VIRI

Gedenken an den 9. November 1938:

Familie Ballin, Promenadenplatz 9, Die Hofmöbelfabrik Ballin: https://www.gedenken9nov38.de/gedenkakt-im-alten-rathaus/familie-ballin/?utm_source=chatgpt.com

Geni:

Josef Quittner https://www.geni.com/photo/view/6000000009644886686?album_type=photos_of_me&photo_id=6000000014866107007 [18. II. 2025].

Icollector:

Moritz Ballin: https://www.icollector.com/MORITZ-BALLIN-M-nchen_i5235638

Münchner Stadtmuseum, Sammlung online:

Möbelfabrik M. Ballin: https://sammlungonline.muenchner-stadtmuseum.de/objekt?tx_so_displayso%5Baction%5D=show&tx_so_displayso%5Bobjekt%5D=1922&tx_so_displayso%5BoriginUId%5D=6566&cHash=583fo216f836d-287ca0f3514b57d3789

SUMMARY

The Maribor Regional Museum Collection: Selected Pieces of Furniture and Their Makers

The article opens by outlining the criteria applied in the early collecting of historic furniture at the Maribor Regional Museum and its institutional predecessors. It then presents information on the makers of eight pieces of furniture, including those recorded in the original inventory book as well as those whose authorship was attributed on the basis of research from written sources and visual material. In addition to six documented makers, two pieces of furniture from the museum collection were attributed to three masters during the course of the study. The article is limited to craftsmen who established their workshops in the second half of the nineteenth century. The museum furniture pieces associated with these makers are discussed in greater detail.

The Bavarian upholsterer and interior decorator Moritz Ballin (1839–1914) developed his furniture factory into the most important furniture manufacturing enterprise in Munich. In 1896 he signed a sketch for the interior design of Viltuš Manor. This prompted further research, which led to the conclusion that a corner sideboard from Viltuš, commissioned by the entrepreneur Jakob Badel Jr., can be attributed to him. Within the Austro-Hungarian Empire, Franz Wiesauer (1833–1904) established a workshop in a suburb of Gmunden in Upper Austria, producing furniture for noble and bourgeois clientele. His Neo-Renaissance salon table dating from about 1900, formerly owned by the landowner and mayor of Vuhred, Franjo Pahernik, is preserved in the furniture collection of the Regional Museum Maribor.

In Vienna, the brothers Josef (c. 1841–1916) and Leopold (1847–1892) Quittner furnished private residences, public buildings and gardens with products manufactured in their metal furniture factory. A metal children's bed from the early twentieth century, one of the few metal objects in the museum's furniture collection, is attributed to their workshop. In Styria, the joiner Johann Theodor Lacher (1838–1882) established a large workshop in Maribor and furnished bourgeois and noble residences with his unique works. The collection includes his historicist display cabinet from about 1880, made for the storage of weapons belonging to the Zabeo counts of Fala Manor.

Born in Carinthia, the turner August Ernst Blaschitz (1862–1920) produced in his Maribor workshop a Neo-Renaissance boot jack, most likely included in the museum's furniture collection on account of its masterful lathe-turned execution. Also active in Maribor was the joiner Ferdinand Potočnik (1872–1944), originally from what is today Lovrenc na Pohorju, who founded a factory for architectural joinery, enhancing architecture while equipping it with sophisticated residential furniture. His Neo-Renaissance armchair, produced between 1900 and 1902, is preserved in the collection.

The sculptor, turner, woodcarver and joiner Alojz Rath (1879–1959), who relocated to Maribor from Wels in Upper Austria, produced furniture for churches, public buildings, hospitality venues, shops and private residences. Preserved in the museum is his Neo-Renaissance and Art Deco writing desk from 1939, commissioned by Emil Ripper, co-owner of a Maribor-based silk textile factory. In Teharje near Celje, the joiner Martin Stojan Jr (1874–1968) was active, producing predominantly architectural joinery rather than residential furniture. Among the rare examples of his work preserved in the collection of the Maribor Regional Museum is a bed ensemble from the early twentieth century.

Through their works, the craftsmen discussed contributed to the diversity of the furniture collection of the Maribor Regional Museum, which today serves as a valuable educational resource.

ŽELJKO OSET*

Jakob Aljaž – med javno podobo simbola slovenstva in finančno stisko v poznih letih

IZVLEČEK

Članek obravnava prizadevanja Jakoba Aljaža za izboljšanje njegovega finančnega položaja po prvi svetovni vojni, ki vključujejo prošnje za povišanje državne podpore (kongrue) in predlog za podelitev izredne pokojnine za zasluge. Aljaž je kljub izjemnim zaslugam za utrjevanje slovenskega simbolnega prostora starost preživel v skrajni finančni negotovosti. Bil je povsem odvisen od skromne državne podpore, dotacij in darov, saj mu prihodkov od pašne bere ni uspelo realizirati, donos od rodovitnih kmetijskih zemljišč je bil majhen, z gozdom pa je imel stroške zaradi omejitev koriščenja in izdanega pogozdovalnega odloka. Obdobje po letu 1918 zaznamujejo draginja, Aljaževa investicijska velikopoteznost (gradnja stavbe Društvenega doma v Dovjah), izguba prihrankov župnije (odpis avstro-ogrskega vojnega posojila), finančno preudarna politika škofa Antona Bonaventura Jegliča (ustvarjanje prihrankov) ter povečan dotok turistov v Dovje (inflacijski pritisk na hrano in storitve).

KLJUČNE BESEDE

Jakob Aljaž, pokojnina, draginjski dodatek, starost, kongrua

ABSTRACT

JAKOB ALJAŽ: BETWEEN THE PUBLIC IMAGE OF THE SYMBOL OF SLOVENIAN IDENTITY AND FINANCIAL HARDSHIP IN OLD AGE

The article discusses Jakob Aljaž's efforts between 1925 and 1926 to obtain a substantial increase in his *congrua* and an honorary pension proposed by the local authorities in Radovljica in 1926. It identifies the main factors underlying his acute financial insecurity: pasture dues were difficult to collect; the forests of the Dovje benefice, constrained by legal restrictions and a reforestation order, produced no income; and a long-standing dispute with Bishop Anton Bonaventura Jeglič over the allocation of timber-sale proceeds remained unresolved and unfavourable to Aljaž. More broadly, Aljaž's financially ambitious public initiatives exceeded his means, leaving him with minimum savings and inadequate provision for old age. On the state side, limited recognition of his public service and prevailing administrative–political considerations created a paradox: even though his *congrua* was modestly increased in September 1925 and the Minister of Finance expressed support for further assistance, the Ministry of Religious Affairs ultimately rejected this gesture of goodwill, while the proposal for an honorary pension received no substantive discussion.

KEYWORDS

Jakob Aljaž, pension, cost-of-living supplement, old age, *congrua*

* dr., ELTE HTK, projekt ERC SOVEREIGNTY, zeljko.uset@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6688-4126>

JAKOB ALJAŽ V KOLEKTIVNEM SPOMINU

Jakob Aljaž je v kolektivnem spominu poznan kot slovenski domoljub, ki je za en goldinar kupil vrh Triglava in tam postavil stolp – mali kovinski razgledni stolp in zavetišče –, ki je postal simbol slovenstva in »lastništva« nad slovenskimi gorami.¹ Aljažev stolp, kulturni spomenik državnega pomena, pa je eden osrednjih simbolov slovenske narodne zavesti. Med ljubitelji gornišstva in gora je Aljaž poznan tudi po prizadevanjih za postavitev planinskih koč (na primer Triglavski dom na Kredarici, Aljažev dom v Vratih, Staničvo zavetišče), slovenskih napisov ter planinskih poti, ki so omogočile varno planinstvo za Slovence in pohodnike vseh narodnosti.²

Aljaž je bil spreten komunikator, ki je o svojih načrtih in prizadevanjih obveščal javnost ter s tem ustrezno dokumentiral svoje dosežke. Zaradi dosežkov, ki so mu jih priznavali sodobniki, je postal simbol slovenskega domoljubja in gornišstva.³ Za svoje dolgoletno in predano delo na področju glasbe, planinstva ter izobraževanja je prejel vrsto priznanj in odlikovanj. Že leta 1891 je bil imenovan za častnega člana Učiteljskega društva okraja Radovljica, leta 1895 pa tudi planinskega društva Gebirgsverein na Češkem. Naslednje leto (1896) mu je častno članstvo podelilo Slovensko planinsko društvo, s katerim je dolgo in dejavno sodeloval. Leta 1906 je postal častni član Požarne brambе v Dovjah, leta 1909 pa še Glasbene matice v Ljubljani. Leta 1910 mu je občina Dovje podelila naziv častnega občana.⁴

Posebno pozornost si zasluži tudi njegovo sodelovanje s Hrvaškim planinskim društvom, ki mu je v znak priznanja po koncu prve svetovne vojne, leta 1924, podelilo častno odlikovanje. Leta 1921 je postal častni član Glasbenega društva Ljubljana, kar potrjuje njegovo pomembno vlogo v slovenskem glasbenem prostoru. V času Avstro-Ogrske je bil odlikovan z zlatim častnim križcem (1912) in križcem za civilne zasluge (1918). Med odlikovanji, ki jih je prejel, pa posebno mesto zavzema cerkveno priznanje za škofijskega duhovnega svetnika, ki mu ga je leta 1912 podelil škof

Anton Bonaventura Jeglič. Po vzpostavitvi Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev je prejel visoko državno odlikovanje za svoje zasluge – red svetega Save IV. stopnje (16. decembra 1923) ter red svetega Save III. stopnje (7. marca 1926).⁵

Svojo dobo je preživel kot simbol slovenskega »osvajanja« gora in planinarjenja v Alpah, ob tem pa javnost ni bila seznanjena z njegovo finančno stisko v zadnjih letih življenja, ki je postala akutna po zlomu noge januarja 1927. Še najbližje se je temu vidiku Aljaževega življenja v svojem besedilu približal Janko Mlakar, ki je na starost strnil vtise o stanovskem kolegu in planinskem tovarišu. Mlakar je v publikaciji *Jakob Aljaž – Triglavski župnik* (1953) Aljažovo delovanje strnil z mislijo apostola Pavla – bil je vsem vse. Podobno kot Pavlu Aljažu duhovništvo ni bila primarna odločitev, ampak je bila splet okoliščin. S tem je Mlakar zavrnil kritične pripombe, da je bil predvsem strasten ljubitelj gora, zaradi česar naj bi manj pozornosti namenjal svojemu poklicnemu poslanstvu. Za Mlakarja je bil vesten duhovnik, ki je bil »vnet za lepoto hiše božje«. Kot župnik je prenovil dovško župno cerkev, sestavil cerkveni zbor, ki ga je sam vadil, občasno pa je tudi sam orglal in vodil petje. Prav tako je svojim župljanom pomagal v lastniških zadevah. Na njegovo pobudo je bila namreč s pomočjo Kranjskega deželnega odbora popravljena napaka v zemljiški knjigi. 134 upravičencem so bile po odpravi uradniške napake vrnjene »velikanske parcele gozda«. Ob tem pa Aljaž ni bil dosleden v zahtevah po plačilu pašniške bere.⁶

Mlakar o upadanju telesnih moči in kratko-ročnega spomina, okornosti ter omejeni Aljaževi gibljivosti piše v poglavju Aljaževa »zadnja tura«. Starejše obdobje triglavskega župnika se po Mlakarju začne že pred prvo svetovno vojno, po Aljaževem 70. rojstnem dnevu.⁸ Iz dovške župnijske kronike pa izhaja, da je bilo zdravje dovškega župnika na veliki preizkušnji leta 1918, še posebej maja, ki ga je moral v celoti preležati v postelji. Kljub temu je – kot je sam zapisal škofu Jegliču – redno opravljal obrede, saj je bil njegov kaplan prav tako bolehen. Zaradi bolezni je Aljaž leta 1918 izgubil 15 kilogramov telesne teže.⁹

1 Mlakar, *Jakob Aljaž*, str. 47–48; Mikša, *Triglav in Jakob Aljaž*, str. 35–44; Mikša in Ajlec, *Slovensko planinstvo skozi čas*, str. 28–32; Mikša in Ajlec, *Slovensko planinstvo / Slovene Mountaineering*, str. 38–41; Škrabec, *Jakob Aljaž*, str. 32–37.

2 Mikša in Ajlec, *Slovensko planinstvo / Slovene Mountaineering*, str. 38.

3 Prim. Franc Kocbek: *Aljaž Savinjskih Alp*.

4 Kumer in Grdina, »Aljaž, Jakob (1845–1927)«, <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi127893/#novi-slovenski-biografski-leksikon> (30. 7. 2025).

5 Kumer in Grdina, »Aljaž, Jakob (1845–1927)«, <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi127893/#novi-slovenski-biografski-leksikon> (30. 7. 2025); *Letopis Ljubljanske škofije za leto 1924*, str. 104.

6 Mlakar, *Jakob Aljaž – Triglavski župnik*, str. 47.

7 AJ 69-288-441, Aljaž Jakob, br. 5418/26 (29. 9. 1926).

8 Mlakar, *Jakob Aljaž – Triglavski župnik*, str. 50–51.

9 NŠAL, ŽA Dovje, Razne knjige, f. 2, Kronika 1878–1923, vpisi za leto 1918. Za posredovanje preslikav dovške župnijske kronike se zahvaljujem dr. Mihi Šimcu.

Mlakar v poglavju Aljaževa »zadnja tura« obravnava Aljaževo oskrbo beguncev med prvo svetovno vojno, čeprav je bil na seznamu politično nezanesljivih (*politisch verdächtig*), vendar ni bil interniran tudi zaradi naklonjenosti radovljiškega okrajnega glavarja. Po vojni je pričel pisati spomine, čeprav je postal starostno »zelo pozabljiv« pri vsakodnevnih praktičnih stvareh. Ob tem je bil aktiven pri zbiranju prispevkov za gradnjo kapele v Vratih. Mlakar je zapisal, da je Aljaža »vse življenje spremljal humor in ga tudi v zadnjih dneh ni zapustil. Na smrt se je pripravljaval s čudovitim mirom. Ko je bil na 'zadnji svoji turi' že blizu cilja, je pisal (1. maja) Pl[aninskemu] Vestniku: Poslavljam se od tega sveta. Srečnega se čutim, da bo moje truplo počivalo med planinskimi tovariši in v zemlji, ki sem jo tako ljubil. Poslavljam se pa tudi od vseh planincev in čitateljev Pl[aninskega] Vestnika ter želim, da bi se planinstvo pri nas vedno bolj razširjalo.«¹⁰

Za ohranjanje Aljaževe podobe v kolektivnem spominu je ključen po njem imenovani stolp na vrhu Triglava. S časom je spreminjal zunanjo podobo, mestoma tudi konico strehe, vendar je v ljudski zavesti ostal Aljažev stolp, za katerega je dovški župnik pripravil načrt ter financiral njegovo izdelavo in postavitve na svojem svetu na vrhu Triglava.¹¹ Nanj spominja tudi spominska plošča, ki jo je Planinsko društvo Dovje-Mojstrana ob 125-letnici Aljaževega rojstva odkrilo na njegovi rojstni hiši v Zavrhu pod Šmarno goro. Na Šmarni gori je na cerkvenem zvoniku Glasbena matica vzdala spominsko ploščo z njegovo podobo in stihom Otona Župančiča. Na Aljaževi nagrobni plošči na dovškem pokopališču so vklesani verzi Silvija Sardenka. Ob 100. obletnici njegovega prihoda na Dovje je bil tam postavljen spomenik, delo kiparja Nebojše Mitrića.¹² Ob tej priložnosti se je pričela javna akcija za zbiranje gradiva za Aljaževo spominsko sobo.¹³ Ta je zdaj v dovškem župnišču, popotna palica, ki ga je spremljala v gorah, pa je na ogled v Slovenskem planinskem muzeju v Mojstrani. Nanj spominjajo tudi besede, vklesane na njegovi nagrobni plošči na cerkvi sv. Mihaela.¹⁴

Eden najpomembnejših virov za razumevanje planinskega, kulturnega in narodnobuditeljskega delovanja Jakoba Aljaža so njegovi avtobiografski zapisi, objavljeni v *Planinskem vestniku* v letnikih 1922 in 1923. V teh spominih je izjemno živo, oseb-

no angažirano in podrobno opisal svoje prizadevanje za »slovenski Triglav« ter širše planinsko delovanje, kar jih uvršča med temeljna besedila slovenske planinske in kulturne zgodovine.¹⁵

Po Aljaževi smrti je njegov prijatelj in duhovnik Janko Mlakar pripravil prvo celovitejšo biografsko predstavitev njegove življenjske poti in dela v obliki samostojne spominske brošure. Naslednji izraz pozornosti, ki jo Aljaževa zapuščina uživa v slovenski družbi, je prispeval *Izseljeniški koledar*, v katerem je bila ob 50. obletnici njegove smrti (1977) objavljena obsežna študija na kar 112 straneh, v celoti posvečena njegovi osebnosti, delu ter pomenu za Slovence doma in v zamejstvu.¹⁶

Ob stoletnici njegovega prihoda na Dovje je izšla Dovška župnijska kronika, ki je izjemno dragocen in slogovno živahen vir za raziskovanje Aljaževega pastoralnega, kulturnega in domoljubnega delovanja v lokalnem okolju.¹⁷ V *Planinskem vestniku* so v sklopu 100-letnice prihoda Jakoba Aljaža v Dovje in pod Triglav objavili več prispevkov, ki osvetljujejo njegovo življenje, delo in prizadevanja za slovenske napise v gorah. Stanko Klinar ga tako obravnava kot kulturnega in slovenskega narodnobuditeljskega delavca, ki je s postavitvijo stolpa na vrhu Triglava vtisnil neizbrisni simbolni pečat slovenski prisotnosti v slovenskih gorah. Klinar poudarja, da je šlo za izrazito domoljubno in strateško gesto, saj je Aljaž Triglav dojemal kot narodni simbol, ki ga je treba zaščititi in potrditi tudi z vidnimi dejanji.¹⁸

V članku »Planinski spomini« najdemo izbor Aljaževih zapisov in refleksij. V teh osebnih razmišljanjih osvetljuje ozadje svojih odločitev in izkušenj iz časa, ko je kot župnik na Dovjem prek planinske dejavnosti oblikoval svoje življenjsko poslanstvo. Njegovi zapisi razkrivajo duh časa, materialne razmere ter osebno predanost delu s Slovenskim planinskim društvom pri gradnji planinskih poti in zavetišč ter pri že skoraj mitološki postavitvi Aljaževega stolpa. Aljaž je predstavljen kot osrednja osebnost mladega Slovenskega planinskega društva v boju proti Alpenvereinu in njegovim ponemčevalnim pritiskom na prelomu stoletij ter pri vzpostavljanju pogojev za varno obiskovanje Julijskih Alp.¹⁹ Matjaž Kmecl je napisal članek o nastanku slovenske planinske himne »Oj Triglav moj dom«, s čimer je želel zapolniti raziskovalno in poznavalsko vrzel. Poudarek je na

10 Mlakar, *Jakob Aljaž – Triglavski župnik*, str. 50–51.

11 Mikša, *Triglav in Jakob Aljaž*, str. 36–37.

12 Kresnik, *Velik spomenik*, str. 374–375.

13 Jenko, *Zbirka*, str. 375–376.

14 Kumer in Grdina, »Aljaž, Jakob (1845–1927)«, <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi127893/#novi-slovenski-biografski-leksikon> (30. 7. 2025).

15 Klinar, *Jakob Aljaž*, str. 298–301; Potočnik, *Spomini*, str. 312–313.

16 Potočnik, *Spomini*, str. 312.

17 Aljaž, *Dovška župnijska kronika 1889–1923*.

18 Klinar, *Jakob Aljaž*, str. 298–301; Potočnik, *Spomini*, str. 312–313.

19 Aljaž, *Planinski spomini*, str. 317–320.

nastanku pesmi (Aljaž je v Pevskih spominih zapisal: pesem »sem zložil na cesti«) in intelektualnem ozadju avtorja, ki je bil kot »zagrizen cecilijanec« pristaš gibanja za prenovu in nacionalizacijo cerkvene glasbe.²⁰

Sodobno zgodovinopisje Jakoba Aljaža obravnava kot osrednjo osebnost slovenskega planinstva, ki je s postavitvijo Aljaževega stolpa in gradnjo planinskih poti utrdil simbolni pomen Triglava kot središča slovenske narodne identitete.²¹ Poljudno napisana knjiga Ivana Sivca *Triglavski kralj: Pripoved o Jakobu Aljažu iz Zavrha pod Šmarno goro* pa ga umešča v širši kulturni in družbeni kontekst duhovnika, glasbenika in narodnega buditelja, ki je s svojim delom povezal versko, izobraževalno in narodno dejavnost.²²

FINANČNI POLOŽAJ JAKOBA ALJAŽA PO PRVI SVETOVNI VOJNI

V Arhivu Jugoslavije v Beogradu se je ohranila mapa z gradivom o prošnjah Jakoba Aljaža za dodelitev višje državne podpore (kongrue) iz let 1925 in 1926, v Nadškofijskem arhivu v Ljubljani pa je ohranjena njegova vloga za dodelitev »vladne podpore« za leto 1923.²³ Aljaž je imel dohodke kot duhovnik od darov vernikov in obiskovalcev, od beneficija (nadarbine), sestavljenega iz kmetijskih zemljišč (Aljaž v vlogi ministrstvu za vere ta zemljišča imenuje kmetija) in gozdnih parcel, pašne bere ter državne finančne podpore – kongrue. Aljaž in njegov kaplan sta torej zaradi dohodkov, ki so bili ocenjeni kot neprimerni za stan župnika, prejemala kongruo na podlagi zakonodaje iz avstrijske dobe iz verskega sklada, po nastanku Države Slovencev, Hrvatov in Srbov oziroma nato Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev pa iz državnega proračuna.²⁴ Zakon o draginjskih dokladah civilnih in vojaških državnih usluž-

bencev (1922) ter Zakon o civilnih uradnikih in ostalih državnih uslužbencih (1923), ki sta urejala materialni položaj državnega in samoupravnega uradništva, sta vzpostavila nove, višje standarde primerne finančnega statusa državnih uradnikov in drugih deležnikov, ki so opravljali javno službo.²⁵ Na tej osnovi in tudi zaradi finančnih posledic prve svetovne vojne, v prvi vrsti draginje, za katoliško cerkev pa tudi težkega finančnega bremena nedonosnosti vojnih posojil,²⁶ v katerih je bil naložen pomemben del cerkvenih prihrankov, je finančni minister beograjske vlade na podlagi finančnega zakona za vsako proračunsko leto sprejel finančne uredbe o draginjskih dodatkih za duhovnike priznanih veroizpovedi.²⁷

Dopisi Jakoba Aljaža ordinariju, škofu Antonu Bonaventuri Jegliču, neposredno po prvi svetovni vojni razkrivajo spremenjeno finančno stanje v župniji Dovje ter različna stališča nadarbinarja Aljaža in ljubljanskega škofa o dinamiki investicij in razdelitvi izkupička od večje prodaje lesa iz nadarbinskega gozda župnije Dovje v letu 1919. Dovški župnik je želel voditi aktivno investicijsko politiko s porabo likvidnostnih sredstev, medtem ko je ljubljanski škof poudarjal pomen dolgotrajne finančne vzdržnosti in prilagajanje delovanja na finančno realnost novega družbeno-političnega sistema; zahteval je oblikovanje finančnih rezerv oziroma prihrankov za primer finančne stiske.²⁸

20 Kmecl, Nastanek, str. 478–479.

21 Mikša, *Triglav in Jakob Aljaž*, str. 35–44; Mikša in Ajlec, *Slovensko planinstvo skozi čas*, str. 28–32; Mikša in Ajlec, *Slovensko planinstvo / Slovene Mountaineering*, str. 38; Mikša in Zorn, *Nacionalni boj*, str. 67–88.

22 Sivec, *Triglavski kralj*.

23 AJ 69-288-441, Aljaž Jakob; NŠAL, ŠAL Župnije, f. 67, Dovje, 1923, št. 2716/1923.

24 Vprašanje družbenega, ekonomskega in simbolnega položaja duhovnikov v Sloveniji v okviru Kraljevine Jugoslavije med svetovnima vojnima je na osnovi arhivskih virov, cerkvenih poročil in časopisnih zapisov raziskal Boštjan Guček. V svoji monografiji »*Nosi le zakrpano obuvale*«: oris družbenega položaja duhovščine na Slovenskem (1918–1941) je analiziral materialne razmere, socialni status in javno podobo duhovščine v obdobju med svetovnima vojnima. Posebno pozornost je namenil odnosu med Cerkvijo in državo, vprašanju preživljanja župnikov, njihovi vlogi v lokalnih skupnostih ter spremembam v družbeni percepciji duhovniškega poklica.

25 Zakon o draginjskih dokladah civilnih in vojaških državnih uslužbencev, upokojencev in upokojenk je določal, da se osebne doklade delijo glede na službeni kraj, ti pa so bili razdeljeni na pet razredov. Slovenski kraji so bili umeščeni v tretji, četrti in peti razred. Zakon je bil pisan na kožo južnemu delu države, saj je poleg ugodnejše uvrstitve nekdanjih kraljevin Srbije in Črne gore določal, da so uradniki na tem območju upravičeni do posebnega stanovskega dodatka (Guček, »*Nosi le zakrpano obuvale*«, str. 120–122).

26 Avstro-Ogrska je med prvo svetovno vojno svoje povečane finančne obveznosti sprva financirala z zadolževanjem, od leta 1916 pa tudi s povečanim emitiranjem denarja. Država je k nakupu državnih obveznic spodbujala državljane, še posebej državne uradnike, podjetja in duhovnike. Nakup državnih obveznic je bil pričakovan kot znak podpore državnemu vodstvu. Od duhovnikov se je pričakovalo, da bodo finančni kapital župnij, naložen v različnih denarnih zavodih, in iz obresti, od katerih so se vzdrževali, vložili v vojna posojila, ki pa so po koncu vojne izgubila vso vrednost. Miha Šimac ocenjuje, da duhovniki vojnih obveznic niso kupili v enakem obsegu, kar odpira vprašanje »obveznosti« nakupa vojnih obveznic in posledic za tiste, ki jih niso kupili. Jakob Aljaž je v vlogi ordinariata ljubljanske škofije za koriščenje kupnine od prodaje lesa iz 16. februarja 1923 zapisal, da je 21.000 kron, naloženih v obveznice na Dunaju, izgubljenih.

27 AJ 69-288-441, Aljaž Jakob; glej Guček, »*Nosi le zakrpano obuvale*«.

28 NŠAL, ŠAL Župnije, f. 67, Dovje, 1919, št. 2398/1919; NŠAL, ŠAL Župnije, f. 67, Dovje, 1923, št. 661/1923.

Aljaž je še pred koncem prve svetovne vojne napisal obsežno promemorijo o stanju župnije, datirano v začetek junija 1918. Dokument je nastal kmalu po njegovem okrevanju po težji bolezni in pred napovedano vizitacijo škofa Jegliča ob podeljevanju birme v Dovjem. V promemoriji je Aljaž zapisal, da zaradi »letošnje bolezni še zadnjih cerkvenih računov« ni mogel izdelati, vendar je poudaril, da so obveznice in hranilne knjižice ustrezno vinkulirane. Posebej je izpostavil račun pri Hranilnici kmečkih občin v Ljubljani, kjer je knezoškofijski ordinariat ljubljanske škofije deponiral 7108 kron, pridobljenih kot odškodnina za rekvirirane zvonove dovške cerkve. Finančno stanje župnije je bilo v pričakovanih okvirih, zato Aljaž finančnemu vidiku župnije ni posvečal veliko pozornosti. Vendar pa je med podatki posebej opozoril na težaven materialni položaj faranov: navedel je, da je velikonočni dar v višini 5 kron leta 1917 podaril tridesetim rednim faranom, kar kaže na njegovo dobrodelnost.²⁹

Bistveno večji poudarek finančnemu stanju je Aljaž namenil v obsežnem dopisu ordinariju iz maja 1919, ki ga uvaja z opisom naelektrenega političnega ozračja v kraju. To se je osredotočalo na vprašanje, ali naj se v Dovjem zgradi (katoliški) Društveni dom ali (liberalni) Sokolski dom.³⁰ Napetosti v občini imajo poleg kulturno-politične tudi osebno dimenzijo, povezano z aprovizacijo živil za potrebe vojske med prvo svetovno vojno. Po odstavitvi župana Lesc Ivana Ažmana z mesta načelnika lokalnega aprovizacijskega urada konec leta 1916 je to nepriljubljeno nalogo za lokalno območje leta 1917 opravljal Aljaž, ki je o tem vodil natančno računovodstvo. V župnijski kroniki je opozoril na zahtevnost naloge in visoko stopnjo integritete pri vodenju nepriljubljene zadolžitve za državne potrebe, pri čemer gre za odziv na obtožbe župana Ažmana o Aljaževi nepoštenosti.³¹ Zapisal je, da je delal zelo varčno, s čimer je želel poudariti razliko s svojim predhodnikom, a je dopustil, da je zagrešil kako »zmoto«, vendar v »svojo škodo«. Nepriljubljeno funkcijo mu je uspelo odložiti konec leta 1917. Za zasluge je prejel državno priznanje – vojni križec za

civilne zasluge 3. razreda. Okrajnega glavarja v Radovljici je prosil, naj mu priznanja ne podeli slovesno, ampak zasebno, kar nakazuje Aljaževo željo po distanciranju od aprovizacije. Zavedal se je finančne stiske prebivalstva, zato je bil aktiven v odboru za pomožno akcijo za meso po znižani ceni.³²

Aljažu je uspelo ohraniti družbeni vpliv tudi po prevratu, kar potrjuje uspešna nabiralna akcija za gradnjo Društvenega doma, čeprav v pismu škofu opozarja na »veliko hujskanje, kakor po zimi [1918/19] zoper mene«. Prav v tem času je verjetno začel razmišljati o upokojitvi, kar v nekrologu omenja njegov sodobnik Fran Kimovec.³³ Verjetno je bila načrtovana upokojitev glavni motiv za Aljaževo odločitev, da izvede večji posek lesa v nadarbinskem gozdu. V različnih obdobjih je navajal več razlogov, glavna utemeljitev pa je bila, da je izkupiček od prodaje lesa nekakšna nagrada za dolgoletno in predano opravljanje duhovniškega poslanstva, hkrati pa sredstvo za zagotovitev finančne varnosti v starosti. Namero o upokojitvi je Aljaž sporočil svojemu ordinariju.³⁴

Kot drugi razlog za posek je navedel visoke cene lesa, kot tretjega pa gradnjo Društvenega doma v Dovjem. V podporo svojemu zadnjemu večjemu gradbenemu projektu je maja 1919 v pismu knezoškofijskemu ordinariatu zapisal: »Jest in ljudje bi bili dali les, nekaj lesa bi bil drago (silno drago) prodal.« Dodal je, da gre za izjemno priložnost, saj so »trgovci (tuji) povprašali za les in ga zelo drago (neverjetno) plačevali.«³⁵

Aljaž je nato dobil škofovo soglasje za načrtovani posek prirastka zadnjih petnajstih let v nadarbinskih gozdovih v skupnem obsegu 500 m³.³⁶ Dovoljenje za posek je izdalo tudi okrajno glavarstvo v Radovljici.³⁷ Kmalu zatem je Aljaž izvedel prodajo po načelu stoječega lesa, po katerem je bilo kupcu v skladu z odredbo okrajnega glavarstva v Radovljici po plačilu kupnine v višini 90.000 kron³⁸ dovoljeno izvesti posek.³⁹ Ljubljan-

29 NŠAL 331 Zapuščina škofa A. B. Jegliča, škatla 7, Promemoria Dovje 1918.

30 NŠAL, ŠAL Župnije, f. 67, Dovje, 1923, št. 661/1923.

31 Župan občine Lesce je na seji občinskega sveta Aljaža obtožil, da je na »skrivaj (nepošteno) dal aprovizančne moke (eno vrečo bele moke) njegovemu bratu Jožefu«. Aljaž Ivana Ažmana ni tožil, ampak je tožbo zgolj napovedal. Je pa župana tožil njegov lastni brat Jožef, vendar je med njima prišlo do mirne in sporazumne rešitve spora. To pomeni, da je župan preklical svojo izjavo in bratu poravnal odvetniške stroške (NŠAL, ŠAL Župnije, f. 67, Dovje, 1919, št. 2398/1919).

32 NŠAL 331 Zapuščina škofa A. B. Jegliča, škatla 7, Promemoria Dovje 1918.

33 Kimovec, Jakob Aljaž, str. 4.

34 Prim. Guček, »Nosi le zakrpano obuvalo«, str. 221–222, 225, 332.

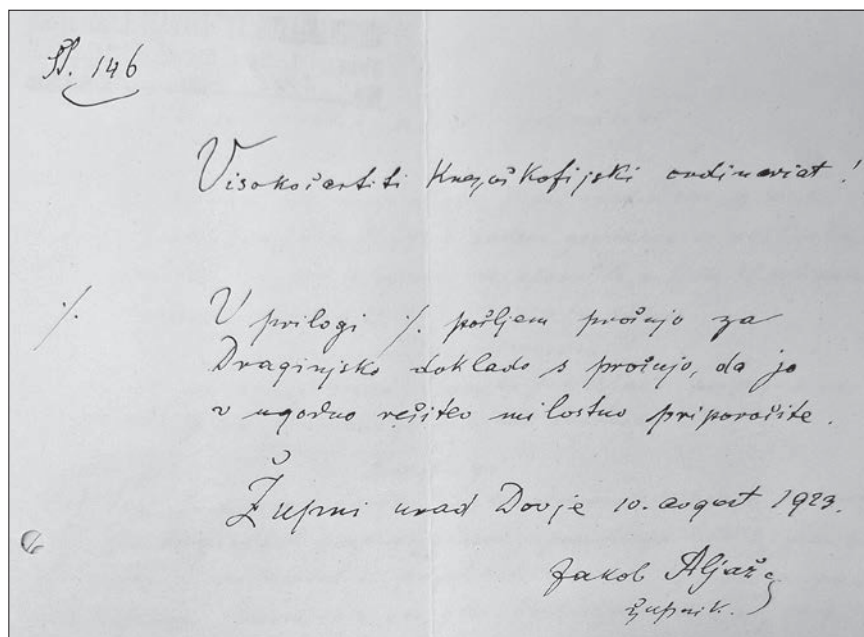
35 NŠAL, ŠAL Župnije, f. 67, Dovje, 1919, št. 2398/1919.

36 NŠAL, ŠAL Župnije, f. 67, Dovje, 1919, št. 2398/1919.

37 NŠAL, ŠAL Župnije, f. 67, Dovje, 1919, št. 4158/3.

38 Aljaž je kot denarno enoto dosledno uporabljal krono, tudi za obdobje, ko so bile krone zamenjane za novo denarno enoto dinar. Edina izjema je vloga za povišanje državne podpore, poslana ministrstvu za vere v Beograd. 15. januarja 1920 je vlada Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev sprejela načrt o zamenjavi avstrijskih kron za (srbske) dinarje v razmerju 4 : 1. Glej Pančur, V pričakovanju stabilnega denarnega sistema.

39 NŠAL, ŠAL Župnije, f. 67, Dovje, 1923, št. 661/1923.

Aljaževa vloga za draginjski dodatek (NŠAL, ŠAL Župnije, f. 67, Dovje, 1923, št. 146).

ski škof je odločil, da tri petine kupnine pripadejo Aljažu, dve petini pa se deponirata kot prihranek za Aljaževega naslednika.⁴⁰

Dovški nadarbinar je februarja 1923 škofa Jegliča prosil, naj znova pretehta svojo odločitev o razpolaganju z izkupičkom od prodaje lesa. Želel je, da bi škof spremenil svojo odločitev iz leta 1919, saj so se okoliščine spremenile. Aljaž se ni upokojil, zato je želel, da bi mu škof dovolil razpolaganje s preostankom kupnine v višini 36.000 kron oziroma 9000 dinarjev. Trdno je bil prepričan, da bi mu moral pripadati celoten izkupiček.⁴¹ Vprašanje je bilo zanj urgentno, saj je njemu pripadajoči delež kupnine že porabil.⁴² Del kupnine je namenil za gradnjo Društvenega doma (20.000 kron = 5000 dinarjev), manjših izdatkov in donacij pa ni posebej navajal. V pismu škofu Jegliču iz februarja 1923 je kot argument za izplačilo preostanka kupnine navedel, da od prevzema nadarbine ni »užival in prejel količine lesa, ki so mu pripadale«. Dodal je, da v času svojega službovanja ni izkoriščal nadarbinskih gozdov, zato je bil prepričan, da mu »prirastek v teh gozdovih skozi 33 let pripade«. Aljaž je poudaril, da so gozdovi »lepo zraščeni in so v boljšem stanju, kot so bili takrat (1889), ko sem jih jest prejel«.⁴³

Aljaževi argumenti niso prepričali ljubljanskega škofa, ki svoje prvotne odločitve ni spremenil. Aljaž se s škofovo odločitvijo ni sprijaznil, zato je skoraj identične argumente kot v dopisu

škofu februarja 1923 zapisal v pismu Antonu Koblarju septembra 1926.⁴⁴

Pri orisovanju svojega neugodnega finančnega položaja je Aljaž v pismu škofu Jegliču naštel seznam investicij, ki jih je izvedel kot duhovnik – prenovo župnišča, gospodarskih poslopij in cerkve ter postavitev novih orgel. Po njegovi oceni bi te naložbe, če bi bile izvedene v razmerah povojne draginje, znašale kar 500.000 kron. S tem je želel poudariti, da je bil dober in odgovoren gospodar, ki je skrbno upravljal z zaupano mu nadarbino, ter da mu zato upravičeno pripada celoten izkupiček od prodaje lesa kot nagrada za predano in uspešno službo.⁴⁵ Aljaž je v tej zvezi omenil tudi lastne obsežne in pogoste donacije, čeprav pri donaciji za orgle navaja dva različna zneska – 1000 kron v dopisu škofu in 100 kron v župnijski kroniki. S tem je med vrsticami sporočil, da bo preostanek kupnine verjetno razdal.⁴⁶

Iz vsebine pisma iz februarja 1923 je razvidno, da se je Aljaž znašel v likvidnostni stiski, saj večkrat opozarja na draginjo in svoje finančne obveznosti. Škofa je obvestil, da na Dovjem nima »korektur« ter da prejema kongruo v višini 300 kron in dodatnih 500 kron draginjskega dodatka, medtem ko so bili dohodki od nadarbine zelo skromni. Posebej je izpostavil stroške oskrbe kaplana, za katerega je bil finančno odgovoren: leta 1920 so znašali 2 kroni na dan, leta 1921 8 kron, v letih 1922 in 1923 pa že 20 kron. Višje cene v zad-

⁴⁰ NŠAL, ŠAL Župnije, f. 67, Dovje, 1923, št. 661/1923.

⁴¹ NŠAL, ŠAL Župnije, f. 67, Dovje, 1923, št. 661/1923.

⁴² Prim. Guček, »Nosi le zakrpano obuvalo«, str. 332.

⁴³ NŠAL, ŠAL Župnije, f. 67, Dovje, 1923, št. 661/1923.

⁴⁴ Guček, »Nosi le zakrpano obuvalo«, str. 332.

⁴⁵ NŠAL, ŠAL Župnije, f. 67, Dovje, 1923, št. 661/1923.

⁴⁶ NŠAL, ŠAL Župnije, f. 67, Dovje, 1923, št. 661/1923; NŠAL, ŽA Dovje, Razne knjige, f. 2, Kronika 1878–1923, zapis 1. 5. 1917.

njih dveh letih niso bile primerljive s prejšnjimi, saj so vključevale tudi »postrežbo s perilom«, kljub temu pa nakazujejo visoke tekoče stroške za nadarbinarja in kaplana.⁴⁷

Kot je Aljaž večkrat zapisal v dopisu škofu, je njegov glavni prihodek »puščica«, torej darovi ljudi. Upravičen pa je bil tudi do kongrue, ki je vključevala osnovno podporo ter draginjski in nato tudi starostni dodatek. Na podlagi sklepa iz marca 1924 je Aljaž prejemal državno podporo v višini šest dinarjev dnevno, torej en dinar več, kot je leta 1923 po njegovi oceni stala dnevna oskrba kaplana. Z uvedbo nove uredbe o določitvi draginjskih dodatkov iz leta 1925 je Aljaž izgubil draginjsko doklado, ker je presegal v uredbi določen premoženjski cenzus agrarnega zemljišča (32 oralov). Še naprej pa je prejemal osnovno državno podporo, ki je glede na podatke iz naslednjih let ostala nespremenjena – 300 kron oziroma 75 dinarjev na mesec – in starostni dodatek.⁴⁸

Aljaž je aprila 1925 predstavnika osrednje državne oblasti v Ljubljani, velikega župana ljubljanske oblasti Vilka Baltiča, zaprosil za povečanje letne kongrue (vključno z draginjsko doklado) iz 556 na 600 dinarjev. Kot razlog je navedel draginjo, ki je posledica razvoja turistične dejavnosti v Dovjem, kjer se turisti prehranjujejo, s čimer vplivajo na rast cen za lokalno prebivalstvo. Na podlagi zakona avstrijske vlade iz marca 1918, s katerim je želela omiliti težaven položaj duhovnikov, še posebej v pasivnih krajih (tistih, ki prehransko niso bili samooskrbni), je Jakob Aljaž predlagal, da se Dovje razglasi za višinsko zdravilišče ali letovišče. Dovje so izhodišče izletnikom na Triglav in celotno »Triglavsko pogorje«, zato »mnogi turisti podražujejo prehrano tudi domačemu prebivalstvu«. Veliki župan je sprejel argumente in poslal vlogo na ministrstvo za vere Kraljevine SHS s priporočilom za ugodno rešitev. Ob tem je opozoril, da »je prošnjak osemdeset let star in da ima za slovensko turistiko neprecenljive zasluge«.⁴⁹

Vloga je bila v register prejete pošte na ministrstvu za vere vpisana 14. aprila 1925, vendar je minister o povišanju odločil šele 2. septembra 1925, pri čemer je za začetek upravičenosti določil 1. julij 1925. Na podlagi avstrijskih zakonov z dne 19. septembra 1898 in 28. marca 1918 je odobril povišanje kongrue za župnika na 600 dinarjev letno, za »duhovnega pomočnika« pa na 325 dinarjev. Aljažu je bil dodeljen še starostni dodatek v višini 500 dinarjev letno, s čimer je bila omiljena

izguba draginjskega dodatka zaradi preseganja premoženjskega cenzusa.⁵⁰

Aljažovo finančno stanje je bilo še vedno neugodno, zato je 29. septembra 1926, potem ko je v škofijskem listu prebral obvestilo o možnosti pridobitve draginjskega dodatka, podal vlogo za draginjsko doklado, naslovljeno neposredno na ministrstvo za vere v Beograd, a poslano prek državne uprave, torej v urad velikega župana ljubljanske oblasti, v vednost pa tudi srezkemu glavarju v Radovljici. Za ta korak se je odločil zaradi finančne stiske, ki je bila sicer del širšega fenomena duhovščine kot posledica soočanja s finančnimi posledicami propada vojnih posojil,⁵¹ agrarne reforme in drugih oblastnih ukrepov za omejitev lastniške pravice (recimo pri gospodarjenju z gozdovi in stanovanji) ter povojne draginje. Za ohranitev družbenega statusa so bile podeljene draginjske doklade z uredbami, ki so se zgledovale po uredbah za državne uradnike, neposredno po prvi svetovni vojni, julija 1925, pa je bila sprejeta uredba, ki je določala dodelitev draginjskih dodatkov.⁵²

Julija 1926 je bila sprejeta nekoliko spremenjena uredba, ki je upoštevala pritožbo, da predhodna uredba določa različno visoke draginjske dodatke za duhovnike različnih veroizpovedi v istem kraju, kar je neutemeljeno in nepravilno.⁵³ Nova uredba je razširila krog upravičencev, torej je določala izjeme za prosilce, ki so presegali premoženjski cenzus za prejem draginjskega dodatka.⁵⁴

Aljaž je v svoji vlogi septembra 1926 zapisal, da ne prejema draginjskega dodatka, ker njegova nadarbina presega 32 oralov. Kljub temu meni, da je upravičen do dodatka v skladu z novo, spremenjeno uredbo za dodelitev draginjskega dodatka duhovnikom, saj njegova nadarbina leži v Triglavskem pogorju, je večinoma neproduktivna in oddaljena ter prinaša zelo nizke dohodke. V podkrepitev trditve poda višino fasije, ki je pred nastankom Kraljevine SHS znašala 191 kron ali 48,5 dinarja. Zaradi nizkih dohodkov mu je bila dodeljena kongrua v višini »mesečno 81 Din., to je 2,5 Din. približno na dan«. Aljaž je nadaljeval: »To pa je premalo za vzdrževanje, ker drugih prihodkov

50 AJ 69-288-441, Aljaž Jakob, Br. 1320/25.

51 *Ljubljanski škofijski list*, 1925, št. 6, str. 60–61, »Obveznice predvojnih dolgov Avstro-Ogrske monarhije«.

52 *Ljubljanski škofijski list*, 1925, št. 8, str. 90–91, »Vloga episkopata na ministrstvo ver o draginjskih dokladah duhovnikov«.

53 AJ 69-288-441 Aljaž Jakob, 60, 61; *Ljubljanski škofijski list*, 1925, št. 8, str. 90–91, »Vloga episkopata na ministrstvo ver o draginjskih dokladah duhovnikov«.

54 *Ljubljanski škofijski list*, 1925, št. 8, str. 90–91, »Vloga episkopata na ministrstvo ver o draginjskih dokladah duhovnikov«.

47 NŠAL, ŠAL Župnije, f. 67, Dovje, 1923, št. 661/1923.

48 AJ 69-288-441, Aljaž Jakob, Br. 5418/26 (29. 9. 1926).

49 AJ 69-288-441, Aljaž Jakob, V K. B. 1320/25.

ni, razen malenkostne štole.« Dovški župnik je poudaril, da je že v 82. letu, a je še vedno aktiven župnik in služi neprenehoma od leta 1871. Med svojimi zaslugami za skupnost je na prvo mesto postavil funkcijo okrajnega šolskega nadzornika za obdobje 1889–1891. Najbolj pa je bil ponosen na svoj prispevek »za Slov[ensko] Planinsko društvo in da je »rešil Triglav iz nemških rok, napravil na svoje stroške Triglavski stolp, zidal v slavnih Vratih Aljažev dom na stroške Slov[enskega] Planinskega društva, Triglavsko kočjo na Kredarici ob Triglavu, Staničevo zavetišče vrh Triglava, razna pota na Triglav za turiste itd.«. V vlogi je še navedel, da ima zasluge tudi kot glasbenik, saj je pri Mohorjevi družbi izdal Slovensko pesmarico in še devet zvezkov svojih sklad. Za svoje zasluge je prejel red sv. Save 4. razreda in red sv. Save 3. razreda. Zapisal je, da nima premoženja, ker je svoj denar v življenju razdal v dobrodelne namene (Glasbena matica, Ciril-Metodova družba, pevski in planinski društva). Poleg tega zaradi bolezni potrebuje zdravniško pomoč, za kar skrbita dr. Eduard Šlajmer in dr. Frančišek Kogoj.⁵⁵ Iz vloge izhaja, da je sicer zaprosil za dodelitev draginjskega dodatka, vendar prošnja po vsebini bolj spominja na vlogo za dodelitev izredne starostne pokojnine ali priznavalnine.

Srezki poglavar v Radovljici je napisal potrdilo o resničnosti navedb v vlogi in priporočil njeno ugodno rešitev. V dopisu velikemu županu je zapisal, da je Aljaž »še vedno agilno delaven na kulturnem, umetniškem in narodnogospodarskem polju, za kar je bil že opetovano odlikovan«. Poglavar je menil, da bi si Aljaž zaslužil doživljenjsko draginjsko doklado in častno dosmrtno pokojnino, in sicer v takšni višini, da bo »prost skrbi za vsakdanji kruh«. Tovrstno javno finančno podporo si je po mnenju srezkega poglavarja v Radovljici zaslužil z delovanjem za razvoj »naše turisticke, glasbe in tuijskega prometa«.⁵⁶

V imenu velikega župana ljubljanske oblasti je njegov zastopnik Rudolf Andrejka, znan ljubitelj slovenskih planin, navedel, da je g. Aljaž »odličen kulturni delavec«. Zaradi starosti se mu je poslabšalo zdravstveno stanje, zato »mu je težko izhajati s pičlimi dohodki, ki mu jih prinaša njegova župnija«. Andrejka je poudaril, da je nadarbina dovške župnije visoko v triglavskem pogorju, zaradi česar so njeni dohodki zelo nizki.⁵⁷

Ministrstvo za vere je zahtevalo strokovni elaborat o prihodkih dovškega beneficija. V ta namen je bil za oceno donosnosti gozdnih parcel

beneficija angažiran gozdarski referent za sreza Kranj in Radovljica. V elaboratu, izdelanem 11. januarja 1927, je referent navedel, da je od skupnega posestva v izmeri 94 oralov in 830 sežnjev – to je 54 ha, 3955 m² – mogoče le del »oceniti kot kulturno zemljišče«, ki se lahko upošteva pri izračunu draginjskega dodatka. Iz ocene so bila izločena stavbišča, pusti svet, travniki osmega bonitetnega razreda ter gozdovi v izmeri 68 oralov in 676 sežnjev – 39 ha, 3771 m². Iz skupne ocene so bili izločeni gozdovi na podlagi ocene gozdarskega referenta o njihovi nedonosnosti.⁵⁸

Gozdno posest dovške nadarbine so tvorile zemljiške parcele v gozdnem kraju Brinje-Mlince, Vatiš, Višek, Črna gora-Vrata, Kot-Črna gora in Mlake (pod Mežaklo) v skupnem obsegu 38 ha in 975 m². Gozdarski referent je v svoji oceni zapisal, da je gozdno posestvo v Brinju-Mlinci na slabi legi, spravilo lesa pa ni mogoče. Gozdni sestoj tvori smreka, bukev, macesen in jelka, zaradi slabe lege pa je slaba obrast. Podobno stanje je bilo na posestvu ob vhodu v dolino Vrata, saj je gozd ležal v zelo strmi jugovzhodni legi. Ostala gozdna posest v dolini Vrata na severnem pobočju Črne gore je v strmi skalnati legi. Gozdni sestoj je mešan, obrast redka, za posek zrelega lesa skoraj ni. Zaradi visoke nadmorske višine, mestoma nad gozdno mejo, je posest na severnem pobočju Črne gore slabo poraščena. Najboljša gozdna parcela je na južnem pobočju Črne gore, vendar je močno izsekana. Zaradi goloseka je bil izdan ukrep zasaditve s smreko. Skratka, gozdni referent je sklenil, da so gozdovi dovške nadarbine »vsi izraziti zaščiteni gozdovi, torej obče koristni gozdovi, katerih se ne sme poljubno izkoriščati«. Zaradi plitve prsti ali skal je večji del gozdnega posestva »direktno nerodovit«, bolj produktiven del pa je bil v preteklosti močno izkoriščen, zato v njem ni »normalne zaloge«. Nekaj lesne zaloge je bilo na težje dostopnih območjih, od koder je bilo spravilo lesa (bukovine) težko, zato prodaja ne bi pokrila stroškov spravila lesa.⁵⁹

Kot izhaja iz mnenja gozdarskega referenta, je na upravljanje gozda močno vplival sprejem gozdarskega zakona z uradnim nazivom »Zakon, s katerim se začasno izdajajo nekatere gozdnopolijske in vodnopolicijske odredbe za področje pokrajinske uprave za Slovenijo«.⁶⁰ Zakon, ki je datiran z 28. februarjem 1922 in je bil v Uradnem listu pokrajinske uprave za Slovenijo objavljen

⁵⁸ AJ 69-288-441, Aljaž Jakob, 60, 61.

⁵⁹ AJ 69-288-441, Aljaž Jakob, 60, 61.

⁶⁰ Uradni list pokrajinske uprave za Slovenijo, 11. 11. 1922, let. IX, Zakon, s katerim se začasno izdajajo nekatere gozdnopolicijske in vodnopolicijske odredbe za področje pokrajinske uprave za Slovenijo.

⁵⁵ AJ 69-288-441, Aljaž Jakob, br. 5418/26 (18. 10. 1926).

⁵⁶ AJ 69-288-441, Aljaž Jakob, br. 5418/26 (29. 9. 1926).

⁵⁷ AJ 69-288-441, Aljaž Jakob, št. 563/1926.

II. novembra 1922, je nadomestil predpise Deželne vlade v Ljubljani, s katerimi je omejila lastnike pri upravljanju z gozdovi.⁶¹ Zakon je urejal vprašanje golosekov, sekanje in požiganje gozda ob vegetacijski in gozdni meji, sekanje, spravlanje in zlaganje lesa v okolici hudournikov ter pogoje za uvedbo javne uprave ali posebnega javnega nadzora upravljanja z gozdom.⁶² Na podlagi tega zakona je gozdni referent izdal pogozdovalni nalog za nastale goljave na južnem pobočju Črne gore. V sklepnem delu elaborata je zapisal, da nadarbinar »za prihodnja leta nima pričakovati iz svojih gozdov nikakih dohodkov«. Ravno nasprotno, zaradi pogozdovanja bodo nastali znatni stroški.⁶³

Finančni položaj Jakoba Aljaža se je še poslabšal, ko si je 24. februarja 1927 na ledeni poti zlomil nogo. Po mnenju okrožnega zdravnika na Jesenicah dr. Frančiška Kogojca in ljubljanskega zdravnika ter navdušenega planinca dr. Eduarda Šlajmerja bo »preteklo kakih 5 mesecev, predno mu bo mogoče stopiti na nogo«. V pismu velikega župana dr. Vodopivcu je Aljaž zapisal, da je povsem odvisen od drugih ljudi, tudi pri hranjenju. Ob tem je bil hvaležen dr. Šlajmerju za pregled na domu, čeprav »on principijelno ne gre na deželo«. Aljaž je prosil za državno finančno podporo, saj ni imel premoženja, razen malenkosti v blagu, ker je skoraj vse v življenju »razdal v obče koristne namene«. Potarnal je, da prihaja z revnega območja, kjer mu pripada zgolj »malenkostna mlečna bera«, ki je mnogi zavezanci ne poravnajo. Pritožil se je, da nima prihodkov od nadarbinskih kmetijskih zemljišč, saj so raztresena po bregovih, poleg tega pa mora plačati delavce, ki obdelujejo zemljišča. Zapisal je: »Kmetija /.../ pa nič ne nese.« Do draginjske doklade ni bil upravičen, saj je imel več kot 32 johov⁶⁴ sveta. Zaradi zloma noge ni mogel maševati, zato je bil njegov edini mesečni prihodek kongrua v višini 81 dinarjev. Od velikega župana je pričakoval, da bo preveril reševanje njegove vloge, še posebej na podlagi elaborata gozdnega referenta, ki je ugotovil, da gozda dovške nadarbine ni mogoče šteti kot produktiven kulturni svet, ki prinaša prihodke.⁶⁵

Pismo velikemu županu ljubljanske oblasti je v Aljaževem imenu napisal kaplan Frančišek Pečarič, 17. marca 1927 pa je navedbe potrdil srezki

glavar v Radovljici.⁶⁶ 22. marca je v imenu velikega župana prošnjo za podporo podprl zastopnik velikega župana ljubljanske oblasti dr. Rudolf Andrejka. Kot navdušen planinec je toplo priporočil ugodno rešitev vloge z besedami, da je prosilec »znan kulturni delavec in da podporo nujno rabi, zlasti sedaj v bolezni«. Medtem je ministrstvo za vere pričelo reševati Aljaževo vlogo, ki je bila v Beograd odposlana sredi oktobra 1926. Ministrstvo za vere je vprašalo ministrstvo za finance, ali lahko za Aljaža izda odločbo o draginjskem dodatku v višini 1/4 osebnega draginjskega dodatka.⁶⁸

V dokumentu, ki ga je podpisal minister za finance, za dodatek v višini do pet dinarjev mesečno, je navedeno, da minister ne nasprotuje izredni podelitvi draginjskega dodatka, saj je iz vloge razvidno, da obstajajo objektivni in upravičeni razlogi za podelitev draginjskega dodatka.⁶⁹ Čeprav minister za finance ni nasprotoval pode-

Jakob Aljaž ob svoji 80-letnici, julij 1925 (NŠAL 107, Fotografska zbirka, predalčniki, Aljaž).

61 Prim. Kačičnik Gabrič, *Gozdovi*, str. 9–35.

62 *Uradni list pokrajinske uprave za Slovenijo*, II. II. 1922, let. IX, Zakon, s katerim se začasno izdajajo nekatere gozdnopolijske in vodnopolicijske odredbe za področje pokrajinske uprave za Slovenijo.

63 AJ 69-288-441, Aljaž Jakob, 60, 61.

64 Oral – 57,55 ha.

65 AJ 69-288-441, Aljaž Jakob, 61, 62.

66 AJ 69-288-441, Aljaž Jakob, 63.

67 AJ 69-288-441, Aljaž Jakob, br. 1387/27.

68 AJ 69-288-441, Aljaž Jakob, 64.

69 AJ 69-288-441, Aljaž Jakob, 69.

litvi draginjskega dodatka, so na ministrstvu za vere 29. aprila pripravili sklep, da draginjskega dodatka prosilcu ni mogoče podeliti. Sklep je ostal v rokopisnem osnutku, prečrtan,⁷⁰ saj je 4. maja 1927 Jakob Aljaž umrl, o čemer je ministrstvo za vere 23. maja 1927 obvestil veliki župan ljubljanske oblasti. Namen obvestila ni bil predlog za zaustavitev postopka podelitve draginjskega dodatka, ampak ustavitev izplačil za Aljaža, izvedenih prek izpostave državnega računovodstva v Ljubljani. V dokumentu je navedeno, da je Aljaž prejel osnovno kongruo v višini 472,12 dinarja letno, starostno doklado 500 dinarjev letno in mesečno draginjsko doklado v višini 178,5 dinarja. Ob pregledu proračuna ugotovimo, da je Aljaž od države mesečno prejemal 259,51 dinarja. Njegovemu nasledniku Frančišku Pečariču kot župnemu upravitelju dovške župnije pa je veliki župan odredil izplačilo dopolnilne upravnine v letnem znesku 428,22 dinarja in mesečno draginjsko doklado 178,5 dinarja, torej je mesečno prejemal 214,18 dinarja.⁷¹

SKLEPNA MISEL

Jakob Aljaž, ki je v slovenskem kolektivnem spominu simbol podjetnosti pri vzpostavljanju planinske infrastrukture na simbolno pomembnih krajih, je bil na jesen življenja brez omembe vrednih prihrankov. Bil je popolnoma odvisen od dobre volje vernikov in podpornikov ter skromne državne podpore, ki je bila po njegovi lastni oceni v višini osnovnih tekočih stroškov vzdrževanja. Aljažu prihodkov od pašne bere ni uspelo učinkovito izterjati, prav tako gozdovi dovškega beneficija niso prinašali prihodkov. Ravno nasprotno – z uvedbo gozdnozaščitnih predpisov je moral dovški nadarbinar poskrbeti za izvedbo pogozdovnega načrta. Podobno kot drugi duhovniki je imel v posesti ničvredne vojne obveznice.

Po prvi svetovni vojni je prejel večji prihodek od prodanega lesa, vendar je kupnino doniral za različne namene, vključno z gradnjo Društvenega doma v Dovjem. Ljubljanski škof je del kupnine (dve petini) namenil za varčevanje. Aljaž se s predstojnikovo odločitvijo ni ne strinjal ne sprijaznil, prav tako ni razumel motivacije škofa, ki je s to odločitvijo želel vzpostaviti pogoje za dolgoročno finančno vzdržno delovanje lokalne župnije. Na podlagi delovanja dovškega župnika je mogoče ugotoviti, da je dajal manjši poudarek varčevanju, še bolj pomembno pa je, da svojega delovanja po prvi svetovni vojni ni prilagodil finančni realnosti, ampak je izdatno finančno pod-

piral ambiciozen projekt izgradnje Društvenega doma v Dovjem. Zaradi izgube prihrankov dovške župnije, investiranih v vojna posojila, pa je bil Aljaž finančno bolj ranljiv po prvi svetovni vojni. Dodaten dejavnik, ki je vplival na njegov finančni položaj, je razvoj turizma, ki je vplival na dvig cen hrane in storitev.

V kako finančno nezavidljivem položaju se je znašal Jakob Aljaž, nakazuje vloga iz leta 1926 za povišanje finančne podpore v višini 100 do 150 dinarjev mesečno – za primerjavo: mesečna plača rednega profesorja ljubljanske univerze (osnovna plača, dodatek za stalnost in draginjski dodatek) je bila okoli 4000 dinarjev. Finančni minister ni nasprotoval povišanju državne podpore, minister za vere pa je. Predlog za izredno pokojnino za zasluge ni bil obravnavan, je pa Aljaž že pred tem od kralja Aleksandra dobil dve visoki državni odlikovanji za zasluge.

FINANCIRANJE

Članek je nastal v okviru ERC projekta SOVEREIGNTY.

IZJAVA O DOSTOPU DO RAZISKOVALNIH PODATKOV

Med raziskavo niso nastali novi podatki.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

Arhiv Jugoslavije, Beograd

AJ 69, Ministrstvo za vere Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev

NŠAL – Nadškofijski arhiv Ljubljana

ŠAL, Župnije

Zapuščina škofa A. B. Jegliča

Župnijski arhiv Dovje, Razne knjige

ČASOPISI

Ljubljanski škofijski list, 1925.

URADNI LISTI

Uradni list pokrajinske uprave za Slovenijo, 1922.

LITERATURA

Aljaž, Jakob: *Dovška župnijska kronika 1889–1923* (ur. Janez Svoltjšak). Dovje-Mojstrana: Planinsko društvo, 1989.

Aljaž, Jakob: Planinski spomini. *Planinski vestnik* 89, 1989, št. 7–8, str. 317–320.

Franc Kocbek: Aljaž Savinjskih Alp (ur. Vojko Strahovnik). Gornji Grad: Občina, 2002.

Guček, Boštjan: »Nosi le zakrpano obušalo«: oris družbene položaja duhovščine na Slovenskem (1918–1941). Ljubljana: Teološka fakulteta, 2022.

⁷⁰ AJ 69-288-441, Aljaž Jakob, br. 1836/27.

⁷¹ AJ 69-288-441, Aljaž Jakob, 70.

- Jenko, Ivan: Zbirka za spominsko sobo. *Planinski vestnik* 88, 1988, št. 9, str. 375–376.
- Kačičnik Gabrič, Alenka: Gozdovi in gospodarjenje z njimi na današnjem slovenskem ozemlju v preteklosti. *Gozd in ljudje – razmerja in zgodovina* (ur. Meta Remec). Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2023, str. 9–35.
- Kimovec, France: Jakob Aljaž. *Cerkveni glasbenik* 51, 1928, št. 1–2, str. 1–5.
- Klinar, Stanko: Jakob Aljaž – slovenski domoljub. *Planinski vestnik* 89, 1989, št. 9, str. 298–301.
- Kmecl, Matjaž: Nastanek slovenske planinske himne. *Planinski vestnik* 89, 1989, št. 11, str. 478–479.
- Kresnik, Mihael: Velik spomenik Jakobu Aljažu. *Planinski vestnik* 88, 1988, št. 8, str. 374–375.
- Letopis Ljubljanske škofije za leto 1924. Ljubljana: Škofijski ordinariat, 1924.
- Mikša, Peter in Ajlec, Kornelija: *Slovensko planinstvo / Slovene Mountaineering*. Ljubljana: Planinska zveza Slovenije, 2011.
- Mikša, Peter in Ajlec, Kornelija: *Slovensko planinstvo skozi čas*. Ljubljana: Planinska založba, 2022.
- Mikša, Peter in Zorn, Matija: Nacionalni boj za gore in slovenska identiteta. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 92 (n. v. 57), 2021, št. 1, str. 67–88.
- Mikša, Peter: *Triglav in Jakob Aljaž*. Ljubljana: Viharnik, 2017.
- Mlakar, Janko: *Jakob Aljaž – Triglavski župnik*. Ljubljana: Planinska založba Slovenije, 1953.
- Pančur, Andrej: *V pričakovanju stabilnega denarnega sistema*. Celje: Zgodovinsko društvo, 2003.
- Potočnik, Miha: Spomini ob spomeniku: Jakob Aljaž je bil naš župnik in učitelj. *Planinski vestnik* 89, 1989, št. 7–8, str. 312–313.
- Sivec, Ivan: *Triglavski kralj: Črtice iz življenja župnika Jakoba Aljaža*. Ljubljana: Družina, 1994.
- Škrabec, Milan: Jakob Aljaž (1845–1927), ob 180. obletnici rojstva. *SLO časi, kraji, ljudje: slovenski zgodovinski magazin*, april 2025, št. 47, str. 32–37.

SPLETNE STRANI

Slovenska biografija

Kumer, Zvonko in Grdina, Igor: Aljaž, Jakob (1845–1927) (<http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi127893/#novi-slovenski-biografski-leksikon>)

SUMMARY

Jakob Aljaž: Between the Public Image of the Symbol of Slovenian Identity and Financial Hardship in Old Age

Jakob Aljaž, who in Slovenian collective memory epitomizes the pioneering effort to establish mountaineering infrastructure at sites holding national symbolic importance, reached his old age without noteworthy savings. He was entirely dependent on the goodwill of his parishioners and supporters, as well as on modest state assistance, which, in his own estimation, barely covered the basic sustenance costs. He was unable to effectively collect income from the parish's grazing lands, and the forests belonging to the Dovje benefice likewise yielded no profit. On the contrary, the introduction of forestry protection regulations required the parish incumbent at Dovje to implement a reforestation plan. Like many other clergymen, Aljaž held worthless war bonds.

After the First World War, Aljaž received one-off income from the sale of timber; however, he allocated his share of proceeds to various societal purposes, including the construction of the *Društveni dom* (Community House) in Dovje. The Bishop of Ljubljana earmarked part (two-fifths) of the proceeds for savings. Aljaž neither agreed with nor accepted his superior's decision, let alone appreciated the bishop's motivation, which was to ensure the long-term financial sustainability of the local parish. From his conduct as parish priest of Dovje, it is evident that Aljaž placed little emphasis on saving; more importantly, he failed to adapt his postwar activities to the new financial realities and instead pursued the financially ambitious project of building the *Društveni dom* in Dovje. Because the parish's savings invested in war loans had been lost, Aljaž was even more financially vulnerable after the war. Another factor affecting his financial situation was the rise of tourism, which led to higher costs for food and services in Dovje.

The precariousness of Jakob Aljaž's financial position is further illustrated by his 1926 petition for an increase in state support to 100–150 dinars per month. To illustrate the degree of Aljaž financial hardship by comparison: the monthly salary of a full professor at the University of Ljubljana, including the base pay, seniority allowance, and cost-of-living supplement, amounted to around 4.000 dinars. The Minister of Finance did not oppose the request for higher state support, but the Minister of Religious Affairs did. Meanwhile, no proposal for an extraordinary pension in recognition of merit was considered, even though Aljaž had previously received two high state decorations for merit from King Alexander.

DAMJAN HANČIČ*

Germanizacija toponimov pod nemško okupacijo Gorenjske 1941–1945

IZVLEČEK

Avtor v prispevku prikaže proces ponemčevanja slovenskih krajevnih imen (toponimov) na Gorenjskem v času nemške okupacije med letoma 1941 in 1945. Okupacijske oblasti so se pri uradnem preimenovanju krajev iz slovenskih v nemške večinoma oprle na nemška poimenovanja krajev iz časa Avstro-Ogrske, ponekod pa so uvedle povsem nova nemška poimenovanja. To je bilo največkrat v primerih, ko je bodisi dotedanje nemško poimenovanje temeljilo na slovenskem izvirniku in je bilo zato nemško govorečemu preveč težavno za izgovorjavo bodisi je imelo preveč katoliško konotacijo. V večjih gorenjskih krajih, kjer so že imeli uveden ulični sistem naslovov, pa pri po-/pre-/imenovanjih ulic in trgov ob splošnih ponemčevalnih težnjah zaznavamo še težnjo po utrjevanju politične hegemonije nacistične stranke (NSDAP), saj poleg poimenovanj po znamenitih osebnostih iz nemške zgodovine in kulture uvajajo poimenovanja po vodilnih možeh nacionalsocialističnega gibanja.

KLJUČNE BESEDE

toponimi, Gorenjska, nemška okupacija, druga svetovna vojna, germanizacija

ABSTRACT

GERMANIZATION OF TOPONYMS UNDER THE GERMAN OCCUPATION OF UPPER CARNIOLA BETWEEN 1941 AND 1945

The article presents the process of Germanizing Slovenian toponyms or place names in Upper Carniola under the German occupation between 1941 and 1945. In undertaking this task, the occupation authorities largely relied on German place names from the time of Austria–Hungary and in some areas by introducing entirely new German designations. This usually occurred in cases where the former German designation was derived from the Slovenian original and too difficult to pronounce for German speakers, or it bore an excessively Catholic connotation. In major Upper Carniolan towns, where the system of street addresses had already been in place, the practice of (re)naming streets and squares reflected not only the tendency to Germanize but also to reinforce the political hegemony of the German National Socialist Party (NSDAP) by introducing designations after famous German historical and cultural figures as well the leaders of the German National Socialist movement.

KEYWORDS

toponyms, Upper Carniola, German occupation, Second World War, Germanization

* dr., znanstveni sodelavec, Študijski center za narodno spravo, Ljubljana, damjan.hancic@scnr.si,
ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-1885-1885>

UVOD

Krajevna imena so pogosta tema raziskav v okviru različnih ved. Če so bile starejše raziskave te tematike predvsem »klasično« geografske ter so obravnavale izvor, starost, pomen, oblikovne značilnosti in prostorsko razširjenost krajevnih imen, so se v zadnjih letih tudi na tem področju uveljavili raziskovalni pristopi, s pomočjo katerih so v ospredje prišli tudi ideološki, simbolni, spoznavni in čustveni vidiki krajevnih imen. Krajevna imena namreč niso zgolj označevalci, temveč tudi nosilci različnih pomenov in čustev, s pomočjo katerih se oblikuje odnos do pokrajine in s tem posledično kolektivna identiteta. Ljudem krajevna imena ponujajo vpogled v preteklost kraja njihovega bivanja in tako delujejo kot element tradicije. Poleg tega jim dajejo občutek pripadnosti in jih ločujejo od prebivalcev drugih krajev.¹ Upoštevajoč to njihovo simbolno dimenzijo in pomen pri oblikovanju kolektivne identitete ni presenetljivo, da so v določenih kontekstih toponimi postali polje ideološkega boja.² Tudi zemljepisna imena lahko namreč razumemo kot politične simbole, če ti v določenem zgodovinskem kontekstu služijo predstavljanju političnih vrednot določene skupnosti ali skupine. Kateri toponimi tako sporočilnost prevzamejo, je odvisno od širšega družbeno-političnega konteksta. S pojavom nacionalizma je tako že jezik ali izvor določenega toponima postal političen in posledično potencialno sporen. V moderni dobi se tako utilitarna in simbolna funkcija krajevnih imen vedno tesneje prepletata.³ Za ustvarjanje kolektivnega spomina določene skupnosti so pomembni tudi (nekateri) toponimi, ki se nanašajo na določene pomembne zgodovinske osebnosti ali dogodke, saj ti bistveno prispevajo k prenašanju kulturnega spomina skupnosti. Ker je kulturni spomin bistvenega pomena za samorazumevanje določene skupnosti, so kraji spomina pogosto predmet kulturnega boja, kar velja tudi za krajevna imena in zlasti poimenovanje ulic ter trgov v posameznih krajih.⁴

Prispevek skuša prikazati doslej manj raziskano področje germanizacije slovenskih toponimov na Gorenjskem v obdobju nemške okupacije. Odgovoriti želi na vprašanje, v kolikšni meri so se nemške okupacijske oblasti pri tem oprle na nemško poimenovanje krajev iz časa Avstro-Ogrske monarhije (v nadaljevanju: AO) in v kolikšni

meri oziroma kje konkretno so se posluževale povsem novih (nemških) preimenovanj. Ker pa se proces ponemčevanja ni ustavil samo pri preimenovanju krajev, nas nadalje zanima tudi preimenovanje obstoječih in poimenovanje na novo uvedenih ulic v (večjih) gorenjskih krajih, ki so morale izgubiti predvojni slovensko narodnozavedni naboj in ga nadomestiti z nemškim.

Stanje dosedanjih raziskav za posamezne večje gorenjske kraje, kjer so v medvojnem času imele uveden ulični sistem naslovov (Kranj, Jesenice, Škofja Loka, Tržič, Radovljica), je precej dobro ter je vključeno v širši predvojni in povojni ideološko-politični koncept po-/pre-/imenovanja ulic v posameznem kraju.⁵ Manjkata pa primerjalna analiza teh uličnih po-/pre-/imenovanj za obdobje okupacije ter raziskava, kateri gorenjski kraji so v času okupacije dobili novo nemško poimenovanje. Zato je ta prispevek posvečen razjasnitvi teh vprašanj.

UKREPI ZA PONEMČENJE GORENJSKE V PRVEM OBDOBJU OKUPACIJE

Po razbitju Kraljevine Jugoslavije aprila 1941 si je nemški okupator prizadeval svoje zasedeno ozemlje čim prej ponemčiti in pripraviti za priključitev Tretjemu rajhu. S tem namenom so okupacijski organi postopno uvajali nemško državnopravno in vojnogospodarsko ureditev.⁶ Med vsemi okupatorskimi državami je prav nacistična Nemčija na njej dodeljenem ozemlju (Gorenjska, Spodnja Štajerska, Mežiška dolina) najdosledneje skušala izkoreniniti slovensko narodno zavest med domačim prebivalstvom in izvesti njegovo popolno ponemčenje.⁷ Gorenjska je bila upravno-administrativno priključena državnemu gavu Koroška,⁸ ki je v tistem času poleg današnje avstrijske dežele Koroške obsegal še vzhodno Tirolsko (območje Lienza) in Mežiško dolino z Dra-

1 Batič, Nova govorica, str. 283, 284.

2 Urbanc in Gabrovec, *Krajevna imena*, str. 25–43.

3 Batič, Nova govorica, str. 283, 284.

4 Perenič, *Toponomastika*, str. 325–327. Gl. tudi: Valenčič, *Zgodovina ljubljanskih uličnih imen*; Gabrič, *Preimenovanja*, str. 109–120.

5 Na primer Benedik, *Seznam ulic*, str. 179–190; Štukl, *Knjižga hiš*; Lavrenčak, *Imena ulic v Radovljici*; Kragelj, *Zgodovinski drobci*, *Zemljevid v dodatku k ponatisu »Ulice Tržiča v različnih zgodovinskih obdobjih«*; Pogačnik, *Po ulicah*.

6 Griesser Pečar, *Razdvojeni narod*, str. 30–31.

7 Godeša, *Italijanska*, str. 433–444.

8 Reichsgauji so bili državna upravna okrožja na ravni (nekdanje in sedanje) zvezne dežele v nemškem rajhu v poznem obdobju nacistične oblasti, tj. v letih 1939–1945. Vodili so jih upravitelji – gauleiterji, ki so bili hkrati vodje nacistične stranke na tistem območju, s čimer sta se državna uprava in stranka organizacijsko spojili. To je pomenilo začetek reorganizacije osrednje oblasti rajha, sprva zunaj meja »Starega rajha«, nato pa tudi na zasedenih in Tretjemu rajhu neposredno priključenih ozemljih (Sudeti, Generalni gubernat, severna Slovenija). Gavi so se delili na več upravnih okrožij (Kreis).

vogradom. Gorenjski del nemškega okupiranega območja je sprva dobil ime *Južna Koroška* (nem. *Südkärnten*), a so ga že 17. marca 1942 spremenili v *Gorenjska* (nem. *Oberkrain*).⁹ V upravnem smislu so na območju zasedene Gorenjske ustanovili tri okrožja: radovljiško (predvojni srez Radovljica in Tržič), kranjsko (predvojna sreza Kranj in Škofja Loka) ter kamniško (predvojna sreza Kamnik in Litija ter severni del sreza Ljubljana okolica).¹⁰

Skladno s splošnimi prizadevanji nemškega okupatorja v zasedenih slovenskih pokrajinah je bil uradni jezik v notranjem in zunanjem poslovanju organov nemške okupacijske uprave na vseh treh ravneh (pokrajinski, okrožni in občinski) samo nemški. Le v določenih primerih so še dopuščali sočasno uporabo slovenščine. V manjših občinah, v katerih so upravo vodili Slovenci, pogovorni jezik ni bil nemški, temveč slovenski, uradni spisi pa seveda nemški.¹¹

Poleg ukinitve slovenskega šolstva,¹² razpustitve slovenskih društev, zaplembe njihovega premoženja¹³ in izгона vodilnega sloja predvojne slovenske inteligence¹⁴ so bila prizadevanja nemških zasedbenih oblasti na obravnavanem območju usmerjena zlasti v germanizacijo videza kulturne krajine. Zato je bilo treba poleg upoštevanja »nacistom prijaznega« arhitekturnega sloga pri stavbnih adaptacijah in novogradnjah¹⁵ izvesti čimprejšnje ponemčenje uradnih poimenovanj slovenskih krajev in to označiti tako na zemljevidih kot krajevnih tablah. Vzporedno s tem se je okupator lotil še ponemčenja slovenskih osebnih imen in priimkov.¹⁶

PONEMČENJE KRAJEVNIH IMEN TER PREIMENOVANJE ULIC IN TRGOV

Nemške oblasti so že v prvih tednih okupacije zelo hitro izvedle odstranitev slovenskih napisov na javnih in zasebnih poslopih ter krajevnih tablah in jih nadomestile z nemškimi.¹⁷ V zvezi s tem je šef civilne uprave Franz Kutschera¹⁸ v za-

četku julija 1941 sprejel *Uredbo o ponemčenju slovenskih topografskih imen na zasedenih ozemljih Koroške in Kranjske*.¹⁹ Sprememba slovenskih toponimov v nemške ni bila težka, saj je bila Gorenjska kot severni del nekdanje dežele Kranjske tako kot večina slovenskega narodnostnega ozemlja več stoletij del nemško-avstrijskega političnega in kulturnega prostora ter najbolj jugovzhodni del Svetega rimskega cesarstva nemške narodnosti in habsburških dednih dežel.²⁰ Po uvedbi dualizma leta 1867 je večji del slovenskega narodnostnega ozemlja pripadel avstrijski polovici, kjer je bil uradovalni jezik na državni ravni nemščina, čeprav se je slovenščina ob koncu 19. in začetku 20. stoletja uveljavljala kot uradovalni jezik na lokalni (občinski) in deželni ravni (zlasti na Kranjskem in Goriškem).²¹ Tako je bilo samoumevno, da so še iz časa »stare Avstrije« za številne kraje na Gorenjskem ob slovenskih obstajala tudi nemška poimenovanja, ki so bila v pisnih dokumentih zapisana celo veliko prej kot njihove slovenske različice.²²

Kako se je omenjena odredba o ponemčenju slovenskih topografskih imen na zasedenem Gorenjskem udeležila v praksi, kaže konkreten primer v kamniškem okrožju. Že sredi oktobra 1941 je politični komisar kamniškega okrožja Frantz Dullnig šefu civilne uprave Kutscheri »na osnovi upoštevanja zgodovinskih in krajevnih razmer« poslal izdelan predlog ponemčenja imen občin in krajev v kamniškem okrožju ter ga ob tem zaprosil, naj na tej podlagi za to okrožje do 1. novembra 1941 pripravi konkretnejšo uredbo s tega področja.²³

Pri ponemčevanju toponimov na Gorenjskem so bile okupacijske oblasti manj rigorozne kot na Spodnjem Štajerskem. Za slednjo je že Tone Ferenc ugotavljal, da so pri ponemčenju uporabljali seznam krajev, ki ga je leta 1940 objavil Südostdeutsches Institut v Gradcu, opiral pa se je na avstrijski krajevni repertorij iz leta 1910. Nato je posebna strokovna komisija začela pripravljati nova nemška krajevna imena, ki jih je šef civilne uprave za Spodnjo Štajersko uvedel z odredbo 4. junija 1943. V njej je kar tretjino starih nemških

9 Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika*, str. 138–151; Skitek, *Delovanje*, str. 323.

10 Hančič, *Postati*, str. 14–16.

11 Ferenc, *Okupacijski sistemi*, str. 63.

12 Hančič, *Odnos*, str. 329.

13 Ferenc, *Okupacijski sistemi*, str. 93.

14 Hančič, *Okupatorjeve izselitve*, str. 209–230.

15 Hančič, *Gradbeni projekti*, str. 195–216.

16 *Verordnungs- und Amtsblatt CZV*, 26. 2. 1942, str. 56; *Verordnungs- und Amtsblatt CZV*, 20. 8. 1942, str. 244; *Sonderbeilage zu Stück 18, Jahrgang 1942*; Ferenc, *Okupacijski sistemi*, str. 93.

17 Ferenc, *Okupacijski sistemi*, str. 93.

18 Franz Kutschera (1904–1944). V letih 1939–1941 je bil namestnik pokrajinskega vodje NSDAP za Koroško, od aprila do decembra 1941 šef civilne uprave za Gorenjsko in Mežiško dolino na Bledu, nato od februarja 1942 član

štaba višjega vodje SS in policije za osrednji del Sovjetske zveze ter od septembra 1943 vodja SS in policije za območje Varšave, kjer je bil v atentatu ubit (gl. Elste, *Kärntens braune Elite*, str. 98–103).

19 *Verordnungs- und Amtsblatt des CZV*, 12. 8. 1941, str. 229–230; *Karawanken Bote*, slovenska izdaja, 30. 8. 1941, str. 4.

20 Štih, *Državne tvorbe*, str. 1–28.

21 Vodopivec, *Od Pohlinovalne slovnice*, str. 103–110.

22 Gl. Schumi, *Urkunden und Regestenbuch des Herzogtums Krain*. Glej tudi: Torkar, *Nemško-slovenski stiki*, str. 161–171.

23 SI AS 1603, t. e. 2, *Verdeutschung der Orts und Familiennamen*, dopis 16. 10. 1941.

krajevnih imen preimenoval v nova nemška. Šlo je za več teženj: 1. kraje so poimenovali z nemškimi nazivi gradov, graščin in zemljiških gospostev, 2. odpravili so svetniško obliko imen, 3. dosledno so odpravili pridevnik, 4. če s temi načini ni bilo mogoče dovolj ponemčiti krajevnega imena, so popačili slovenski naziv kraja in mu skušali dati nemško obliko, pri čemer so osnovo za temeljito preimenovanje včasih iskali v zgodovini. Pri preimenovanju so nekatere kraje na novo razdelili in dele posameznih krajev združili v nov kraj.²⁴

Podoben trend, vendar v manj izrazitem obsegu, je bil opazen tudi pri germanizaciji toponimov na ozemlju, ki je bilo leta 1941 priključeno koroškemu gavu. Marca 1942 so tako oblasti za potrebe ponemčenja slovenskih krajevnih imen na Gorenjskem in v Mežiški dolini izdale posebno publikacijo z naslovom *Gemeinde- und Ortsverzeichnis der an den Reichsgau Kärnten angegliederten befreiten Gebiete Oberkrains und Unterkrants* (*Imenik občin in krajev na koroškemu gavu priključenih osvobojenih ozemljih Gorenjske in spodnje Koroške*).²⁵ Delo je nastalo v sodelovanju z Ministrstvom za notranje zadeve Tretjega rajha, za uporabo pa ga je priredila dr. Gertrud Krallert.²⁶ Pri nastajanju publikacije sta sodelovala tudi vodja komisije za preizkus krajevnih imen, deželni arhivist iz Celovca, dr. Karl Starzacher²⁷ ter vodja glavnega oddelka za načrtovanje z urada pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva na Bledu, ing. Konrad Nimpfer.²⁸ Za osnovo seznama uradnih imen krajev so uporabili tedaj veljavno upravno razdelitev na podlagi *Odloka o upravni ureditvi na okupiranem ozemlju* šefa civilne uprave z dne 25. julija 1941 in *Uredbe šefa civilne uprave o upravni strukturi na zasedenih ozemljih* z dne 15. septembra 1941. V prvem stolpcu so

navedli imena krajev v nemškem jeziku, ki so bila uradno veljavna na podlagi odredbe šefa civilne uprave o *ponemčenju krajevnih imen* z dne 4. julija 1941 in predpisov šefa civilne uprave o *upravni ureditvi na okupiranem ozemlju* z dne 25. julija 1941.²⁹ V drugem stolpcu so navedli uradno (nemško) obliko imena kraja iz leta 1910; ta se je uporabljala tudi v primerih, ko novo ime kraja tedaj še ni bilo določeno. Poimenovanje kraja so vzeli iz specialnega repertorija avstrijskih dežel Koroške in Kranjske, izdelanega na podlagi rezultatov popisa z dne 31. decembra 1910, ki ga je v letu 1918/19 objavila avstrijska Centralna statistična komisija na Dunaju. Tista imena krajev, katerih uradno poimenovanje je bilo leta 1910 enako kot v času kasnejše jugoslovanske države ter so bila že leta 1910 na zemljevidih in drugih njegovih delih zapisana v slovenski obliki, vendar v nemškem črkovanju, so bila razglašena »za začasno veljavna in zato dodana v ta imenik«. Preverba že prevedenih in ponemčenj dodatnih krajevnih imen sta bila zaupana posebni komisiji, ki je delo končala leta 1942. Zato so v teh primerih dopuščali še naknadno dopolnitev seznama.³⁰ Pri naši raziskavi smo za takšne primere novo nemško poimenovanje našli v *Oberkrainer Gemeindegeschäftskalender für das Rechnungsjahr 1944*.³¹

UVEDBA NOVIH NEMŠKIH TOPONIMOV

Če stanje preimenovanj pogledamo na podlagi zgoraj navedenih virov, lahko ugotovimo, da je bila med okupacijo velika večina uradno veljavnih poimenovanj gorenjskih krajev prevzeta v nemški obliki, ki je veljala leta 1910. Tu gre zlasti za imena večjih in pomembnejših krajev. Imena manjših krajev, ki jih tistega leta še niso prevajali v nemško obliko, so sprva veljala nespremenjeno še naprej, kasneje (zlasti po letu 1942) pa opazimo spremembe v njihovem zapisovanju, saj je bilo črkovanje prilagojeno nemškemu pravopisu. Uradna poimenovanja nekaterih drugih krajev pa so se spremenila, ker so izvedli temeljitejšo spremembo pri njihovem nemškem poimenovanju.

V nadaljevanju podajamo pregled najpomembnejših sprememb nemških poimenovanj krajev po posameznih okupatorjevih upravnih okrožjih na Gorenjskem.

24 Ferenc, *Okupacijski sistemi*, str. 93.

25 *Gemeinde- und Ortsverzeichnis*, str. 2, 3.

26 Gertrud Krallert-Sattler (1913–2007), knjižničarka. V zvezi z jugoslovansko-slovensko problematiko je bila nastavek dr. Gertrude Krallert-Sattler za vodjo knjižnice Südost-Instituta v Münchnu pomembna, ker je bila avtorica znamenite in doslej najpopolnejše bibliografije o problematiki beguncev in izgnancev, zlasti Volksdeutscherjev: *Kommentierte Bibliographie zum Flüchtlings- und Vertriebenenproblem in der Bundesrepublik Deutschland, in Österreich und in der Schweiz*, Wien 1989 (gl. Nečak, Fritz Valjavec, str. 80).

27 Karl Starzacher (1913–1945), avstrijski (koroški) arhivist in zgodovinar.

28 Konrad Nimpfer (1901–?), nižji šturmfürer SS (SS-Untersturmführer), prvotno član varnostne službe (SD), nato vodja Glavnega oddelka II (Načrtovanje) urada pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva (RKFDV) na zasedenih območjih Koroške in Kranjske. Tja je prišel z Gradbenega urada v Lienzu (vzhodna Tirolska).

29 *Gemeinde- und Ortsverzeichnis*, str. 2.

30 *Gemeinde- und Ortsverzeichnis*, str. 2, 3.

31 *Oberkrainer Gemeindegeschäftskalender für 1944*, str. 32–62.

KAMNIŠKO OKROŽJE

Velika večina uradnih poimenovanj krajev med okupacijo je bila v tem okrožju povzeta iz nemškega poimenovanja iz časa AO. So pa uvedli tudi nekaj novih nemških poimenovanj. Tako so še septembra 1941 kot uradno poimenovanje kraja Črnuče uporabljali nemški izraz iz časa AO »Tschernutsch«, že konec leta 1941 pa so ga nadomestili s povsem ponemčenim izrazom »Schwarzendorf«.³² Bližnji zaselek Podboršt pri Črnučah, ki je v času AO imel enako poimenovanje tudi v nemški različici, so v času okupacije ponemčili v »Unterwalden«.³³ Naslednji takšen primer je bilo poimenovanje kraja Homec pri Kamniku. V času AO je imel kraj nemško poimenovanje »Homez«, med okupacijo pa so ga spremenili v »Holm«.³⁴ Pri tem so v objavi v uradnem listu šefa civilne uprave naredili napako in kraj v nemščini sprva poimenovali »Bichel bei Stein«³⁵ (Hrib pri Kamniku), jeseni pa so objavili popravek.³⁶ V kraju Kamniška Bistrica, ki se razteza po okoli 10 km dolgi dolini reke Kamniške Bistrice, od njenega izvira do Županjih njiv pri Stahovici, so nemškemu poimenovanju »Feistritz« iz časa

škega poimenovanja »Sela« iz časa AO spremenili v »Zell bei Stein«.³⁹ Zaselek Brezje (pri Dobu) je najprej ohranil poimenovanje iz časa AO, kasneje pa so ga preimenovali v »Bresie–St. Kozian«.⁴⁰ Pri vseh ostalih manjših krajih oziroma zaselkih v okrožju so okupacijske oblasti za uradno poimenovanje dopustile »staroavstrijsko« poimenovanje v slovenski obliki. Pri tem morda najbolj preseneča, da so kot uradno obliko dopustili slovensko poimenovanje za Moste (pri Komendi)⁴¹ in ga niso prevajali na primer v »Brücken«. Poimenovanje za Komendo pa so celo naredili »bolj slovensko« kot v času AO, saj so začetni »C« spremenili v »K«, spremenili so ga torej iz »Comenda« v »Komenda«.⁴² Pri nekaterih manjših krajih so večinoma pustili nespremenjeno obliko poimenovanja iz časa AO, kasneje pa spremenili oziroma ponemčili le zapis (črkovanje) kraja, kot npr.: Gorjuše v Gorjusche,⁴³ Rača v Ratscha,⁴⁴ Zaboršt v Saborscht,⁴⁵ Žeje v Scheje,⁴⁶ Količevo v Kolitschou,⁴⁷ Krivčevo v Kriwtschewo, Turnišče v Turnische,⁴⁸ Vir v Wir⁴⁹ in Žirovče pri Krašnji najprej v Sirovče, nato Sirousche.⁵⁰ Če je torej ime kraja vsebovalo šumnike, so jih ustrezno prečrkovali po pravilih nemškega pravopisa. V skladu s

Spremembe uradnih poimenovanj krajev v kamniškem okrožju v času okupacije (v poševnem tisku so imena krajev, kjer so v času okupacije dodali zgolj dodatno geografsko opredelitev kraja).

Slovensko ime kraja	Nemško poimenovanje kraja v času AO	Nemško poimenovanje kraja v času medvojnne okupacije
Črnuče	Tschernutsch	Schwarzendorf
Homec pri Kamniku	Homez	Holm (Bichel bei Stein)
Sela pri Kamniku	Sela	Zell bei Stein
Komenda	Comenda	Komenda
Duplica	Duplica	Dupliz
Kamniška Bistrica	Feistritz	Steiner Feistritz
Kamnik	Stein	Stein in Oberkrain

AO dodali krajevno opredelitev »Steiner« (Kamniška) in tako uvedli novo poimenovanje »Steiner Feistritz«.³⁷ V času okupacije so na novo ponemčili tudi poimenovanje naselja Duplica južno od Kamnika, in sicer v »Dupliz«.³⁸ Podobno je bilo s krajem Sela v Tuhinjski dolini, ki so ga iz nem-

39 Gemeinde- und Ortsverzeichnis, str. 43.

40 Oberkrainer Gemeindegeschäftskalender für 1944, str. 33.

41 Gemeinde- und Ortsverzeichnis, str. 31.

42 Gemeinde- und Ortsverzeichnis, str. 30.

43 Gemeinde- und Ortsverzeichnis, str. 28; prim. Oberkrainer Gemeindegeschäftskalender für 1944, str. 37.

44 Gemeinde- und Ortsverzeichnis, str. 28; prim. Oberkrainer Gemeindegeschäftskalender für 1944, str. 51.

45 Gemeinde- und Ortsverzeichnis, str. 28; prim. Oberkrainer Gemeindegeschäftskalender für 1944, str. 53.

46 Gemeinde- und Ortsverzeichnis, str. 28; prim. Oberkrainer Gemeindegeschäftskalender für 1944, str. 53.

47 Oberkrainer Gemeindegeschäftskalender für 1944, str. 41.

48 Gemeinde- und Ortsverzeichnis, str. 28; prim. Oberkrainer Gemeindegeschäftskalender für 1944, str. 58.

49 Gemeinde- und Ortsverzeichnis, str. 28; prim. Oberkrainer Gemeindegeschäftskalender für 1944, str. 61.

50 Gemeinde- und Ortsverzeichnis, str. 31; prim. Oberkrainer Gemeindegeschäftskalender für 1944, str. 24.

32 Gemeinde- und Ortsverzeichnis, str. 38, 39; gl. tudi SI AS 1603, t. e. 6, Beschreibung und Schrifftenverkker der Gemeinde Schwarzendorf.

33 Gemeinde- und Ortsverzeichnis, str. 39.

34 Gemeinde- und Ortsverzeichnis, str. 40.

35 Verordnungs- und Amtsblatt CZV, 12. 8. 1941, str. 229–230.

36 Verordnungs- und Amtsblatt CZV, 22. 11. 1941, str. 354.

37 Gemeinde- und Ortsverzeichnis, str. 40.

38 Gemeinde- und Ortsverzeichnis, str. 39; prim. Oberkrainer Gemeindegeschäftskalender für 1944, str. 24, 45.

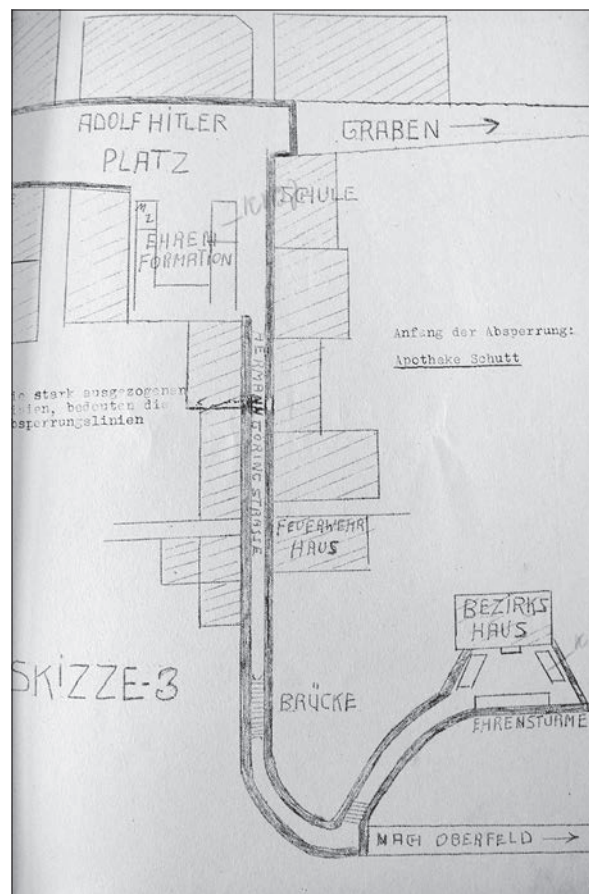
Poimenovanja kamniškega glavnega trga in največje mestne ulice v 20. stoletju

Predvojno slovensko poimenovanje	Nemško poimenovanje v času AO	Uradno poimenovanje v času okupacije	Povojno poimenovanje	Današnje poimenovanje
Na trgu (Na Placu)	Am Platz	Adolf Hitler Platz	Titov trg	Glavni trg
Velika ulica (Vel'ka gasa)	Grosse/Herren Gasse	Hermann Göring Strasse	Maistrova ulica	Maistrova ulica

tem so črko »j« večkrat spremenili v »i«, pa tudi črko »z« zamenjali s črko »s« (Brezje – Bresie), oziroma ponekod črko »j« črtali (Radomlje – Radomle).⁵¹ Črko »ž« so praviloma spremenili v »š« oziroma zapisali »sch«, prav tako tudi »v« z »w«. Podobna sprememba zapisov manjših krajev je bila izvedena tudi v drugih dveh gorenjskih okupatorjevih okrožjih, zato tega v nadaljevanju ne bomo posebej izpostavljali.

KAMNIK

Staro nemško poimenovanje za Kamnik »Stein« so v času okupacije dopolnili z natančnejšo krajevno/pokrajinsko lokacijo kraja, in sicer »Stein in Oberkrain«.⁵² V samem mestu so uvedli stara nemška poimenovanja za posamezne mestne dele: Zaprice – Steinbichl, Novi trg – Neumarkt, Perovo – Perau, Mekinje – Münkendorf itd. Nekateri mestni predeli so imeli nemško in slovensko različico poimenovanja enako, na primer severni del mesta – »Graben«; ime južnega dela mesta – Šutna (nem. Schutte) – je izviralo iz nemškega »die Schutt« (ruševine, naplavine).⁵³ Pri tem je zanimivo, da v uradnem občinskem dopisu iz junija 1944 poimenovanja za znamenito vzpetino sredi mesta »Mali grad« ne zapišejo v nemški različici »Klein Fest«, ampak v slovenski različici,⁵⁴ čeprav nemško obliko poimenovanja med drugim navaja že Valvasor v *Slavi vojvodine Kranjske*.⁵⁵ Sicer pa nemške oblasti v Kamniku razen pri osrednjem mestnem trgu in eni mestni ulici niso uvajale poimenovanj po nemških osebnostih.⁵⁶ Glavni trg so

Skica načrta obiska koroškega gauleiterja F. Rainerja v Kamniku sredi decembra 1941, kjer se vidita novi poimenovanji kamniškega trga in mestne ulice (SI AS 1603, t. e. 57).

preimenovali v »Adolf Hitler⁵⁷ Platz«, omenjeno ulico pa v »Hermann Göring⁵⁸ Strasse«.⁵⁹

KRANJSKO OKROŽJE

Tudi v kranjskem okrožju so v času okupacije za večino uradnih poimenovanj krajev uporabi-

⁵¹ Gemeinde- und Ortsverzeichnis, str. 30.

⁵² Verordnungs- und Amtsblatt CZV, 20. 7. 1942, str. 146.

⁵³ Gl. SI AS 1603, t. e. 55, Kreisleiter, 1942–1944, Verzeichnis der männlichen Volksdeutschen in der Gemeinde Stein, I. 4. 1943.

⁵⁴ SI AS 1603, t. e. 6, Stadtplanung, Arbeiten bei der Stadtgemeinde, 8. 6. 1944.

⁵⁵ Valvasor, *Ehre des Herzogthums Krain*, str. 543.

⁵⁶ V pregledanih dokumentih je bila nemška oblika zapisa ulic, poimenovanih po osebah, v vseh obravnavanih gorenjskih mestih zelo različna – poenoten zapis ni obstajal. Lahko so med ime in priimek ter besedo »Strasse«/»Platz« zapisali pomišljaj, na primer »Adolf-Hitler-Strasse«, lahko so zapisali ime ločeno ter nato priimek in »Strasse« skupaj, na primer »Adolf Hitlerstrasse«, ali pa so ime kar izpustili in zapisali samo na primer »Hitlerstrasse«, lahko pa so vse tri besede zapisali ločeno, na primer »Adolf Hitler Strasse«.

⁵⁷ Adolf Hitler (1889–1945), voditelj nacionalsocialistične stranke v Nemčiji, med letoma 1933 in 1945 je v Nemčiji vodil diktatorski režim in leta 1939 sprožil drugo svetovno vojno, v kateri je bil premagan.

⁵⁸ Hermann-Wilhelm Göring (1893–1946), nemški rajhs-maršal, vojaški pilot, letalski as in eden vodilnih nacističnih politikov.

⁵⁹ SI AS 1603, t. e. 57, Kärntner Volksbund Stein, Bezirksführer, Besuch des Gauleiters Dr. Rainer Friederich, 13. 12. 1941; prim. Polec, Kamniške meščanske hiše, str. 59.

Spremembe uradnih poimenovanj krajev v kranjskem okrožju v času okupacije (v poševnem tisku so imena krajev, kjer so v času okupacije dodali zgolj dodatno geografsko opredelitev kraja).

Slovensko ime kraja	Nemško poimenovanje kraja v času AO	Uradno poimenovanje kraja v času nemške okupacije
Stražišče (Kranj)	Straschische	Wart
Čirče (Kranj)	Čirčiče	Zirtschitsch / Felsendorf
Struževo	Struževo	Sterscheu
Škofja Loka	Bischoflack	Lack an der Zaier
Huje (Kranj)	Huje	Am Hang – Huje
Klanec (Kranj)	Klanec	Am Hang - Klanz
Sveti Jošt	Sanct Jodoci	Jodociberg
Šentvid pri Ljubljani	Sankt Veit	Sankt Veit an der Sawe
Medvode	Zwischenwasser	Zwischenwasser an der Sawe

li nemška poimenovanja še iz obdobja AO. Bile pa so tudi izjeme. Za poimenovanje Stražišča pri Kranju niso uporabili uveljavljene nemške oblike »Straschische«, ampak so uvedli novo poimenovanje »Wart«.⁶⁰ Prav tako so za Struževo leta 1942 namesto istoimenske različice iz časa AO uporabili novo nemško poimenovanje »Struscheu«.⁶¹ Tudi za poimenovanje Škofje Loke niso uporabili starega, več stoletij uveljavljenega nemškega poimenovanja »Bischoflack«, ampak »Lack an der Zaier« (Loka ob Sori).⁶² Podobno za Sveti Jošt v občini Besnica (Wessnitz) niso uporabili starega poimenovanja »Sanct Jodoci«, ampak »Jodociberg«.⁶³ To nakazuje, da so oblasti skušale ponekod odpraviti poimenovanja, ki so preveč spominjala na katoliško cerkev oziroma svetnike.⁶⁴ Pri Medvodah so staremu poimenovanju »Zwischenwässern« dodali lokacijo po bližnji reki – »Zwischenwasser an der Sawe«.⁶⁵ Prav tako so lokacijo po bližnji reki dodali pri nemškem poimenovanju Šentvida pri Ljubljani »Sankt Veit an der Sawe«, pri čemer pridevnika »sveti« oziroma »Sankt« niso ukinili. Tudi v tem okrožju so poimenovanja nekaterih manjših krajev pustili kar v slovenski obliki, kot na primer Planina (pri Črnem vrhu), Brod (pri Vižmarjah), zaselka v okviru Šentvida pri Ljubljani Podgora in Poljane, Jarča

dolina (pri Ledenici – Žiri), sprva tudi Huje pri Kranju⁶⁷ (kasneje preimenovano v Am Hang–Huje)⁶⁸ itd.

KRANJ

Kranj (nem. Krainburg), po številu prebivalcev največje mesto na Gorenjskem in po okupaciji drugo največje v koroškem gavru, je imel že pred vojno razgibano strukturo poimenovanja ulic v mestnem središču, zato je v času nemške okupacije doživel kar precej preimenovanj mestnih ulic in trgov, ki so razvidna iz spodnje tabele.

Tako so predvojna Tyršova⁶⁹ ulica, Layerjeva⁷⁰ ulica, Mencingerjev⁷¹ trg, Prešernova cesta, Cojzova⁷² cesta, Komenskega⁷³ ulica, Puharjeva ulica, Kraljeviča Petra⁷⁴ park, Bleiweisova⁷⁵ cesta,

⁶⁰ Gemeinde- und Ortsverzeichnis, str. 8.

⁶¹ Gemeinde- und Ortsverzeichnis, str. 8; Oberkrainer Gemeindegeschäftskalender für 1944, str. 56.

⁶² Gemeinde- und Ortsverzeichnis, str. 8; prim. Verordnungs- und Amtsblatt CZV, 23. 6. 1941, str. 145.

⁶³ Gemeinde- und Ortsverzeichnis, str. 17.

⁶⁴ Nacistični režim je bil zelo negativno nastrojen do rimokatoliške cerkve ter si jo je želel podrediti in čim bolj omejiti njen vpliv v družbi (gl. Kolar, Organiziranje, str. 179, 180).

⁶⁵ Gemeinde- und Ortsverzeichnis, str. 19.

⁶⁶ Gemeinde- und Ortsverzeichnis, str. 14.

⁶⁷ Za kranjska zaselka Huje in Klanec leta 1944 najdemo tudi poimenovanje »Am Hang – Huje« in »Am Hang – Klanz«, torej izraz za »pobočje« (gl. Oberkrainer Gemeindegeschäftskalender für 1944, str. 24).

⁶⁸ Benedik, Seznam ulic, str. 182.

⁶⁹ Miroslav Tyrš (1832–1884), češki filozof, umetnostni zgodovinar, ustanovitelj sokolskega gibanja ter utemeljitelj sokolske ideje in telovadbe.

⁷⁰ Leopold Layer (1752–1827), kranjski slikar, avtor znamenite oltarne slike Marije Pomagaj v božjepotni cerkvi na Brezjah.

⁷¹ Janez Mencinger (1838–1912), slovenski pisatelj, pesnik, prevajalec in odvetnik.

⁷² Baron Žiga (Sigismundus) Zois pl. Edelstein (1747–1819), slovenski razsvetljenec, gospodarstvenik, podjetnik, mecen in mineralog.

⁷³ Jan Amos Komenský (1592–1670), češki učitelj, pedagog, pisatelj, filozof in teolog, pripadnik verske ločine Moravskih bratov. Velja za utemeljitelja moderne pedagogike ter glavnega protagonista šolskih in vzgojnih reform.

⁷⁴ Kralj Peter II. Karađorđević (1923–1970), med letoma 1934–1941 prestolonaslednik, med letoma 1941–1945 kralj Jugoslavije.

⁷⁵ Janez Bleiweis (1808–1881), slovenski publicist, politik, magister veterine, doktor medicine in narodni buditelj v predmarčni dobi.

Spremembe poimenovanja ulic in trgov po osebnostih ali simbolnih krajih v Kranju v 20. stoletju⁷⁶

Predvojno poimenovanje	Medvojno poimenovanje	Povojno poimenovanje	Današnje poimenovanje
Tyršova ulica	Koschat Gasse	Gregorčičeva cesta	Gregorčičeva cesta
Layerjeva ulica	Albrecht Dürer Gasse	Jenkova ulica	Jenkova ulica
Mencingerjev trg	Valvasor Platz	Maistrov trg	Maistrov trg
Prešernova cesta	Schiller Strasse	Prešernova cesta	Prešernova cesta
Cojzova cesta	Vogelweidegasse	Jurčičeva ulica	Jurčičeva ulica
Komenskega ulica	Karawanken Strasse	Komenskega ulica	Komenskega ulica
Puharjeva ulica	Jahn Gasse	Reginčeva ulica	Reginčeva ulica
Kraljeviča Petra park	Horst Wessel Platz	Trg revolucije	Slovenski trg
Bleiweisova cesta	Geyer Gasse	Tavčarjeva cesta	Tavčarjeva cesta
Strossmayerjev trg	Goete Platz	Titov trg (del)	Glavni trg (del)
Tavčarjeva ulica	Am Baumgarten	Cankarjeva ulica	Cankarjeva ulica
Jenkova ulica (S del)	Laier Gasse	Tomšičeva ulica	Tomšičeva ulica
Mestni trg	Adolf Hitler Platz	Titov trg	Glavni trg
Gospodsvetska ulica	Steiner Gasse	Gospodsvetska (do 1958)	Stošičeva ulica
Kosovska cesta	Sawestrasse	Savska cesta	Savska cesta
Vidovdanska cesta	Veldeser Strasse	Koroška cesta (del)	Koroška cesta (del)

Medvojni načrt mesta Kranj s preimenovanimi mestnimi ulicami in trgi (SI ZAL KRA 2, a. e. 5187, šk. 327).

⁷⁶ Tabela je nastala na podlagi članka Benedik, Seznam ulic, in medvojne zemljevida mesta Kranj – SI ZAL KRA 2, a. e. 5187, šk. 327, Karte mesta Kranja. Gl. tudi:

SI ZAL KRA2, a. e. 5076, Preimenovanje ulic in trgov, za-
menjava hišnih tablic.

*Sprememba poimenovanj ulic in trgov v Škofji Loki v 20. stoletju*⁷⁷

Poimenovanje pred vojno (1930)	Poimenovanje med okupacijo (1941–1945)	Današnje poimenovanje
Klobovsava	Kranzelgasse	Klobovsava
Mestni trg	Hauptplatz	Mestni trg (nekaj let Titov trg)
Spodnji trg	Alterplatz	Spodnji trg
Sv. Jakoba trg	Neuerplatz	Cankarjev trg
Nunska ulica	Brückengasse	Blaževa ulica
Karlovska ulica	Badegasse	Kopališka ulica
Grajska ulica	Schlossgasse	Grajska ulica

Strossmayerjev⁷⁸ trg, Tavčarjeva ulica, Jenkova ulica (S del), Mestni trg, Gospodarska ulica, Kosovska cesta in Vidovdanska cesta dobila nova poimenovanja po osebah iz nemške, avstrijske ali koroške zgodovine, kot so bili npr.: Koschat,⁷⁹ Dürer,⁸⁰ Schiller,⁸¹ Vogelweide,⁸² Jahn,⁸³ Wessel,⁸⁴ Geyer,⁸⁵ Goethe⁸⁶ in Hitler.

⁷⁷ Tabela je bila izdelana na podlagi podatkov iz publikacije: Štukl, *Knjiga hiš v Škofji Loki II*, str. 14, 15.

⁷⁸ Josip Juraj Strossmayer (1815–1905), rimokatoliški škof v Đakovu na Hrvaškem, južnoslovanski prosvetitelj, mecen in politik.

⁷⁹ Thomas Koschat (1845–1914) je bil avstrijsko-koroški skladatelj in bas pevec. Populariziral je koroško ljudsko glasbo po Evropi in Ameriki.

⁸⁰ Albrecht Dürer (1471–1528), nemški slikar, grafik, matematik in teoretik iz bavarskega Nürnberga. Je pomemben umetnik obdobja renesanse, humanizma in reformacije.

⁸¹ Johann Christoph Friedrich von Schiller (1759–1805), nemški zdravnik, pesnik, dramatik, zgodovinar in filozof.

⁸² Walther von der Vogelweide (1170–1230) je bil najslavnejši nemško govoreči srednjeveški pesnik.

⁸³ Gustav Jahn (1879–1919) je bil avstrijski krajski slikar, alpinist, smučar in skakalec. Njegova najljubša alpinistična področja so bila Rax in Schneeberg, Gesäuse, Dachstein, Dolomiti in Julijci. Sodeloval je pri prvem vzponu na goro Große Bischofsmütze.

⁸⁴ Horst Wessel (1907–1930), nemški nacist, pripadnik odredov SA, ki ga je februarja 1930 s strelom iz pištole ubil nemški komunist. Postal je eden od propagandnih simbolov nemškega nacionalsocialističnega gibanja. V spomin nanj so izvajali znano nacionalsocialistično koračnico »Horst-Wessel-Lied«, katere besedilo naj bi napisal prav on.

⁸⁵ Florian Geyer (Geier) von Giebelstadt (1490–1525), nemški plemič, diplomat in vitez, ki je med nemško kmečko vojno 1524 vodil nemške kmete proti fevdalcem. V nacistični ideologiji je bila ta vojna zelo poveljevana, ker naj bi kmetje predstavljali »najbolj nemški« del naroda. Zato je bila po Geyerju poimenovana leta 1942 ustanovljena osma SS konjeniška divizija. Po vojni je Geyer postal »junak« v vzhodni Nemčiji (NDR), kjer so v skladu s socialistično ideologijo poudarjali »revolucionarni značaj« kmečke vojne kot upora zatiranih kmetov proti izkoriščevalskim fevdalcem (gl. Kaufmann, *Der Bauernkrieg*).

⁸⁶ Johann Wolfgang von Goethe (1749–1832), nemški pisatelj, pesnik, dramatik, politik, znanstvenik in filozof.

ŠKOFJA LOKA

Že leta 1930 so bile v Škofji Loki na podlagi odločbe sreske uprave o poimenovanju ulic in trgov uvedene določene spremembe v tamkajšnjem, sicer že več stoletij veljavnem neuradnem poimenovanju. Plac je dobil ime Mestni trg, Lontrg oziroma Novi trg je postal Spodnji trg. Iz t. i. »podnunskega« kompleksa Rožne ulice, stare Nunske ulice in Usrane gasse je nastala Nunska ulica.⁸⁷ Iz hiš ob cerkvi je nastal Sv. Jakoba trg. Zgornjo ali Šolsko ulico so poimenovali Klobovsava ulica.⁸⁸ Okupacijske oblasti so do septembra 1941 izvedle naslednje spremembe: Klobovsava ulica je postala »Kranzelgasse«, Mestni trg – »Hauptplatz«, Spodnji trg – »Alter Platz«, Sv. Jakoba trg – »Neuer Platz« in Nunska ulica – »Brückengasse« (Mostna ulica).⁸⁹ Po končani vojni so Mestni trg preimenovali v Titov trg, kar se ni dolgo obdržalo. V mestnem jedru so povrnili predvojna imena za Klobovsovo ulico ter Mestni in Spodnji trg. Niso pa za »Brückengasse« ponovno uvedli poimenovanja »Nunska ulica«, ampak so jo v skladu z novo politično-ideološko usmeritvijo poimenovali »Blaževa ulica«, in sicer po partizanskem komandantu in pesniku Otonu Vrhuncu – Blažu Ostrovrharju.⁹⁰ Podobno je bilo pri Sv. Jakoba trgu, ki so ga po vojni preimenovali v Cankarjev trg.⁹¹

RADOVLJIŠKO OKROŽJE

V okrožju Radovljica je med okupacijo najopaznejša sprememba nemških poimenovanj v primerjavi s tistimi iz časa AO doletela Blejsko dobrovo, Ovsišje, Otoče in Mojstrano. Tako so kraj

⁸⁷ Štukl, *Knjiga hiš v Škofji Loki II*, str. 14, 15.

⁸⁸ Ime je dobila po vojnem superiorju, kuratu v pokoju, Janezu Klobovsu, ki je leta 1929 hišo na Placu št. 122, oziroma 18, v oporoki poklonil občini (gl. Štukl, *Knjiga hiš v Škofji Loki II*, str. 14, 15).

⁸⁹ Štukl, *Knjiga hiš v Škofji Loki II*, str. 14, 15.

⁹⁰ Oton Vrhunec – Blaž Ostrovrhar (1915–1945), partizanski poveljnik in pesnik, rojen v Selcih pri Škofji Loki.

⁹¹ Štukl, *Knjiga hiš v Škofji Loki II*, str. 14, 15.

Spremembe uradnih poimenovanj krajev v radovljiškem okrožju v času okupacije (v poševnem tisku so imena krajev, kjer so v času okupacije dodali zgolj dodatno geografsko opredelitev kraja).

Slovensko ime kraja	Nemško poimenovanje kraja v času AO	Nemško poimenovanje kraja v času okupacije (1941–45)
Blejska dobrava	Dobrawa bei Asp	Hart
Ovsiše	Ouschische	Habern
Otoče	Otoče	Werd/Ottok
Mojstrana	Mojstrana	Meistern
Hrušica	Birnbaum	Birnbaum an der Sawe
Podkoren	Wurzen	Wurzen an der Sawe
Srednja vas v Bohinju	Mitterdorf	Wocheiner-Mitterdorf

Blejska dobrava namesto nemškega poimenovanja iz časa AO »Dobrawa bei Asp« preimenovali v »Hart«, ⁹² namesto »Ouschische« za Ovsiše so uvedli poimenovanje »Habern«, ⁹³ za Otoče pa so namesto istoimenskega poimenovanja iz časa AO uvedli poimenovanje »Werd«, ⁹⁴ vendar leta 1944 zanj najdemo tudi poimenovanje »Ottok«. ⁹⁵ Mojstrano, ki je v času AO imela enako različico tako v slovenskem kot nemškem poimenovanju, so v času okupacije preimenovali v »Meistern«. ⁹⁶ Geografsko bolj natančno pa so opredelili poimenovanja naslednjih krajev: Hrušica – »Birnbaum an der Sawe«, ⁹⁷ Podkoren – »Wurzen an der Sawe« ⁹⁸ in Bohinjska srednja vas – »Wocheiner-Mitterdorf«. ⁹⁹

RADOVLJICA

Še veliko bolj pestro je bilo poimenovanje ulic v mestu Radovljica (nem. Radmannsdorf). Ta je bila pred vojno razdeljena na tri dele: mesto, predmestje in trg, pri čemer naj bi obstajala velika zmešnjava pri oštevilčenju in naj bi bilo težko najti iskani naslov. Zato so nemške oblasti leta 1942 v tem mestu prvič uvedle ulični sistem. ¹⁰⁰ Pobudo za poimenovanje je dal župan (občinski komisar) Ivan Babnik. Izvedeno je bilo v začetku leta 1942, ulicam pa so nadeli imena po znanih nemških osebnostih. S tem prvim poimenovanjem so sicer naredili določen red, vendar poimenovanje ni bilo praktično, tako da je še vedno prihajalo do določene zmede. Zato so v drugi fazi (verjetno sredi leta 1942) imena ulic preimenovali po krajih oziroma lokacijah, kamor sta vodili na

primer Bahnhofgasse proti kolodvoru in Feldgasse proti polju. ¹⁰¹

Kako je bilo videti medvojno poimenovanje radovljiških ulic, izvemo iz časopisa *Karawanken Bote* ¹⁰² ter iz ohranjenega zemljevida mesta za potrebe izgradnje mestne kanalizacije v tistem obdobju. ¹⁰³ Pomanjkljivost obeh navedenih virov je, da zajemata poimenovanja iz leta 1942, kasnejša poimenovanja pa je mogoče ugotoviti le na osnovi ohranjenih naslovljenih pisem/razglednic iz medvojnega obdobja. ¹⁰⁴

Osrednjo mestno ulico so poimenovali »Adolf-Hitler-Strasse«, ostale pa so bile poimenovane po plemiških rodbinah ali znanih osebnostih, kot so: Wallenburžani, ¹⁰⁵ Ortenburžani, ¹⁰⁶ Lambergi, ¹⁰⁷ Dietrichsteini, ¹⁰⁸ matematik Jurij Vega, ¹⁰⁹ polihistor Valvasor, slikar Janez, ¹¹⁰ Matevž Langus, ¹¹¹

⁹² Gemeinde- und Ortsverzeichnis, str. 21.

⁹³ Gemeinde- und Ortsverzeichnis, str. 22.

⁹⁴ Gemeinde- und Ortsverzeichnis, str. 22.

⁹⁵ Oberkrainer Gemeindegeschäftskalender für 1944, str. 22.

⁹⁶ Gemeinde- und Ortsverzeichnis, str. 23.

⁹⁷ Gemeinde- und Ortsverzeichnis, str. 20.

⁹⁸ Gemeinde- und Ortsverzeichnis, str. 23.

⁹⁹ Gemeinde- und Ortsverzeichnis, str. 27.

¹⁰⁰ Karawanken Bote, 7. 2. 1942, str. 5.

¹⁰¹ Lavrenčak, Imena ulic v Radovljici, <http://dar-radovljica.si/Gradnje/Povojne/Ulice%20v%20Radovljici.pdf>, 14. 2. 2025, str. 4–19; prim. Holynski, Radovljica, str. 187.

¹⁰² Karawanken Bote, 7. 2. 1942, str. 5.

¹⁰³ SI ZAL RAD 2, a. e. 12/60, šk.18, Nadaljevanje izgradnje kanalizacije (Načrt mesta z označbami cest), 1942.

¹⁰⁴ Lavrenčak, Imena ulic v Radovljici, <http://dar-radovljica.si/Gradnje/Povojne/Ulice%20v%20Radovljici.pdf>, 14. 2. 2025, str. 17.

¹⁰⁵ Grad Waldenberg (Pusti grad), tudi Wallenburg pri Zgornji Lipnici nedaleč od Radovljice. Danes grajska razvalina. Grad je konec 12. stoletja najverjetneje zgradil Oton II. grof Ortenburški; umrl je leta 1197 na poti v Palestino.

¹⁰⁶ Ortenburžani, koroška plemiška rodbina. Bili so ustanovitelji lipniškega gospostva in mesta Radovljica ter graditelji Waldenburga.

¹⁰⁷ Lambergi so bili posestniki gradov v Begunjah. V srednjem veku so igrali pomembno vlogo na Kranjskem.

¹⁰⁸ Dietrichsteini so bili dalje časa posestniki mesta in gradu v Radovljici.

¹⁰⁹ Baron Jurij Vega (1754–1802), slovenski matematik, fizik, geodet, meteorolog, plemič in topniški častnik.

¹¹⁰ Johannes je bil slikar iz 15. stoletja, ki je ustvarjal na Gorenjskem, zlasti v Žirovnici; v cerkvi sv. Petra nad Begunjami je ustvaril nekaj znamenitih fresk.

¹¹¹ Matevž/Matej Langus, slovenski slikar in freskant (1792–1855).

Spremembe poimenovanja ulic v Radovljici v obdobju 1942–1992¹¹²

Poimenovanje med okupacijo	Povojno poimenovanje	Današnje poimenovanje
Adolf Hitlerstrasse	Cesta maršala Tita	Gorenjska cesta
Wallenburgerstrasse	Cesta svobode	Cesta svobode
Lambergerstrasse	<i>Kopališka cesta</i>	<i>Kopališka cesta</i>
Ortenburgerstrasse	<i>Gradnikova cesta</i>	<i>Gradnikova cesta</i>
Dietrichsteinstrasse	Šercerjeva ulica	Šercerjeva ulica
Vegastrasse	Kranjska cesta – del (od št. 1 do križišča z Ljubljansko cesto)	Kranjska cesta – del (od št. 1 do križišča z Ljubljansko cesto)
Valvasorstrasse	Kajuhova ulica	Kajuhova ulica
Maler Johannesweg	Gradiška pot	Gradiška pot
Matheus Langusweg	Del Cankarjeve ulice (morda Cankarjeva ulica 41 in 43)	Del Cankarjeve ulice (morda Cankarjeva ulica 41 in 43)
Anastasius Grüngasse	Delavska ulica	Trubarjeva ulica
Hotschevargasse	Gubčeva ulica	Gubčeva ulica
Hubert Klausnerstrasse	?	?
Stadtplatz	Mestni trg	Linhartov trg
Krainburgerstrasse	Stalingrajska cesta (do leta 1953)	Ljubljanska cesta
Allee	Gorenjska cesta	Gorenjska cesta (krak ulice od »Radolške čokoladnice« in vile Savnik dalje)
Vigaunerstrasse	Ulica talcev	Jalnova ulica
Blumengasse/Rossengasse	Žale	Žale
Feldgasse	Jurčičeva ulica	Jurčičeva ulica
Bahnhofweg	Kolodvorska ulica	Kolodvorska ulica
Neue Heimat	Nova naselbina (takoj po vojni)	Prešernova ulica
Handwerkergasse	Kranjska cesta – del (od križišča z Ljubljansko do križišča z Jalново)	Kranjska cesta – del (od križišča z Ljubljansko do križišča z Jalново)
Grabenweg	Partizanska pot	Partizanska pot
Talweg	Na Mlaki	Na Mlaki
Promenade		Pešpot med Kranjčevo ul. do križišča Gubčeve in Trubarjeve ul.
Fuchsweg	Cesta svobode, Gradiška pot	Cesta svobode, Gradiška pot

Anastasius Grün,¹¹³ Hubert Klausner¹¹⁴ in mestna dobrotnica Jožefina Hočevnar.¹¹⁵ To nakazuje na

¹¹² Seznam je bil izdelan na osnovi primerjave virov: Lavrenčak, Imena ulic v Radovljici, str. 4–19; SI ZAL RAD 2, a. e. 12/60, šk. 18, Nadaljevanje izgradnje kanalizacije, 1942 (zemljevid – načrt kraja z označbami cest). Na osnovi slednjega je primerjavo s sedanjim stanjem s pomočjo aktualnega zemljevida ulic v Radovljici opravil avtor prispevka. Ulice, poimenovane po bližnjih toponimih, so napisane v ležeči pisavi.

¹¹³ Grof Anton Aleksander Auersperg (1806–1876), psevdonom Anastasius Grün, v nemščini pišočí pesnik in kranjski liberalni politik; bil je zelo pronemško usmerjen.

¹¹⁴ Hubert Klausner (1892–1939) je bil avstrijski častnik in politik NSDAP. Kratek čas je bil minister za notranje zadeve in kulturo v »deželi Avstriji« pod guvernerjem Reicha Seyß-Inquartom (1938), nominalni deželni glavar Koroške in član Reichstaga.

¹¹⁵ Jožefina Hočevnar (1824–1911), dobrotnica mesta Radovljice

poskus drugačne zgodovinske percepcije te dežele, ki poudarja deloma srednji vek in nemško kolonizacijo (plemiške družine iz nemškega prostora), deloma nekatere novejšje osebe, ki niso bile Slovenci, ali Slovence, ki so se povzpeli v avstrijski cesarski službi. Nekatera poimenovanja so izvedli tudi na osnovi imen krajev, kamor so vodile ulice.

ca in nekaterih umetnikov. Denar je namenila za bolnišnico v Krškem in gradnjo mestnega vodovoda v Radovljici. Hvaležno mesto ji je leta 1908 na glavnem trgu postavilo spomenik v obliki vodnjaka.

Zemljevid Radovljice iz leta 1942 z nemškimi poimenovanji ulic (SI ZAL RAD 2, a. e. 12/60, šk. 18).

TRŽIČ

Tudi v Trziču (nem. Neumarkt) so imeli že pred vojno uveden ulični sistem, zato so mnoge ulice po okupaciji preimenovali oziroma po-nemčili. Tako so Nemci približno polovici predvojnih ulic nadeli nemška imena na podlagi neposrednih prevodov iz slovenščine v nemščino (Kolodvorska cesta – Bahnhofstrasse, Fužinarska ulica – Eisenwerkstrasse, Usnjarska ulica – Lederstrasse, Ljubeljska cesta – Loiblstrasse, Prečna ulica – Quergasse, Predilniška ulica – Spinereigasse, Kovaška ulica – Schmiedgasse, Pot na Zali rovt – Schönbüchelweg, Pred šolo – Schulgasse, Dolinska cesta – Talstrasse, Mizarska ulica – Tischlergasse, Blejska cesta – Veldeserstrasse, Pod/Za Virjem – Quellen). Nekaj bolj topografskih predvojnih poimenovanj so le nekoliko spremenili: Za Mošenikom v »Am Bach«, Preska v »Glanzmannweiler«, Kurnikova pot v »Stiegengasse«, Pod Kukovico v »Bergsiedlung« in Ljubljanska cesta v »Krainburgerstrasse«. Ostala preimenovanja ulic so bila bolj temeljita, saj so predvojna poimeno-

vanja po znamenitih slovensko usmerjenih Tržičanih nadomestili s poimenovanji po izrazito nemško ali »staroavstrijsko« usmerjenih Tržičanih in osebnostih ter organizacijah iz nacional-socialističnega ali celo koroško-brambovskega miljeja, kot npr.: Alois Bartl,¹¹⁶ Ernst Mayer,¹¹⁷ SA,¹¹⁸

¹¹⁶ Alois Bartl (1901–1919), član 5. ali 6. čete koroškega Heimwehra iz Althofna pri Šentvidu ob Glini, ki so ga 29. maja 1919 med veliko jugoslovansko (proti)ofenzivo na Koroškem skupaj s soborcem Ernstom Mayerjem na severni strani prelaza Ljubelj pri kraju Kleiner Loibelpass – Sapotnitza/Sopotnica ubili pripadniki jugoslovanskih enot (gl. *Der Kärntner*, str. 28).

¹¹⁷ Ernst Mayer (1796–1844), nemški kipar v klasičnem slogu. Bil je učenec Antonia Isopija in je delal za Lea von Klenzeja, predvsem v Münchnu, kjer je leta 1830 postal profesor kiparstva na Politehniki, zdaj Tehnični univerzi.

¹¹⁸ SA – »Sturmabteilung« (slov. *jurišni oddelek*) je bil para-vojaška organizacija pod okriljem nemške nacistične stranke NSDAP. Po »noči dolgih nožev« julija 1934 je SA izgubila na pomenu. Ko je leta 1939 izbruhnila vojna, je SA prevzela usposabljanje nabornikov v »vojaških skupinah SA«.

*Spremembe poimenovanj tržiških ulic, poimenovanih po osebnostih, v 20. stoletju*¹¹⁹

Predvojno poimenovanje	Medvojno poimenovanje	Povojno poimenovanje	Današnje poimenovanje
Metova ulica	Alois Bartlgasse	Usnjarska ulica	Usnjarska ulica
Ulica Viljema Pollaka ¹²⁰	Ernst Mayergasse	Ulica heroja Grajzerja ¹²¹	Muzejska ulica
Glavni trg	Platz der SA	Trg svobode	Trg svobode
Pot na Pilarno	Radetzkystrasse	Proletarska ulica	Pot na Pilarno
Cerkvena ulica	Ulrich Huttengasse	Partizanska ulica	Cerkvena ulica Partizanska ulica
Na Blekah	Valvasorstrasse	Ravne	Ravne
Ulica Franca Ahačiča	Neuhausgasse	Kosarska ulica	Kosarska ulica

Ulrich Hutten,¹²² general Radetzky,¹²³ in celo njegovo tržiško posestvo Neuhaus.¹²⁴

JESENICE

Ulični sistem naslovov je bil na Jesenicah (nem. Aßling) uveden že leta 1934, ko so Jesenice štejele 174 hišnih števil in Plavž 25.¹²⁵ Glede na to, da so Jesenice po nemški okupaciji postale tretje največje mesto v koroškem gavu in prvo po številu članov krajevne skupine NSDAP,¹²⁶ bi pričakovali, da bo temu ustrezno hitro spremenjena tudi zunanja podoba kraja. Vendar ni bilo tako. Sprva (leta 1941) so na Jesenicah prevzeli nemške različice krajevnih in ledinskih imen iz časa AO, imena ulic, ki so nastala v obdobju Kraljevine Jugoslavije, pa so enostavno prevedli v nemščino. Šele leta 1943 so preimenovali vse ulice, ki so nosile ime po znamenitih Slovencih ali »Jugoslovanih«. Z razširitvijo uličnega sistema po vseh delih mesta in predmestjih so takrat ponekod sploh prvič dobili ulično poimenovanje. Zato so izvedli tudi novo hišno

oštevilčenje.¹²⁷ Na novo so uvedli tudi sistem ulic v naseljih Slovenski Javornik in Koroška Bela.¹²⁸

Glavno prometno žilo skozi Jesenice, ki je pred vojno potekala po Gosposvetski cesti preko Trga kralja Aleksandra pred kolodvorom in po delu takratne Prešernove ceste, so preimenovali v »Adolf-Hitler-Strasse«. Najstarejši del Jesenic, naselbino Murova, so leta 1943 preimenovali v »Altassling« (Stare Jesenice).¹²⁹ V času okupacije je bilo na Murovi 30 hiš, na Plavžu pa 41 (ta je bil razdeljen na Spodnji in Zgornji Plavž ter na hiše ob Plavški cesti).¹³¹ Poleg poimenovanj po nekaterih v prispevku že omenjenih osebah iz nemške in koroško-avstrijske zgodovine so v Jesenicah uvedli še nekaj poimenovanj po novih »tovrstnih« osebah kot so bili npr.: slikar Karher,¹³² feldmaršal Brauchitsch,¹³³ propagandni minister Göbbels,¹³⁴ general Dietl,¹³⁵ pokojni nacistični funkcionar Planeta,¹³⁶ pa tudi po antičnem kraljestvu Norik¹³⁷

¹¹⁹ Kragelj, Zgodovinski drobci župnije Tržič, Zemljevid v dodatku k ponatisu »Ulice Tržiča v različnih zgodovinskih obdobjih«.

¹²⁰ Viljem Polak (1843–1908), v Tržiču rojeni graditelj cest in železnic ter mecen. Dal je pobudo za gradnjo slovenskega dijaškega doma v Ljubljani. Udeleževal se je volilnih bojev za slovenski Tržič, kupil je velik del delnic za tržiški Narodni dom ter v oporoki raznim tržiškim organizacijam zapustil del svojega premoženja.

¹²¹ Albin Grajzar - Bine (1922–1944), partizanski komandant, doma iz Smlednika.

¹²² Ulrich von Hutten (1488–1523) je bil nemški vitez, učejak, pesnik in satirik, ki je kasneje postal privrženec Martina Luthra in protestantski reformator.

¹²³ Grof Johann Josef Wenzel Radetzky von Radetz (1766–1858), avstrijski feldmaršal češkega rodu. Odlikoval se je po bojih z Napoleonovo vojsko, zlasti v Italiji. Radetzky se je leta 1797 poročil s tržiško grofico Frančiško Romano von Strassoldo – Grafenberg. Med letoma 1807 in 1819 je občasno živel na gradu Neuhaus v Tržiču. Zadnjič je Tržič obiskal 25. septembra 1852.

¹²⁴ Dvorec Neuhaus v Tržiču je bil v lasti feldmaršala Radetzkega.

¹²⁵ Torkar Tahir, Stare Jesenice, str. 89.

¹²⁶ Karawanken Bote, 22. 5. 1943, str. 5.

¹²⁷ Pogačnik, Po ulicah, str. 30. Gl. tudi SI ZAL JES 1, Občina Jesenice (1894–1946), t. e. 1. Seznam hiš po ulicah in hišnih številkah, *Straßen-bezeichnung*, 1944 (?); SI ZAL JES 1, t. e. 3, a. e. 19/23, Seznam gospodarstev (Verzeichnung der landwirtschaftlichen Betriebe), izkaz kmetijske dejavnosti 1942–1945.

¹²⁸ Pogačnik, Po ulicah, str. 30.

¹²⁹ Pogačnik, Po ulicah, str. 40.

¹³⁰ Pogačnik, Po ulicah, str. 50.

¹³¹ Torkar Tahir, Stare Jesenice, str. 90.

¹³² Max Kahrer (1878–1937), dunajski slikar. Ustvarjal je predvsem krajinske slike iz okolice Klosterneuburga. Redkejši so portreti ali tihožitja. Za njegove slike je značilna predvsem prijazna, živahna barvna paleta.

¹³³ Heinrich Alfred Hermann Walther von Brauchitsch (1881–1948), nemški feldmaršal, nosilec viteškega železnega križca.

¹³⁴ Dr. Josef Goebels (1897–1945), nemški vladni minister za propagando, eden najtesnejših Hitlerjevih sodelavcev.

¹³⁵ Eduard Dietl (1890–1944), nemški general, rojen v Hartbergu na avstrijskem Štajerskem. Bil je nosilec viteškega križa ter železnega križa s hrastovimi listi in meči.

¹³⁶ Otto Planetta (1899–1934), avstrijski nacionalsocialist, ki je med julijskim pučem leta 1934 umoril tedanjega avstrijskega kanclerja Engelberta Dollfußja.

¹³⁷ Norik (lat. Noricum) je bil rimska provinca, ki je obsegala večino današnje osrednje Avstrije, vzhodni del Slovenije (območje Celja in Maribora) ter jugovzhodno Bavarsko.

Po-/pre-/imenovanje ulic in trgov v Jesenicah po osebnostih v času okupacije

Predvojno poimenovanje	Prvo medvojno preimenovanje (1941–1943)	Drugo medvojno preimenovanje (1943–1945)	Povojno in današnje poimenovanje
Lampetova ulica	<i>Lampegasse (del)</i>	Hirschkoglergasse	C. bratov Stražišar
Vodnikova ulica	<i>Vodnikgasse</i>	Villacherstrasse	C. Cirila Tavčarja
Ruardov ¹³⁸ trg	<i>Ruardplatz</i>	Göringstrasse	Cesta Franceta Prešerna
Kralja Petra cesta	<i>König Peterstrasse</i>		
Cojzova cesta	<i>Zoisstrasse</i>		
Trg kralja Aleksandra	<i>König Alexanderplatz</i>	Adolf Hitlerstrasse (1)	Cesta bratstva in enotnosti (do 1961), danes Cesta maršala Tita
Gospodsvetska cesta	<i>Gospodsvetskastrasse</i>		
Zgornji Plavž	<i>Oberbleiofen</i>		
		Karherstrasse	Cesta Viktorja Svetina
Cankarjeva cesta (del)	<i>Cankarstrasse</i>	Brauchitschstrasse	Cesta maršala Tita (del)
Cankarjeva cesta (del)	<i>Cankarstrasse</i>	Horst Wesselstrasse	Cesta maršala Tita
Čopova ulica	<i>Čopgasse</i>	Dürergasse	Čopova ulica
Gregorčičeva ulica	<i>Gregortschitschgasse</i>	Schillergasse	Gregorčičeva ulica
Medvedova ulica	<i>Medvedgasse</i>	Semanekgasse	Medvedova ulica
Mencingerjeva ulica	<i>Menzingergasse</i>	Menzingergasse	Mencingerjeva ulica
	<i>Lagergasse</i>	Norikergasse	Skladiščna ulica
Zavetiščna cesta	<i>St. Heminastasse</i>		Marinkova ulica (do 1954), Ulica Staneta Bokala
Krekov trg	<i>Krekplatz</i>	Adolf Hitlerstrasse (2)	Cankarjev trg, nato Trg Toneta Čufarja
Ciril Metodova ulica	<i>Cyril Metodgasse</i>	Hüttengasse	Ulica Cankarjevega bataljona
Cerkvena ulica	<i>Kirchengasse</i>	Kirchengasse	Ulica Mirkota Roglja
Ilirska cesta	<i>Illyrienstrasse</i>	Narwikstrasse	Ilirska cesta
Aljaževa ulica	<i>Aliaschgasse</i>	Goetegasse	Aljaževa ulica
Industrijska ulica, Obrtniška ulica	<i>Industriegasse (Handwerker-gasse)?</i>	Dr. Göbbelsstrasse	Ulica Gustla Štravsca (del), Ulica Viktorja Kežarja (del)
Fužinska cesta	<i>Hüttenstrasse</i>	Barbaragasse	Fužinska cesta
Maistrova ulica	<i>Maistergasse</i>	Dietlgasse	Cesta revolucije
Slomškova ulica	<i>Slomschekgasse</i>	Hubert Klausnerstrasse	Cesta Toneta Tomšiča
Janševa ulica	<i>Janschagasse</i>		Janševa ulica
Kosova ulica	<i>Kosgasse</i>		Kosova ulica
		Valvasorgasse	Nova ulica
	<i>Am Walde</i>	Otto Planetagasse	Pod Gozdom

¹³⁸ Viktor Ruard (1814–1886) je bil pomemben jeseniški veleposestnik in podjetnik. Sredi 19. stoletja je dal postaviti nov, sodoben plavž z ogrevalci zraka in rudarskim dviga-

lom in dal zgraditi tudi novo cesto iz Planine pod Golico. V rudnikih nad Jesenicami je njegovo podjetje zaposlovalo kar 158 rudarjev.

ter sv. Hemi¹³⁹ in sv. Barbari.¹⁴⁰ Po vojni so te ulice preimenovali večinoma po lokalnih pred- in medvojnih revolucionarjih in pripadnikih NOG, kot npr. bratih Stražišar,¹⁴¹ Cirilu Tavčarju,¹⁴² Viktorju Svetini,¹⁴³ Stanetu Bokalu,¹⁴⁴ Tonetu Čufarju,¹⁴⁵ Mirku Roglju,¹⁴⁶ Viktorju Kejžarju,¹⁴⁷ Gustlu Štravsu,¹⁴⁸ deloma pa so jim vrnili predvojna poimenovanja, npr.: Medvedova ulica,¹⁴⁹ Mencingerjeva ulica,¹⁵⁰ Aljaževa ulica,¹⁵¹ Janševa ulica,¹⁵² in Kosova ulica.¹⁵³

Kako so na Jesenicah v času nemške okupacije po-/pre-/imenovali ulice, ki so nosile ime po osebnostih, in kakšna je bila njihova povojna transformacija, je razvidno iz zgornje tabele.¹⁵⁴

SKLEPNA ANALIZA PREIMENOVANJ TOPONIMOV NA GORENJSKEM V ČASU NEMŠKE OKUPACIJE

Po-/pre-/imenovanje naselij, mestnih ulic in trgov je eden pomembnejših vidikov germanizacije na Gorenjskem v času nemške okupacije, ki še zdaleč ne posega zgolj na področje ponemče-

nja simbolov kulturne krajine, ampak tudi v sklop ponemčenja narodne zavesti slovenskega prebivalstva na tem območju. S ponemčenjem slovenskih toponimov so nemške okupacijske oblasti želele iz javnega prostora odstraniti nezaželene relikte preteklosti, ki so izkazovali slovenski etnični značaj pokrajine. Obenem so preimenovanja pomenila prizadevanja nacionalsocialističnega sistema oziroma stranke NSDAP, da v javnem prostoru poleg germanizacije ustvari svoj novi ideološko-politični oziroma strankin simbolni red. Z obeh vidikov ta proces ne odstopa od številnih že raziskanih primerov preimenovanja toponimov v drugih zgodovinskih in geografskih kontekstih.¹⁵⁵

Med letoma 1941 in 1945 so nemške okupacijske oblasti na območju Gorenjske ponemčile imena številnih naselij, pri čemer jih je vodila želja po preobrazbi podobe pokrajine, iz katere naj bi izginili sledovi slovanske preteklosti in ideologij, ki se niso skladale z vizijo nacionalsocialistične družbene in državne ureditve. Pri tem so novo obliko dobila tudi nekatera nemška poimenovanja, ki so bila uveljavljena še iz časa AO. Kot problematični so se kazali predvsem toponimi s preveč poudarjeno katoliško etimologijo, pa tudi tisti, preveč neposredno izvedeni iz slovenskega jezika. Tako je pri preimenovanju toponimov prihajalo do spajanja (veliko)nemške nacionalistične ter nacionalsocialistične politično-ideološke sporočilnosti, kar je bilo tipično za urejanje javnega družbenega življenja tudi na drugih obmejnih območjih Tretjega rajha.¹⁵⁶ Za po-/pre-/imenovanje ulic so bili pristojni občinski komisarji oziroma občine, za preimenovanje krajev pa šef civilne uprave, ki je to objavil v svojem uradnem listu. Pri novem nemškem poimenovanju je šlo za kraje, katerih imena so v slovenski obliki vsebovala veliko šumnikov (č, š, ž), tako da so bila za nemško govorečega težko izgovorljiva (na primer Stražišče – Straschische, Črnuče – Tschernutz, Ovishe – Ousische). V teh primerih so za novo poimenovanje uporabili kar neposredni prevod iz slovenščine v nemščino (na primer Wart, od nem. die Warte – stražni, razgledni, obrambni stolp), Schwarzen Dorf (od nem. schwarz – črna, das Dorf – vas), Habern (od nem. der Hafer – oves). Pri nekaterih krajih so spremenili ime ali

139 Ema/Hema Krška, nemško Hemma von Gurk (ok. 980–1045), koroška grofica, redovnica in svetnica.

140 Sv. Barbara, krščanska svetnica in mučenka, ki je živel na prehodu iz 3. v 4. stoletje. Je zavetnica rudarjev, predorov, oklepnikov, vojaških inženirjev, orožnikov in vseh drugih, ki so delali s topovi in eksplozivom.

141 Trije bratje Stražišar, predvojni komunisti, ki so med vojno padli kot prvoborci.

142 Ciril Tavčar (1908–1942), predvojni tovarniški delavec železarne KID na Jesenicah in partizanski prvoborec, ki je padel na Mežakli.

143 Viktor Svetina (1912–1944), aktivist OF, ki naj bi ga umorili pripadniki organizacije Črna roka.

144 Stane Bokal (1907–1942). Bil je eden izmed organizatorjev decembrske vstaje leta 1941 na gorjansko-bohinjskem področju.

145 Tone Čufar (1905–1942), jeseniški pisatelj, pesnik, predvojni revolucionar in komunist ter član VOS OF v Ljubljani.

146 Mirko Rogelj - Petek (1924–1945). Pred vojno je bil tovarniški delavec v železarni KID na Jesenicah, nato najprej borec v Jeseniški četi, od leta 1943 pa je deloval kot pripadnik VOS Mobilizacijskega voda pod Stolom. Padel je na Planini pod Golico.

147 Viktor Kejžar (1910–1942), jeseniški predvojni komunist in prvoborec; padel na Jelovici.

148 Gustel Štravs - Lipe (1915–1943), aktivist OF.

149 Anton Medved (1869–1910), v Kamniku rojeni slovenski pesnik, dramatik in duhovnik.

150 Janez Mencinger (1838–1912), slovenski pisatelj, pesnik, prevajalec in odvetnik.

151 Jakob Aljaž (1845–1927), duhovnik in skladatelj, ki je imel pomembno vlogo pri razvoju slovenskega planinstva.

152 Anton Janša (1734–1773), slovenski čebelar, entomolog in slikar. Začetnik slovenskega čebelarstva.

153 Frančišek Pavel Kos (1772–1839), jeseniški trgovec. Leta 1821 je na Jesenicah kupil nekdanjo belopeško graščino (danes Kosova graščina) in jo obnovil.

154 Tabela je izdelana na podlagi objavljenih raziskav v publikaciji Pogačnik, *Po ulicah*.

155 Batič, Nova govorica, str. 281–306. Glej tudi: Batič, Prisvajanje, str. 165–203.

156 Matzer, *Herrschaftssicherung*, str. 411–420. Gre za t. i. »Grenzland«, narodnostno mešano območje, kjer poleg nemškega prebivalstva pretežno ali deloma prevladuje še drug nacionalni element. Takšna območja so bila poleg Spodnje Štajerske in Gorenjske z Mežiško dolino še Alzacija in Lorena, Luksemburg, Sudeti, Wartheland in severni Schleswig-Holstein.

Poimenovanja ulic po osebnostih v večjih gorenjskih krajih v času nemške okupacije (znak ✓ pomeni, v katerem gorenjskem mestu se je ulica ali trg imenoval(-a) po določeni osebi. Škofja Loka v prikaz ni vključena, ker se tam v času okupacije nobena ulica ali trg ni imenoval(-a) po kaki osebnosti.

Oseba, po kateri so med okupacijo poimenovali ulico ali trg	Kranj	Radovljica	Kamnik	Jesenice	Tržič
NS osebnosti in nemški poveljniki					
Adolf Hitler	✓	✓	✓	✓	
Hermann Göring			✓	✓	
Josef Goebels				✓	
Horst Wessel	✓			✓	
Hubert Klausner		✓		✓	
Otto Planetta				✓	
SA (Sturm-Abteilung)					✓
Eduard Dietl				✓	
Heinrich A. H. W. Brauchitsch				✓	
Osebnosti iz nem./avstr. kult., umet. ali športne zgodovine					
Albrecht Dürer	✓			✓	
Johann Friederich von Schiller	✓			✓	
Gustav Jahn	✓				
Johann Wolfgang von Goethe	✓			✓	
Max Kahrer				✓	
Walther von der Vogelweide	✓				
Ernst Mayer					✓
Thomas Koschat	✓				
Florian Geyer von Giebelstadt	✓				
Ulrich von Hutten					✓
Znamenite osebnosti iz lokalne (deželne) preteklosti					
Leopold Layer	✓	✓			
Ortenburg		✓			
Lamberg		✓			
Dietrichstein		✓			
Jurij Vega		✓			
Janez Vajkard Valvasor	✓	✓		✓	
Johannes Maler		✓			
Matevž Langus		✓			
Anastasius Grün		✓			
Josefina Hočevan / Hotschewar		✓			
J. J. Wenzel Radetzky					✓
Alois Bartl					✓
Sv. Ema Krška				✓	
kraljestvo Norik				✓	

del imena, če je preveč spominjal na katoliške svetnike ali cerkev (Bischoflack v Lack an der Zai-er, Sanct Jodoci v Jodociberg). Pri več krajih so dodali natančnejšo lokacijo, da ne bi prihajalo do

zamenjav s kakim istoimenskim krajem drugod v rajhu (Šentvid pri Ljubljani – St. Veit an der Sawe, Hrušica – »Birnbaum an der Sawe«, Podkoren – »Wurzen an der Sawe«, Stein in Oberkrain).

Spremembe poimenovanj ulic in trgov v večjih mestih so izvedli v prvih mesecih okupacije leta 1941 (Kamnik, Kranj, Škofja Loka, Tržič), v Radovljici leta 1942, Jesenice pa so izvedle kar dve preimenovanji: prvo leta 1941 (ponemčenje obstoječih poimenovanj) in drugo leta 1943 (vsebinske spremembe poimenovanj). Nova imena ulic in trgov lahko razdelimo v več kategorij. V prvo kategorijo lahko uvrstimo poimenovanja po nacionalsocialističnih osebnostih. Drugo kategorijo predstavljajo osebe iz nemškega ali avstrijskega kulturnega kroga. V tretji skupini so plemiči, umetniki in znane osebnosti iz Gorenjske/Koroške oziroma prostora »Alpe-Jadran«. S tem so verjetno želeli utrditi zavest o povezanosti posameznih gorenjskih krajev s sosednjimi alpskimi nemško govorečimi deželami, zlasti s Koroško, in poudariti pomen pripadnikov lokalnega plemstva, zaslužnih za pretekli znanstveno-kulturni razvoj Gorenjske, kajti v preteklosti je na slovenskem narodnem ozemlju od vseh slojev prebivalstva ravno plemstvo veljalo za najbolj nemško oziroma najmanj slovensko.¹⁵⁷ Zadnja, čeprav precej številčna skupina so poimenovanja po raznih bližnjih krajih ali rekah in gorah.

Če v pregled zajamemo zgolj poimenovanja po osebnostih in izpustimo poimenovanja po krajevnih značilnostih, dobimo v večjih gorenjskih krajih naslednje stanje.

Pri po-/pre-/imenovanju ulic v večjih gorenjskih krajih so odločevalci po eni strani sledili splošnemu trendu, pri čemer lahko opazimo, da je imel odločilno vlogo tudi »lokalni dejavnik« v kraju. To se najbolj kaže pri trendu »protikataliških« preimenovanj, ki v Jesenicah nekoliko odstopa od ustaljenih vzorcev v drugih gorenjskih krajih. Tako je bila predvojna Cerkevna ulica v Tržiču v času okupacije preimenovana zelo simbolno protikatališko – po protestantskem reformatorju iz 16. stoletja Ulrichu von Huttnu –, medtem ko je bila istoimenska ulica na Jesenicah ves čas okupacije zgolj v nemščino prevedena »Kirchengasse«. Na Jesenicah so v času okupacije na novo uvedli celo ulico, poimenovano po sv. Emi Krški – »Heminagasse«, današnjo Fužinsko cesto pa so iz prvotne »Hüttenstrasse« preimenovali v »Barbaragasse«, torej po zavetnici rudarjev in železarjev sv. Barbari. Omenjeni svetnici sta bili poleg lokalne dobrotnice Jožefine Hočever v Radovljici edini ženski, ki so ju nemške oblasti vključile v novo po-/pre-/imenovanje ulic na Gorenjskem. Pri tem je treba opozoriti, da v predvojnem obdobju v obravnavanih krajih niti ena ulica (razen v Škofji Loki »Nunska ulica«) ni bila po-

imenovana po kaki ženski. Za medvojno obdobje na Jesenicah je bilo značilno, da so ulice do leta 1943 nosile še predvojna poimenovanja (v nemščino so prevedli le izraz za cesto/ulico), čeprav je šlo med njimi za poimenovanja po osebah, ki niso ustrezale politično-ideološki usmeritvi nemških okupacijskih oblasti (na primer po kraljih Petru in Aleksandru Karađorđeviću, škofu Slomšku, generalu Maistru ...).

Pričakovano je bila v obravnavanih krajih stalnica poimenovanje osrednjih mestnih trgov in najpomembnejših ulic po nacionalsocialističnem vodji Adolfu Hitlerju. Pri tem je bil edina izjema Tržič, kjer osrednjega trga niso poimenovali po njem, pač pa po nacistični formaciji SA. Po pogostosti poimenovanj sledijo: drugi človek rajha Hermann Göring (Kamnik, Jesenice), leta 1930 s strani komunistov ubiti član nacionalsocialističnega gibanja Horst Wessel (Kranj, Jesenice) ter leta 1939 umrli avstrijski nacistični funkcionar Hubert Klausner (Jesenice, Radovljica), medtem ko se je po rajhovskem propagandnem ministru Goebelsu imenovala le ena ulica na Jesenicah. Dvakrat sta bila nosilca poimenovanja ulic tudi nemška vojaška (vermaht) poveljnika iz druge svetovne vojne Eduard Dietl in Heinrich A. H. W. von Brauchitsch. Med nemškimi umetniki/kulturniki se dvakrat pojavlja poimenovanje po svetovno znanem nemškem renesančnem slikarju Dürerju (Kranj, Jesenice), pesnikih Schillerju in Waltherju von der Vogelweideju ter dramatiku Goeteju (Kranj, Jesenice). Med imeni iz gorenjske oziroma kranjske deželne zgodovine se največkrat pojavlja poimenovanje po kranjskem polihistorju Janezu V. Valvasorju (Kranj, Radovljica, Jesenice) ter slikarju Leopoldu Layerju (Kranj, Radovljica), po enkrat tudi po matematiku baronu Juriju Vegi (Radovljica) in slikarju Matevžu Langusu (Radovljica). Čeprav so okupacijske oblasti v javnem spominjanju in šolskem sistemu po svoje prikrojile tudi vrednotenje bojov med nemško-avstrijskimi in slovensko-jugoslovanskimi enotami na južnem Koroškem v letih 1918/19, pa razen v Tržiču, kjer so eno ulico poimenovali po na severni strani Ljubelja padlem koroškem brambovcu Aloisu Bartlu, lokalne oblasti temu obdobju niso dajale poudarka. Povezanost z »matično« Koroško so raje želele pokazati s poimenovanjem ulic po antičnem kraljestvu Norik, ki je pred dva tisoč leti združevalo osrednje predele današnje Avstrije in Slovenije, koroški grofci sv. Emi Krški, ki so jo »za svojo« imeli tako nemško kot slovensko govoreči prebivalci, ter po nekaterih koroško-kranjskih plemiških rodbinah iz obdobja pred vzponom modernih nacionalnih gibanj.

¹⁵⁷ Preinfalk, »Na ta način«, str. 105.

FINANCIRANJE

Članek je nastal v okviru raziskovalnega programa *Kršitve človekovih pravic in temeljnih svoboščin na slovenskem ozemlju v 20. stoletju* (P6-0380), ki ga sofinancira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije (ARIS) iz državnega proračuna.

IZJAVA O DOSTOPU DO RAZISKOVALNIH PODATKOV

Podatki, na katerih temelji ta članek, so na voljo v članku.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

SI AS – Arhiv Republike Slovenije

AS 1603, Deželni svetnik za Kamnik 1941–1945.

SI ZAL – Zgodovinski arhiv Ljubljana

KRA 2, Občina Kranj 1632–1947.

RAD 2, Občina Radovljica 1870–1945.

JES 1, Občina Jesenice, 1894–1946.

TISKANI VIRI

Oberkrainer Gemeindegeschäftskalender für das Rechnungsjahr 1944 (ur. W. Rachle).

Schumi, Franz: *Urkunden und Regestenbuch des Herzogtums Krain*. Ljubljana: Herausgeber, 1882/3.

Verordnungs- und Amtsblatt des Chefs des Zivilverwaltungen in den besetzten Gebieten Kärntens und Krains, Veldes/Klagenfurt. 1941, 1942.

ČASOPISI

Karawanken Bote, slovenska izdaja, 1941, 1942, 1943.

Der Kärntner, Mitteilungsblatt des Kärntner Heimatdienstes, 2022.

LITERATURA

Batič, Matic: Nova govorica prostora: preimenovanje naselij na severnem Primorskem po drugi svetovni vojni (1948–1954). *Acta Histriae* 31, 2023, št. 2, str. 281–306. DOI: <https://doi.org/10.19233/AH.2023.13>

Batič, Matic: Prisvajanje javnega prostora na Primorskem med 1943 in 1945. *Dileme: razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine* 8, 2024, št. 1, str. 165–203. DOI: <https://doi.org/10.55692/D.18564.24.5>

Benedik, France: Seznam ulic, cest in trgov v mestu Kranj – nastanek, poimenovanja in njih spremembe. *Kronika* 47, št. 1–2, 1999, str. 179–190.

Elste, Alfred: *Kärntens braune Elite*. Celovec, Ljubljana, Dunaj: Mohorjeva založba, 1997, str. 98–103.

Ferenc, Tone: *Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941–1945*. Maribor: Založba Obzorja, 1968.

Ferenc, Tone: *Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno, 2, Raznarodovanje*. Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 2010.

Gabrič, Aleš: Preimenovanja krajevnih in uličnih

imen v letih 1945–1955. *Prispevki za novejšo zgodovino* 36, 1996, št. 1–2, str. 109–120.

Gemeinde- und Ortsverzeichnis der an den Reichsgau Kärnten angegliederten gefreiten Gebiete Oberkrains und Unterkärntens. Wien: Verlag der Publikationstelle Wien, 1942.

Godeša, Bojan: Italijanska in nemška okupacija Slovenije med drugo svetovno vojno: nekateri primerjalni vidiki njune začetne okupacijske politike. *Acta Histriae* 20, 2012, št. 3, str. 433–444.

Griesser Pečar, Tamara: *Razdvojeni narod: Slovenija 1941–1945: okupacija, kolaboracija, državljanska vojna, revolucija*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2007.

Hančič, Damjan: Gradbeni projekti nemškega okupatorja v Kamniku. *Kronika* 71, 2023, št. 1, str. 195–216. DOI: <https://doi.org/10.56420/Kronika.71.1.11>

Hančič, Damjan: Odnos nemškega okupatorja do študentov z Gorenjske. *Šolska kronika* 62, 2024, št. 2–3, str. 325–341.

Hančič, Damjan: Okupatorjeve izselitve civilnega prebivalstva v okrožju Kamnik med drugo svetovno vojno. *Prispevki za novejšo zgodovino* 65, 2025, št. 1, str. 209–230. DOI: <https://doi.org/10.51663/pnz.65.1.11>

Hančič, Damjan: *Postati del velike nemške skupnosti. Kamniško okrožje v času nemške okupacije 1941–1943*. Ljubljana: Študijski center za narodno spravo, 2024.

Holynski, Nada: Radovljica v letih po 2. svetovni vojni. *Radovljiški zbornik* 1992, str. 179–191.

Kaufmann, Thomas: *Der Bauernkrieg. Ein Medienereignis*. Freiburg im Breisgau: Herder, 2024.

Kolar, Bogdan: Organiziranje cerkvenega življenja na Gorenjskem v času druge svetovne vojne. *Arhivi* 25, 2002, št. 1, str. 179–185.

Kragelj, Viktor: *Zgodovinski drobci župnije Tržič*. Tržič: Zavod za kulturo in izobraževanje, 1936 (ponatis 1994).

Matzer, Lisbeth: *Herrschaftssicherung im »Grenzland«. Nationalsozialistische Jugendmobilisierung im besetzten Slowenien (1941–1945)*. Paderborn: Brill/Ferdinand Schöningh, 2021.

Nečak, Dušan: Fritz Valjavec in Südost-Institut v Münchnu. *Prispevki za novejšo zgodovino* 37, 1997 (Ferenčev zbornik), str. 79–88.

Perenič, Urška: Toponomastika uličnih imen, nacionalna identiteta in pripadanje: literarne ulice v ožjem središču Ljubljane. *Kulturni svetniki in kanonizacija* (ur. Marijan Dovič). Ljubljana: Založba ZRC, 2016, str. 325–348.

Pogačnik, Aljaž: *Po ulicah železarskega mesta*. Jesenice, Gornjesavski muzej Jesenice, 2016.

Polec, Janko: Kamniške meščanske hiše in njihovi lastniki v dvesto letih. *Kamniški zbornik* 1 (ur. Zvone Verstovšek). Ljubljana: Občina Kamnik, 1955, str. 51–110.

- Preinfalk, Miha: »Na ta način je moralo plemstvo seveda izgubiti v prebivalstvu sleherno zaupanje«: nekaj aspektov iz zadnjega obdobja plemstva na Slovenskem. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 92 (n. v. 57), 2021, št. 2/3, str. 96–119.
- Skitek, Vinko: *Delovanje nemškega okupatorja v Mežiški dolini med letoma 1941 in 1945* (doktorska disertacija). Maribor: Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, 2016.
- Štih, Peter: Državne tvorbe v srednjem veku na slovenskem ozemlju. *Od sanj do resničnosti: razvoj slovenske državnosti* (ur. France M. Dolinar). Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2001, str. 1–28.
- Štukl, France: *Knjiga hiš v Škofji Loki II: Klobovsova ulica, Mestni trg, Spodnji trg, Cankarjev trg, Blaževa ulica. Druga polovica 18. stoletja do 1984*. Škofja Loka: Zgodovinski arhiv Ljubljana, 1984.
- Torkar Tahir, Zdenka: Stare Jesenice z Murovo in Plavž. *Naše Jesenice* (gl. ur. Nataša Kokošinek). Jesenice: Občinska knjižnica Jesenice, 2021, str. 64–113.
- Torkar, Silvo: Nemško-slovenski stiki v slovenski toponimiji. *Linguistica (Ljubljana)* 55, 2015, št. 1, str. 161–171.
- Urbanc, Mimi in Gabrovec, Matej: Krajevna imena: Poligon za dokazovanje moči in odraz lokalne identitete. *Geografski vestnik* 77, 2005, št. 2, str. 25–43.
- Valenčič, Vlado: *Zgodovina ljubljanskih uličnih imen*. Ljubljana: Zgodovinski arhiv, Partizanska knjiga, 1989.
- Valvasor, Johann Weichard: *Ehre des Herzogthums Krain*. Laibach, Nürnberg, 1689. 2. veränderte Auflage, Druck und Verlag v. J. Kranjec, 1877.
- Vilfan, Sergij: *Pravna zgodovina Slovencev*. Ljubljana, Slovenska Matica, 1996.
- Vodopivec, Peter: *Od Pohlinove slovnice do samostojne države. Slovenska zgodovina od konca 18. do konca 20. stoletja*. Ljubljana: Založba Modrijan, 2006.

SPLETNI VIRI

- Lavrenčak, Goran: Imena ulic v Radovljici, Prvič objavljeno: 1. 9. 2015, zadnjič dopolnjeno: 1. 10. 2018, Digitalni arhiv Radovljica (DAR): <http://dar-radovljica.si/Gradnje/Povojne/Ulice%20v%20Radovljici.pdf>
- Ruschnig, Helmuth: »Fünf Monate Arbeit des Kärntner Volksbundes«, nedatiran dokument iz oktobra 1941, Tone Ferenc, *Quellen zur nationalsozialistischen Entnationalisierungspolitik in Slowenien 1941 bis 1945*. Maribor: Založba Obzorja, 1980: <https://www.karawankengrenze.at/ferenc/index.php?r=documentshow&id=168>

SUMMARY

Germanization of Toponyms under the German Occupation of Upper Carniola between 1941 and 1945

The introduction of German place names, along with changing the names of streets and squares in Upper Carniola under the German occupation between 1941 and 1945 was a major aspect of Germanization in this area during the Second World War. The German occupation authorities aimed to clear public space of all unwanted vestiges of the past that testified to the Slovenian character of the province. Moreover, they also changed certain German place names that had been in use since Austria–Hungary. Toponyms with overly highlighted Catholic etymology and those that stemmed directly from the Slovenian language were regarded as especially problematic. The process combined conveying the German national and Nazi political message, and it conferred an image of power to the Nazi regime and the NSDAP as the only legitimate party in the Third Reich. The names of streets and squares in Kranj, Škofja Loka, Kamnik, and Tržič were changed immediately after the occupation, in Radovljica in 1942, whereas the town of Jesenice carried out two renaming campaigns: the first in 1941 and the second in 1943.

Place names that contained several sibilants (š, č, ž) and posed a challenge for German speakers underwent a complete Germanization. In some areas, a place name or a part thereof was changed if it bore an excessively religious or Catholic connotation. Many places with an established (old) German designation were added a more detailed geographical location (most often after the nearest river) to avoid confusion with homonymous places in other parts of the Reich. The newly introduced names of streets and squares in major cities may be divided into several categories. The most prominent names were adopted after the key figures of the National Socialist movement, such as Adolf Hitler, Hermann Göring, propaganda minister Joseph Goebbels, the Nazi martyr Horst Wessel, and so on. The second category comprised the names of famous representatives from the German or Austrian cultural milieu, such as the playwright Friderich Schiller, the literary giant J. Wolfgang Goethe, the painter Albrecht Dürer, and somewhat lesser-known cultural creators from Carinthia or Vienna. The third group was composed of noblemen, artists, and notable personalities from Upper Carniola and Carinthia or the "Alpe-Adria" region: the Carniolan polymath J. V. Valvasor, mathematician Baron Jurij Vega, the painters Lepold Layer and Matevž Langus, Alois Bartl, a member of the Carinthian Landwehr, and so forth. The last group was represented by names derived from various nearby German place names (e.g., *Krainburgerstrasse*, *Veldeserstrasse*, *Vigaunerstrasse*).

After the war, the new government abolished the practice of Germanizing place names and reintroduced Slovenian designations, which sometimes differed from those used in the prewar period. More specifically, in observance

of the new state ideological order, place names, too, had to reflect the spirit of the time and were therefore subjected to the new ideologization.

IN MEMORIAM

Maja Žvanut (1948–2025)

V predprazničnih dneh iztekajočega se leta 2025 nas je nenadoma dosegla žalostna novica o slovesu dr. Maje Žvanut – vrhunske intelektualke, plodovite raziskovalke slovenske preteklosti oziroma kulturne dediščine in zagotovo ene najvidnejših muzealk svoje generacije na Slovenskem. Kot avtorica, pobudnica in organizatorica odmevnih razstavnih projektov je vzpostavljala nove, še danes merodajne strokovne standarde v slovenskih muzejih. O njeni raziskovalni globini, interdisciplinarni širini in prvovrstnem občutku za odkrivanje dolgo po krivem spregledanih tematik najbolje priča obsežen bibliografski opus. Najtrajnejši pomnik si je ustvarila z lastnim neutrudnim delom, vseeno pa se zdi prav, da se cenjeni kolegici poklonimo vsaj s kratkim zapisom.

Po uspešno zaključenem študiju zgodovine na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani in pridobljeni diplomu (1973) je najprej službovala kot arhivistka v Mestnem arhivu v Piranu ter v letih 1975/6 v Arhivu SR Slovenije, preden jo je iskanje novih izzivov privabilo na Zavod SRS za varstvo naravne in kulturne dediščine. Ob pripravi spomeniškovarstvenih ekspertiz in elaboratov je spoznavala dediščinsko problematiko, stanje na terenu, pridobivala nova znanja in širila poklicne stike s kolegi, ki so se vedno znova pokazali za dragocene sopotnike tudi v nadaljevanju njene kariere. Toda na razgibani poklicni poti je nazadnje največ časa preživela v muzejski stroki.

Novembra 1983 se je zaposlila v Narodnem muzeju v Ljubljani, ki je tisti čas s pritokom kadrovskih okrepitev preživel eno od najživahnejših reorganizacij v danes že dvestoletni zgodovini ustanove. Le malo več kot dve leti poprej se je dotedanji Kulturnozgodovinski oddelak po daljši razpravi in ob soglasju zaposlenih z ustanovitvijo posebnega Zgodovinskega oddelka razcepil na dvoje. Ožja specializacija naj bi muzealcem omogočila bolj poglobljeno obravnavanje dotlej zapostavljenih zgodovinskih vsebin. Takšna delitev dela med dva ločena, a medsebojno tesno prepletena člena se dolgoročno ni obdržala, saj so ju ponovno združili že leta 1989. Toda v ozadju na prvi pogled morda zgolj kozmetičnih sprememb so se skrivali veliko pomembnejši konceptualni pomisleki, ki so naznanili celo eno od bistvenih prelomnic v strokovnih usmeritvah Narodnega muzeja.

Maja Žvanut (foto: Tomaž Lauko).

Če so v krogu njegovega Kulturnozgodovinskega oddelka do konca sedemdesetih let 20. stoletja povsem prevladovali umetnostni zgodovinarji, so se raziskovalne perspektive s prihodom zgodovinopisno usposobljenih sodelavcev skokovito razširile. K temu je odločilno pripomogla prav Maja Žvanut, poleg Jasne Horvat druga kustodinja komaj pred kratkim osamosvojenega Zgodovinskega oddelka. V muzejski kolektiv je pristopila kot že v veliki meri formirana, odlično izšolana strokovnjakinja, sposobna v vsega nekaj letih samostojno prevzeti najzahtevnejše razstavne projekte in jih realizirati celo daleč onkraj dotle običajnih mej oziroma pričakovanj.

Strokovno znanje, vodstvene sposobnosti in težnje po uigranem povezovanju s sodelavci z različnih delovnih področij je že leta 1986, povsem na začetku samostojne muzejske poti, dokazala z razstavo *Slovenci v šestnajstem stoletju*. Tematska postavitev, oprta na bogat izbor zelo raznovrstnega gradiva ne le iz kulturnozgodovinskih zbirk, temveč tudi muzejske knjižnice in grafičnega kabineeta, je naletela na topel sprejem tako laične kot strokovne javnosti. Leto pozneje je avtoričin uspeh zaslužen okronala še Župančičeva nagrada za izjemne dosežke na področju kulture. Malokateremu kustosu se tako odmeven preboj posreči že s prvim avtorskim projektom, ki se v razvoju Narodnega muzeja Slovenije kaže kot svojevrsten mejnik tudi s časovne oddaljenosti štirih desetletij. Mlada muzealka je k obravnavi posebej prelomnega obdobja slovenske zgodovine pristopila

presenetljivo tankočutno in zasnovala tako dozero muzealsko pripoved, da bi celo v viziji vodilnega domačega zgodovinarja tistega časa morala postati zametek stalne zgodovinske razstave.

Slednji cilj je v osemdesetih letih 20. stoletja in še precej pozneje veljal za prednostno nalogo ljubljanskega Narodnega muzeja, za katero si je ob 150-letnici ustanove (1971) intenzivno prizadeval že tedanji direktor Peter Petru (1970–1983). Zaradi niza nenaklonjenih okoliščin je ni uspelo uresničiti niti njegovemu nasledniku Borisu Gombaču (1983–1994), ko se je zdelo, da do končne realizacije manjka kvečjemu neznaten korak. Zelo pomemben delež k pripravam velikega muzejskega deziderata je prispevala Maja Žvanut. Spodbujena z izkušnjo pravkar uspešno izvedene avtorske razstave je opozorila na nujnost vključevanja zgodovinopisnih raziskav v dotlej pretežno arheološko in umetnostnozgodovinsko sfero slovenskih muzejev, kot opozarja njen še danes aktualen *credo*, leta 1987 objavljen v reviji *Argo*. V istem času je z Jasno Horvat pripravila osnutek zasnove celovite stalne razstave o zgodovini civilizacije in kulture na Slovenskem. Škoda, da njun načrt ni nikoli doživel izvedbe, saj Narodni muzej Slovenije še danes – kljub več poznejšim poskusom in ponovni oživitvi projekta v zadnjih letih – ne premore takšne postavitev, vredne nacionalne muzejske ustanove.

Čeprav se je Maja Žvanut že z uvodno razstavno preizkušnjo potrdila za mojstrico muzejskega medija, je to nikakor ni odvrčalo od nadaljnjega raziskovalnega dela na področju zgodovinopisja, temveč je še ves preostanek kariere povsem naravno in morda prav zato tudi tako uspešno združevala oba pola kustosovih zadolžitvev. Ker jo je kot ljubiteljico pisane oziroma tiskane besede vedno privlačilo bogastvo muzejske knjižnice, nikakor ne preseneča, da je neposredno po razstavi, za katero se je poglobila v preučevanje materialne zapuščine zgodnjega novega veka, izdala monografijo *Knjige iz 16. stoletja v Knjižnici Narodnega muzeja*. Naslednje desetletje je pomenilo verjetno najživahnejše obdobje njene strokovne poti. V letih 1989–1997 je vodila ponovno združeni Kulturnozgodovinski oddelek, zaradi vsebinskih nedorečenosti pojma kulturne zgodovine vmes preimenovan v Oddelek za zgodovino in uporabno umetnost. V njegovem okviru je skrbela za različno gradivo, med drugim za pečate in pečatnike, igrače, nakit, (zgodnjenovoveški) lapidarij in zbirko *varia*. Na položaju kustodinje za starejšo zgodovino je pokrivala kronološka obdobja od srednjega veka do 18. stoletja, a hkrati razvijala specifična dodatna znanja, denimo heraldiko, epigrafiko in sfragistiko.

Ob vseh drugih kustodialnih in organizacijskih obveznostih je Maja Žvanut leta 1993 na Oddelku za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani doktorirala z zagovorom disertacije *Kranjsko plemstvo v preobrazbi: od viteza do gospoda. Mentaliteta, kultura, vsakdanje življenje (od srede 15. do srede 17. stoletja)*. Spominjam se, kako je ob kaki bolj sproščeni priložnosti rada opomnila, da pridobitev doktorskega naziva ne sme biti cilj sam po sebi, saj pomeni nič več in nič manj kot mojstrski izpit. Kandidatu zagotavlja enakopraven vstop v znanstveno srenjo, a mu po drugi strani nalaga odgovornost, da kariero razvija še naprej – ne zgolj z osvajanjem akademskih nazivov, pač pa s suverenimi, izvirnimi dosežki v znanosti. Tega pravila se je sama vsekakor skrbno držala. Že iz naslova doktorske naloge lahko razberemo, s kako vseobsegajočega zornega kota je pristopila k preučevanju dotlej v slovenskem zgodovinopisju skoraj povsem prezrtega plemstva na prelomu iz srednjega v novni vek. Disertacijo je zelo kmalu preoblikovala tudi v tiskano monografijo, naslovljeno *Od viteza do gospoda*.

Imenitna knjižna izdaja je že ob izidu postala precejšnja uspešnica, prepoznana kot novo temeljno delo in sploh eden prvih znanilcev svojevrstne renesanse slovenskega zgodovinopisja v osamosvojitvenem obdobju, ko so družbene elite minulih dob po dolgi desetletjih pozabe nenedoma postale predmet sistematičnih raziskav. Maja Žvanut se je tako uvrstila ob bok najprodornejšim piscem tedanje »mlade generacije« slovenskih medievistov oziroma preučevalcev plemiškega sloja. Njena monografija, barvit kulturnozgodovinski prerez življenja aristokracije v slovenskih deželah, ni bila presežek zgolj zato, ker je odpirala vpogled v povsem nove tematike. Morda še bolj vplivno je domačo stroko zaznamovala v metodološkem smislu – z izrazito širokim raziskovalnim pristopom, ki ga je avtorica naravno ponotranjila in dosledno udejanjala brez velikih besed že dolgo, preden je interdisciplinarnost postala modni pojem slovenske stroke. Njen pogled je v isti sapi združeval tradicionalna orodja zgodovinopisja in umetnostne zgodovine, enakopravno obravnaval pisne, materialne in likovne vire, predvsem pa skušal razumeti pripadnike plemenitega stanu kot človeška bitja, ujeta v politične, družbene, miselne in kulturne okvire svojega časa, ne zgolj šablonske karikature s slovenskim narodom *a priori* nezdružljivih potujočevalcev ali razrednih sovražnikov. Prav to je nemara eden poglobitnih razlogov, zakaj *Od viteza do gospoda* še vedno ostaja obvezno branje preučevalcev zgodovine plemstva in materialne kulture na Slovenskem.

Vznemirljivi čas slovenskega osamosvajanja in zgodnjih korakov lastne države je sovpadal z najplodovitejšim življenjskim obdobjem Maje Žvanut, ki se je tesneje prepletlo tudi z delovanjem revije *Kronika*. Leta 1990 je postala članica uredniškega odbora in to funkcijo opravljala naslednjih dvajset let. Medtem je njen pisni opus naraščal v komaj predstavljenem tempu. Leta 1993 je v obliki monografije objavila zbirko pečatnikov Narodnega muzeja Slovenije. Knjižna izdaja je postala vzorčni primer za prihodnje objave gradiva iz zbirk Oddelka za zgodovino in uporabno umetnost; od naslednjega leta so začele izhajati v oddelčni monografski seriji *Viri. Gradivo za materialno kulturo Slovencev*, ki danes šteje že 17 zvezkov.

Glede na neizogibno kolektivno naravo muzejskega dela je tesno sodelovala z oddelčnimi kolegi pri pripravi različnih razstavnih projektov in publikacij. Za katalog razstave *Bitka pri Sisku* (1993) je prispevala zanimivo biografsko skico grofa Blagaja in preučevala pozabljeno zgodovino ljubljanskih steklarn (1994). Ob podrobnejšem spoznavanju nemalokrat precej žalostne usode kulturnozgodovinskega gradiva v Narodnem muzeju Slovenije je znala prispevati trezno refleksijo trenutnega stanja in pogledov v prihodnost. S posebej zahtevnimi izzivi pa se je spoprijela leta 1995 med nastajanjem epohalne razstave *Gotika v Sloveniji*. Njen idejni pobudnik je bil žal prav tako pred kratkim preminuli prof. dr. Janez Höfler, izjemna strokovna avtoriteta in hkrati učinkovit organizator projekta, zamišljenega v dveh delih – s predstavitevijo gotske umetnosti v Narodni galeriji, medtem ko je raznovrstna materialna zapuščina tega pomembnega zgodovinskega obdobja nagovorila občinstvo na postavitvi *Svet predmetov* v Narodnem muzeju Slovenije.

Celo več kot trideset let pozneje bi nepozabni galerijsko-muzejski stvaritvi po vsebinski globini in interdisciplinarnem dometu težka našli vsaj skromen približek. Vodilna vloga pri pripravi muzejskega dela razstavne postavitve je pripadla Oddelku za zgodovino in uporabno umetnost pod taktirko Maje Žvanut. Glede na strokovne predispozicije in raziskovalno širino je bila nedvomno prava oseba za takšno nalogo, h kateri je znala pritegniti tudi strokovnjake drugih ved, vključno s prav tedaj šele zares prebujajočo se arheologijo poznega srednjega veka. Trajno, še danes uporabno sintezo dotedanjega stanja raziskav je razstavni projekt doživel z istoimensko monografijo v slovenskem in angleškem jeziku.

Za prodorno zgodovinarko na višku moči je bilo tako rekoč samoumevno, da si prizadeva okrepiti raziskovalno dejavnost v domači ustano-

vi. V raziskovalne projekte je bila vključena vse od leta 1990, med drugim v obdobju 1996–2000 kot nosilka raziskovalnega projekta J6-7553 *Materialna kultura na Slovenskem*. Leta 1996 je bila na Univerzi v Mariboru izvoljena za docentko, najgloblje sledi na raziskovalnem področju pa je zapustila kot tvorec in prvi vodja (2004–2008) vse do danes potekajočega raziskovalnega programa P6-0282 *Predmet kot reprezentanca: okus, ugled, moč (Raziskave materialne kulture na Slovenskem)*. V njegovih okvirih tudi po več kot dveh desetletjih še naprej združujemo raziskovalne moči Oddelka za zgodovino in uporabno umetnost, zagotavljamo najvišjo raven interdisciplinarnega dela in prenos znanja na mlade kadre – vse tisto, za kar se je z lastnimi zgledi zavzemala že Maja Žvanut.

Njeno poznejšo karierno pot so do določene stopnje zavirale zdravstvene težave, zaradi katerih je bila zadnje obdobje službovanja prisiljena delati s skrajšanim delovnim časom. Toda z osebnim pogumom in optimizmom je znala premagovati tudi telesne nadloge in kolikor le mogoče usmerjati ustvarjalno energijo v nove dosežke tako zunaj kot znotraj domačega muzeja. Ob prelomu tisočletja je sodelovala pri pripravi šolskih učbenikov in hkrati zasnovala še ambiciozno razstavo o zgodovini slovenskega prostora v 17. stoletju. Postavitev z naslovom *Theatrum vitae et mortis humanae. Prizorišče človeškega življenja in smrti* (2002) je utelešala vse poglobitve cilje, ki si jih je Maja Žvanut prizadevala udeležati v dotedanji muzejski karieri in tudi še v naslednjih letih. Razstavno pripoved je oblikovala na podlagi intenzivnega preučevanja virov, v sodelovanju z uglednimi specialisti, sposobnimi oplemeniti končni izdelek z lastnim znanjem. Da bi njena vsebina znala nagovoriti obiskovalce skozi vse čute, je poskrbela izkušena oblikovalska ekipa, ki je razstavni scenarij prelila v razgibano postavitev, smiselno podprto s scenografskimi sredstvi oziroma elementi. Hkrati se je samo po sebi razumelo, da morajo razstavo pospremiti profesionalno pripravljene publikacije različnih tipov – najmanj dvojezični katalog oziroma monografija in poljudnejši vodnik – ter domišljen pedagoški program za različne ciljne skupine. Pravkar našeto še danes velja za temeljni standard, po katerem naj bi se zgledovala vsaka ambicioznejša, vsebinsko poglobljena razstava, čeprav ga v praksi ne uspe vedno doseči niti avtorskim ekipam iz največjih muzejskih ustanov.

Maja Žvanut je najvišje stanovsko priznanje prejela leta 2004 z Valvasorjevo nagrado za življenjsko delo, vendar ta dosežek ni ugasnil njene volje po nadaljnjem snovanju muzejskih projektov. Vsaj v zelo omejenem obsegu in za krajši

Maja Žvanut z dolgoletnima sodelavcema Tomažem Laukom (levo) in Dragom Vončino (desno) na zadnji službeni poti novembra 2010, med fotografiranjem poznosrednjeveških fresk v cerkvi sv. Jurija v Trnovcu nad Sevnico (foto: Tomaž Lazar).

čas je lahko koncept stalne zgodovinske razstave uresničila v zgoščenem prikazu *Slovenski jezik: identiteta in simbol. Kratka zgodovina Slovencev* (2006–2010). V istem času je sodelovala pri nastajanju dveh zelo obsežnih razstavnih projektov: stalni postavitvi na Blejskem gradu (2008) ter ureditvi zgodovinskih in umetnostnih zbirk v novo pridobljeni muzejski stavbi na Metelkovi, kjer je poskrbela za ureditev zbirke igrač.

Še preden so zbirke Oddelka za zgodovino in uporabno umetnost konec leta 2008 zaživele v fizični obliki, je pravkar obnovljena izpostava Narodnega muzeja Slovenije na Metelkovi slovesno odprla vrata javnosti z zadnjim samostojnim avtorskim projektom Maje Žvanut. Z razstavo *Primož Trubar: 1508–2008* se je ugledna muzealka vsaj v kronološkem pogledu vračala k začetkom kariere, v nemirno 16. stoletje, svet protestantizma in rojstva slovenske tiskane besede. Pregleden, vizualno privlačen prikaz, pripravljen ob petstoti obletnici rojstva Primoža Trubarja, je bil prva in doslej skorajda edina postavitev, ki je vsebinsko zapolnila celotni prostor razstavnih dvoran v pritličju muzejske stavbe. Širšo pozornost javnosti je spodbudila tudi s predstavitev vrhunskih eksponatov, vključno z edinim ohranjenim izvodom Trubarjeve *Cerkovne ordninge*,

ob tej priložnosti prvič izposojenim iz Vatikanske knjižnice.

Moji najzgodnejši osebni stiki s kolegico Majo segajo šele v ta čas, ko se mi je kot tehničnemu sodelavcu v programski skupini ponudila enkratna priložnost za delo v Narodnem muzeju Slovenije. Še nepreizkušen diplomant zgodovine in doktorski študent bi bil težko deležen večjega privilegija kot sodelovati z eminentno zgodovinarico, ki sem jo dotlej poznal le iz objavljenih del – celo osnovne študijske literature. V treh letih »vajeniške dobe« sem se lahko osnov muzejskega poklica učil od ene najboljših. Poleg razstavnih projektov je Majo Žvanut tedaj zaposlovalo intenzivno publiciranje. Pri založbi Viharnik je leta 2008 izdala poljudno napisano, bogato ilustrirano zgodovino Ljubljane, leto pozneje pa še monografijo *Plemiške zgodbe*, širšemu krogu bralcev dostopno študijo življenja plemenitega stanu v zgodnjem novem veku.

Tudi ko se je sama pri sebi že pripravljala na upokožitev, je tako rekoč do zadnjega dne prenašala bogato znanje na mlajše rodove. Z nasveti in strokovnimi povezavami je sodelavcem pomagala pri realizaciji novih muzejskih razstav, denimo *Pod Napoleonovim orlom. 200 let ustanovitve Ilirskih provinc* (2009/10) ter *Vitez, dama in zmaj. Dediščina*

srednjeveških bojevnikov na Slovenskem (2012–2014). Kot vestna muzealka si je prizadevala do konca revidirati in inventarizirati gradivo v zbirkah pod svojo pristojnostjo. Dejavno je sodelovala tudi pri pripravi pedagoških in andragoških vsebin, še posebej pri usposabljanju kulturnih mediatorjev.

Kako težko bo nadomestiti Majino modrost in izkušnje, smo se zavedeli že v trenutku njenega odhoda v pokoj. Njeno avtoriteto smo odtlej neštokrat pogrešali tako na Oddelku za zgodovino in uporabno umetnost kot v okviru celotne muzejske ustanove. Zpomnili smo si jo kot energično, izjemno delavno in resnično vsestransko razgledano, klasično izobraženo intelektualko, večšo maternega ter več tujih jezikov, sukanja peresa, govorne besede – kombinacija, s kakršno se v vse plitvejši sodobnosti zmore pohvaliti le še malokdo. Kot oseba pokončnega in hkrati duhovitega značaja je znala ob primerni priložnosti pripomniti tudi kaj pikrega, a praviloma le tedaj, kadar so ostrino duha upravičevali zares tehni oziroma hvalevredni cilji. Predvsem pa je s svojim delom utelešala vzor, ki mu skušamo vsak po svojih močeh slediti na lastnih poteh.

VIRI IN LITERATURA

- Gotika v Sloveniji. Svet predmetov / Gothic in Slovenia. The World of Objects* (ur. Maja Lozar Štamcar). Ljubljana: Narodni muzej, 1995.
- Grafenauer, Bogo: Muzejska razstava »Slovenci v 16. stoletju«. *Zgodovinski časopis* 40, 1986, št. 3, str. 331–333.
- Kos, Mateja in Žvanut, Maja: *Ljubljanske steklarne v 16. stoletju in njihovi izdelki / Glass Factories in Ljubljana in the 16th Century and their Products*. Ljubljana: Narodni muzej, 1994.
- Narodni muzej Slovenije. *Zgodovinske in umetnostne zbirke. Stalna razstava* (ur. Maja Lozar Štamcar). Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2011 (Viri. Gradivo za materialno kulturo Slovencev 9).
- Predmet kot reprezentanca: okus, ugled, moč / Objects as Manifestations of Taste, Prestige and Power* (ur. Maja Lozar Štamcar). Ljubljana: Narodni muzej Slovenije 2010.
- Primož Trubar: 1508–1586. *Ob petstoti obletnici rojstva / On the Five-Hundredth Anniversary of his Birth* (ur. Maja Lozar Štamcar). Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2008.
- Theatrum vitae et mortis humanae. Prizorišče človeškega življenja in smrti. Podobe iz 17. stoletja na Slovenskem / The Theatre of Human Life and Death. Images from the Seventeenth Century in Slovenia* (ur. Maja Lozar Štamcar in Maja Žvanut). Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2002.
- Žvanut, Maja in Horvat, Jasna: Stalna razstava o zgodovini civilizacije in kulture na Slovenskem. *Argo* 26, 1987 str. 48–60.
- Žvanut, Maja: *Knjige iz 16. stoletja v Knjižnici Narodnega muzeja / Die Bücher des 16. Jahrhunderts in der Bibliothek des Nationalmuseums*. Ljubljana: Narodni muzej, 1988.
- Žvanut, Maja: *Kranjsko plemstvo v preobrazbi: od viteza do gospoda. Mentaliteta, kultura, vsakdanje življenje (od srede 15. do srede 17. stoletja)* (doktorska naloga). Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, 1992.
- Žvanut, Maja: *Ljubljana. Ilustrirana zgodovina*. Ljubljana: Viharnik, 2008.
- Žvanut, Maja: *Od viteza do gospoda*. Ljubljana: Viharnik, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1994.
- Žvanut, Maja: *Plemiške zgodbe. Kranjsko plemstvo v šestnajstem in sedemnajstem stoletju*. Ljubljana: Viharnik, 2009.
- Žvanut, Maja: Pogled nazaj: zadovoljstvo s priokusom grenkobe. *Argo* 39, 1996, št. 1–2, str. 44–46.
- Žvanut, Maja: *Slovenci v šestnajstem stoletju*. Ljubljana: Narodni muzej, 1986.
- Žvanut, Maja: *Slovenski jezik: identiteta in simbol. Kratka zgodovina Slovencev / Slovene Language: Identity and Symbol. A Short History of Slovenes*. Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2007.
- Žvanut, Maja: Štefan Ursini grof Blagaj. Biografska skica. *Bitka pri Sisku. 1593–1993* (ur. Matija Žargi). Ljubljana: Narodni muzej, 1993, str. 37–41.
- Žvanut, Maja: Zakaj zgodovina v muzejih. *Argo* 26, 1987, str. 61–62.
- Žvanut, Maja: *Zbirka pečatnikov v Narodnem muzeju v Ljubljani / Die Siegeltypensammlung des Nationalmuseums in Ljubljana*. Ljubljana: Narodni muzej, 1993.

Tomaž Lazar

Nekaj imenoslovnih in drugih pripomb h knjigi *Na obeh straneh Alp: Slovensko-avstrijska zgodovina*

Junija 2025 je bila na SAZU predstavljena monografija *Na obeh straneh Alp: Slovensko-avstrijska zgodovina*, ki sta jo leta 2025 izdali slovenska in avstrijska akademija znanosti tako v nemški kot v slovenski jezikovni različici, uredili pa Peter Štih, Arnold Suppan, Oliver Jens Schmitt in Peter Vodopivec. Vsa poglavja so bila napisana v soavtorskih parih. Knjiga je bila recenzirana v mednarodnem anonimnem postopku.

Mojo pozornost je pritegnilo zlasti poglavje *Visoki in pozni srednji vek. Oblikovanje enotnega gospodstvenega prostora med Alpami in Jadranom* (str. 55–96), znotraj tega pa enota *Višinska kolonizacija* (str. 79–81), ki vsebuje informacijo o treh nemških jezikovno-etničnih otokih. Kot avtorja poglavja sta podpisana avstrijska zgodovinarica Marija Wakounig in slovenski zgodovinar Matjaž Bizjak. Na str. 79 beremo, da so južnotirolski kolonisti »v zgornji dolini Bače do konca 13. stoletja oblikovali naselja: Nemški Rut (Deutschrut), Trtnik (Trettenich), Stržišče (Wartenberg), Grant (Deutschgrund), Obloke (Mühlenklamm) in Podbrdo (Deutschberg).«

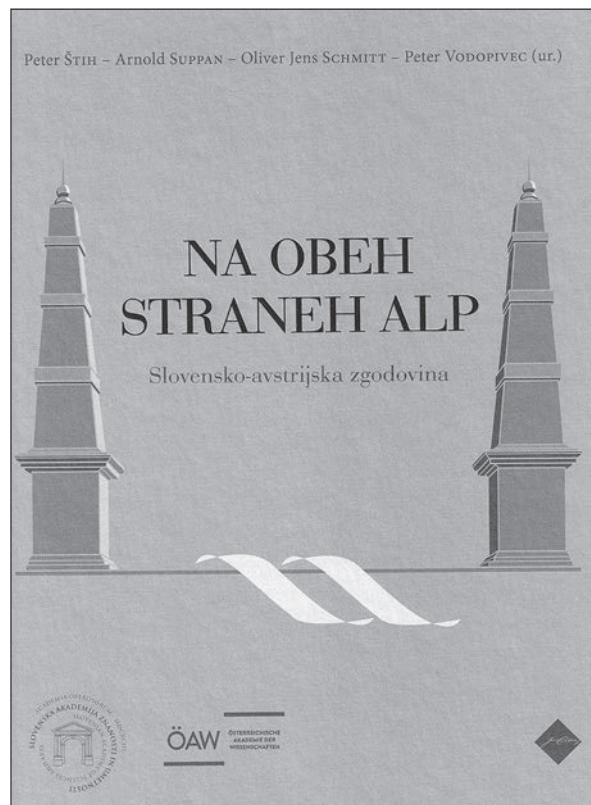
V citiranem odlomku so navedene nemške imenske oblike *Wartenberg*, *Deutschgrund*, *Mühlenklamm* in *Deutschberg*, ki jih v zgodovinskih virih, strokovni literaturi in narečnih slovarjih ni mogoče zaslediti (*Historična topografija Kranjske (do 1500)*, *Berilo o Rutu*, *Zgodovinska antroponimija in toponimija vzhodne Tolminske*, *Wörterbuch der deutschen Sprachinselmundart von Zarz/Sorica und Deutschrut/Rut in Jugoslawien*). Poleg tega se je ime *Rut* oziroma *Nemški Rut* (nem. *Deutschrut*) vse do 18. stoletja nanašalo na župnijo oziroma rihtarijo, ki je obsegala trinajst vasi (to število velja šele za čas od 16. stoletja naprej, ko so nastala še najmlajša naselja *Hudajužna*, *Podbrdo*, *Petrovo Brdo* in *Porezen*). Pojav, ko se poimenovanje širšega območja prenese na osrednje naselje tega območja, je sicer znan tudi iz drugih primerov, npr. Šentviška Gora, Bled, Kanal, Ig, Cerknica.

V virih od 1356 do 1591 se za župnijo oziroma rihtarijo uporablja imenska oblika *Rut*, brez atributa *nemški*, od 1598 do 1812 pa *Teutsch Gereit* (v nemščini), 1651 *Nembscheruth* (v slovenščini), 1633 *Rvth Todescho* (v italijanščini), 1751 *Ruth Theutonicus* (v latinščini). Vas, ki je bila sedež župnije in rihtarije, pa se v virih od leta 1310 do 18. stoletja in deloma še v 19. stoletju imenuje *Koritnica*, latin-

sko *Corithnich Reutharius* (1310), 1480 *Coridnitze super Tulminum*, italijansko *Coritniza Todescha* (1633), *Coritenza Tedescha* (1789), nemško *Krytha bey der Pharr* (1523), *Teutsch Coritniza* (1624), *Ober Koritniza* (ok. 1780).

Ime *Stržišče* se v vseh srednjeveških in novoveških virih pojavlja v glasovno ponemčeni obliki *Tradisca* (1310), *Trasisga* (1377), *Tradisch im Gerewt* (1523), *Tersiskha* (1598), kasneje tudi *Sterschische* (1654), *Stersischa* (1755), *Stersisze* (1822). Soriško- in rutarskonemška oblika je bila *Terdischke*,¹ današnje narečne oblike so: *v Strdiščeh* in *v Stržiškah*, prebivalci so *Strdiškarji*. V knjigi navedena oblika *Wartenberg* je videti kot umetni, dasi pomensko pravilni prevod imena **Stražišče* v nemščino.

Grant se pojavlja v virih skoraj nespremenjeno kot *Grant* (1377), *Grandt* (1523), *Vgrante* (1633), *Grand* (1756, 1789, 1822), *Grant* (1885). Narečna imenska oblika je *Gront*. To je edino od trinajstih rutarskih naselij, ki je ohranilo izključno nemško ime. Kranzmayer ga izvaja iz srednjevisokonemškega občnega imena *grant* »korito«. ² V knjigi navedena imenska oblika *Deutschgrund* se zdi izmišljena ali vzeta iz spornega vira.

¹ Kranzmayer in Lessiak, *Wörterbuch*, str. 159.

² Kranzmayer in Lessiak, *Wörterbuch*, str. 74–75.

Vas *Obloke* nastopa v latinskih srednjeveških virih kot *Locha* (1310, 1346, 1377), v nemških virih 1515 in 1523 pa v glasovno ponemčenih oblikah *Lienckha* in *Millienkhlainn im Gereyt*, kasneje pa *Obloca* (1566), *Obloch* (1567) *Oblokhe* (1648), *Obloken* (1654), *Obloc* (1752), *Obloch* (1789), *Oblok* (1822), *Obloke* (1873). Soriško- in rutarskonemška oblika je *Lönklein*,³ v urbarju 1624 pa zasledimo poimenovanje za prebivalce *Lenckhlern oder Oblazani*. Zapis *Lienckha* in *Millienkhlainn* (1515 in 1523) in narečna soriško- in rutarskonemška oblika *Lönklein* odražajo še praslovanski in staroslovenski nosnik (**lōka*), kar pomeni da so ga slovenski domačini v času tirolske naselitve okoli leta 1250 še izgovarjali. Zapis *Millienkhlainn* odraža dativno obliko *me lēanklen*⁴ in manjšalno pripono *-lein*. Nemški priseljenci so torej slovensko **Loko* prevzeli kot **Ločica*. Nekdanji slovenski nosnik in nemško manjšalnico odraža tudi še zapis nemške oblike stanovniškega imena *Obločani* v urbarju iz leta 1624: *Lenckhlern oder Oblazani*. V knjigi navedena imenska oblika *Mühlenklamm* je čisto navadna potvorba, nastala z nerazumevanjem nekdanj obstoječe nemške oblike in zmotno predpostavlja pomen »mlinska soteska«.

Vas *Podbrdo*, kot že rečeno, spada med naselja mlajše, kajžarske kolonizacije, nastala je v 16. stoletju ob starejši vasi *Bača*, nikakor pa ne »do konca 13. stoletja«.⁵ V viru iz leta 1515 se v okviru župe *Bača* navaja kajža z imenom *Gathe undter dem eckh*, torej *Gatej pod brdom*. Vsi kasnejši zapisi šele nastajajočega naselja so izključno slovenski: *Podberda* (1547), *San Nicolo di Potbrida* (1566), *Podberdam* (1624), *Podberdo* (ok. 1780). V knjigi navedena imenska oblika *Deutschberg* se zdi, tako kot *Deutschgrund* za *Grant*, izmišljena ali vzeta iz spornega vira.

V istem poglavju in na isti strani M. Wakounig in M. Bizjak naštevata tudi naselja, ki so jih v zahodni Selški dolini ustanovili freisinški kolonisti. Med njimi navajata tudi *Torko (Torchberg)* in *Prtovč (Wolkenperg)*. Toda ime *Torka* je v virih izpričano le kot *Thorekh* (1500), *Torekh* (1584), *Thorkh* (1714), *Torzi* (ok. 1780), *Torka* (1817 in pozneje), ki že vsebuje nemško občno ime *eck* »brdo, pomol«, *Prtovč* pa kot *Prietak* (1500), *Priettach* (1633), *Bertouz* (1744), *Pertozh*, *Bertouzh* (ok. 1780), ki izhajajo iz slovenskega občnega imena *pretolč* »gorski prehod«. Od kod sta se vzeli sicer v virih neizpričani obliki *Torchberg* in *Wolkenperg*, ni jasno. Najboljši poznavalec zgodovine loškega gospostva Pavle Blaznik ju v svojem bogatem raziskovalnem opu-

su ne omenja, npr. v disertaciji *Kolonizacija Selške doline*, Ljubljana 1928, in monografiji *Škofja Loka in loško gospostvo: 973–1803*, Škofja Loka 1973.

V poglavju *Od poznega srednjega veka do zgodnjega novega veka*. V vrtincu osmanskih vdorov, kmečkih uporov in verskih sporov (str. 97–129) avtorjev Marije Wakounig in Luka Vidmarja je na str. 114 prikaz Žiga Herbersteina, potomca plemiške rodbine, ki je imela med drugim v lasti gospostvo **Postojna (Adelsberg/Postumia)**. Glede na to, da je italijansko ime *Postumia* navaden iredentistični konstrukt druge polovice 19. stoletja in v zgodovinskih virih ni izpričano, navajanje nove italijanske imenske oblike na tem mestu ni upravičeno.

V poglavju *Od francoske revolucije do leta 1848* (str. 175–217) avtorjev Wernerja Droboscha in Petra Vodopivca se na str. 192 omenja **Ambrus (Sankt Ambros)** pri **Ivančni Gorici (Johannsbüchel)**. *Ambrus* se v zgodovinskih virih pojavlja okoli leta 1780 v zapisu *Sct. Ambrus*, leta 1874 in pozneje samo *Ambrus*, *Ivančna Gorica* pa je bila vse do druge svetovne vojne le zaselek oziroma soseska krajev Stična in Mleščevo in v avstrijskih krajevnih imenikih nikoli nima nemške imenske oblike. To pomeni, da je v knjigi navedena nemška oblika *Johannsbüchel* izmišljena prav za potrebe te knjižne izdaje.

V poglavju *Od revolucionarnega leta 1848 do 1914. Obdobje cesarja Franca Jožefa* (str. 219–267) avtorjev Ernsta Bruckmüllerja in Jerneja Kosija se na str. 238 omenja **Hrastnik (Eichthal)**, ki pa je bil v nemških historičnih zapisih vselej *Hrastnig*, ime *Eichtal* pa je dobil že nekaj mesecev po nemški okupaciji leta 1941. Nasilno ponemčeno ime je kraj torej nosil samo v času nacizma, a so ga v tej knjigi spet obudili.

V poglavju *Ustanovitev države in razmejitvev. Avstrija in Slovenija 1918–1920* (str. 301–324) avtorjev Andreja Rahtna in Arnolda Suppana se na str. 313 omenja politik **Janko Brejc**, rojen v **Brezjah pri Trziču (Pirkendorf bei Neumarkt)**. *Brezje pri Trziču* se v zgodovinskih virih pojavljajo v 11. stoletju v zapisu *Nabrezi*, 1436 *Bresyach bey Sand Angnesen*, 1689 in ok. 1780 *Bresie*, 1817 *Wresie*, 1823 in 1846 *Bresje*, nem. *Brefie b. Wifatsche*, 1874 in pozneje *Brezje*. Nemške oblike *Pirkendorf bei Neumarkt* v urbarjih, katastrih, matičnih knjigah, zemljevidih in krajevnih imenikih nisem zasledil, očitno je bila ponarejena za iste potrebe kot *Johannsbüchel*.

V poglavju *Avstrijske in slovenske dežele pod nacistično vladavino 1938–1945* (str. 367–427) avtorjev Arnolda Suppana in Bojana Godeše se na str. 390 omenja ban **Marko Natlačen**, rojen v **Mančah (Mannsberg)** pri Vipavi (Wippach). Manče so v virih izpričane leta 1275 v zapisu *Manzach*, 1370

3 Kranzmayer in Lessiak, *Wörterbuch*, str. 105.

4 Kranzmayer in Lessiak, *Wörterbuch*, str. 105.

5 Torkar, *Zgornja Baška dolina*, str. 32.

Malentschach, 1499 *Mantschan*, 1669 *Mantſchach*, ok. 1780 *Mantsche*, 1817 *Manzhe*, 1846 *Manzhe*, nem. *Mantſche*. Iz katerega vira se je vzela nemška oblika *Mannsberg*, ni jasno, saj je v urbarjih, katastrih, krajevnih imenikih in matičnih knjigah ni zaslediti. Zdi se, da spada v isto kategorijo kot prejšnja tri imena. Priimek *Natlačen* je po izvoru deležnik na *-en*, enako kot *Raztresen*, *Poglajen*, *Okleščen* ali hrvaška oziroma srbska priimka *Poplašen* in *Ukraden*. Sklanjamo jih kot samostalnike: *Natlačena*, *Raztresena*, *Pogljajena*, ne pa z neobstoječim *e*-jem (*Natlačna*), kot beremo v tej knjigi na str. 415. Rodilniške oblike teh priimkov so enake ženskim imenovalniškim oblikam ustreznih deležnikov: *natlačena*, *raztresena*, *pogljajena*, *ukradena*.

V istem poglavju se na str. 409 omenja narodni heroj **Franc Rozman - Stane**, ki je pred vojno delal v pekarni v **Medvodah** (*Zwischenwässern*). Nemška imenska oblika je zgodovinska in nesporna, toda zakaj je treba nemško obliko navajati za čas, ko so bile *Medvode* že v okviru Jugoslavije?

Pripomnim naj še, da sem presenečen ugotovil, da med navedeno literaturo k nobenemu od poglavij v knjigi ne najdemo niti enega dela akad. Milka Kosa, utemeljitelja slovenske medievistike in slovenske zgodovinske stroke kot znanosti, po katerem nosi ime Zgodovinski inštitut ZRC SAZU.

Na vprašanje avtorjema, iz katerega zgodovinskega vira sta črpala podatke o doslej neznanih nemških imenskih oblikah za Grant, Stržišče, Obloke in Podbrdo, žal nisem prejel konkretnega, stvarnega odgovora. Na misel mi je prišla nemška germanizacijska politika iz časov nacizma na okupiranem slovenskem ozemlju. Ozemlje Primorske je prišlo pod nemško okupacijo šele po kapitulaciji Italije. V ta čas sega tudi poskus nacističnih oblasti, da bi na ozemlju nekdanjega nemškega jezikovnega otoka Nemški Rut poiskali vplivnega domačina, ki bi bil pripravljen poslovenjenim potomcem nekdanjih tirolskih kolonistov dopovedati, naj se zavedo svojih nemških korenin in se razglasijo za Nemce. V precep so vzeli učiteljico Evlalijo (Elko) Kemperle (1893–1967) iz Hudajužne, hčerko takrat že pokojnega gostilničarja in trgovca Simona Kemperla (1855–1939), priženjenega iz Ruta. Gestapovec jo je skušal psihično zlomiti in je na vse načine pritiskal nanjo,

naj vendar prizna nemško identiteto in dá s tem zgled svojim rojakom z območja nekdanje rihtarije Nemški Rut. Toda gospa Elka je bila trdna in neomajna: že res, da so bili naši davni predniki nemški kolonisti, toda mi smo se tekom stoletij poslovenili in smo Slovenci. Ko je gestapovec videl, da mu ne bo uspelo, je siknil: Pa si vseeno Nemka, ker si tako trmasta! O tem zastraševalnem zaslišanju je gospa Elka pripovedovala mojemu očetu Karlu Torkarju iz Hudajužne (1911–1994). K temu velja dodati, da je imela podtalna narodno-obrambna in protifašistična organizacija TIGR eno od žarišč prav v Rutu, od koder je bil doma tudi eden od njenih voditeljev, narodni mučenik Simon Kos, obsojen na smrt na drugem tržaškem procesu in ustreljen decembra 1941.

LITERATURA

- Berilo o Rutu* (ur. Branko Marušič). Nova Gorica: Goriški muzej, 1972.
- Bizjak, Matjaž in Šilc, Jurij in Seručnik, Miha in Makuc, Neva: *Historična topografija Primorske (do leta 1500)*. Druga dopolnjena izdaja. Na podlagi gradiva Milka Kosa. Ljubljana, Založba ZRC, 2025. Druga e-izdaja, verzija 1.0. https://topografija.zrc-sazu.si/sht/files/SHT-Primorska_web.2.0.pdf
- Kosi, Miha in Bizjak, Matjaž in Seručnik, Miha in Šilc, Jurij: *Historična topografija Kranjske (do leta 1500)*. Ljubljana: Založba ZRC, 2025. Tretja e-izdaja, verzija 1.0. 2025. https://topografija.zrc-sazu.si/sht/files/SHT-Kranjska_web.3.0.pdf
- Kranzmayer, Eberhard in Lessiak, Primus (z dopolnili M. Hornung in A. Ogrisa): *Wörterbuch der deutschen Sprachinselmundart von Zarz/Sorica und Deutschrut/Rut in Jugoslawien*. Klagenfurt: Verlag des Geschichtsvereines für Kärnten, 1983.
- Torkar, Silvo: *Rokopisna zbirka slovenskih krajevnih imen iz Metelkove zapuščine, Druga knjiga*. Ljubljana: Založba ZRC, 2024. <https://omp.zrc-sazu.si/zalozba/catalog/view/2163/8821/2797>
- Torkar, Silvo: *Zgodovinska antroponimija in toponimija vzhodne Tolminske*. Ljubljana: Založba ZRC, 2020. <https://omp.zrc-sazu.si/zalozba/catalog/view/2002/8244/1634>
- Torkar, Silvo: Zgornja Baška dolina (rihtarija Nemški Rut) po tolminskem urbarju iz 1523. *Kronika* 42, 1994, št. 1, str. 29–36.

Silvo Torkar

OCENE IN POROČILA

Janez Weiss: Grad Krupa od nastanka do 18. stoletja: posest Tuševdolskih, Hohenwartov in Purgstallov: 14.–18. stoletje. Semič: Kulturni center, 2025, 246 strani, 2 rodovnika.

V aprilu 2025 je Kulturni center Semič s podporo Občine Semič izdal monografijo Janeza Weissa z naslovom *Grad Krupa od nastanka do 18. stoletja: posest Tuševdolskih, Hohenwartov in Purgstallov: 14.–18. stoletje*. Gre za drugo knjigo v Weissovi zbirki Plemstvo Metliškega (*Nobilitas Metlicensis*). K poznavanju Semičev in Semeničev, ki jih je avtor raziskal v prvi knjigi, lahko dodamo tri nove rodbine, ki so živele na območju današnje Bele krajine. Kontinuiteto med rodbinami Tuševdolski, Hohenwart in Purgstall predstavlja grad Krupa, ki služi kot vezivo poglobljenim genealoškim študijam.

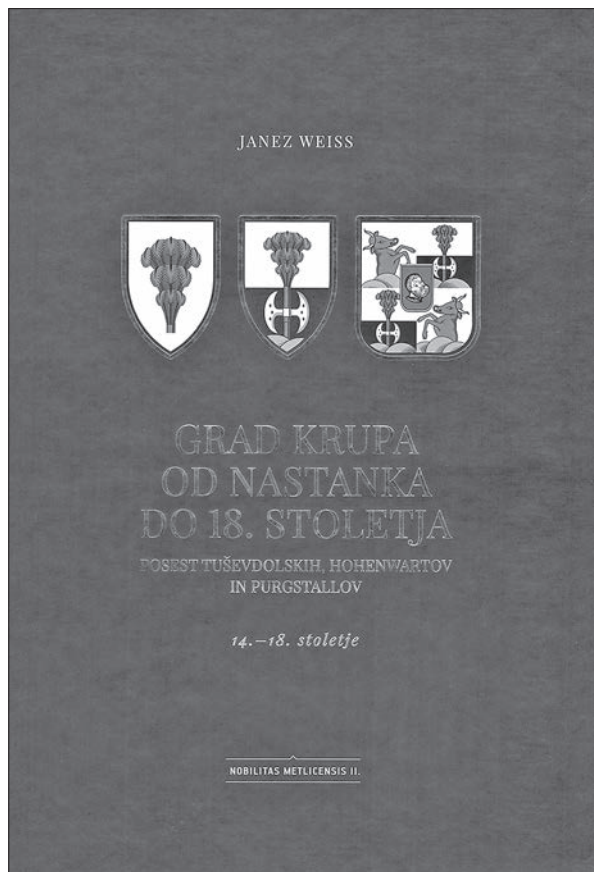
Monografija je razdeljena na sedem poglavij. Uvodnemu poglavju, ki predstavi nastanek Grofije v Marki in Metliki, menjavanje njenih fevdalnih gospodov in postopno integracijo z vojvodino Kranjsko, sledi šest izmeničnih genealoških in kasteloloških poglavij. Za opisom vsake rodbine torej sledi opis Krupe za tisti čas, ko jo je dotična

rodbina imela v lasti. Avtor v teh treh kratkih kasteloloških poglavjih, na podlagi le nekaj ohranjenih virov, prepričljivo rekonstruira razvoj grajske stavbe, od neutrjenega nižinskega dvora Tuševdolskih, preko utrditve pod Hohenwarti, do razširitev v renesančni grad pod Purgstalli. Ta razvoj je prikazan tudi v treh grafičnih rekonstrukcijah, ki omogočajo boljše predstavbo. Tudi sicer je besedilo obogateno s slikovnim gradivom, kot so upodobitve grajskih stavb in posnetki listin, pečatov, grbov ter nagrobnikov.

Identiteta prvega znanega posestnika Krupe, opisanega v drugem poglavju, je dokazljiva le posredno. Leta 1359 se pojavi *Seifrid der Croph von Tuczentel*, ki nima neposredne povezave s Krupo (*Crupp*). Njegov domnevni priimek je po Weissu najverjetneje le viteški nadimek, torej vzdevek, ki pomeni golšo. Bolj poveden je pečat tega Sajfrida »Golše« Tuševdolskega, ki naj bi predstavljal perjanico. Ker je to kasneje v svoj grb dodala metliška veja Hohenwartov, avtor sklepa, da so Hohenwarti, kasnejši lastniki Krupe, dedovali po Tuševdolskih, pa tudi, da so že Tuševdolski posedovali Krupo.

Četrto poglavje je posvečeno rodbini Hohenwart, ki je ime prejela po toponimu, ki je označeval lokacijo obrambnega stolpa ali podobne stavbe (dobesedno »visoka straža«) in je v širšem prostoru precej pogost. Kot plemiški predikat ga je uporabljalo več plemiških rodbin, npr. bavarski grofje iz Hohenwarta, kar je zavedlo predhodne raziskovalce, ki so različnim rodbinam z enakim ali podobnim imenom pripisovali skupen izvor. Avtor takšne domneve pojasni in odpravi. Začetke obravnavane rodbine umesti na kranjsko-štajersko mejo v bližino gornjegrajskega samostana. Tam je leta 1308 izstavil listino Henrik Hohenwart, ki velja za prvega znanega predstavnika te rodbine. Prvi, ki ga zasledimo na Metliškem, je Janez Hohenwart. Leta 1423 se prvič omenja kot tamkajšnji glavar Celjskih grofov. Z njegovima sinovoma se je rodbina razdelila na dve veji, kolovško in metliško. Mlajši sin Andrej († 1503) iz metliške veje je leta 1457 prejel očetovo nekdanjo službo glavarja Metliškega, ki je jo opravljal do leta 1470. Takrat je prejel glavarstvo v Gornjem Celju. Ugledni in izrazito pobožni mož je bil tudi soustanovitelj frančiškanskega samostana v Gradcu v Beli krajini, ki pa ni bil nikoli dokončan. Njegov edini sin Erazem je umrl brez potomcev okoli leta 1530. Za njim so dedovali sorodniki iz rodbin Lamberg in Purgstall.

Tudi rodbina Purgstall, predstavljena v šestem poglavju, je dobila ime po toponimu, ki je zelo

pogost in pomeni gradišče, grajski hrib, tamkajšnja ruševino ali utrdbo. Čeprav so rodbini nekoč pripisovali bavarsko in celo balkansko poreklo, viri tega ne potrjujejo. Obravnavana rodbina je dobila ime po dvoru Puštala pred Škofjo Loko, ki je stal na mestu današnjega dvorca. Posamezniki s tem imenom se sicer pojavljajo že v 13. stoletju, a je prvi, ki ga avtor z zanesljivostjo umesti v rodovnik, Peter(lein) Purgstall. Ta se omenja v freisinški fevdni knjigi s konca 14. oziroma začetka 15. stoletja. Bil je del klientele freisinških škofov, ki ji je pripadal tudi njegov sin Gall, ki je bil sredi 15. stoletja oskrbnik v Škofji Loki. Gallov vnuk Krištof († 1548) se je vojaško izkazal v prvi habsburško-beneški vojni in bil aktiven član kranjskih deželnihi stanov. Znotraj deželne uprave je dosegel položaj deželnega upravnika. Glavna rodbinska linija je izumrla že z njegovim vnukom konec 16. stoletja. Bistveno bolje se je godilo stranski veji s Krupe, ki jo je začel Krištofov brat Moric († ok. 1531). Ta se je poleg vojskovanja proti Benečanom in Osmanom izkazal tudi kot diplomat pri moskovskem velikem knezu. Njegova poroka s hčerko zgoraj omenjenega Andreja Hohenwarta je omogočila dedovanje Krupe, ki je postala rodbinski sedež. V sedmi generaciji so temu dodali bolj donosni gospostvi Pobrežje in Gradac in tako postali največji fevdalni posestniki na Metliškem. Leta 1631 so trije bratje Purgstalli, predstavniki osme generacije, prejeli baronski naziv in si leto za tem razdelili vsak po eno gospostvo. Njihovi potomci, ki so se razširili tudi na Štajersko in Češko ter dosegli grofovske časti, so se na Metliškem obdržali do leta 1738. Zadnji član rodbine je umrl leta 1817. Njegova posest, združena v fidejkomis, z njo pa tudi rodbinski grb z elementi Tuševdolskih, Hohenwartov, Purgstallov in Gracarjev sta leta 1835 pripadla znanemu orientalistu Josephu pl. Hammerju. Krupo je takrat, po več menjavah lastnikov v 18. stoletju, posedoval Alojz baron Apfalter, ki je dal gradu novo podobo. Ta se je ohranila do druge svetovne vojne, v kateri je bil grad dvakrat požgan, kasneje pa nacionaliziran in skoraj popolnoma uničen.

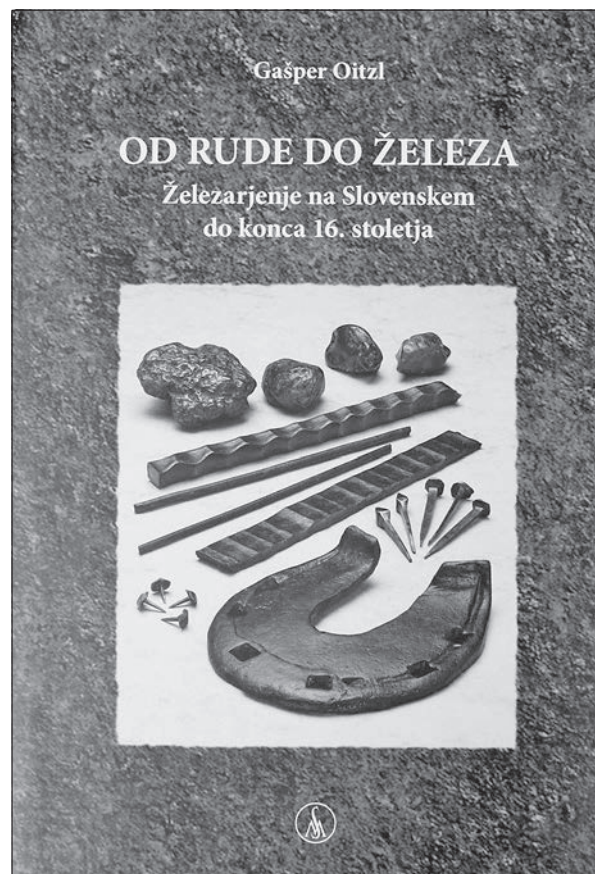
Weiss je v svoji monografiji ponovno dokazal poznavanje zgodovinskih prijemov, literature in zlasti virov, ki so nujni za izdelavo moderne genealogije. Z obvladanjem pomožnih zgodovinskih ved mu je uspelo nakazati kredibilno povezavo med Sajfridom Tuševdolskim in Hohenwarti. Enega kompleksnejših genealoških problemov, istoimenskih posameznikov, se je lotil z natančno analizo in odpravil napake svojih predhodnikov. Odpravil je tudi razne izmišljotine, ki so z nekritičnim prepisovanjem skozi stoletja postale skorajšnja zgodovinska dejstva.

Kljub nekaj manjšim napakam in nedoslednostim je presegel svoje predhodnike, s svojo sposobnostjo vživljanja in pisanja pa je sicer znanstveno besedilo naredil dostopno in atraktivno tudi za širšo javnost. Grad Krupa, zlasti pa metliška veja Hohenwartov in krupska veja Purgstallov so dobili zaslužen pozornost, ki razkriva njihovo pomembnost v času in prostoru.

Luka Dremelj

Gašper Oitzl: Od rude do železa. Železarjenje na Slovenskem do konca 16. stoletja. Ljubljana: Slovenska matica, 2024, Razprave in eseji 84, 404 strani.

Slovensko zgodovino pisje je od konca leta 2024 bogatejše za znanstveno monografijo o zgodovini železarjenja na Slovenskem od prvih arheološko otipljivih začetkov okrog preloma drugega v prvo tisočletje pr. Kr. do konca 16. stoletja. Železarstvo je bilo v širšem vzhodnoalpskem prostoru dolgo ena najpomembnejših neagrarnih dejavnosti, zato je že zgodaj zbudilo zanimanje zgodovinarjev in arheologov. V Sloveniji ima nemara najdaljšo tradicijo njegovega preučevanja Narodni muzej Slovenije, naslednik leta 1821 ustanovljenega Kranjskega deželnega muzeja. Začelo se je v zad-

nji četrtni 19. stoletja z odkritjem velikega števila prazgodovinskih predmetov in je prvi vrhunec doseglo leta 1909 z izidom monumentalnega dela nekdanjega kustosa Alfonsa Müllnerja *Geschichte des Eisens in Krain, Görz und Istrien von der Urzeit bis zum Anfänge des XIX. Jahrhunderts*. Monografija muzejskega kustosa Gašperja Oitzla, ki temelji na marca 2022 obranjeni doktorski disertaciji, predstavlja uspešno nadaljevanje pred stoletjem in pol začetega dela.

Knjiga je sestavljena iz osmih smiselno zao-kroženih poglavij, ki so razdeljena na podpoglavja in podpodpoglavja, dve pa tudi na podpodpoglavja. Takšna členitev je bralcu prijazna, saj mu omogoča enostaven pregled nad vsebino. Uvodu, v katerem sta predstavljena kratek oris problematike ter stanje virov in raziskav, sledi opis tehnologije pridobivanja in predelave železa. V tem poglavju se metalurgije nevesči bralec na razumljiv način seznani s postopki od pridobivanja, priprave in taljenja železove rude do obdelave kepe železa v predelovalnem obratu. Temu sledi prikaz razvoja železarske tehnologije, pri katerem je treba posebej omeniti prvo podpoglavje, namenjeno razvoju talilnih peči od preprostih talilnih ognjišč do višjih jaškastih peči. Zaradi pomanjkanja pisnih virov se je avtor oprl na najnovejša arheološka in arheometalurška spoznanja, ki so pomembno dopolnila in delno revidirala starejše ugotovitve.

Za razumevanje razvoja železarjenja na Slovenskem je treba obravnavati širši evropski prostor, zlasti regije, od koder so se nove tehnologije širile po stari celini. Nam najbližja pomembna železarska središča so se že v srednjem veku razvila na Zgornjem Štajerskem in v severni Italiji. Avtor zato za lažjo predstavitev razvoja panoge v slovenskem prostoru pogosto poseže po primerih s teh območij, za katera je na razpolago več pisnih virov in so tudi bolje raziskana. Za bralca utegne biti še posebej zanimivo zadnje podpoglavje drugega poglavja, v katerem se pri predstavitvi razdelitve železarskih obratov seznani z osnovno terminologijo.

Težišče monografije je tretje poglavje, ki z nekaj manj kot 130 stranmi presega četrtno njenege obsega. V njem je podan izčrpen kronološki pregled zgodovine železarjenja na Slovenskem od prvih poskusov taljenja železove rude in obdelave železa v prazgodovini do pojava plavžev v 16. stoletju. Predstavitev najzgodnejših obdobj je kratka in temelji predvsem na dognanjih arheologije. Podobno velja tudi za zgodnji in visoki srednji vek, le da so v znatni meri ta dognanja podprta s pisnimi viri, zlasti listinami in urbarji. Pozoren bralec zlahka opazi, da je za to obdobje

za Štajersko in Koroško na voljo občutno več podatkov kot za Kranjsko.

Skladno z naraščanjem količine ohranjenih virov se povečuje tudi obseg podpoglavij. Tretje tako obravnava začetek razvoja intenzivnega železarjenja v poznem srednjem veku, ki sovpada z razvojem trgovine, napredovanjem kolonizacije in urbanizacije ter splošnim gospodarskim napredkom. Posebno podpoglavje je namenjeno Ortenburškemu rudarskemu redu iz leta 1381, ki sodi med najpomembnejše vire za preučevanje pravne in družbene zgodovine železarstva. Daleč najboljše je četrto podpoglavje, v katerem je izčrpno predstavljen razvoj panoge v 16. stoletju. Predstavitev posameznih območij je zasnovana po geografskem principu, kar je z vidika preglednosti zagotovo najboljša rešitev. Najprej so obravnavana najpomembnejša središča na Gorenjskem, zatem pa še v drugih predelih današnje Slovenije in zamejstva.

Železarjenje je imelo kot ena najpomembnejših neagrarnih gospodarskih panog velik vpliv na poznosrednjeveško in zgodnjenovoveško družbo na Slovenskem. Četrto poglavje se zato ukvarja z družbenimi značilnostmi njegovega razvoja. Najprej se posveti železarskim skupnostim, nato posestni strukturi železarskih obratov, nazadnje pa še delovni sili v železarskih središčih. Iz prikaza je jasno razvidno, da so bili v panogo vključeni vsi družbeni sloji, od plemstva do podložnikov.

Za raziskovalca gospodarske zgodovine je nemara najbolj zanimivo peto poglavje, ki obravnava gospodarske značilnosti razvoja železarjenja. V njem se je avtor najprej spoprijel z zahtevnima vprašanjema obsega proizvodnje in distribucije oziroma trgovine z železom. Pri obeh znova pride do izraza njegovo dobro poznavanje arhivskega gradiva in relevantne strokovne literature. Z uporabo zelo širokega nabora podatkov je podal jasno sliko vpetosti slovenskih proizvodnih središč v trgovino z domačimi in tujimi tržišči. V nadaljevanju poglavja je obdelal še pomen intenzivnega železarjenja za zemljiška gospostva ter ceno železa in poslovanje železarskih obratov. Za lažje razumevanje in pregled nad dokaj kompleksno tematiko so v veliko pomoč preglednice s shematično urejenimi podatki.

V šestem poglavju se je avtor posvetil materialni kulturi železa oziroma raznovrstnim železnim predmetom, ki jih v svojih bogatih zbirkah hrani Narodni muzej Slovenije. Osrednje mesto zasedata orožje in bojna oprema, sledijo pa jima orodje, pohištveni in stavbni elementi, kuhinjsko posodje in pribor idr. Uporaba velike količine materialnih virov je brez dvoma ena od odlik monografije, saj so ti v zgodovinopisju v primerjavi

s pisnimi viri pogosto premalo upoštevani. Zaključku sledita seznam virov in literature ter povzetek v nemškem jeziku.

Monografija Gašperja Oitzla se zagotovo uvršča med temeljna dela za raziskovanje gospodarske in družbene zgodovine slovenskega prostora od prazgodovine do zgodnjega novega veka. Kljub širokemu časovnemu razponu je uporabna zlasti za obdobja od visokega srednjega veka, za katera je na voljo občutno več virov kot za čas pred tem. V strokovnem pogledu prinaša veliko novega, predvsem pa nudi dober pregled nad kompleksno tematiko.

Jernej Kotar

Monika Aydin in Špela Poles: Če vas bojo kaj spraševali, nič ne vete! Osemdeset spominov na otroštvo med drugo svetovno vojno v Šoštanju in okolici ob osemdeseti obletnici konca druge svetovne vojne. Šoštanj: Občina Šoštanj, 2025, 407 strani.

Občina Šoštanj je maja 2025, ob 80. letnici konca druge svetovne vojne, ki se je v Sloveniji s podpisom brezpogojne kapitulacije enot nemških oboroženih sil generalpolkovnika Alexandra Löhra končala prav na njenih tleh – v Topolšici,

izdala knjigo spominov ljudi iz Šoštanja in okolice, ki so drugo svetovno vojno doživeli kot otroci ali najstniki. Oblikovno in konceptualno je knjiga nadaljevanje zbornika Občine Šoštanj iz leta 2014 z naslovom *Hrani jih za spomin, če me več kdaj nazaj ne bo: sto spominov ob stoletnici začetka prve svetovne vojne iz Šaleške doline in okolice*.

Navdih za knjigo je bila pripoved Marije Čebul iz Šoštanja, ki je kot štiriletna deklica doživela strmoglavljenje zavezniškega letala B-17 v Lokovici in je maja 2024 svojo zgodbo delila na slovesnosti ob počastitvi letalcev dveh strmoglavljenih zavezniških letal, na kateri so bili prisotni tudi svojci zajetega ameriškega podčastnika Corneliusa V. Snedekerja.

Avtorici Monika Aydin in Špela Poles sta v spremni besedi zapisali, da so tu objavljeni spomini redki in dragoceni, ker jih je večina utonila v pozabo, za nekatere pa se ni želelo, da bi jih razkrili javnosti. Šestinsedemdeset spominov sta zbrali in zvočno posneli v začetku leta 2025, štirje zapisi pa so bili zbrani že predhodno, v času zbiranja gradiva o prvi svetovni vojni. Pripovedovalci so bili v prvem letu vojne, leta 1941, stari od enega do osemnajst let, največ jih je bilo mlajših od deset let. Med pripovedovalci je tudi nekaj rojenih v letih 1941–1943. Med njimi je sirota, ki ji je mama umrla v Auschwitzu, oče pa pod nemškimi streli v Celju. Ostala sta ji očetov dnevnik in poslovilno pismo.

Čeprav so ustni viri zelo mikavni, a obenem metodološko izredno zapleteni kot vir ne le zgodovinske, pač pa tudi drugih humanističnih ved, je knjiga zgleden primer sožitja lokalne skupnosti, ki navdih in identiteto črpa iz svojih ljudi in ki spoštljivo objavi epizodične spomine zadnje generacije rojakov, ki so vojno še doživeli. Vsak pripovedovalec je naveden z imenom in priimkom, letom in krajem rojstva ter krajem odraščanja. Pri poročenih pripovedovalkah je naveden tudi dekliški priimek. Prostor posameznih pripovedi je besedilno in slikovno sorazmerno enakovredno razporejen.

Avtorici pozornosti ne usmerjata v zgodovinski kontekst, ki je na začetku knjige objavljen le kot kratek kronološki pregled medvojnih dogodkov, pač pa poudarjata prvoosebne pripovedi kot poustvaritve čustev in občutij. Na tak način jih moramo tudi brati – kot otrokovo perspektivo vojnega časa, skozi dolgoletno obdobje oblikovanja in prepletanja individualnega in kolektivnega spomina ter skozi pet čutov tistega bistvenega in prepoznavnega, kar so med vojno okusili, vohali, otipali, videli in slišali in kar je izpostavljeno že v naslovu vsake pripovedi. To so močna sprožila spominov, ki odsevajo različna čustva in ki nam Šoštanj z okolico med drugo svetovno vojno izrišejo v svojevrstni luči osebnih identitet. S šoštanjskim okoljem bralca še bolj povežejo pripovedi z narečnimi besednimi zvezami in izrazi, ki so pojasnjeni v sprotnih opombah. Sprotna pojasnila imajo tudi nemški izrazi in povedi ter spreminjajoča se poimenovanja ulic, trgov in zgradb.

Pripovedovalci govorijo o prizorih, ljudeh in detajlih, ki so se jim vtisnili v spomin, ker so jih videli prvič, ker so se v vojnem času razlikovali od mirnodobnega časa ali ker so jih zaznamovali – od nemških vojakov in partizanov, ki so jih razlikovali po ravnanju in oblačilnem videzu, do Hitlerjeve slike v šoli, hišnih preiskav, letelih topovskih krogel, plakatov s sezname talcev pred ustrelitvijo, prerešetanih zidov domačih hiš, civilskih kart in božička v tovarni usnja rodbine Woschnagg/Vošnjak, o oskrbi ranjenih partizanov in o srebrnih trakovih iz strmoglavljenega letala, ki so jih nekateri otroci pobrali, da bi z njimi okrasili božično drevo; pripovedujejo tudi o tistem, kar so videli, pa ne bi smeli videti – od načinov skrivanja tajne pošte do najhujših grozot v obliki streljanja, trupel, nasilnega ravnanja in domačije v ognjenih zubljih.

Globoko zasidrani v njihovem spominu so razni zvoki – od alarma zaradi nevarnosti pred zračnimi napadi do zvokov ob letalskem bombardiranju in strmoglavljenju dveh letal. Nekateri glasovi jim še vedno odmevajo, na primer »kleiner

Bandit«, nemške pesmi in glasovi nemškega jezika, ki so se ga morali učiti v šoli in so ga večinoma sprejemali kot breme. Ena od pripovedovalk še vedno sliši jok stare mame, ki ga je doživela ob tragediji, sin ustreljenega očeta in mame, internirane v Auschwitz, pa jok, v katerem je zaspal. Hči ustreljenega očeta se spominja glasu igrarice – govorečega gumijastega fantka, s katerim je razveseljevala bratca, preden se je zadušil ob bombardiranju.

Močno prisotni so bili ukazi staršev, da se morajo ob vprašanjih ali celo grožnjah vedno pretvarjati, da ničesar ne vedo. Iz tovrstnega spomina Cvetke Majcen, rojene Menhart, ki je med vojno v kanglici pogosto prenašala pošto, je povzet naslov knjige.

Pripovedovalci otroška življenja pogosto odstirajo skozi osnovno življenjsko potrebo, kot je potreba po hrani. Nekateri so med vojno prvič okusili določeno hrano ali pa jo samo vohali, ker so jo v hipu morali v celoti prepustiti nemškim vojakom ali partizanom. Ena od pripovedovalk je kot deklica doživela mamino dobrodošlico s štrudljem na domači mizi ob najsrečnejšem trenutku očetove izpustitve iz zapor. Nekateri se iz vojnega časa spominjajo vonjav ob kuhanju žganja, nekateri pa vonja po petroleju, s katerim so zatirali uši.

Neizbrisni so dotiki, ki so spremljali otroke, med njimi pripovedovalca, ki se živo spominja tesnega zadnjega objema očeta, preden so ga odpeljali v Dachau, od koder se ni več vrnil.

Žive so tudi pripovedi o najrazličnejših ravnanjih: o dečku, ki je pred nemškimi vojaki sklenil roke k molitvi, da bi sporočil, kje so njegovi starši, o sveti maši za brata, ki naj bi umrl v nemški vojski, pa se je po vojni iz ruskega ujetništva vrnil domov, o otroški igri »ravbarji in žandarji«, o za igranje mamljivih nabojih in bombah, zaradi katerih so ugasnila otroška življenja, o odlikovanjih iz prve svetovne vojne, ki so vplivala na očetovo izpustitev iz nemškega zapor, o številnih prošnjah nemških mobilizirancev slovenskega rodu, ki so pripomogle k izpustitvi staršev iz taborišč in zaporov, o uspešnih pritožbah pri nemški oblasti zaradi ukradene hrane, o ravnanju neusmiljenih ljudi in ravnanju tistih, ki so imeli košček srca za otroke.

Prav posebej, tudi oblikovno lično, je v knjigo umeščena kategorija predmetov kot najdragocenejših ali celo edinih materialnih ostalin posameznikove vojne izkušnje. Predmeti niso okras knjige, ampak neločljiv in odlično umeščen del posameznikove pripovedi: od lesenega koledarja z lističi, ki ga je mama za vedno ustavila na dan otrokove smrti zaradi eksplozije, do žlice z gravu-

ro SS iz Dachaua in šolskega zvezka z rokopisom otroka, ki odstira nacistično propagando. V družinah, kjer se predmeti niso ohranili, pripovedi pogosto spremljajo predmeti iz drugih zasebnih ali muzejskih zbirk: od lovskega klobuka z gamsjo ščetino do aluminijastega glavnika, izdelanega iz ostankov pločevine strmoglavljenega letala. Še več, pripovedim so dodane simbolične fotografije predmetov, ki se povezujejo z zgodbami – od lanih cvetov do krompirja in barvitih bonbonov –, ki bralca na prikupen način dodatno opominjajo na otroško plat vojne zgodbe.

Markanten del knjige so številne fotografije, ki jim natančni podnapisi dajejo dodatno vrednost. Brez podnapisov bi bila na primer fotografija treh deklic zgolj ena od lepih starih otroških fotografij, tako pa izvemo, da so na njej deklice oblečene v bele bluzice, ki so jih pridne mamine roke izdelale iz padal posadke strmoglavljenega letala, sandali so delo očeta čevljarja, deklice pa je v fotografski objektiv ujel nemški ujetnik po koncu vojne. Brez podnapisov bi se izgubili tudi vzroki za nastanek fotografij, na primer družinske fotografije, ki je nastala zaradi očetove želje, da se družina fotografira pred sinovim odhodom v nemško vojsko in da vsak otrok prejme po eno fotografijo.

Pripovedovalci se v pripovedih kažejo kot najbolj ranljivi civilisti, kot tihi in nemočni opazovalci, kot pogumni in razposajeni otroci, ne zavedajoč se pomena vojne in njenih najhujših posledic, kot premajhni, da bi vojno sploh razumeli, kot iznajdljivi in drzni otroci, kot otroci, ki so starše onikali in spoštovali, kot otroci, ki so vojno razumeli skozi ravnanja, strahove in pogum staršev, kot prevzemniki nevarnih vlog pri prenašanju tajnih sporočil, kot mladoletniki v partizanih, kot otroško orodje nemške oziroma nacistične propagande, kot sinovi in hčere ustreljenih talcev, taboriščnikov, zapornikov in žrtev bombardiranja, kot bratje in sestre mobilizirancev v nemško vojsko, partizanov, ranjenih in vojnih žrtev, kot žalostni otroci z močjo in nemočjo preseganja žalosti, ki jo je eden od pripovedovalcev opisal z besedami: *»Ne vem, ali smo sploh še jokali.«*

Pripovedovalci odstirajo tudi mučne vsebine, od katerih so najbrž morala preteči dolga desetletja, da so o njih odkrito in brez strahu spregovorili: o bratu s tetovažo SS, o gologlavih puncih, ki so jih zaradi simpatij z Nemci ostrigli partizani, o počutju v Hitlerjugendu, o veselju ob koncu vojne, ki ga je zasenčila smrt pripovedovalkega strica zaradi nesreče ob streljanju partizana na konju, ter o težkem povojnem času, ki je sledil vojni.

Za zaključek so dodani trije kratki orisi – šestnajstletnega borca XIV. divizije ter preživele-

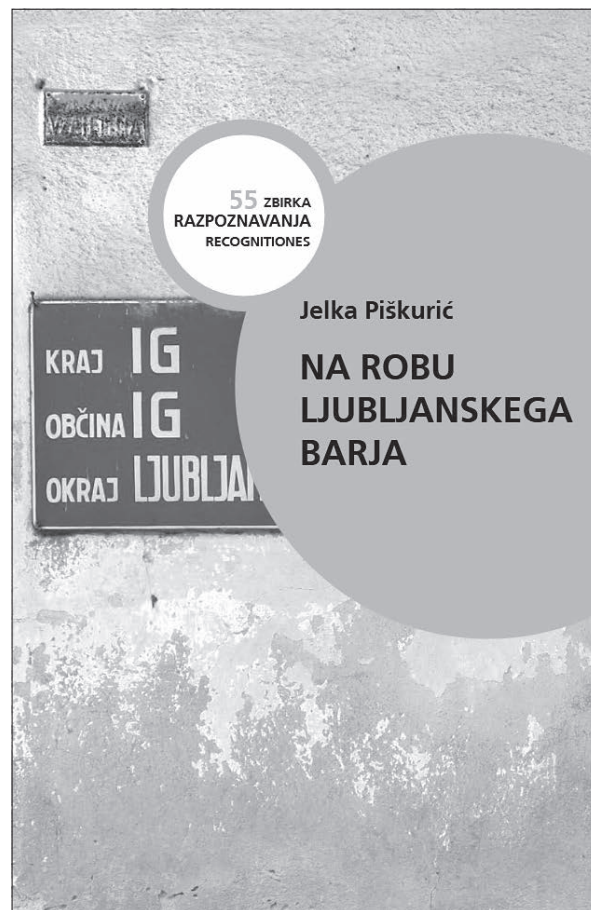
ga v taboriščih Dachau in Schörzingen Emilijana Cavnika, ukradenega otroka Ivana Pirečnika, o katerem je nastal britanski dokumentarni film *Razdvojeno srce* (The Divided Heart), v knjigi pa je tudi pripoved njegove sestre, ter dečka s povojnega vlaka z vojnimi sirotami iz Bosne, z imenom Marinko Radoja, ki sta mu dom ponudila zakonca Friškovec.

V pripovedih so številni skrajno tragični in srce parajoči primeri, ki bralca ne morejo pustiti ravnodušnega, ki morajo priklicati razmislek in razumevanje, po besedah župana Borisa Goličnika v spremni besedi knjige pa voditi k modrosti in sočutju v prihodnosti. V tem duhu knjigo, ki je že razprodana, pozdravljam in jo bralcem toplo priporočam.

Irena Uršič

Jelka Piškurić: Na robu Ljubljanskega barja. Ljubljana, Inštitut za novejšo zgodovino, Študijski center za narodno spravo, 2025, 380 strani.

Monografija »Na robu Ljubljanskega barja«, avtorice dr. Jelke Piškurić, celovito obravnava vas Ig v obdobju socializma, to je od leta 1945 pa vse

do konca osemdesetih let. V njej so predstavljeni različni pogledi na socialistično družbo, od povojnih ukrepov nove oblasti ter organizacije in težav lokalnega gospodarstva pa vse do izbranih segmentov vsakdanjega življenja.

Z omenjeno monografijo je avtorica želela zapolniti raziskovalno vrzel o pretežno neraziskani povojni zgodovini svojega domačega kraja Iga s širšo okolico. S tem je nadgradila pred več kot 30 leti nastalo študijo prof. dr. Ferda Gestrina *Svet pod Krimom*. Čeprav je Gestrin posegel vse do najstarejših poselitvev tega območja, je bilo vendarle težišče njegovega dela na obdobju druge svetovne vojne. Raziskava Jelke Piškurić pa predstavlja tudi problemsko drugače zasnovano raziskavo, ki se usmerja na zelo majhno geografsko območje v srednje dolgem časovnem obdobju socializma – študijo ene vasi, njenega življenjskega prostora in napetosti njenih družbenih odnosov. Pri tem vas obravnava kot del širšega družbenega prostora, ker brez tega zgodovine Iga ne moremo v popolnosti razumeti. Ig se je razvijal in deloval v širši skupnosti krajev ljubljanskega podeželskega zaledja, združenih v Občino Ljubljana Vič – Rudnik. Na višjih nivojih pa so na njegov razvoj vplivali politični in gospodarski tokovi slovenske/jugoslovanske socialistične družbe. Konstrukcija socialistične preteklosti je namreč fenomen, ki že dlje časa zbujata avtoričino zanimanje. Z njim se je začela ukvarjati v času doktorskega študija. Tokrat se v želji po razumevanju socializma ni lotila preučevanja spominov, temveč je analizirala izbrano mikrolokacijo – Ig, ki je imel določene posebnosti v razvoju, na katere so vplivale tako politične odločitve kot drugi dejavniki. Monografija tako obravnava različne vidike vsakdanjega življenja celotne lokalne skupnosti, ki je bila razpeta med lastne razvojne želje na eni ter politične in gospodarske predispozicije na drugi strani.

Monografija je razdeljena na več poglavij. Avtorica najprej obravnava območje umesti v prostor in čas oziroma nas uvede v mikrokozmos Iga kot »vasi na robu Ljubljanskega barja«, nato nam predstavi organizacijo lokalne oblasti v prvih desetletjih po drugi svetovni vojni, ki se je preko različnih nivojev »ljudskih odborov« (krajevni, okrajni, okrožni) pod vplivom uvajanja socialističnega samoupravljanja formirala v nov komunalni sistem, ki je trajal vse do začetka devetdesetih let 20. stoletja. V tretjem poglavju se avtorica temeljito posveti prvemu obdobju po vojni: opiše težke življenjske razmere, povojni odvzem in delitev premoženja ter vlogo lokalne partije na terenu. Sledi poglavje o ustanavljanju podjetij oziroma gospodarskem poslovanju v novih družbeno-ekonomskih razmerah v prvem

desetletju po vojni. Gospodarski razvoj, ki je bil po vojni načrtan z ustanovitvijo raznih krajevnih podjetij, sprva ni imel pričakovanega uspeha. Podjetja so se v petdesetih letih pogosto borila z nizko storilnostjo, slabimi razmerami za delovanje in razvoj ter s pomanjkanjem surovin. Tudi bližina Ljubljane ni pripomogla, da bi se kraj hitreje razvijal. V naslednjem poglavju oriše in ovrednoti nekatera podjetja, ki so se uspešno obdržati tudi v kasnejših desetletjih in so vse od konca petdesetih let do konca osemdesetih let ali začetka devetdesetih predstavljala temelj zaposlovanja prebivalstva na tem območju. Sledi poglavje o spremembi vsakdanjega življenja, razvoju lokalne infrastrukture (komunala, ceste, t. i. »infrastruktura za posebne namene« oziroma zapori), otroškem varstvu in šolstvu ter zdravstvu. Na razvoj Iga so namreč vplivale upravne spremembe, ki so se začele v petdesetih letih. Ig, ki je za nekaj let postal središče samostojne občine, je bil leta 1955 priključen Občini Ljubljana Rudnik, leta 1961 pa je postal del teritorialno velike Občine Ljubljana Vič – Rudnik. S tem se je odločanje o razvojnih projektih še bolj kot prej premaknilo v Ljubljano, že tako skromna sredstva pa so se delila na mnogo večje območje, kar je dodatno upočasnilo razvoj lokalne infrastrukture. Krajevni nosilci oblasti so se sicer trudili z razvojem kraja in njegove infrastrukture, a najpogostejša ovira so bila skromna finančna sredstva, zato so projekti napredovali počasi. Največji investicijski podvig petdesetih let je bila obnova stare šolske stavbe, ob prelomu v novo desetletje pa so se začeli pripravljati na gradnjo nove. Ostala infrastruktura se je razvijala z majhnimi koraki, pri čemer so domačini pogrešali so zlasti nov vodovod, ki bi jim pripeljal pitno vodo v gospodinjstva. Zato je bila že takrat njihova participacija s prostovoljnim delom in z denarnimi prispevki nujna za razvoj kraja. Prvi večji premik v modernizaciji kraja je opazen v šestdesetih letih, ko pride tudi do postopnega dviga življenjskega standarda. Sredi desetletja je kraj dobil novo, moderno šolsko poslopje, a tudi tokrat ni šlo brez samopriskupka in prostovoljnega dela. Šestdeseta leta so prinesla hitrejše spremembe. Zaradi procesa deagrarizacije se je povečevalo število zaposlenih v kmetijskih dejavnostih. Čeprav je marsikateri domačin imel manjše kmetijsko zemljišče in ga obdeloval v prostem času, so opazne prve spremembe v načinu življenja. Lokalna podjetja so se prestrukturirala in iskala nove razvojne poti. Zaposlitev so Ižanci deloma iskali v domačih podjetjih (zlasti v dveh večjih, ki sta ostali, Kovinski industriji Ig ter Mizarstvu in tapetništvu Ig) in ustanovah, še bolj pa v bližnji Ljubljani. Z zaposlitvijo poveza-

ni višji življenjski standard je omogočil družbeno mobilnost, v povezavi z razvijajočo se potrošniško družbo pa je zlasti od sedemdesetih let skrbel za modernizacijo gospodinjstev. Z motorizacijo se je povečala prostorska mobilnost prebivalcev, ki niso bili več vezani na ozek krog lokalne skupnosti (bodisi zaposlitveno ali zasebno). V sedemdesetih letih se je povečala tudi demografska rast. Ig se je počasi urbaniziral, izgubljal nekdanjo vaško podobo in se spreminjal v primestno podeželsko naselje. V svoje okolje je prav tako začel vabiti nove prebivalce. Moderne individualne hiše in naselja (tudi stanovanjskih blokov) so rasla tako na podlagi urbanističnih načrtov kot mimo njih. Tradicionalno vaško življenje se je umikalo modernemu, v katerem je navezanost na zemljo izgubila nekdanji pomen, družinska pomoč pa je bila potrebna zgolj pri posameznih opravilih, kot so bila gradnja hiše ali večja kmečka opravila.

Na koncu avtorica predstavi tudi društveno življenje v kraju, kajti prav različna društva, zlasti kulturna in gasilna, so tako v tem kraju kot tudi ostali Sloveniji, mnogim krajanom, ki se niso želeli ali smeli politično udejstvovati, nudila določeno mero »nadomestitve« za širše družbeno delovanje in izpopolnitev svojih potencialov na tem področju.

Če strnemo ugotovitve avtorice razvidne iz omenjene monografije, je bilo na Igu in okolici obdobje socializma, čeprav avtoritarno po naravi, obdobje miru, ki je prineslo vzpone in padce. Po eni strani je presekalo vezi s starim redom, vča-

sih tudi nasilno, in po drugi ljudem odprlo nove možnosti za napredek. Bližina glavnega mesta je Ižancem sicer omogočala dodatne možnosti za izobraževanje, zaposlovanje in zaslužek ter ne nazadnje preživljanje prostega časa. Pogosto so ravno prek Ljubljane prihajali v stik s pridobitvami socialistične modernizacije, ki so jim bile hkrati nenehen opomin njihovega (pre)počasnega razvoja. Ig in vsi drugi kraji, povezani v nekdanjo Občino Ljubljana Vič – Rudnik, so delili podobno usodo na svoji razvojni poti skozi obdobje socializma. Ni jih zaznamovala le gospodarska šibkost občine, ampak tudi razvojne smernice, ki so pretežno kmečko družbo v pičlih dveh desetletjih privedle do tega, da je v želji po boljšem življenju v veliki meri zamenjala glavni vir preživetja. V naslednjih dveh desetletjih se je vas nezadržno spreminjala, tako v podobi kot v načinu življenja.

Delo zaznamuje bogata uporaba arhivskih virov, pri čemer prevladujejo viri iz Arhiva Republike Slovenije in Zgodovinskega arhiva Ljubljana ter navedba najrazličnejše strokovno-znanstvene literature ter (zlasti lokalnih) časopisnih virov iz tedanjega obdobja. Avtorica je v monografiji objavila tudi nekaj zemljevidov in več starih fotografij iz obravnavanega obdobja, kar daje delu še dodatno vrednost in bo po njem rad segal tudi tisti krog bralcev, ki ga prvenstveno zanima ižanska lokalna zgodovina.

Damjan Hančič

41. zborovanje Zveze zgodovinskih društev Slovenije: Človek v družbenem in naravnem okolju v zgodovinski perspektivi, Brežice, 1.–2. oktober 2025

Tradicionalno zborovanje slovenskih zgodovinarjev in zgodovinarjev je lani v organizaciji Zveze zgodovinskih društev Slovenije v 41. izvedbi potekalo 1. in 2. oktobra 2025 v prostorih Posavskega muzeja Brežice na brežiškem gradu. Privabilo je skupno 40 referentk in referentov, ki so prispevke predstavili v sklopu desetih panelov, treh vabljenih predavanj in plenarne okrogle mize. Program zborovanja (dosegljiv na: <https://zzds.si/post-2025-09-30.html>) je vseboval vsebinsko jasno fokusirane okoljsko ali socialno zgodovinske panele, ki so jih večinoma kot zaključene celote prijavili že avtorice in avtorji, ter vsebinsko pogosto bolj raznolike panele, ki jih je oblikoval programski odbor iz individualno prijavljenih prispevkov. Tematike panelov je program na videz ločil na dva tematska tira, zastopano pa je bilo tudi njuno prepletanje: prvi, bolj fokusiran tematski tir predavanj se je osredotočal na teme okoljske zgodovine, ki je, kot je v vabljenem predavanju poudarila dr. Meta Remec, v slovenski historiografiji manj zastopana veja zgodovinske vede, ki se v zadnjem desetletju pod vodstvom Inštituta za novejšo zgodovino in Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani uvaja tudi v naš prostor. Drugi, bolj raznolik tir pa se dotikal družbenozgodovinskih tematik ter metodoloških praks v zgodovinarjevem delu, povezanih s tehnološkimi inovacijami. Programska umestitev panelov je

skušala slediti raznolikosti hkrati predstavljenih tem in obravnavanih obdobj (hkrati starejša obdobja in 19.–20. stoletje), kolikor so to omogočale ostale okoliščine: panele, ki so potekali vzporedno, je sestavljalo podobno število prispevkov, kar je osmislilo enako trajanje vzporednih panelov in različna trajanja sklopov v različnih delih dneva, sorazmerno s številom referatov (trije, štirje ali pet in diskusija v vsakem sklopu); razporeditev vsebin na programu je upoštevala tudi nesočasnost dejavnosti, ki so vključevale isto udeleženko ali udeleženca.

Slovesno odprtje zborovanja je potekalo v Viteški dvorani gradu in je vključevalo nagovor predsednice ZZDS dr. Dragice Čeč, direktorice Posavskega muzeja Brežice dr. Alenke Černelič Krošelj in župana Občine Brežice Ivana Molana. Sledilo je vabljen predavanje akademika dr. Petra Štiha *Pokristjanjenje in z njim povezane družbene spremembe na primeru Karantancev*, po katerem je nastopil okoljskozgodovinski sklop srečanja. Panel *Upravljanje z živalmi – upravljanje z vodami: v družbenih kontekstih v zgodovini* je posegal v področje okoljske zgodovine v družbenem kontekstu, predvsem skozi primere upravljanja z živalskim svetom; predstavitev monografije urednice dr. Marte Rendla pa je predstavljala uvodnik kasnejšemu panelu o zgodovini poplav in gospodarjenja z vodnimi telesi. Panel *Spreminjanje družbenogospodarskih razmer, spreminjanje dojemanja okolja – spreminjanje življenjskega sloga v 19. in 20. stoletju* je na stiku socialne in okoljske zgodovine ponudil pregled odnosov do okolja skozi družbene prakse, ki so se zrcalile v prehra-

Akad. prof. dr. Peter Štih med vabljenim predavanjem v Viteški dvorani brežiškega gradu (foto: Brina Kotar).

njevalnih navadah, predstavah o prehrani in v šolski vzgoji.

Zborovanje se je nadaljevalo s panelom *Zgodovina poplav na Slovenskem od 19. stoletja do danes*, ki sem se ga dotaknil že v oznaki prejšnjega okoljskozgodovinskega panela. Ta panel je ponujal široko paleto različnih primerov okoljske problematike in družbenega soočanja z njo skozi različna časovna obdobja in strukture oblasti. Istočasno potekajoči panel *Posamezniki v skupnosti: prestiž, kolektivna solidarnost in nevarnosti* se je osredotočal na družbene prakse (deloma na stiku okoljske zgodovine in zgodovine vsakdanjega življenja) v zgodnjem novem veku in 19. stoletju, v smislu čarovniških procesov, odnosov do ženskega znanja in dela, v ospredju pa je bila tudi kritična obravnava sodnih zapisnikov kot zgodovinskih virov.

Po krajšem odmoru sta nastopila panela usmerjena v raziskovanje sodobne zgodovine in v sodobne metodološke priložnosti: prvi, *Infrastruktura v Alpah: od zamišljanja do izvedbe*, se je ponovno dotaknil tem okoljske zgodovine in upravljanja z naravnimi viri v sklopu gorskega sveta ter gospodarskih dejavnosti tega prostora, od turizma do energetike. Večjo izjemo v globini metodoloških poudarkov je predstavljal panel *Digitalno zgodovinopisje: podatkovne baze-pregledovalniki-analize*, ki je vključeval domiselne prakse in orodja (vključno s pomanjkljivostmi obeh) na primerih sestavljanja in uporabe podatkovnih baz ter priložnosti in omejitev umetne inteligence oziroma velikih jezikovnih modelov za učinkovito in hitro dešifriranje arhivskih rokopisov. Kljub

manjši zastopanosti metodoloških prispevkov v celotnem številu referatov velja poudariti, da so bila vprašanja rabe (in uporabnosti) sodobne tehnologije v zgodovinski metodologiji in pomožnih vedah pogosto prisotna v sklopu panelnih diskusij, kasnejših referatov in okrogle mize ob koncu zborovanja. Umetna inteligenca, digitalna orodja ter uporaba le-teh so tvorile plodno podlago za pogovore, argumente in izmenjavo praktičnih nasvetov med udeleženkami in udeleženci zborovanja.

Sodelujoči so se proti koncu dneva ponovno razdelili na dva dela, saj je v Malem avditoriju potekal zbor članic in članov Zveze zgodovinskih društev Slovenije, ostali udeleženci pa smo bili vabljeni na ogled Vodovodnega stolpa, ki je del brežiškega muzeja. Za združitev obeh skupin je poskrbelo drugo vabljeno predavanje zborovanja, *Adam Bohorič in Jurij Dalmatin med Posavjem, Ljubljano in nemškim prostorom: dolgotrajne zmohte in nova spoznanja*, v katero je dr. Boris Golec vključil tudi spoznanja o regiji, kjer je zborovanje potekalo. Prvi dan je tako postregel paleto različnih panelov in referatov, ki so se nato smiselno nadaljevali 2. oktobra.

Drugi dan zborovanja je odprlo vabljeno predavanje dr. Mete Remec *Raziskovanje okoljske zgodovine: lokalni pristopi in globalne vsebine*, ki je dodatno poudarilo rdečo nit okoljske zgodovine ter tudi nekaterim manj seznanjenim s to tematsko vejo odprlo vpogled v razsežnosti in možnosti, ki se nudijo raziskovalcu ob takšnem pristopu k raziskovanju preteklosti. Avtorica je soočila trende iz svetovnega zgodovinopisja z raziskavami v

Dr. Meta Remec, znanstvena sodelavka Inštituta za novejšo zgodovino, med vabljenim okoljskozgodovinskim predavanjem v Malem avditoriju brežiškega gradu (foto: Brina Kotar).

Sloveniji. Omenjeno rdečo nit pa sta naslednja tematsko zaokrožena panela za kratek čas (delno) prekinila, saj sta se oba osredotočala na tematike družbene zgodovine. V panelu *Urbana zgodovina srednjega in novega veka*, ki je bil v večji meri obarvan obalno in se osredotočal na statute in plemiške družbene prakse Istre, a tudi na zgodovino požarov v celinskih mestih, je bila v različnih referatih v ospredju okoljska ali socialna zgodovina. Panel *Med strahom in pogumom: samomor kot simptom in odsev prostora in časa* je zaobjemal raznolika družbena okolja, okoliščine in tipe samomora ter obenem ob diskusiji ponudil kritičen vpogled v možnosti in prakse pridobivanja zdravstvene arhivske dokumentacije iz novejših zgodovinskih obdobj.

Zadnja panela pred zaključkom dneva sta nato ponovno ponudila možnost izbire med okoljskozgodovinskimi in socialnozgodovinskimi poudarki. Panel *Kraške jame in njihov zgodovinski pomen* je uspel zaključiti zastopanost okoljske zgodovine Slovenije – od alpskih vrhov, prek površinskih voda pa do kraških globin. Referati panela *Ogledovanje, popisovanje, prilaščanje v družbenozgodovinskem kontekstu: med diskurzom in stvarnostjo na primerih gospodarstva in kulturne dediščine* so skozi prizmo treh raznolikih pristopov prikazali skupne točke družbenih odnosov in procesov, ki so se odražali skozi gospodarsko ekstrakcijo in prilaščanje kulturne dediščine v različnih zgodovinskih obdobjih.

Po sprehodu skozi Posavski muzej Brežice, ki je, tako kot zborovanje v celoti, udeležence popeljal skozi različna časovna obdobja obstoja Brežic in s tem pregledom strnil tudi širok nabor vtisov raznolikih predstavitev referentov, je sledila (na žalost nekoliko slabše obiskana) plenarna okrogla miza z naslovom *Valorizacija dokumentarnega gradiva ter kriteriji, po katerih arhivi določajo, kaj je arhivsko gradivo*, namenjena strokovni razpravi o zelo pomembnem vprašanju v arhivski in zgodovinski znanosti. Znotraj začrtane teme je okrogla

miza nosila močan pečat tira, naravnane na okoljsko zgodovino, in prepleta okoljske in družbene zgodovine. Ponudila je praktični prikaz socialno in okoljsko zgodovinskih vsebin fonda v cerkvenem arhivu, primer preučevanja okoljske zgodovine na podlagi »obskurnih« in »pomembnih« tipov arhivskega gradiva ter očrtala vprašanja prednosti in izzivov digit(al)izacije arhivov in izzivov hrambe takšnega gradiva v običajnih okoliščinah in v primeru naravnih nesreč. Diskusija okrogle mize je potekala v okviru teh problematik, kakor tudi glede valorizacije in selekcije gradiva v arhivih.

Zborovanje je zaključila podelitev častnega članstva ZZDS zaslužni članici, muzejski svetnici in samostojni raziskovalki Metki Fujs, ki je s svojim dolgoletnim delovanjem na področju lokalne in regionalne zgodovine ter vodenjem in sodelovanjem v številnih mednarodnih in nacionalnih projektih pomembno prispevala k napredku zgodovinske in muzeološke znanosti. Prav tako je dr. Dragica Čeč po večletnem predsedovanju ZZDS funkcijo predala dr. Žigi Zwitteru ter obenem zasedla mesto podpredsednice, podpredsednica je ostala tudi dr. Kornelija Ajlec. V vlogi tajnice ZZDS je mag. Ano Marijo Lamut nasledila mlada raziskovalka Brina Kotar.

Interdisciplinarnost tem, orodij in pristopov zborovanja se je skristalizirala posebej v produktivnih diskusijah, ki so jih vzbudile smiselno razporejene predstavljene vsebine, sploh na polju okoljske zgodovine in pristopov k raziskovanju le-te, na področju družbene zgodovine, kjer so referati kljub svoji večji heterogenosti sprožili poglobljena razmišljanja, in na področju (manj zastopanih vendar močno prisotnih) vprašanj glede možnosti uporabe digitalnih orodij, umetne inteligence in digit(al)izacije v zgodovinski in arhivski vedi.

Štefan Hadalin

- * **Kronika** – časopis za slovensko krajevno zgodovino – je osrednja slovenska revija za lokalno zgodovino. Izdaja jo Zveza zgodovinskih društev Slovenije.
- * **Prispevki**, ki jih objavlja Kronika, so v slovenskem jeziku. Njihov obseg je praviloma ena avtorska pola in pol, to je do 24 strani običajnega tipkopisa. Članek naj bo lektoriran. Avtorji morajo poslati:
 - članek** – vsebinska razčlenitev naj bo pregledna in logična;
 - podatke o avtorju** – ime in priimek, akademski naslov, poklic in delovno mesto, ustanovo, kjer je zaposlen, naslov elektronske pošte, kjer je avtor dosegljiv;
 - povzetek** – predstavi naj glavne rezultate prispevka in naj, razen v izjemnih primerih, ne presega ene strani (30 vrstic);
 - izvleček** – kratek opis prispevka (do 10 vrstic);
 - ključne besede**;
 - spisek uporabljenih virov in literature**;
 - priloge** – slikovno gradivo, kopije dokumentov, zemljevidov ipd. Fotografije naj bodo označene z legendo. Na iztisu članka označite, kje naj bi bila posamezna priloga objavljena.
- * **Opombe** – morajo biti pisane enotno. Avtorji naj uporabljajo opombe pod črto (footnote) in ne opombe med tekstem (v oklepaju) ali na koncu (endnote). V opombah uporabljamo krajše navedbe, ki morajo biti skupaj s kraticami razložene v poglavju viri in literatura. Pri arhivskih virih uporabljamo uveljavljene kratice za arhiv, nato navedemo kratiko fonda ali zbirke, signaturo oziroma številko fascikla ali škatle in številko arhivske enote ali ime dokumenta. Pri literaturi navedemo priimek avtorja, smiselno skrajšani naslov (ne letnice izdaje) in številke strani.
- * **Poglavje Viri in literatura** – v njem morajo biti sistematično navedeni vsi viri in vsa literatura, ki smo jo navedli v opombah. Ločeno navedemo arhivske vire, literaturo, po potrebi tudi časopise, ustne izjave ipd. V teh sklopih je treba gradivo navajati po abecednem vrstnem redu. Najprej navedemo skrajšano navedbo, ki smo jo uporabljali v opombah, in nato celotno navedbo vira ali literature. Če ima citirano delo določen DOI, se navede tudi to.
 - Arhivski viri** – navedemo: arhiv, ime fonda ali zbirke, po potrebi še številke fasciklov ali škatel.
 Primer: AS 231 – Arhiv Republike Slovenije, Fond Ministrstvo za prosveto Ljudske republike Slovenije, 1945–1951 (po potrebi še številke škatel). V opombi zadostuje, če navedemo: AS 231, š. (številka škatle), (številka ali ime dokumenta).
 Primer: ZAP, MOP (kot navajamo v opombah) – Zgodovinski arhiv Ptuj, Fond Mestna občina Ptuj (po potrebi še številke škatel ali fasciklov). V opombi zadostuje, če navedemo: ZAP, MOP, š. (številka škatle), (številka ali ime dokumenta).
 - Literatura – monografije** – navedemo: priimek in ime avtorja: *naslov (in podnaslov) dela (v ležečem tisku)*. Kraj: založba in leto izida.
 Primer: Gestrin, Ferdo: *Slovenske dežele in zgodnji kapitalizem*. Ljubljana : Slovenska matica, 1991.
 - Literatura – članki** – navedemo: priimek in ime avtorja, naslov članka. *Naslov periodike ali zbornika (v ležečem tisku)*, za periodiko še letnik, leto, številko in strani, za zbornik (ime urednika), kraj in leto izida in strani.
 Primer za periodiko: Slana, Lidija: Iz zgodovine gradu in gospostva Snežnik na Notranjskem. *Kronika* 48, 2000, št. 1–2, str. 20–41. DOI: [https:// ...](https://...)
 Primer za zbornik: Melik, Vasilij: Ideja Zedinjene Slovenije 1848–1991. *Slovenija 1848–1998 : iskanje lastne poti* (ur. Stane Granda in Barbara Šatej). Ljubljana : Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1998, str. 15–20.
- * Prispevke naj avtorji pošljejo po elektronski pošti na naslova odgovornega urednika (mpreinfalk@zrc-sazu.si) ali tehnične urednice (barbara.svetina@zrc-sazu.si).
- * Članki naj bodo napisani v običajnih računalniških programih. Na poslanem gradivu naj bodo upoštevane zgoraj navedene zahteve. Ime besedila (file) naj bo ime avtorja članka. Priporoča se oddaja slikovnega gradiva v obliki fotografij, diasov ali podobno, če pa je skenirano, mora imeti ločljivost najmanj 300 dpi. Biti mora v približni velikosti objave v reviji ter shranjeno v tif formatu brez kompresije.
- * Za lektoriranje prevodov povzetkov in izvlečkov v tuje jezike poskrbi uredništvo revije. Slikovno gradivo vrnemo po izidu prispevka.
- * Za trditve in za znanstveno korektnost odgovarjajo avtorji člankov. Prispevki so strokovno recenzirani, recenzentski postopek je anonimen.

KRONIKA

NAROČILNICA

- ☐ želim postati naročnik *Kronike*, časopisa za slovensko krajevno zgodovino z letom _____ naprej
- ☐ naročam _____ izvod(ov) *Kronike* letnik/številka _____

Letna naročnina:

za posameznike 25,00 €

za upokoјence 18,00 €

za študente 18,00 €

za ustanove 30,00 €

Ime _____

Priimek _____

Naslov _____

Pošta _____

Status ☐ zaposlen ☐ študent ☐ upokoјenec ☐ ustanova

Telefon _____

e-pošta _____

Datum _____

Podpis _____

Naročilnico lahko pošljete na naslov ali el. pošto:

Barbara Šterbenc Svetina

Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU

Novi trg 2, p.p. 306

1000 LJUBLJANA

barbara.svetina@zrc-sazu.si

ODJAVE

Odјave od naročnine sprejemamo za naslednje koledarsko leto na zgoraj navedene naslove.

JULIJANA VISOČNIK | BERNARDA ŽUPANEK | ANA KOVAČIČ | TOMAŽ LAZAR |
LILIJANA ŽNIDARŠIČ GOLEC | GAŠPER OITZL | VERONIKA KOS | JURE DONŠA |
BORIS GOLEC | MIRJANA KOREN | ŽELJKO OSET | DAMJAN HANČIČ |

ISSN 0023-4923 TISKANA IZDAJA | ISSN 2670-6865 SPLETNA IZDAJA | UDK 94(497.4) |

| CENA 12 EUR |